

PETER MOSNÝ - MIRIAM LACLAVÍKOVÁ
(eds.)

Právno - historické trendy a výhlády I.

TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS / VEDA
2016

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE

Vzor citácie:

Právno-historické trendy a výhľady I. (periodicky vydávaný zborník obsahujúci aj príspevky z medzinárodnej vedeckej on-line konferencie konanej 9. novembra 2015 na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave v rámci výzvy Ministerstva školstva SR „Týždeň vedy a techniky.“). Peter Mosný – Miriam Laclavíková (eds.). Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2016,

Editori:

prof. JUDr. Dr.h.c. Peter Mosný, CSc.
doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD.

Recenzenti:

prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.
prof. JUDr. PhDr. Ladislav Hubenák, DrSc.
doc. JUDr. Matúš Nemec, PhD.

PETER MOSNÝ – MIRIAM LACLAVÍKOVÁ
(eds.)

Právno-historické trendy a výhlady I.

TRNAVA 2016

Všetky práva vyhradené. Toto dielo, ani žiadnu jeho časť nemožno re-produkovať, ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľa práv.

Za jazykovú a odbornú úpravu príspevkov zodpovedajú autori jednotlivých príspevkov.

Obsah

Úvodné slovo editorov	7
Vedecké štúdie.....	9
K využitiu historicko-lingvistickej analýzy v právnych dejinách (Tomáš Gábris)	10
Biografické projekty a právni veda (Ondřej Horák)	28
Uhorské ústavné dejiny a ich jazyk vo svätoštefanských legendách (Miroslav Lysý)	50
Musel Sokrates zomrieť? Krátka úvaha nad Apologiou Sokratou z hľadiska slobody prejavu aténskeho občana a povinnosti dodržiavať zákon (Marek Števček – Tomáš Gábris)	64
Prínos Platóna a Aristotela pre súčasnú právnu vedu (Eva Vranková)	79
Právne pojmy a právna terminológia manželsko-právnych vzťahov (Róbert Jáger)	91
Vplyv Katolíckej cirkvi na formu uzavretia manželstva na území Slovenska v historickom priereze (Ingrid Lanczová)	104
Právne základy testátneho dedenia v období formovania novodobého dedičského práva (1861 – 1950) (Adriana Švecová)	119
Prvotná profilácia protižidovských opatrení v Maďarsku v 20. storočí (Peter Mosný – Miriam Laclavíková)	141
Medzivojnové Československo – štát na dobu určitú? (Zuzana Illyová)	152
Analýza samosprávneho postavenia obce v zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí v podmienkach prvej ČSR (Štefan Siskovič)	165
Postoj štátu k otázke drobenia pozemkového vlastníctva v Československu v rokoch 1945 – 1964 (Ján Sombati)	180
Základné koncepty azteckeho trestného práva (hmotného) (Peter Vyšný)	199
Recenzie a anotácie	219
Stupková, Marie – Klečanský, Martin: Slovník představitelů soudní správy v Čechách v letech 1849 – 1918. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2015, 463 s. ISBN 978-80-87782-40-8 (Jaromír Tauchen)	220
Mosný, Peter – Laclavíková, Miriam: Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848 – 1948). Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, 165 s. ISBN 978-83-7490-761-3 (Adriana Švecová)	222

Čentéš, Jozef – Považan, Michal – Šanta, Ján: Dejiny prokuratúry na Slovensku. Bratislava: Atticum, 2014, 256 s. ISBN 978-80-971381-5-8 (Michal Malatinský)	224
Mosný, Peter – Laclavíková, Miriam – Siskovič, Štefan: Metodológia vedeckej práce (pre potreby právnického štúdia). Trnava: Vydavateľstvo Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2015, 185 s. ISBN 978-80-8082-853-0 (Adriana Švecová – Ingrid Lanczová)	227
Beňa, Jozef – Gábriš, Tomáš: Dejiny práva na Slovensku I.: (do roku 1918). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2015, 298 s. (Učebnice Právnickej fakulty) ISBN 978-80-7160-391-7 (Miriam Laclavíková – Adriana Švecová)	230
Krošlák, Daniel – Moravčíková, Michaela: Decision-making of courts and religion published by legal literature publishing company Wolters Kluwer s.r.o., Bratislava, 2015, 190 p. ISBN 978-80-8168-181-3 (Eva Find'ová)	233
Laclavíková, Miriam – Švecová, Adriana: Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku (od najstarších čias do roku 1848). Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2015. 234 s. ISBN 978-80-8082-854-7 (Štefan Siskovič)	236
Gajdošová, Martina – Kerecman, Peter: Prvé ženy v slovenskej advokácii. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015. 318 s. ISBN 978-80-224-1430-2 (anotácia, Martina Gajdošová)	239
Encyklopedie českých právních dějin – představení projektu (anotácia, Karel Schelle – Jaromír Tauchen)	244
Správy z vedeckého života	247
Olomoucká katedra právních dějin v letech 2010 – 2015 (Kamila Bubelová)	248
Správa o obhajobách dizertačných prác Mgr. Evy Repkovej a JUDr. Rastislava Dluhoša – Trnava august 2015 (Ivana Šošková)	251
Správa z vedeckej konferencie: XIX. Medzinárodná vedecká konferencia z cyklu „Kultúra strednej Európy“ („Kultura Europy Środkowej“) na tému „Zastupiteľské systémy a parlamentarizmus v strednej Európe v historickom vývoji“ („Systemy reprezentacji i parlamentaryzm w Europie Środkowej w rozwoju historycznym“) konanej 19. – 20. novembra 2015 v Zabrze, Poľsko (Miriam Laclavíková – Štefan Siskovič)	254
Správa z vedeckej konferencie: Vojna a vojenstvo v práve konanej 5.11.2015 v Bratislave (Ingrid Lanczová)	258

Úvodné slovo editorov

Katedra dejín práva Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave širokej odbornej verejnosti predstavuje projekt cyklicky každoročne vydávaného zborníka s názvom „*Právno-historické trendy a výhľady*“, ktorého ambíciou je obsiahnuť aktuálne dianie na jednotlivých katedrách právno-historických a prípadne aj právno-teoretických disciplín. V uvedenom duchu sa v rámci Týždňa vedy a techniky vyhlásenom Ministerstvom školstva SR konala 9. novembra 2015 na pôde Právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave on-line medzinárodná vedecká konferencia. Nosná téma medzinárodnej vedeckej konferencie bola spojená s novými výzvami a trendmi v oblasti národných aj svetových dejín štátu a práva, oblasti rímskeho práva, teórie práva a dejín právneho a politického myslenia.

Prezentovaný projekt vytvára priestor na predstavenie aktuálnej vedeckej činnosti jednotlivých členov právno-historických a právno-teoretických katedier s cieľom informovať širšiu právno-historickú obec o jej zameraní a výsledkoch. Súčasne projekt obsiahol predstavenie zaujímavých vedeckých podujatí (seminárov, konferencií a pod.), habilitačných a inauguračných prednášok a obhajob vedeckých prác a v neposlednom rade predstavenie aktuálnej knižnej vedeckej produkcie daného pracoviska z právno-historickej a právno-teoretickej oblasti (recenzie, anotácie a pod.). Predmetný recenzovaný zborník sa tak stane cyklicky každoročne vydávanou publikáciou určenou pre profesorov, docentov, odborných asistentov a mladých vedeckých pracovníkov.

Cieľom a zmyslom uvedeného projektu a poslaním tohto a budúcich každoročne vydávaných zborníkov je a bude potrebná vzájomná informovanosť o odbornej a vedeckej práci na katedrách, lepšia vzájomná informovanosť o zameraní vedeckej práce kolegov s možnosťou následnej medzikatedrovej reflexie, komunikácie a spolupráce.

Charakteristikou súčasnej doby je jej uponáhľanosť, nedostatok času, pracovná vyťaženosť a vytrácanie sa obyčajných ľudských, ale aj profesijných vzťahov. Voči uvedenému sa dá bojovať len veľmi ťažko. No čo sa dá, je snažiť sa eliminovať aspoň to posledne spomenuté – kvalitu a charakter našich ľudských a profesných vzťahov, a to nielen pre náš vlastný

prospech, ale aj pre úžitok našich nasledovníkov a pre vzdanie úcty našim predchodcom v duchu idey *improbus est homo qui beneficium scit accipere et reddere nescit* (nehodný je človek, ktorý dobro vie prijať, ale nevie ho vrátiť) ...

Trnava marec 2016

Peter Mosný – Miriam Laclavíková

S e k c i a

Vedecké štúdie

Vedecké príspevky z on-line vedeckej konferencie
konanej 9. novembra 2015

K využitiu historicko-lingvistickej analýzy v právnych dejinách

On the use of historical linguistic analysis in legal history

TOMÁŠ GÁBRIŠ*

Abstrakt: Príspevok predstavuje čitateľom tzv. historicko-lingvistickú metodológiu, využívanú na identifikáciu a analýzu archaických germánskych a slovanských termínov s potenciálnym právnym (normatívnym) obsahom. Táto metodológia bola v minulosti využitá na analyzovanie niektorých stredovekých slovanských textových pamiatok. Jej využitie v rámci analýzy veľkomoravských právnych pamiatok predstavuje aktuálnu výzvu slovenských právnych dejín.

Kľúčové slová: právne dejiny, historická lingvistika, Veľká Morava, Frizinské pamiatky

Abstract: The paper describes a specific historical linguistic methodology that is being used for the purpose of identification and analysis of archaic Germanic and Slavic terms of a potential legal (normative) meaning. This methodology has previously been used for analysing some medieval Slavic textual sources. Its use with respect to analysis of Great Moravian sources currently poses a challenge to Slovakian scholarship of legal history.

Keywords: legal history, historical linguistics, Great Moravia, Freising manuscripts

Úvod

O archaickom práve rozvíjajúcom sa na našom území v dobách prvých slovanských mocenských útvarov nemáme aj napriek takmer dvestoročnej tradícii výskumu dejín „slovanského práva“ stále dostačujúce poznatky. Nanešťastie, na rozdiel od germánskych zákonníkov, nemáme totiž zachovaný žiadny obdobný prameň, ktorý by komplexnejšie zachytával zákony, či aspoň obyčajové právo slovanských útvarov z obdobia pred roku 1000,¹ a nevieme ani, či takýto prameň vôbec jestvoval. Dokonca ne-

* doc. PhDr. JUDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky; tomas.gabris@flaw.uniba.sk

¹ Z neskoršieho obdobia môže ísť napríklad o Ruskú pravdu, hoci jej obsahové a inšpiračné zdroje nie sú len slovanské (podrobnejšie KUCHEROV, S.: Indigenous and Foreign Influences on the Early Russian Legal Heritage. *Slavic Review*, 31, 1972, č. 2, s. 257 – 282), alebo o najstarší súbor poľského práva – knihu elblážskú. Po-

máme istotu ani o formách, v ktorých sa archaické právo malo vyskytovať – teda, či sa dobovo vôbec rozlišovali „zákony“ a „obyčaje“. Podľa Fuldských análov sa síce u Slovanov v zápise k roku 849 rozlišovali „zákony a obyčaje“ (*leges et consuetudines*),² mohlo však ísť len o vsuvku dobového franského analistu vychádzajúceho zo stavu vo Franskej ríši, kde sa medzi zákonmi a obyčajami pojmovo rozlišovalo.³ Len na základe tejto ojedinelej zmienky nemôžeme považovať za preukázané, že by slovanskí vládcovia (napr. priamo veľkomoravskí vládcovia) skutočne realizovali normotvornú činnosť napríklad po vzore byzantských panovníkov. Iba v neskoršom prameni – Kronike mnícha Dukljanina⁴ sa ojedinele uvádza, že kráľ Svätopluk vydal niekoľko zákonov. Tejto zmienke však nemožno bezvýhradne dôverovať, vzhľadom na jej neskorší pôvod, a možnú kontamináciu s tradíciou iných panovníckych zákonodarcov⁵ v duchu ideálu *rex legislator*. Aj keby pritom veľkomoravskí panovníci skutočne mali vykonávať zákonodarnú moc, bola by to možno iba reflexia kristianizačných vzorov, a nie zaručený výraz predchádzajúcej archaickej praxe. Väčšina autorov sa totiž prikláňa skôr k názoru, že v praxi malo archaické právo primárne podobu obyčají, resp. jednotného archaického normatívneho systému, ktorý sa cirkev a kristianizovaný panovník mohli pokúšať narušiť zavedením nového „Božieho zákona“ (kresťanského náboženstva), ako aj nového svetského „zákona“ vychádzajúceho v prípade Veľkej Moravy najmä z byzantských zbierok; úspešnosť ich pokusov v tomto ohľade však zostáva pochybná.⁶ Veľkomoravské pamiatky, ktoré sa nám z tohto obdo-

zri MATUSZEWSKI, J.: *Najstarszy zwód prawa polskiego*. Varšava: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1959.

² RATKOŠ, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 94. *Annales Fuldenses ad a. 849*, in *Monumenta Germaniae Historica*, SS I. – v roku 849 boli pozvaní Slovania znali „*leges et consuetudines Sclavicae gentis*“.

³ Aj keď Lupoi formuluje tézu, že termín „*lex*“ netreba chápať v zmysle dnešných zákonov, ale všeobecne akceptovaných pravidiel správania, t. j. ako „právo“. Pozri LUPOI, M.: *The Origins of the European Legal Order*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 416.

⁴ RATKOŠ, P.: Letopis popa Dukljanina. In *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 360. Datovanie vysvetľuje HOMZA, Martin a kol.: *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava: Post Scriptum, 2013, s. 126 – 136. Upravený preklad ponúka v HOMZA, Martin: *Stredná Európa na začiatku stredoveku*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2014, s. 244 – 246.

⁵ HOMZA, Martin a kol.: *Svätopluk v európskom písomníctve*, s. 126 – 136.

⁶ Vo všeobecnosti najmä pravidlá rodinného práva, resp. normy upravujúce nanovo vzťahy medzi manželmi, vrátane monogamie, sa zrejme nestretli v praxi s pocho- pením a neboli plne aplikované, a stále mohli prevažovať pravidlá tradičné, oby- čajové. Porovnaj KUČERA, M.: *Postavy Veľkomoravskej histórie*. Bratislava: Perfekt, 2005, s. 156.

bia zachovali, vypovedajú práve iba o týchto „pokusoch“. O pôvodnom, nezapísanom (nezachovanom) archaickom práve na území Veľkej Moravy nám tieto pamiatky nehovoria takmer nič. O to viac nás môže zaujať trend využívania historicko-lingvistickej analýzy, ktorá môže predstavovať sľubný spôsob, ako sa aspoň čiastočne k rekonštrukcii archaického predcyrilo-metodského práva priblížiť.

1. Historicko-lingvistická analýza písomných prameňov

Historicko-lingvistická metodológia – ako aj jej označenie napovedá – predstavuje kombináciu historických a lingvistických metód práce s textom. Jazykovedci si v 20. storočí vo všeobecnosti začali viac uvedomovať historický rozmer jazyka a zamýšľali sa nad jeho stabilitou a vývojom. Zrodila sa tzv. historická sémantika, ktorá sa zameriava predovšetkým na významové premeny výrazov a ich skupín, tzv. sémantických polí.⁷ Konkrétne skúma významy znakov, hlavne slov a pomenovaní, v synchronnom aj diachronnom vzťahu, zmeny významov slov a pomenovaní vo vzťahu k historicko-spoločenským, kultúrnym a mentálnym zmenám, a zánik slov a vznik nových slov v súvislosti s vývojom mimojazykovej skutočnosti.⁸ Nejde tu teda o výskum z výlučného jazykovedného hľadiska, naopak, používanie termínov a pojmov sa dáva do súvislosti s ich historickým významom v dobovom kontexte, a sleduje sa premena používania a významu týchto termínov a pojmov.⁹

Obrat jazykovedy k histórii bol zároveň v 20. storočí spojený aj s obratom histórie k jazykovede; tá sa totiž začala využívať aj v historickom výskume, a to najmä tzv. porovnávacia jazykoveda, osobitne vo vzťahu k výskumu národných dejín,¹⁰ resp. tzv. kultúrnych dejín.¹¹ Aj historická

⁷ DAVID, J. a kol.: *Slovo a text v historickém kontextu: Perspektivy historickosémantické analýzy jazyka*. Brno: Ostravská univerzita v Ostravě, 2013, s. 11. Termín historická sémantika použil Josef Macek vo svojej štúdii MACEK, J.: *Historická sémantika. Český časopis historický*, 89, 1991, s. 1 – 30. V skutočnosti ide o historickú lexikológiu ako pomocnú vedu historickú. K tomu: DAVID, J. a kol.: *Slovo a text v historickém kontextu*, s. 17, pozn. č. 17.

⁸ Tamže, s. 16.

⁹ Príkladom sú diela Josefa Maceka vydané pod menami jeho kolegov NĚMEC, I. a kol.: *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980, a NĚMEC, I. – HORÁLEK, J. a kol.: *Dědictví řeči*. Praha: Panorama, 1986.

¹⁰ SLAVÍK, J.: *Český národ ve starším středověku*. Praha: Pokrok, 1940; SLAVÍK, J.: *Český národ za květu feudalismu*. Praha: Pokrok, 1940.

¹¹ DAVID, J. a kol.: *Slovo a text v historickém kontextu*, s. 21 – 22. Tieto metódy využívali už nestori slovanských dejín – Lubor Niederle a Čeněk Zíbrt. Pozri NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanských*. Praha: Bursík

veda tak bola – najmä v druhej polovici 20. storočia – do veľkej miery ovplyvnená tzv. obratom k jazyku („*linguistic turn*“), ktorý vo všeobecnosti v danom období ovplyvnil (a dodnes ovplyvňuje) všetky spoločenské vedy.

Od spojenia jazykovedy a histórie bol potom už len krok k ich vzájomnému prepojeniu s právnymi dejinami, resp. s právom. Táto kombinácia sa stala v nemeckej jazykovej oblasti populárnou už v prvej polovici 20. storočia, a to napríklad v súvislosti s tzv. právnou geografiou ako geografiou právneho jazyka – identifikovaním geografických oblastí, v ktorých sa používali určité germánske právne termíny.¹² Skúmanie historického právneho jazyka a dokonca prísloví¹³ s cieľom identifikovať v nich pozostatky historických právnych obyčají a inštitútov (hoci v prípade nepísaných prísloví len ťažko datovateľných) pritom zostalo v Nemecku populárne aj v druhej polovici 20. storočia, a to v ešte väčšej prepojenosti na výsledky výskumu lingvistiky. Takouto analýzou germánskych právnych pamiatok sa zaoberali napríklad Klaus von See,¹⁴ Hans-Dietrich Kahl,¹⁵

a Kohout, I/1 (1911), I/2 (1913), II/1 (1916); NIEDERLE, L.: *Rukověť slovanských starožitností*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953; ZÍBRT, Č.: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prastonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk: příspěvek ke kulturním dějinám českým*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1889; ZÍBRT, Č.: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku (Indiculus superstitionum et paganiarum): jeho význam pro všeobecnou kulturní historii i pro studium kulturních přežitků v nynějším lidovém podání: se zoláštním zřetelem k české lidovědě*. Praha: Česká akademie věd císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894.

¹² KÜNSSLBERG, B. von: *Rechtssprachegeographie*. Heidelberg: C. Winter, 1926; MERK, W.: Ziele und Wege der geschichtlichen Rechtsgeographie. In *Festschrift für Ludwig Träger*. Berlín: G. Stilke, 1926; FRÖLICH, K.: Probleme der Rechtskartographie. *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 27, 1934, s. 40 – 64; SCHMIDT-WIEGAND, R.: *Studien zur historischen Rechtswortgeographie*. Mnichov: Wilhelm Fink Verlag, 1978.

¹³ SCHMIDT-WIEGAND, R. – SCHOWE, U.: *Deutsche Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*. Mnichov: C.H.Beck, 1996, s. 15. Právne príslovia sú v podaní autoriek krátke pregnantné uzatvorené vety, ktoré sa odvolávajú na právne pravidlo, a sú doložené písomne alebo sa zachovali ústne, používajú sa v bežnej reči, a majú často poetickú formu. Pozri tiež KAUFMANN, E.: Rechtssprichwort. In ERLER, A. – KAUFMANN, E. (eds.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. 4. Berlín: Erich Schmidt Verlag, 1990, s. 364 – 367.

¹⁴ SEE, K. von: *Altnordische Rechtswörter*. Tübingen: Niemeyer, 1964.

¹⁵ KAHL, H.-D.: Europäische Wortschatzbewegungen im Bereich der Verfassungsgeschichte. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 77, 1960, s. 154 a nasl.

Gerhard Köbler,¹⁶ Ruth Schmidt-Wiegand¹⁷ a Gabriele von Olberg.¹⁸ Táto téma je pritom živá ešte aj dnes¹⁹ – napr. v diele dánskych právnych historikov Ditleva Tamma a Helle Vogt.²⁰

Už prvej polovici 20. storočia pritom nemeckí autori upozornili aj na možnosť obdobného skúmania slovanskej právnej terminológie – spravil tak osobitne Heinrich F. Schmid, ktorý v prípade Metodovho prekladu Nomokánona spozoroval, že sa v ňom použili aj miestne slovanské právne termíny.²¹ Priekopníkmi historicko-lingvistickej metodológie vo vzťahu k dejinám Slovanov a k slovanským textom boli následne osobitne Rajko Nahtigal²² a neskôr Radoslav Katičič,²³ ktorí pracovali najmä s historickými textami viažucimi sa k dejinám Slovinska. Katičič pritom vo svojom výskume dospel k niektorým originálnym a prekvapivým záverom vo vzťahu k archaickému právu – napríklad sa domnieval, že slovné spojenie „*leges et consuetudines*“ Slovanov (Čechov) v zmienke z Fuldských análov z roku 849²⁴ odráža skutočné rozlišovanie zákonov a obyčají u tohto slovanského obyvateľstva. Tvrdí totiž, že slovo „zakon“ lingvisticky, resp. etymologicky súvisí s chorvátskym výrazom „začeti“, ktorý znamená „spievať“. Preto si myslí, že slovanské „zákony“ skutočne existovali, a dokonca tvrdí, že to boli rytmické skladby. Nemuseli to však pritom byť nutne zákony v dnešnom zmysle – prijímané zákonodarcom, panovníkom; skôr mohlo ísť o tradičné memorované a ústnou tradíciou odovzdávané pravidlá správania, ako ich poznáme aj u iných archaických európskych

¹⁶ KÖBLER, G.: Richten – Richter – Gericht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 87, 1970, s. 57 – 113; KÖBLER, G.: Klage, klagen, Kläger. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 92, 1975, s. 1 – 20.

¹⁷ HÜPPER, D. – SCHOTT, C. (eds.): SCHMIDT-WIEGAND, R.: *Stammesrecht und Volkssprache*. Weinheim: VDH, 1991.

¹⁸ OLBERG, G. von: *Die Bezeichnungen für soziale Stände, Schichten und Gruppen in den leges Barbarorum*. Berlin: Gruyter, 1991.

¹⁹ Pozri FRUSCIONE, D.: Zur Frage eines germanischen Rechtswortschatzes. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 122, 2005, s. 1 – 41.

²⁰ TAMM, D. – VOGT, H.: Creating a Danish Legal Language: Legal Terminology in the Medieval Law of Scania. *Historical Research*, 86, 2013, s. 394 – 407.

²¹ SCHMID, H. F.: *Die Nomokanon Übersetzung des Methodius*. Leipzig: Markert & Peters, 1922, s. 120.

²² NAHTIGAL, R.: *Uvod v slovansko filologijo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1949.

²³ KATIČIČ, R.: Die Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften. *Slavica Slovaca*, 31, 1996, č. 1; KATIČIČ, R.: Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu. *Slovo*, sv. 39 – 40, 1989 – 1990.

²⁴ „*leges et consuetudines Sclavicae gentis*“. In *Annales Fuldenses ad a. 849, Monumenta Germaniae Historica SS I*. Pozri tiež ŠKRUBEJ, K.: *Pravo v zgodovini*. Ljubljana: Založba, 2010, s. 126.

právných kultúr.²⁵ Katičič existenciu rýmovaného práva dokazuje aj na slovnom spojení „zakony a obyčaje“, ktoré sa v neskoršom prameni z Kyjevskej Rusi vyskytuje vo forme „zakony a pokony“ – teda ako slovné spojenie, ktoré sa samo osebe rýmuje.²⁶ Aj keď tieto jeho závery môžeme vnímať iba ako nepotvrdenú hypotézu, možno tento prístup nepochybne považovať za inšpiratívny.

Naznačenej problematiky sa v rovnakom období druhej polovice 20. storočia chopila aj Irene Wiehl,²⁷ a v poslednom období najmä slovinská autorka Katja Škrubej,²⁸ ktorá obdobne ako Irene Wiehl historicko-lingvistickú metodológiu využila pri analýze a rekonštrukcii právneho jazykového materiálu alpských Slovanov na území dnešného Slovinska.

Naproti tomu pre územie dnešnej Slovenskej a Českej republiky platí, že ak sa aj u nás jazykovedné metódy v spojení s históriou využívajú, je to najmä z jazykovedného, nie právneho hľadiska, a primárne sa to týka obdobia vrcholného stredoveku alebo novoveku.²⁹ Pre právne pamiatky veľkomoravského obdobia historicko-lingvistický výskum zatiaľ nebol podrobnejšie vykonaný.³⁰ V tejto práci preto poukážeme na možnosti vy-

²⁵ Porovnaj ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*. Ljubljana: Založba, 2002, s. 62 – 63.

²⁶ Toto spojenie sa vyskytuje na Kyjevskej Rusi v zmluve Byzancie s Olegom – uvádzajú sa tu „zakony a pokony jazyka nášego“. KATIČIČ, R.: *Die Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften*, s. 3, 8.

²⁷ WIEHL, I.: *Untersuchungen zum Wortschatz Freisinger Denkmäler: Christliche Terminologie*. Mnichov: Verlag Otto Sagner, 1974, WIEHL, I.: *Die Rechtswörter in den Freisinger Denkmälern*. In *Beiträge zum VIII. Internationalen Slawistenkongress in Zagreb 1978. Theoretische und praktische Linguistik des Russischen 1; Studia Slavica 2 = Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas 20,1; 21,2* (Gießen, 1981), 2, 1981, s. 59 – 80.

²⁸ ŠKRUBEJ, K.: *The old vernacular legal lexis and institutions of the Early Middle Age Alpine Slavs (The reconstruction model)*. In BAUER, A. – WELKER, K. H. L. (eds.): *Europa und seine Regionen*. Viedeň: Böhlau, 2007, s. 81 – 105; ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*.

²⁹ MAJTÁN, M. (red.): *Historický slovník slovenského jazyka I-VII*. Bratislava : Veda, 1991 – 2008; MAJTÁN, M. – SKLADANÁ, J.: *Pramene k dejinám slovenčiny*. Zv. 1. Bratislava: Veda, 1992; LALIKOVÁ, T. – MAJTÁN, M.: *Pramene k dejinám slovenčiny*. Zv. 2. Bratislava: Veda, 2002; KUCHAR, R. – VALENTOVÁ, I.: *Pramene k dejinám slovenčiny*. Zv. 3. Bratislava: Veda, 2008. Dostupné na internete: <http://www.juls.savba.sk/ediela/pramene/> (navštívené 4.1.2015); KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Rak, 1998; LUBY, Š.: *Slovenská právna terminológia – vývin, stav, výhľady*. *Právnické štúdie*, IV, 1953, s. 165 – 224.

³⁰ Čiastkovo na možnosti využitia tejto metódy vo všeobecnej histórii poukazujú napr. MESIARKIN, A.: *Prehľad pohľadov na etnogenézu Slovanov: Hľadanie pravlasti jazykovedou a archeológiou*. *Historia Nova*, 2, 2011, 2. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-2b.pdf (navštívené 4.1.2015). Tiež VEREŠOVÁ, N.: *Návrat k tézam O. N. Trubačeva*

užitia historicko-lingvistickej metodológie pri analýze veľkomoravských pamiatok ako najstarších písomných (právných) prameňov našich dejín – a to osobitne s cieľom odhaliť pôvodnú vrstvu predcyrilo-metodskej právnej terminológie vo veľkomoravských textoch.

2. K možnostiam a limitom historicko-lingvistickej analýzy veľkomoravských textov

Lingvistická analýza cyrilo-metodských pamiatok³¹ nie je českej a slovenskej vede úplne cudzia. Naopak, práve na základe lingvistických argumentov sa podarilo stabilizovať a presadiť aj v medzinárodnom meradle teóriu o veľkomoravskom pôvode cyrilo-metodských pamiatok. Stalo sa tak vďaka tomu, že sa v týchto textoch identifikovali tzv. moravizmy, resp. moravské slovákizmy, t. j. moravsko-panónske termíny, ktoré mali v skúmaných pamiatkach nepochybne lokálny pôvod z územia Veľkej Moravy.

Vo vzťahu k právnym dejinám sa v tejto súvislosti často iba stručne konštatuje (bez podrobnejšieho výskumu a výkladu), že mnohé z týchto moravsko-panónskych termínov majú aj právny význam. Osobitne sa tak zdôrazňujú najmä termíny „istina“, „narokъ“, „rokъ“ či „obrokъ“. ³² Ďalšie termíny potenciálne právneho významu, na ktoré sa upozorňuje, sú výrazy „jězyk“ (národ), „starějšina“, „iměti“, „glava“ či „povelěnije“. ³³ Nespomína sa však v právnej súvislosti množstvo iných termínov, ³⁴ ktoré možno identifikovať a ďalej skúmať za použitia historicko-lingvistickej analýzy.

Historicko-lingvistickú metodológiu na účely právnych dejín pritom už v 50. a 60. rokoch 20. storočia pre stredoveké slovanské texty čiastočne používal (hoci nie pod takýmto označením) český právny historik Vladimír Procházka. Aj kvôli svojmu predčasnému skonu však nestihol svoje začaté dielo dokončiť, a výsledkom jeho výskumu je tak iba niekoľko historicko-právných štúdií o vybraných výrazoch veľkomoravskej právnej

o autochtonite Slovanov. *Historia Nova*, roč. 2, 2011, č. 1, s. 128 – 131. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-1m.pdf (navštívené 4.1.2015).

³¹ Pozri edíciu: *Magnae Moraviae Fontes Historici I – V. Prameny k dějinám Velké Moravy*. Praha, Brno: SPN, Masarykova univerzita, 1966 – 1971 (ďalej len „MMFH“).

³² MMFH IV, s. 226.

³³ MMFH IV, s. 234.

³⁴ Život Metoda, ale aj Nomokánon, ako osobitný právny termín rozlišuje aj výraz „choditi“ – v zmysle nedovoleného vstupu do cudzieho správneho obvodu. Pozri MMFH IV, s. 223.

terminológii.³⁵ Jeho prístup navyše ešte nemal teoretickú oporu v metodológii podrobne rozpracovanej zväčša až po Procházkovej smrti. Novšia metodológia totiž vychádza nielen z histórie a jazykovedy, ale aj z filozofie jazyka a celkového „jazykového obratu“ v historiografii. Súčasný stav tejto metodológie tak možno zhrnúť nasledujúco:

Pri využívaní historicko-lingvistickej metodológie sa spoliehame na to, že jednotlivé výrazy použité v zachovaných pamiatkach majú dobovo konvenčný význam a nejde o novotvary, ktorým by ich adresáti nerozumeli. Tieto konvencie sa pritom čiastočne mohli zachovať aj v neskoršom jazyku, a to prípadne až do súčasnosti vďaka tzv. jazykovej (lingvistickej, sémantickej, gramatickej, syntaktickej) stabilite použitých výrazových prostriedkov (slov).³⁶ To nám uľahčuje rekonštruovanie zamýšľaných intencií (mienených propozícií).³⁷ Nemôžeme však vylúčiť ani možnosť, že konvencie³⁸ sa dobovo menili a prispôbovali, resp. tvorili sa nové, čo je predmetom výskumu historickej sémantiky. Základné jadro konvencií (konvenčné významy) však podľa mienky jazykovedcov zostáva aspoň v relatívne krátkodobom časovom horizonte stabilné, príp. sa mení len do takej miery, ktorá sa podstatne neodchyľuje od pôvodných konvencií a umožňuje rekonštrukciu pôvodného obsahu konvencie.

V tomto duchu môžeme formulovať hypotézu, podľa ktorej sa terminológia použitá v najstarších písomných pamiatkach na našom území v jazyku blízkom jazyku miestnej populácie približuje zaužívanej domácej terminológii s jej konvenčným významom. Tento konvenčný význam sa pritom môže odvodzovať ešte od predcyrilo-metodského, archaického významu, ktorý sa môže (ale nevyhnutne nemusí) prekrývať s významom, ktorý týmto termínom pripísali autori veľkomoravských pamiatok.

³⁵ PROCHÁZKA, V.: Důkaz dopadením při činu a počátky svědeckého důkazu v právu slovanských národů. *Právněhistorické studie*, 4, 1958; PROCHÁZKA, V.: K historickoprávnemu významu csl. pritknuti a jeho parafrázi z ruských pramenů. *Slavia*, 26, 1957, s. 336 – 340; PROCHÁZKA, V.: Posluch et vidok dans le droit slave. *Byzantinoslavica*, 20, 1959, s. 231 – 251; PROCHÁZKA, V.: Tři nové marné pokusy o prokázání bulharského a makedonského původu Zakona sudneho ljudem. *Slavia*, 33, 1964.

³⁶ AUSTIN, J. L.: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava: Kalligram, 2004, s. 166: „Proti reformátorom jazyka stojí obrovská presila – len nepatrné a bezvýznamné množstvo ľudí si ich reformné snahy vôbec všimne, a ešte menšie množstvo ich nové konvencie akceptuje.“ Základným prostriedkom učenia sa je totiž imitácia – pravidlami sa riadime preto, lebo to robia aj ostatní – aj bez zapájania intelektu. Porovnaj DOLNÍK, J.: *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram, 2012, s. 77. Proti sémantickej stabilite však stojí komunikačná flexibilita. O nej ZOUHAR, M.: *Význam v kontexte*. Bratislava: Aleph, 2011, s. 32.

³⁷ Hovorí sa aj o tzv. apelovej dimenzii. Porovnaj DOLNÍK, J.: *Sila jazyka*, s. 41.

³⁸ Sémantické konvencie môžeme chápať ako priradenie významov jednotlivým výrazom. ZOUHAR, M.: *Význam v kontexte*, s. 43.

Pravdepodobnosť, že sémantický význam je minimálne obdobný, je však vzhľadom na teóriu stability jazykových konvencií a predpokladanú intenciu autora (byť pochopený adresátmi) relatívne vysoká.

Pritom si však treba uvedomiť limitujúcu skutočnosť, že vzdelanci z územia dnešného Talianska, Grécka a Nemecka už pred príchodom Konštantína a Metoda vykladali na území Veľkej Moravy základné náboženské texty aj v miestnom jazyku. Sám knieža Rastislav totiž vo svojom posolstve byzantskému cisárovi podľa Života Konštantínovho (14. kapitola) informuje, že „*ľud náš od pohanstva sa odvrhol a kresťanského zákona sa drží*“. A pokračuje „*i prišli k nám učitelia mnohí, kresťania z Vlách i z Grécka i z Nemiec...*“³⁹ Môže byť preto otázne, či terminológia použitá predstaviteľmi cyrilo-metodskej misie pri spísaní skúmaných diel predstavuje skutočne archaickú terminológiu miestneho obyvateľstva, alebo ide už o novú, kristianizačnú terminológiu (alebo o nový význam staršej terminológie), ktorú si obyvateľstvo osvojilo pod dovtedy prebiehajúcim misijným vplyvom. Aj Ján Stanislav totiž konštatuje, že Slovania si tvorili už prinajmenšom v druhej polovici 8. storočia odbornú terminológiu čiastočne latinského, gréckeho, ale aj nemeckého pôvodu.⁴⁰ Vznikla tak zrejme prvotná terminológia verejného života, z ktorej časť mohli prevziať Konštantín a Metod, a čiastočne sa mohla zachovať až dodnes.⁴¹

Nová terminológia mohla pritom byť podľa Stanislava vytvorená buď prenesením významu pôvodných slovanských termínov („svety“ – pôvodne vo význame „veľký“), alebo prekladom („neprijazň“ zo staronemeckého „unholda“). Nemecké črty však prechádzali do jazyka podunajských Slovanov aj nepreložené (napríklad „papež“). Severotalianskym prostredníctvom zase do miestneho jazyka prešli slová latinského pôvodu („mša“, „kruž“, „križ“, a i.). Z gréčtiny bol zase prevzatý výraz „sotona“ (diabol).⁴² Nový spôsob života⁴³ tak so sebou priniesol aj novú terminológiu, resp. menil obsah a význam zaužívanej terminológie.

Historická jazykoveda však aj napriek tomu predpokladá, že zaužívanú staršiu slovanskú terminológiu nebolo možné jednoducho zmeniť, opustiť či nahradiť, resp. že popri nových termínoch prevzatých z cudzích

³⁹ SLANINKA, M.: *Assemanov evanjeliár a kalendár*. Martin: Matica slovenská, 2013, s. 20.

⁴⁰ STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk 1*. Bratislava: SPN, 1978, s. 83.

⁴¹ Tamže, s. 89.

⁴² Tamže, s. 87.

⁴³ S prijatím kresťanstva sa totiž Slovania usilovali o prijatie úplne nového životného štýlu, ako to u Bulharov výrečne dokumentuje list bulharského kniežata Borisa pápežovi, v ktorom v súvislosti s prijatím kresťanského „zákona“ tento „zákon“ chápe nielen ako kresťanskú vieru (Bibliu), ale tiež ako normy právne, morálne, etické a estetické (napr. vo vzťahu k obliekaniu nohavíc).

jazykov bola stále zachovaná podstatná množina starších domácich termínov. Predpokladá sa pritom, že pôvodné slovanské výrazy označujúce podobné (ešte predkresťanské) objekty, koncepty a významy si zachovali svoj približný význam aj po ich prípadnej aplikácii na kresťanské reálie (napr. spomenutý „svety“ – pôvodne vo význame „veľký“). Ak teda v prameňoch nachádzame pôvodný slovanský termín, označujúci realitu, ktorá mohla jestvovať už pred šírením kresťanstva, a zároveň ide o termín, ktorý sa použil v normatívnom význame v písomných cyrilo-metodských pamiatkach, a následne sa v miestnom jazyku (príp. aj iných slovanských jazykoch) zachoval až do vrcholného stredoveku, prípadne až do súčasnosti, a to s približne rovnakým významom, je vysoko pravdepodobným, že ide v duchu teórie lingvistickej stability o výraz, ktorý mohol mať vlastný normatívny význam (hoci možno čiastočne s iným obsahom) už v predkresťanskom období.⁴⁴

3. Niektoré výsledky využitia historicko-lingvistickej analýzy v okolitých štátoch

Historicko-lingvistickú metodológiu doteraz úspešne využili už vyššie spomenutí autori pri analýze viacerých slovanských textov. Katičič v tomto zmysle napríklad tvrdí, že podobnosť právnej terminológie chorvátskeho Vinodolského zákona a východoslovanských právnych pamiatok (Ruskej pravdy) poukazuje na spoločný slovanský základ niektorých termínov, pričom na základe uvedených stredovekých prameňov identifikoval nasledujúce stabilné slovanské právne termíny: zakon, bližike (prí-

⁴⁴ ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis of the Slavs in the Eastern Alps (A Model of Reconstruction on the basis of the Old Vernacular Language Material)*, s. 6. Dostupné na internete: www.pf.uni-lj.si/media/katja.skrubej.ritus.gentis.doc (navštívené 4.3.2014). Samozrejme, lexikálna stabilita predpokladá v prvom rade kontinuitu obyvateľstva. Napriek niektorým názorom (Györffy), ktoré kladú príchod Slovákov a „zblúdených Čechov“ na územie Slovenska až v 15. storočí, Branislav Varsik už v 70. rokoch 20. storočia nevyvrátiteľne preukázal, že lokálne názvy riek a sídiel prevzaté Maďarmi od 10. storočia jednoznačne preukazujú slovenské (slovanské) korene slov, a to vo formách, ktoré dodnes prežívajú v slovenskom jazyku – napríklad Duna (Dunaj) – preto nemožno pochybovať, že maďarské termíny vychádzajú zo starších slovanských termínov, ktoré kontinuálne prežívajú aj v dnešnom slovenskom jazyku. Maďari tieto výrazy a názvy dokonca prevzali ešte s nosovkami, ktoré sa postupne od 11. storočia na Slovensku opúšťali (napr. Korompa – Krupá), resp. ešte s hláskou „g“, ktorá bola v slovenčine nahradená hláskou „h“ (Gay – Háj, Hlohovec – Golguz). Pozri VARSIK, B.: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In VARSIK, B.: *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severohorskými Slovanmi (Slovákmi)*. Bratislava: VEDA, 1994, s. 11 – 46.

buzní), vira (vykúpenie hlavy, wergeld), vražda, krv, rota (prísaha), kleti/kletva (kliaf, prisahať), pravo, krivo, pravda, a istina.⁴⁵

Okrem toho Katičić vo svojich ďalších prácach identifikoval aj niektoré ďalšie spoločné slovanské termíny, naznačujúce spôsob organizácie spoločnosti: obyčaj, zakon, ľudje, jezyk (v zmysle *gens*), rod, město, volděti (vládnuť), volsť slověnska (vlasť), věte (rada), stari, knez, kneži dvor, družina.⁴⁶

Iní autori zamerali svoju pozornosť na tzv. Frizinské pamiatky.⁴⁷ Zachovali sa nám síce až v neskoršom zápise z územia Slovinska, akceptuje sa však u nich, že majú zrejme ešte predcyrilo-metodský pôvod (najmä Frizinská pamiatka II, ktorej obsahom je výzva k pokániu – *adhortatio ad poenitentiam*)⁴⁸ a zároveň obsahujú rovnaké termíny ako cyrilo-metodské zápisy.

Irene Wiehl⁴⁹ v roku 1974 v texte Frizinskej pamiatky č. II z lingvistickeho hľadiska rozlíšila:⁵⁰

- a) cudzie slová (*Fremdwörter*) – amen,
- b) prevzaté slová (*Lehnwörter*) – cesarstvo, cirkev, Kristus, krst, krstiť, post, sotonina (satan),
- c) novotvary (*Neubildungen*), a v rámci nich
 - 1) preklady (*Lehnübersetzungen*) – česti pijem, grešniky, lichodejanije, mučenik, otpustiť, spasiteľ, svatý duch, večny život, všemog, zaglagolati se (vyznať sa),
 - 2) prenosy (*Lehnübertragungen*) – boži rab, zakonik (kňaz), boži sol (posol), slava božia, stol boži,
 - 3) vlastné novotvary (*Eigenbildungen*) – izvoljenik (vyvolený), krilaty (anjel), nedel/nedelja, svety večer, vernik, spovednik, ispovednik,
- d) zmeny významu (*Umprägungen*), a to
 - 1) vypožičané (*Lehnumprägungen*) – bratrija, dielo, ime (meno), neprijazň, otec, pokazanie (trest a poučenie, *satisfactio*), nepravda, sudny deň, stvoriti, syn, synek, vrchny, vstati (z mŕtvych),

⁴⁵ KATIČIĆ, R.: Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu, s. 73. Termín istina sa tu nepoužíva vo význame „predmet sporu“, ale vo význame „pravda“.

⁴⁶ Sumárne v ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*, s. 24.

⁴⁷ Podľa niektorých názorov pochádzajú z rokov 772 – 789, pozri tamže, s. 70. Podľa Gottfried Schramma Frizinské pamiatky vznikli po roku 800, a to v poradí najprv II, potom I a nakoniec III. Pamiatka II teda vznikla v prvej polovici 9. storočia, I a III v polovici 9. storočia. SCHRAMM, G.: *Slawisch im Gottesdienst*. Mníchov: Oldenbourg Verlag, 2007, s. 75 – 76. Ich zápis je však zrejme neskorší – z rokov 972 – 1039. Porovnaj ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo: Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava: Perfekt, 2012, s. 43.

⁴⁸ VAŠICA, J.: *Literární památky epochy velkomoravské 863 – 885*. Praha: Lidová demokracie, 1966, s. 52.

⁴⁹ WIEHL, I.: *Untersuchungen zum Wortschatz Freisinger Denkmäler: Christliche Terminologie*.

⁵⁰ Tamže, s. 15 a nasl.

- 2) *vlastné (Eigenumprägungen)* – bog, boži, čistý, duša, gospod, grech, ispovedati se, ispoved', izbaviti (oslobodiť), izvoljeny (vybraný), kajati se, klanjati se, milost' (privilégium), milostivý, milost' tvoriti, modliti se (od výraz „modla“), muka, mošti (relikvie), mogila (mohyla), nebo, obeť, oľati (zobrať, odňať), pomošt (pomoc), príhovor, pošaditi (preukázať milosť/uštedriť, byť štedrý), suditi, stradati, strašť, sgrešiti, spasenije, svetý (veľký), silný, uchraniti, viera, verovať (veriť), zlodej (diabol), a
- e) *opisy (Umschreibungen)* – diela sotonina, nepravdnyja diela, mrzkyja diela, večnoje veselije, zlodeina oblasť, zlodej stary (najvyšší diabol).
- Žiadny z cudzích, prevzatých či nových výrazov (t. j. z prvých troch kategórií pod písmenami a – c) nemožno pritom podľa Wiehlovej považovať za pôvodný slovanský výraz z obdobia pred kristianizáciou. **Pôvodné** môžu byť podľa nej iba tie termíny, ktoré uviedla v kategórii významových zmien (d), opisov (e), a napokon ešte patriace do kategórie, ktorú v tejto schéme osobitne nepomenovala, totiž výrazy, ktoré si zachovali svoju pôvodnú sémantickú hodnotu a obsah (ako pomyselná kategória f). Prvky nepomenovanej kategórie (f) vymenovala nasledujúco: *věra, milost', soditi, pomošt, ispovedati se, pokazň, pravda, grěch, sgrěšiti, oběť, sol* (v zmysle posol), *otпустki, pozvati, pozev, poběditi, ukryti se, oběgati, ukloniti se, stati, prjo iměti, supernik, postaviti, zaděti, zavěšťati se, oblasť, poročati, oklevetati, přestopati, rota, temnica, tatba, tatva, tatbina, razboi*.
- Zo všetkých kategórií (a – f), a z ďalších termínov, ktorým inak nevenovala osobitnú pozornosť, následne identifikovala ako termíny s osobitným **právnym významom** nasledujúce výrazy:⁵¹ viera (náboženstvo aj vernosť), milosť, mily se tvoriti (pokoriť sa), sud, suditi, sudny deň, pomošt, pomocné, pomočnici (pomocníci, očistníci), porotniki (prisažní), ispovedati se, griech (delikt v trestnoprávnom zmysle), bezakoniye, nepravda, krivda, obeť (v zmysle obeta, *sacrificium*), prinos (obeta, dar), sol (posol), otpustiti (prepustiť, oslobodiť), pogonenje (pohon), nepogonenje (odpustenie), pozvati (predvolať), pobediti (poraziť, donútiť), ukryti se (ujasť, schovať, zatajiť), ubegati (ujasť), ukloniti se (odísť, vzdialiť sa), stati (stáť pred súdom), prjo imeti (mať spor), supernik (protivník, súper, záporník, protistrana), postaviti (určiť), zadeti (určiť), zaveštati (brániť sa), oblasť (moc, panstvo), poručati (odovzdať, odovzdať do moci), oklevetati (obviniť, zažalovať), prestupati (prestúpiť), rota (prísaha),⁵² temnica, tatva (krádež) a razboi (zabitie, vražda).

V inom svojom príspevku ešte navyše do tejto množiny výrazov zaraďila aj termíny *stol* a *pravdiny*. Skonštatovala pritom tiež, že z celkovo 37

⁵¹ WIEHL, I.: Die Rechtswörter in den Freisinger Denkmälern.

⁵² Prísaha skupiny mužov nahrádza fyzickú silu roty mužov.

ňou identifikovaných právnych termínov je až 19 (vyše polovica) zároveň náboženských, čo podľa nej naznačuje istú príbuznosť právneho a náboženského normatívneho myslenia v predkresťanskej slovanskej populácii.⁵³ Takáto myšlienková príbuznosť sa pritom skutočne u predkresťanských spoločenstiev predpokladá.

Opäťovne sa k tejto problematike prednedávnom vrátila slovinská právna historička Katja Škrubej.⁵⁴ Pracovala pritom s vyššie uvedenou hypotézou, totiž že zaznamenané slovanské termíny mohli byť nositeľmi istého normatívneho významu už v predkresťanskom období. Pritom tiež správne upozornila aj na význam Súdneho zákonníka pre ľud ako jedného z raných zápisov archaického práva slovanského spoločenstva, ktorý prirovnáva k prvotným zápisom práva v Írsku, Walese, Anglicku a Islande.⁵⁵ Ďalšia vlna slovanských právnych pamiatok pochádza zväčša až z 13. storočia.⁵⁶ Napriek tomu však K. Škrubej vo svojej výskumnej činnosti tomuto prameňu pozornosť nevenuje, a vo všeobecnosti ani iným cyrilo-metodským veľkomoravským pamiatkam. Obmedzuje sa primárne na už spomenuté Frizinské pamiatky, pričom k termínom, ktoré identifikovala Irene Wiehl, pridáva výrazy *zakonik*, *gospod* a *rab*, a jednotlivé termíny kategorizuje do oblastí čiastočne zodpovedajúcich moderným právnym odvetviam:⁵⁷

- a) v oblasti správy tak rozlíšila termíny: zakonik,⁵⁸ oblast, izvoljenik, slava, vrhnji, narod, poročati
- b) v rámci súdneho procesu: prjo imeti, zoprnik, soditi, sodba, pokazen, temnica, pozvati, izpovedati se, (ne)pravden, rota, stol, ubegati, uklo-niti se, sel (posol)

⁵³ WIEHL, I.: *Untersuchungen zum Wortschatz Freisinger Denkmäler: Christliche Terminologie*.

⁵⁴ ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*.

⁵⁵ Zápis práva v domácom jazyku nachádzame u Keltov v Írsku zo 6. – 8. storočia. Najznámejšia je írsky zberka *Senchas Már*. Welšania spísali zbierku *Leges Hoeli* z 10. storočia, *Anglosasi Laws of Aethelberht* z 2. polovice 9. storočia. Islandské ústne tradované právo pochádza z rokov 920 – 930 (prvá verzia), 1004 (druhá), až napokon bolo zapísané v 12. storočí pod názvom *Grágás*. Tamže, s. 62 – 63.

⁵⁶ *Coutumes de Beauvaisis*, *Las Siete Partidas*, *Jyske Lov*, *Skandske Lov*, *Sachsenspiegel*, *Vestgotalag*, *Vinodolski zakon*.

⁵⁷ ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*, s. 23.

⁵⁸ Podľa Škrubejovej, ktorá vyštudovala okrem práva aj porovnávaciú jazykovedu, termín „zakon“ je odvodený od výrazu „kon“, ktorý znamená začiatok, pričom však obdobný termín „konec“ znamená koniec. Význam termínu zákon preto vysvetľuje tak, že je ním to, čo platí od počiatku, resp. to, čo je konečným slovom na to určenej osoby – zákonníka. Tamže, s. 112. Pre zaujímavosť, Konštantín Porfyrogenetos uvádza, že Slovania, a dokonca aj Pečenehovia, sa správajú *kata ta zakana* – podľa zákona. Tamže, s. 114.

- c) v osobnom práve: gospod, rab
- d) v medziľudských vzťahoch: vera⁵⁹ (verník), pobediti
- e) v oblasti vyjadrenia vôle: obet, milost, kajati se, muka
- f) v oblasti deliktov: zagrešiti, greh, grešnik, lakomstvo, laž, prestopanje, razboj, tatba, trebu tvoriti, uzmaztue, zavist, zinistue (nečistota), oklevetati, lichodeianie, lichogedeni, lichopiti
- g) a napokon niektoré ustálené spojenia: nudmi ili lubmi, vuede ili nevuede, vuolu ili nevuolu, zpe ili bde.⁶⁰

Ako „skúšku správnosti“ pritom Katja Škrubej používa okrem lingvistických záverov Irene Wiehl aj výsledky výskumu Radoslava Katičiča, a tiež súbor termínov, ktoré ako archaické identifikoval už Jakob Kelemina v diele *Pravne starine v filološki luči* (publikovanom v roku 1933 v *Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo*):⁶¹ besednik (hovorca), blag (sudca), dežela (krajina), država (vlastníctvo), gospod (pán), knez (knieža), konati (zakončiť), oblast (teritórium, ale aj autorita, kompetencia), odvetnik (zástupca, fojt, Vogt), priča (svedectvo), rihta (súd), rota (prísaha), sodja (sudca), sopnik (odporca), veča (zhromaždenie), vitez (rytier), vladika (vládca), voda (vojvoda), vojd (fojt, Vogt) a župan.⁶²

Metodika Katje Škrubej následne spočívala v tom, že z uvedeného rezervoára termínov identifikovala a vybrala také, ktoré preukazujú kontinuitu v slovinskej právnej terminológii, doloženú v právnych pamiatkach od najstaršieho do najmladšieho obdobia,⁶³ a tie následne podrobila bližšej lingvistickej analýze. Jej metodika tak môže predstavovať veľmi vhodný návod na prípadné obdobné historicko-lingvistické preskúmanie veľkomoravských prameňov, na čo sa zatiaľ bohužiaľ žiaden z vyššie uvedených autorov skúmajúcich starú slovanskú právnu terminológiu neodvážil.

⁵⁹ „Věra“ označuje v ruských prameňoch *compositio*. Aj v Nestorovej kronike (*Povest vremennych liet*) sa výraz „vere“ používa v zmysle „odkupa glave“. V Ruskej pravde nájdeme tiež termíny „vira“ a „virnik“ – v zmysle wergeld. Tamže, s. 152 – 153.

⁶⁰ Tamže, s. 107.

⁶¹ Tamže, s. 21.

⁶² Termín župan sa nachádza v tvare *iopan* už v Kremsmünsterskej listine z roku 777. Tamže, s. 105. K župe na území dnešného Slovinska v najstaršom období a k jej prerodu na feudálnu župu pozri PLETESKI, A.: *Župa Bled, nastanek, razvoj, prežitki*. Ljubljana: SAZU, 1986.

⁶³ ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*, s. 75. Do svojej analýzy nezarhnila z Frizinskej pamiatky napríklad výrazy: nanarodzlovezki (na národ slovenský), utimnizach iuzelezneh vvosich (v temniciach v železných okovách), tepechu metlami, ogni petsach (v ohni pečú), metsi tnachu (mečami tnú), ipolezv vuesachu (na drevo vešajú), iselezni cliusi ge razrgachu (železnými klešťami ich trhajú).

Záver

Metodológia, metodika a výsledky výskumu Irene Wiehl a Katje Škrubej, ako aj iných citovaných autorov predstavujú veľmi zásadné východisko pre záujemcu o rekonštrukciu archaického predcyrilo-metodského normatívneho systému na našom území za použitia staroslovienskych textov viažucich sa k Veľkej Morave. Ide tu o problematiku zatiaľ nespracovanú. Žiadny z vyššie spomenutých autorov, či už nemeckých alebo slovinských, sa nepokúsil podrobnejšie z historicko-lingvistického hľadiska analyzovať tieto právne pamiatky našich právnych dejín. Nespravili tak Irene Wiehl, Radoslav Katičič ani Katja Škrubej. O niektoré čiastkové medzivýstupy sme sa v poslednom období pokúsili my,⁶⁴ zďaleka tým však túto problematiku nemožno považovať za vyčerpanú. Historicko-lingvistická analýza stále ponúka prípadným záujemcom bohaté možnosti priblížiť sa k normatívnemu mysleniu našich predkov 9. storočia v období pred príchodom Konštantína a Metoda, či prípadne priblížiť sa k ešte starším slovanským normatívnym konceptom, siahajúcim ešte hlbšie do minulosti.

ZOZNAM LITERATÚRY

- AUSTIN, J. L.: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava: Kalligram, 2004.
- DAVID, J. a kol.: *Slovo a text v historickém kontextu: Perspektivy historickosémantické analýzy jazyka*. Brno: Ostravská univerzita v Ostravě, 2013.
- DOLNÍK, J.: *Sila jazyka*. Bratislava: Kalligram, 2012.
- FRÖLICH, K.: Probleme der Rechtskartographie. *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 27, 1934, s. 40 – 64.
- FRUSCIONE, D.: Zur Frage eines germanischen Rechtswortschatzes. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 122, 2005, s. 1 – 41.
- GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: „Posluchb“ a jeho význam v procese dokazovania na Veľkej Morave. *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, roč. 34, 2015, č. 1, s. 36 – 56.
- GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: Osobný a rodinný status na Veľkej Morave vo svetle historicko-lingvistickej analýzy. *Štát a právo*, roč. 2, 2015, č. 2, s. 122 – 137.
- GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: Sexuálne trestné činy v slovanskom práve na Veľkej Morave. In *Sexuální trestné činy včera a dnes*. Ostrava: Key Publishing, 2014, s. 36 – 59.

⁶⁴ GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: Sexuálne trestné činy v slovanskom práve na Veľkej Morave. In *Sexuální trestné činy včera a dnes*. Ostrava: Key Publishing, 2014, s. 36 – 59; GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: Vlastnícke právo a majetkové vzťahy na Veľkej Morave. *Historia et theoria iuris*, roč. 7, 2015, č. 1, 2015, s. 6 – 19; GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: „Posluchb“ a jeho význam v procese dokazovania na Veľkej Morave. *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianae*, roč. 34, 2015, č. 1, s. 36 – 56; GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: Osobný a rodinný status na Veľkej Morave vo svetle historicko-lingvistickej analýzy. *Štát a právo*, roč. 2, 2015, č. 2, s. 122 – 137.

- GÁBRIŠ, T. – JÁGER, R.: Vlastnícke právo a majetkové vzťahy na Veľkej Morave. *Historia et theoria iuris*, roč. 7, 2015, č. 1 2015, s. 6 – 19.
- HOMZA, Martin a kol.: *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava: Post Scriptum, 2013.
- HOMZA, Martin: *Stredná Európa na začiatku stredoveku*. Bratislava: Vydavateľstvo UK, 2014.
- HÜPPER, D. – SCHOTT C. (eds.): SCHMIDT-WIEGAND, R.: *Stammesrecht und Volkssprache*. Weinheim: VDH, 1991.
- KAHL, H.-D.: Europäische Wortschatzbewegungen im Bereich der Verfassungsgeschichte. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 77, 1960, s. 154 a nasl.
- KATIČIĆ, R.: Die Verfassungsterminologie der frühmittelalterlichen Slawenherrschaften. *Slavica Slovaca*, 31, 1996, č. 1.
- KATIČIĆ, R.: Praslavenski pravni termini i formule u Vinodolskom zakonu. *Slovo*, sv. 39 – 40, 1989 – 1990.
- KAUFMANN, E.: Rechtssprichwort. In ERLER, A. – KAUFMANN, E. (eds.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. Bd. 4. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 1990, stl. 364 – 367.
- KÖBLER, G.: Klage, klagen, Kläger. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 92, 1975, s. 1 – 20.
- KÖBLER, G.: Richten – Richter – Gericht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 87, 1970, s. 57 – 113.
- KUČERA, M.: *Postavy Veľkomoravskej histórie*. Bratislava: Perfekt, 2005.
- KUCHAR, R. – VALENTOVÁ, I.: *Pramene k dejinám slovenčiny*. Zv. 3. Bratislava: Veda, 2008. Dostupné na internete: <http://www.juls.savba.sk/ediela/pramene/> (navštívené 4. 1. 2015).
- KUCHAR, R.: *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Rak, 1998.
- KUCHEROV, S.: Indigenous and Foreign Influences on the Early Russian Legal Heritage. *Slavic Review*, 31, 1972, č. 2, s. 257 – 282.
- KÜNSSBERG, B. von: *Rechtssprachgeographie*. Heidelberg: C. Winter, 1926.
- LALIKOVÁ, T. – MAJTÁN, M.: *Pramene k dejinám slovenčiny*. Zv. 2. Bratislava: Veda, 2002.
- LUBY, Š.: Slovenská právna terminológia – vývin, stav, výhľady. *Právnické štúdie*, IV, 1953, s. 165 – 224.
- LUPOI, M.: *The Origins of the European Legal Order*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- MACEK, J.: Historická sémantika. *Český časopis historický*, 89, 1991, s. 1 – 30.
- Magnae Moraviae Fontes Historici I – V. Prameny k dějinám Velké Moravy*. Praha, Brno: SPN, Masarykova univerzita, 1966 – 1971.
- MAJTÁN, M. – SKLADANÁ, J.: *Pramene k dejinám slovenčiny*. Zv. 1. Bratislava: Veda, 1992.
- MAJTÁN, M. (red.): *Historický slovník slovenského jazyka I-VII*. Bratislava: Veda, 1991 – 2008.
- MATUSZEWSKI, J.: *Najstarszy zwód prawa polskiego*. Varšava: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1959.
- MERK, W.: Ziele und Wege der geschichtlichen Rechtsgeographie. In *Festschrift für Ludwig Träger*. Berlin: G. Stilke, 1926.
- MESIARKIN, A.: Prehľad pohľadov na etnogenézu Slovanov: Hľadanie pravlasti jazykovedou a archeológiou. *Historia Nova*, 2, 2011, 2. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-2b.pdf (navštívené 4.1.2015).

- NAHTIGAL, R.: *Uvod v slovansko filologijo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 1949.
- NĚMEC, I. – HORÁLEK, J. a kol.: *Dědictví řeči*. Praha: Panorama, 1986.
- NĚMEC, I. a kol.: *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980.
- NIEDERLE, L.: *Rukověť slovanských starožitností*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.
- NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů. Základy kulturních starožitností slovanských*. Praha: Bursík a Kohout, I/1 (1911), I/2 (1913), II/1 (1916).
- OLBERG, G. von: *Die Bezeichnungen für soziale Stände, Schichten und Gruppen in den leges Barbarorum*. Berlin: Gruyter, 1991.
- PLETERSKI, A.: *Župa Bled, nastanek, razvoj, prežitki*. Ljubljana: SAZU, 1986.
- PROCHÁZKA, V.: Důkaz dopadením při činu a počátky svědeckého důkazu v právu slovanských národů. *Právněhistorické studie*, 4, 1958.
- PROCHÁZKA, V.: K historickoprávnemu významu csl. prítiknutí a jeho parafrázi z ruských pramenů. *Slavia*, 26, 1957, s. 336 – 340.
- PROCHÁZKA, V.: Posluch et vidok dans le droit slave. *Byzantinoslavica*, 20, 1959, s. 231 – 251.
- PROCHÁZKA, V.: Tři nové marné pokusy o prokázání bulharského a makedonského původu Zakona sudneho ljudem. *Slavia*, 33, 1964.
- RATKOŠ, P.: *Pramene k dejinám Velké Moravy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964.
- SCHMID, H. F.: *Die Nomokanon Übersetzung des Methodius*. Leipzig: Markert & Petters, 1922.
- SCHMIDT-WIEGAND, R. – SCHOWE, U.: *Deutsche Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*. Mnichov: C.H.Beck, 1996.
- SCHMIDT-WIEGAND, R.: *Studien zur historischen Rechtswortgeographie*. Mnichov: Wilhelm Fink Verlag, 1978.
- SCHRAMM, G.: *Slawisch im Gottesdienst*. Mnichov: Oldenbourg Verlag, 2007.
- SEE, K. von: *Altnordische Rechtswörter*. Tübingen: Niemeyer, 1964.
- ŠKRUBEJ, K.: *Pravo v zgodovini*. Ljubljana: Založba, 2010.
- ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis of the Slavs in the Eastern Alps (A Model of Reconstruction on the basis of the Old Vernacular Language Material)*, s. 6. Dostupné na internete: www.pf.uni-lj.si/media/katja.skrubej.ritus.gentis.doc (navštívené 4.3.2014).
- ŠKRUBEJ, K.: *Ritus gentis Slovanov v vzhodnih Alpah*. Ljubljana: Založba, 2002.
- ŠKRUBEJ, K.: The old vernacular legal lexis and institutions of the Early Middle Age Alpine Slavs (The reconstruction model). In BAUER, A. – WELKER, K. H. L. (eds.): *Europa und seine Regionen*. Viedeň: Böhlau, 2007, s. 81 – 105.
- SLANINKA, M.: *Assemanov evanjeliár a kalendár*. Martin: Matica slovenská, 2013.
- SLAVÍK, J.: *Český národ ve starším středověku*. Praha: Pokrok, 1940.
- SLAVÍK, J.: *Český národ za květu feudalismu*. Praha: Pokrok, 1940.
- STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk 1*. Bratislava: SPN, 1978.
- TAMM, D. – VOGT, H.: Creating a Danish Legal Language: Legal Terminology in the Medieval Law of Scania. *Historical Research*, 86, 2013, s. 394 – 407.
- VARSÍK, B.: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. In VARSÍK, B.: *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severohorskými Slovanmi (Slovákmi)*. Bratislava: VEDA, 1994, s. 11 – 46.
- VAŠICA, J.: *Literární památky epochy velkomoravské 863 – 885*. Praha: Lidová demokracie, 1966.
- VEREŠOVÁ, N.: Návrat k tézám O. N. Trubačeva o autochtonite Slovanov. *Historia Nova*, roč. 2, 2011, č. 1, s. 128 – 131. Dostupné na internete: http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-1m.pdf (navštívené 4.1.2015).

- WIEHL, I.: Die Rechtswörter in den Freisinger Denkmälern. In *Beiträge zum VIII. Internationalen Slawistenkongreß in Zagreb 1978. Theoretische und praktische Linguistik des Russischen 1; Studia Slavica 2 = Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas* 20,1; 21,2 (Gießen, 1981), 2, 1981, s. 59 – 80.
- WIEHL, I.: *Untersuchungen zum Wortschatz Freisinger Denkmäler: Christliche Terminologie*. Mnichov: Verlag Otto Sagner, 1974.
- ZÍBRT, Č.: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku (Indiculus superstitionum et paganiarum): jeho význam pro všeobecnou kulturní historii i pro studium kulturních přechodů v nynějším lidovém podání: se zvláštním zřetelem k české lidovědě*. Praha: Česká akademie věd císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1894.
- ZÍBRT, Č.: *Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prostonárodní pokud o nich vypravují písemné památky až po náš věk: příspěvek ke kulturním dějinám českým*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1889.
- ŽIGO, P. – KUČERA, M. a kol.: *Na písme zostalo: Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava: Perfekt, 2012.
- ZOUHAR, M.: *Význam v kontexte*. Bratislava: Aleph, 2011.

Biografické projekty a právní věda

Biographical Projects and Jurisprudence

ONDŘEJ HORÁK*

Abstrakt: Článek se zabývá stavem a perspektivami českého a slovenského biografického bádání v oblasti práva a právní vědy (zejména zahrnuje představení monografií, sborníků, encyklopedií, slovníků, učebnic a reprintů obsahujících biografické informace).

Klíčová slova: biografie, bibliografie, právní věda

Abstract: The article deals with the state and perspectives of Czech and Slovak biographical research in the field of law and jurisprudence (monographs, anthologies, encyclopedias, dictionaries, textbooks or reprints with biographical information).

Keywords: biography, bibliography, jurisprudence

Úvod

Pečování o tradici svého oboru má rozměr nejen pietní, ale i pragmatický. Většina problémů, co nás trápí, byla v minulosti řešena často lépe, než se to daří v současnosti, což je patrné také z proběhlé české i probíhající slovenské rekodifikace soukromého práva. Právo je dílem lidí a lidé jsou dílem doby. Komplexní pochopení práva není možné bez poznání dobového i osobního kontextu, a proto biografické projekty mají nezadatelné „právo na naši pozornost a úctu“.

Před pěti lety jsem v obdobně koncipované publikaci představil vývoj, tehdejší stav i perspektivy (právních) biografických studií v českých zemích, v tomto sborníku se pokusím informace revidovat a současně více přihlédnout k situaci na Slovensku.¹

* JUDr. Ondřej Horák, Ph.D., Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, Katedra teorie práva a právních dějin; ondrej.horak@upol.cz

¹ HORÁK, Ondřej. Dějiny české právní vědy a biografické projekty – stav a perspektivy. In VOJÁČEK, Ladislav (ed.). *Tradice, současnost a perspektivy české a slovenské právní vědy a výuky práva*. (Sborník ze setkání učitelů kateder dějin státu a práva, konaného při příležitosti 90. výročí Masarykovy univerzity a její právnické fakulty.) Brno: MU, 2010, s. 47 – 66 /CD-ROM/. Příspěvek obsahoval také přehled pramenů a literatury k dějinám právní vědy a výuky práva s důrazem na období do roku 1948, který byl ve srovnání s níže uvedeným výběrem rozsáhlejší.

Biografické studie – zhodnocení stavu

1. Biografické bádání má v naší právní literatuře poměrně dlouhou tradici. Reprezentativní moderní přehled sice dosud postrádáme, přesto existuje řada zajímavých biografických prací a také jejich skladba je poměrně pestrá. Můžeme je klasifikovat a také hodnotit podle různých hledisek:

a) podle doby vzniku: soudobé (většinou zpracované právníky) x pozdější (právníky i historiky);

b) podle subjektu/odborného zaměření autorů: pozitivně-právní (např. v rámci učebnic platného práva) x právně-historické;

c) podle objektu: zpracování dějin právní vědy jako celku (V. Vaněček, *České právnictví za kapitalismus*, 1953), podle oborů (V. Kubeš a H. Bulín in: *Universitas Brunensis*, 1969, či pražští autoři in: *Jubilejní sborník*, 1998), vědeckých škol-směrů (V. Kubeš a O. Weinberger, *Brněnská škola právní teorie*, 2003) až k jednotlivým osobnostem;

d) podle obsahu: výhradně biografické (monotematické) x částečně biografické;

e) podle formy: jednotlivé druhy od nekrologů přes slovníková a encyklopedická hesla až po monografie.

Každé z výše uvedených hledisek se promítá do charakteru biografických prací, a proto je nutné k nim s tímto vědomím přistupovat a zvažovat jejich účel a výpovědní hodnotu. V dalším výkladu se pokusím o stručné představení jednotlivých kategorií biografických prací (monografie, encyklopedie, slovníky etc.), s důrazem položeným na období do roku 1948 (bibliografické údaje jsou uvedeny v přehledu literatury za textem).

2. Na pomyslném vrcholu biografických studií stojí monografie významných právních vědců (Engliš, Krčmář, Miřička, Weyr), případně i právníků-politiků (Beneš, Hácha, Kramář, Rašín). Monografická zpracování pochází buď od autorů-současníků, kteří většinou byli jejich kolegy či žáky, nebo od mladších autorů, kteří se odborně zabývají stejnou problematikou nebo jsou právními historiky.

Dále můžeme zmínit monotematické sborníky, časopisecká čísla a drobnější biografické studie. V 90. letech byla na poli biografických studií aktivní zejména brněnská právnická fakulta, která uspořádala řadu konferencí věnovaných většině významných představitelů meziválečné právnické fakulty² a dále vydávala útlé sešity (řada „Život a dílo“, viz

² Jde o konference a z nich vydané sborníky věnované profesorům Karlu Englišovi (1991), Františku Weyrovi (1991, sborník 1992; 2003), Jaroslavu Kallabovi (1992; 2007), Janu Vážnému (1992), Bohumilu Baxovi (1993), Václavu Chytilovi a Vladimíru Vybralovi (2007, sborník 2008) a Vladimíru Kubešovi (2008, sborník 2009).

bod F závěrečného přehledu literatury) různých autorů o téměř všech svých meziválečných profesorech (bohužel většina prací přinášela pouze základní přehled v rozsahu obsáhlejšího biografického hesla či jubilejního článku); později se zapojila také pražská a bratislavská právnická fakulta.³

Tradičně se do udržování a formování právní tradice zapojují redakce našich nejstarších právnických časopisů *Právník* a *Právní obzor*⁴, nejnověji *Právník* přípravou monotematických čísel věnovaných významným osobnostem právní vědy v rámci jejich výročí.⁵ Ocenit musíme také reprezentativní publikaci k 150. výročí vzniku časopisu.⁶

Po roce 1990 byla publikována také řada časopiseckých prací o zakladatelských osobnostech naší právní vědy druhé poloviny 19. století (Randa, Pražák, Ott) a zvláště pak o osobnostech meziválečné éry. Psali je autoři, kteří se k těmto tématům v různé podobě vraceli (Knapp psal o Randovi a Krčmářovi, Bulín vzpomínal na řadu svých kolegů, posmrtně vyšly také některé Kubešovy práce, ve kterých se věnoval brněnské právní vědě), ale především pak nastupující generace, která se začala obracet ke kořenům nejen svých oborů, ale i celé právní vědy. Nej přednější místo mezi nimi náleží Karlu Eliášovi, který se věnoval řadě osobností z různých oborů (a zvláště mu blízké komercialistiky a civilistiky).

3. Další významnou skupinu představují encyklopedie, *biografické*

³ Od roku 1999 vydává Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze ve spolupráci s Pražským sdružením Jednoty českých právníků knižnici *Memorabilia iuridica*. Zatím vyšlo pět prací: vzpomínky Zdeňka Příbyla na Weniga-Malovského (1999), paměti Vladislava Brože (1999), sborník o Miroslavu Boháčkovi (2000), přehled Valentina Urfuse o výuce a osobnostech právních dějinách na pražské právnické fakultě (2000), monografie Jana Kuklíka o Janu Krčmářovi (2008) a sborník o Antonínu Randovi (2009) a Tomáše Jablonického o Augustu Miříčkoví (2013). Zmínit dále (mimo uvedenou řadu) můžeme zejména konferenci a sborník k 100. výročí narození V. Knappa (konference 2013, sborník 2014) či konferenci o Hansi Kelsenovi konanou v říjnu 2015. Už od roku 1960 pak vychází *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, v nichž vyšla řada příspěvků k dějinám právní vědy a vzdělávání.

⁴ Srov. mj. Kol. aut. [Padesiate výrocie Právneho obzoru. Jubilejné číslo.] *Právní obzor*, 1967, roč. 50, č. 6, s. 489 – 586; KLABOUCH, Jiří. Právní věda v České akademii (1891 – 1952). Ke 100. výročí zahájení její činnosti. *Právník*, 1991, roč. 130, č. 11 – 12, s. 865 – 878.

⁵ Konkrétně V. Knappovi (12/2013; 100. výročí narození), A. Randovi (10/2014; 100. výročí úmrtí), A. Hobzovi (1/2016; 140. výročí narození), připravuje se J. Pražákovi (10/2016). Vazba některých příspěvků na připomínanou osobnost bývá bohužel spíše formální (to se týkalo zvláště Randova čísla, kde je možné kromě úvodního příspěvku K. Eliáše vyzdvihnout v tomto směru pouze článek P. Petra o právu stavby).

⁶ Srov. MASOPUST, Zdeněk (ed.). *Právo a stát na stránkách Právníka. 150 let českého právnického časopisu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2011.

slovníky a antologie. V tomto směru máme poměrně bohatou tradici. Zasloužili se o ni především bratři Josef a Hermenegild Jirečkové, kteří svými pracemi v podstatě položili základy právních i literárních biografických bádání (zvl. *Právníký život v Čechách a na Moravě*, 1903).⁷ Další významné a dodnes nepostradatelné práce představují Navrátilovy *Almanachy*, připravené k prvnímu a ke třetímu sjezdu českých, resp. československých právníků z let 1904 a 1930.⁸ Publikace meziválečného Československa dále reprezentují práce se širším biografickým záběrem jako Sekaninovo *Album reprezentantů* z roku 1927 a zvláště Dolenského *Kulturní adresář ČSR* (roč. 2, 1936).⁹ Po roce 1990 připravil kolektiv pražských autorů za redakce Petry Skřejpkové a Ladislava Soukupa publikaci *Antologie české právní vědy* (1993) obsahující medailony právních vědců spolu s ukázkou z jejich díla. Na tuto práci pak za redakce Petry Skřejpkové navázala rozsáhlá *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939* (2009).

Bohužel jak tradiční encyklopedie a naučné slovníky (*Riegrův, Ottův, Masarykův, Komenského, Slovník národohospodářský, sociální a politický, Ottův – Dodatky*), tak i novější biografické práce, ať obecné jako třídílný Tomešův *Český biografický slovník 20. století* (1999) nebo specializované jako *Malá encyklopedie českých právníků* (2002), přináší o právních vědcích pouze základní informace. Podrobněji jsou pak zpracovány regionálně¹⁰ a zejména

⁷ Srov. JIREČEK, Josef. *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku*. Ve spůsobě slovníka životopisného a knihoslovného. Sv. I–II. Praha: B. Tempský, 1875 – 1876, a JIREČEK, Hermenegild. *Právníký život v Čechách a na Moravě*. Praha; Brno: nákl. vl., 1903.

⁸ NAVRÁTIL, Michal (ed.). *Almanach českých právníků*. Praha: nákl. vl., 1904, a týž (ed.). *Almanach československých právníků*. Životopisný slovník čs. právníků, kteří působili v umění, vědě, krásném písemnictví a politice od Karla IV. počínaje až na naše doby. Praha: nákl. vl., 1930. Původně měl být *Almanach československých právníků* připraven již ke druhému sjezdu československých právníků v Brně v roce 1925, nakonec z toho však sešlo (srov. *Časopis pro právní a státní vědu*, 1923, roč. 6, s. 223).

⁹ SEKANINA, František (ed.). *Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého*. Praha: J. Zeibrdlich, 1927. Jde o stručné medailonky, z právníků především profesori pražské právnické fakulty, včetně fotek; ideově navazuje na: *Národní Album*. Sbírka podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých. Praha: J. R. Vilímek, [1899]. Dále srov. DOLENSKÝ, Antonín (ed.). *Kulturní adresář ČSR. Biografický slovník žijících kulturních pracovníků a pracovníc*. Roč. 2. Praha: J. Zeibrdlich, 1936 (roč. 1 z roku 1934; obsahují řadu důležitých a někdy jen obtížně zjistitelných informací, zvl. o rodinných poměrech či bydlišti). Obdobný charakter jako *Kulturní adresář* (ovšem stručnější a s regionálním omezením) má: *Společenský Almanach Velkého Brna*. Brno: s. n., 1933.

¹⁰ Zvl. DOKOUPIL, Lumír (red.). *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1993 – (dosud poslední 12. sešit nové řady (24. celkem) z roku 2009 a dvě supplementa z roku 2011 a 2013/.

oborově zaměřené přehledy (filozofické,¹¹ lingvistické a literárně-historické,¹² archivářské či slavistické¹³), z hlediska civilistiky jsou však jen omezeně využitelné. Speciální informace dále obsahují biografické slovníky různých institucí (zvl. Královské české společnosti nauk – KČSN, a České akademie věd a umění – ČAVU)¹⁴ nebo politických stran¹⁵. Cenné jsou také regionální elektronické encyklopedie, mezi nimiž jednoznačně vyniká *Encyklopedie města Brna* (M. Menšíková a kol.).¹⁶

4. Stěžejní, komplexní a dlouhodobý projekt biografických studií představuje *Biografický slovník českých zemí* (BSČZ), který se poměrně zdařile rozběhl pod gescí Historického ústavu AV ČR (hlavní redaktorkou byla původně Pavla Vošahlíková, od 16. sešitu se jí stala Marie Makariušová).¹⁷ Jeho hesla jsou zpracovávána narativní formou, dále obsahují bibliografii, prameny a literaturu. V tištěné podobě i na internetu je dostupný pracovní heslář, do slovníku jsou však zařazována i nová hesla, která v hesláři nejsou obsažena, což se týká zejména soukromých docentů (např. K. Gerlich).¹⁸ Bohužel řada hesel právních vědců (zvl. B. Baxa, V. Bušek či M. A. Cimmerman) byla napsána historiky-neprávníky, kteří se dějinám právní vědy nevěnují a ani dostatečně nezohlednili prameny či literaturu. Po navázání spolupráce redakce s brněnskou právnickou

¹¹ Srov. GABRIEL, Jiří a kol. *Slovník českých filozofů*. Brno: MU, 1998. Dostupný též: <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/>.

¹² Srov. FORST, Vladimír, MERHAUT, Luboš, OPELÍK, Jiří (red.). *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. Díl 1 – 4. Praha: Academia, 1985 – 2008, a ČERNÝ, Jiří, HOLEŠ, Jan (edd.). *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha: Libri, 2008.

¹³ Srov. HOFFMANNOVÁ, Jaroslava, PRAŽÁKOVÁ, Jana a kol. *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha: Libri, 2000, a KUDĚLKA, Milan, ŠIMEČEK, Zdeněk a kol. *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760*. Biograficko-bibliografický slovník. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.

¹⁴ Srov. ŠLECHTOVÁ, Alena, LEVORA, Josef. *Členové České akademie věd a umění 1890 – 1952*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004. Hesla obsahují odkazy na biografickou literaturu (Bio), nekrology (N), biografické soupisy členova díla (B), případně i monografické studie (M) a další literaturu (L). Dále srov. KLABOUC, Jiří. *Právní věda v České akademii (1891 – 1952)*. Ke 100. výročí zahájení její činnosti. *Právník*, 1991, roč. 130, č. 11 – 12, s. 865 – 878.

¹⁵ TOMEŠ, Josef. *Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878 – 2003*. Biografický slovník. Praha: Demos; Česká strana sociálně demokratická, 2004, a PEHR, Michal a kol. *Cestami křesťanské politiky*. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích. Praha: Akropolis, 2007.

¹⁶ Dostupná z: <http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=osobnosti>

¹⁷ *Biografický slovník českých zemí*. Praha: Libri, 2004–2015; Academia, 2013 – (dosud poslední 18. sešit z roku 2015 zahrnuje písmena Fo–Fr). Blíže: stránky HÚ AV ČR: <http://www.hiu.cas.cz/cs/veda-a-vyzkum/encyklopedie-atlas/biograficky-slovník-ceskych-zemi/ep/>

¹⁸ *Heslář biografického slovníku českých zemí* (část 1 – 5) je dostupný tamtéž.

fakultou se však situace zlepšila a byla zapojena také řada mladších badatelů odpovídající odbornosti (např. Lenka Šmídová Malárová připravila Jana z Gelnhausenu a Gozzia z Orvieto, Veronika Pochylá Eduarda Gundlinga, Petr Osina ??).

Na Slovensku představuje obdobně rozsáhlý projekt *Biografický lexikón Slovenska* Národního biografického ústavu SNK, který je však založený na poněkud odlišné koncepci (hesla jsou méně rozsáhlá a autoři převážně interní).¹⁹

5. Pro zajímavost odkážme ještě na biografické slovníky z německy mluvících zemí, zvl. na rakouský *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815 – 1950* (ÖBL), pro které byla zpracována také hesla některých našich významných právníků (Randa, Krčmář aj.), a dále na projekt mnichovského institutu Collegium Carolinum *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder* (BLGBL), přinášející mj. také hesla představitelů německé právní vědy v českých zemích.²⁰

6. Velké naděje byly vkládány do ambiciózního projektu *Databáze Vědecká obec českých zemí 1882 – 2000 – projekt Výzkumného centra pro dějiny vědy* (VCDV). Měl zahrnovat sedm tematických oddílů: vzdělání, působení, veřejná angažovanost (členství v politických stranách a dalších organizacích), členství ve vědeckých společnostech, ceny a vyznamenání, osobní zájmy a zájmová umělecká činnost, prameny a literatura.²¹ Výzkumné centrum však bylo v roce 2004 z úsporných důvodů zrušeno a tím došlo i k zastavení projektu.²²

7. Oborově zaměřené biografické přehledy jsou obsaženy jak v rámci některých učebnic pozitivního práva, a to především pražských,²³ tak i v rámci jubilejních publikací jednotlivých vysokých škol.²⁴ Některé obo-

¹⁹ PARENÍČKA, Pavol (red.). *Biografický lexikón Slovenska*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2002 (dosud poslední 5. svazek z roku 2013 zahrnuje písmena Km – L). Blíže: <http://www.snk.sk/sk/informacie-pre/odbornikov/narodny-biograficky-ustav.html>

²⁰ <http://www.biographie-portal.eu/search>, <http://www.biographien.ac.at/oeb1?frames=yes>, <http://www.collegium-carolinum.de/publikationen/handbuecher-und-lexika/biographisches-lexikon.html>

²¹ Blíže: Databáze Vědecká obec českých zemí 1882 – 2000. *Národní knihovna. Knihovnická revue*, 2004, roč. 15, č. 3, s. 120 – 207.

²² Srov. STOČES, Jiří. *Prosopografie – od nadšení ke skepsi a zpět?* Příspěvek na X. sjezdu českých historiků, Ostrava 2011; dostupné z: http://konference.osu.cz/sjezd2011ostrava/dok/sekce_d/stoces_jiri.pdf

²³ Např. HENDRYCH, Dušan a kol. *Správní právo*. Obecná část. 8. vyd. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 25 – 36; ŠVESTKA, Jiří, DVOŘÁK, Jan a kol. *Občanské právo hmotné I*. 5. aktualiz. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 35 – 39 (vydání z roku 2013 bohužel neobsahuje ani tento stručný přehled).

²⁴ Srov. MALÝ, Karel V. a kol. *Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348 – 1998. Jubili-*

ry byly již také zpracovány monograficky.²⁵ Další důležitý okruh představují biografické přehledy v rámci zpracování dějin vysokých škol²⁶ (resp. přímo právnických fakult²⁷) a částečně také dalších institucí (akademie, ministerstva, archivy, etc.²⁸).

8. Velký význam pro biografické bádání dále mají životopisné úvody k archivním inventářům osobních fondů (uložených v archivech univerzit a vědeckých institucí), kritická vydání korespondence (zpřístupněna především pro obrozenecké generace) a pamětí (deníků, vzpomínek) významných právníků a právních vědců (zvl. Čelakovský, Stupecký, Krčmář). U pamětí můžeme rozlišit v zásadě dva základní typy, které korespondují s jednotlivými generacemi meziválečné právní vědy: zatímco pro starší generaci je charakteristická snaha o co největší informativní a výpovědní hodnotu, mladší generace (Knapp, Kubeš) je více osobní a subjektivní. Bohužel pouze deníkové záznamy Jaromíra Čelakovského a pamětí Jana Krčmáře (zatím neúplné) byly vydány s odpovídajícím kritickým aparátem. V některých případech pak došlo k propojení vlastních vzpomínek i kritického zhodnocení (Zdeněk Přibyl o Arnoštu Wenig-Malovském). Některé starší publikace k dějinám právní vědy (zvl. pak

lejší sborník. Praha: PF UK, 1998 (zvl. Vladimír Mikule, Správní právo v českých zemích, s. 84 – 98; Eduard Němeček, Přínos Právnické fakulty Univerzity Karlovy české finanční vědě, s. 212 – 223, a Jiří Rajmund Tretera, Církevní právo v českých zemích a jeho výuka na Právnické fakultě Univerzity Karlovy, s. 249 – 261/.

²⁵ URFUS, Valentin. *Právní dějiny na pražské právnické fakultě*. (Jejich výuka od osvicenství do druhé světové války.) Praha: UK, 2000, a SCHELLE, Karel, VOJÁČEK, Ladislav. *Právní dějiny a brněnská právnická fakulta (1919-2009)*. (K 90. výročí Masarykovy univerzity a její právnické fakulty.) Ostrava: Key Publishing, 2010.

²⁶ DOLAN, Ondrej. *Prehľad profesorov 1919 – 1966. Prehľad pracovísk 1919 – 1948*. Pomocný materiál pre prípravu súborných dejín UK. Bratislava: Univerzita Komenského, 1968; JORDÁN, František (red.). *Dějiny university v Brně*. Brno: UJEP, 1969; BORŮVKA, Otakar (red.). *Universitas Brunensis*. 1919 – 1969. Brno: UJEP, 1969; VARSÍK, Branislav (red.). *50 rokov Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1969; HAVRÁNEK, Jan a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III., 1802 – 1918. Díl IV., 1918 – 1990. Praha: Karolinum, 1997 a 1998.

²⁷ SCHELLE, Karel. *Minulost a současnost Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně*. Brno: MU, 1994; BLAHO, Peter, VLKOVÁ, Eva (edd.). *Právníci na Univerzitě Komenského v Bratislave*. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921 – 1996). Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty Univerzity Komenského, 1996 (nová vydání 2001 a 2006), a KUKLÍK, Jan a kol. *Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze*. Praha: Havlíček Brain Team, 2008. K brněnské právnické fakultě a jejím osobnostem srov. zvl. příspěvky prof. Vojáčka.

²⁸ Přehled institucí s vědeckými aspiracemi, včetně odkazů na prameny a literaturu srov. HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. *Institucionální zázemí humanitních a sociálních věd v českých zemích v letech 1848 – 1952*. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 2009.

Vladimíra Kubeše, které také mají částečně autobiografický charakter) byly vydány z pozůstalostí.²⁹

Specifický zdroj biografických informací dále představují nekrology, vzpomínkové články a konečně i jubilejní sborníky-pocty, které často obsahují oslavencovu bibliografii a osobní vzpomínky kolegů a žáků (těchto jubilejních sborníků vyšlo do roku 1948 kolem třiceti, většinou k počtě šedesátých narozenin, Englišovi a Kaprasovi navíc i k padesátinám).³⁰

9. V neposlední řadě přináší biografické přehledy některé předmluvy u nově vydávaných prací předních právních vědců, zejména pak u reprintů. V současné době se jedná o tyto vydavatele: Wolters Kluwer ČR (dříve ASPI), edice: Klasická právníká díla;³¹ Vydavatelství a nakladatelství

²⁹ KUBEŠ, Vladimír. *Dějiny myšlení o státu a právu ve 20. století se zřetelem k Moravě a zvláště Brnu*. Díl I. a II. Brno: PrF MU, 1995.

³⁰ Pocty – jubilejní sborníky: Pocta Randova 1904; Ottova 1915; Spolku Všehrd 1918/ Památník a 1928/Naše právo a stát; Heyrovského 1922; Stupeckého 1928; Kaprasova 1930/Sborník a 1940/Miscellanea; Englišova 1930 a 1940; Háchova 1932; Horáčkova 1932; Miříčková 1933; Hoetzlova 1934; Randova 1934; Hobzova 1936; Drachovského 1936; Engländerova 1936; Hermann-Otavského 1936; Peterkova 1936; Laštovkova 1936; Krčmářova 1937; Milotova 1937; Weyrova 1939; Kallabova 1939 či Sommerova 1941.

³¹ Srov. RANDA, Antonín. *I. Držba dle rakouského práva v pořádku systematickém. II. Právo vlastnické dle rakouského práva v pořádku systematickém*. Praha: Aspi, 2008 /reprint: ed. H. Šíkl, nákladem J. Otty, 1890; ed. V. Kasanda, 7. vyd., Česká akademie pro vědy, slovesnost a umění, 1922/; SEDLÁČEK, Jaromír. *Obligační právo*. I.–III. díl. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010 /reprint: [I.] Obecné nauky o právních jednáních obligacních a o splnění závazků. 2. přeprac. vyd., Čsl. akad. spolek „Právnick“ v Brně, 1933; II. Speciální ustanovení o jednotlivých typech smluvních. 2. vyd., 1946; III. Mimosmluvní závazky, jednatelství a versio in rem – Náhrada škody – Nekalá soutěž. 2. vyd., 1947/; HORA, Václav. *Československé civilní právo procesní*. I.–III. díl. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010. (Reprint: I. 4. vyd., nákl. vl., 1934; II. 3. vyd. 1932; III. 3. vyd. 1934); ARNDTS, Carl Ludwig. *Učební kniha pandekt*. I–III. díl. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010 (reprint: Právnická Jednota, 1886, překlad podle: edd. L. Pfaff, F. Hofmann, 10. vyd., J. G. Cotta, 1879/; SOMMER, Otakar. *Učebnice soukromého práva římského*. I. a II. díl. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011) reprint: 2. vyd., Spolek čsl. právníků „Všehrd“, 1946/; STORCH, František. *Řízení trestní rakouské*. I–II/1,2. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2011 (reprint: Právnická jednota, 1887, 1896, 1897); SEDLÁČEK, Jaromír. *Občanské právo československé. Všeobecné nauky*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012 (reprint: Čsl. akad. spolek „Právnick“ v Brně, 1931); SEDLÁČEK, Jaromír. *Vlastnictví*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012 (reprint: *Vlastnictví a vlastnické právo*, Barvič & Novotný, 1919, a *Vlastnické právo*, V. Linhart, 1935; *O vlastnictví*, původní vydání); OTT, Emil. *Soustaonný úvod ve studium nového řízení soudního*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012 (reprint: ČAVSU, 1897, 1898, 1901); TILSCH, Emanuel. *Občanské právo. Část všeobecná*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012 (reprint: ed. E. Svoboda, 3. dopl. vyd., Spolek čsl. právníků „Všehrd“, 1925); KRČMÁŘ, Jan. *Právo občanské*. I–V. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014 (reprint: I. Výklady úvodní a část všeobecná, 4. dopl. vyd. 1946; II. Práva věcná, 3. dopl. vyd., 1946; III.

Aleš Čeněk, edice: Reprinty/Knihovna společenských věd;³² Vysoká škola aplikovaného práva, edice: Myšlenky starších českých právníků,³³ na Slovensku pak Heuréka³⁴ a Iura Edition (resp. Wolters Kluwer), edice: Via Iuris Aurea.³⁵ Některé další zajímavé tituly byly vydány i mimo zmíněné ediční řady, zvláště pak v nakladatelstvích vysokých škol.³⁶

Z výše uvedených vydavatelů je nutné vyzdvihnout především ediční řadu Klasická právnícká díla Wolters Kluwer, která za svůj vznik a rozvoj vděčí Václavu Fialovi a Jiřímu Spáčilovi, který se stal jejím prvním redaktorem. V podstatě jako jediné z uvedených vydavatelství nezpřístupňuje pouze významná díla právní vědy, ale přispívá i k rozvoji biografických bádání.³⁷ Reprinty se vyznačují zevrubnými předmluvami, přibližujícími

Právo obligační, 3. dopl. vyd. 1947; IV. Právo rodinné, 3. dopl. vyd. 1936; V. Právo dědické, 3. dopl. vyd., 1937); TILSCH, Emanuel. *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací právní vědy*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014 (reprint: Bursík & Kohout, 1905); KELSEN, Hans. *O státu, právu a demokracii. Výběr prací z let 1914 – 1938*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2015; WEYR, František. *Teorie práva*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2015 (reprint: Orbis, 1936).

³² KNAPP, Viktor. *Problém nacistické právní filosofie*. Dobrá Voda: A. Čeněk, 2002; ROUSSEAU, Jean-Jacques. *O společenské smlouvě, neboli, O zásadách státního práva*. Dobrá Voda: A. Čeněk, 2002; MONTESQUIEU, Charles. *O duchu zákonů*. Dobrá Voda: A. Čeněk, 2003; TOMSA, Bohuš. *Idea spravedlnosti a práva v řecké filosofii*. Plzeň: A. Čeněk, 2007, a JHERING, Rudolf Šl. *Boj o právo; Právní věda všedního dne*. Plzeň: A. Čeněk, 2009. K způsobu vydávání těchto reprintů a jeho nedostatkům: HORÁK, Ondřej. Viktor Knapp a jeho „Problém nacistické právní filosofie“. Úvaha nad prvotinou významného právního vědce k 20. výročí jeho úmrtí. *Časopis pro právní vědu a praxi* (v tisku). Před pěti lety byl text avizován v *Právněhistorických studiích*, nebyl však uveřejněn.

³³ KAIZL, Josef. *Národní hospodářství*. Praha: VŠAP, 2007; JONÁŠ, Karel. *Americké právo*. Praha: VŠAP, 2008, a RANDA, Antonín. *Soukromé obchodní právo rakouské (1908)*. Praha: VŠAP, 2008.

³⁴ FAJNOR, Vladimír, SZLADITS, Károly ZÁTURECKÝ, Adolf. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom aj na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. všeobecného zákónika občianskeho, zhotoveného superrevíznou komisiou)*. 3. vyd. Šamorín: Heuréka, 1998, a LUBY, Štefan. *Základy všeobecného súkromného práva*. 3. vyd. Šamorín: Heuréka, 2002.

³⁵ LUBY, Štefan. *Výber z diela a myšlienok*. Bratislava: Iura Edition, 1998; týž. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, a HATALA, Vojtech. *Motív a trestný čin*. 2. vyd. Bratislava: Iura Edition, 2003.

³⁶ Např. některé Englišovy práce připravené k vydání Františkem Vencovským a uvedené biografickou předmluvou, nebo TOMSA, Bohuš. *Kapitoly z dějin filosofie práva a státu*. Ed. Vladimír Veverka. Praha: Karolinum, 2005.

³⁷ Blíže: HORÁK, Ondřej. Tradice v novém. K pětiletému výročí edice Klasická právnícká díla. *Bulletin advokacie online*, 13. 1. 2014; dostupné z: <http://www.bulletin-advokacie.cz/tradice-v-novem.-k-petiletemu-vyroci-edice-klasicka-pravnicka-dila>, a týž. Edice Klasická právnícká díla. *Bulletin Evropské společnosti pro právní dějiny*,

život a dílo autorů i jejich význam pro současnost (většinou mají kolem 15 stran, ale např. Kuklíkova předmluva ke Krčmářovu systému občanského práva měla trojnásobek). Redakce oslovila jak mladší právníky (Jiřího Handlara, Bohumila Dvořáka či Petra Dostalíka), tak nestory naší disciplíny (Valentina Urfuse).

V roce 2015 se pozornost zaměřila na zakladatele normativní školy: nejprve byl vydán exkluzivní výběr z prací Hanse Kelsena (1881 – 1973) s předmluvou Tatiany Machalové (šlo o všechny česky vydané práce v letech 1914 až 1938, většinou překlady jeho stěžejních děl, některé studie však byly připraveny speciálně pro české čtenáře); aktuálně vychází Weyrova *Teorie práva* (1936) s předmluvou Miloše Večeří. V následujících letech by měly být každoročně vydávány dvě publikace, více prostoru by se mělo dostat také veřejnoprávním oborům (mj. by mělo být reprintováno Weyrovo *Československé právo ústavní* z roku 1937 s předmluvou Jana Filipa).

Závěr

Vývoj od roku 2010 potvrdil tezi, že se biografická bádání začínají slibně rozvíjet: svědčí o tom mj. nastíněné publikační a badatelské aktivity. Stále také platí, že řada úkolů na naši právnickou a zvláště právněhistorickou obec teprve čeká.³⁸

Před pěti lety jsem uváděl, že by bylo „záslužné zpracovat komplexní bibliografický soupis prací meziválečné právní vědy či alespoň soukromoprávních oborů, který může mít staronově velký význam i pro platné právo“, dále že „by bylo vhodné vydat (alespoň výběrově) zbývající paměti předních právních vědců a v biografickém bádání zaměřit pozornost na soukromé docenty a na právní vědce nečeských národností“.

První námět byl z větší části naplněn projektem katedry dějin státu a práva brněnské právnické fakulty zpřístupňující výběrovou bibliografii právnických časopiseckých článků a sborníkových příspěvků vydaných v Československu v letech 1918 až 1989 (autoři Jaromír Tauchen, Jan Kazda).³⁹ Projekt se soustředil na dvě kategorie právnických publikací: 1)

z. s., 2015, roč. 1, č. 1. 10. 2015, s. 7 – 9; dostupné z: <http://www.historyoflaw.eu/czech/bulletin.html>

³⁸ Zatím se bohužel nedaří získat porozumění u grantových agentur, naposledy VEGA nepodpořila kvalitní projekt M. Laclavíkové *Prínos Právneho obzoru pre rozvoj slovenskej právnej vedy*.

³⁹ TAUCHEN, Jaromír, KAZDA, Jan (edd.). *Bibliografie vybraných právnických časopisů a sborníků 1918–1989*. Brno: MU, 2013, CD-ROM (dostupné také z: <https://is.muni.cz/el/1422/podzim2013/EL032/um/index.html>).

periodika (časopisy, věstníky, ročenky a periodické sborníky) a 2) konferenční sborníky a pocty. Rozsah bibliografické databáze je úctyhodný – obsahuje 26 688 článků z 34 časopisů a 82 sborníků. Jako každý nový projekt má určité nedostatky, ale klady nepochybně převažují. Jeho význam je ještě umocněn proběhlou rekodifikací soukromého práva, která úzce navazuje na meziválečnou éru. Odborná veřejnost tak dostává do rukou skvělého pomocníka a jeden z nejinspirativnějších bibliografických zdrojů naší civilistiky.⁴⁰

Naopak avizované kritické vydání paměti meziválečných civilistů „Paměť meziválečné civilistiky“, do kterého měly být zahrnuty komentované pasáže z pamětí (vztahující se k právnické fakultě a právní vědě), ať již vydaných (Jan Krčmář, Viktor Knapp, Vladimír Kubeš), tak také nevydaných (Emil Svoboda, Adolf Procházka), doprovázené studií o osobnostech meziválečné civilistiky, se autorovi těchto řádků zatím nepodařilo dokončit a zatím se odkládá na neurčito.

Hlavním důvodem je, že v současné době probíhají intenzivní práce na rozsáhlém projektu *Encyklopedie českých právních dějin* (hlavní redaktori Karel Schelle a Jaromír Tauchen), přičemž jeden až dva svazky budou věnované také osobnostem, přičemž důraz bude kladen na oblast právní vědy. Bližší informace jsou obsaženy v samostatném příspěvku hlavních redaktorů v rámci tohoto sborníku. Před pěti lety jsem na závěr svého přehledu uvedl, že se „v nejbližší době zřejmě nepodaří uskutečnit nějaký větší biografický projekt, který by propojil rozptýlené bádání a završil je reprezentativní syntézou“. Zdá se, že jsem se zmýlil, a budu se osobně velmi snažit, aby se tato předpověď nenaplnila.

PRAMENY A LITERATURA K DĚJINÁM PRÁVNÍ VĚDY A VZDĚLÁVÁNÍ

(výběr se zaměřením na období do roku 1948)

A) *Archivy*

(obsahující pozůstalosti, osobní spisy či uchovávací matriky):⁴¹

Archiv Akademie věd České republiky.

Archiv hlavního města Prahy.

Archiv Masarykovy univerzity.

⁴⁰ K zhodnocení projektu i možnostem jeho rozvíjení blíže: HORÁK, Ondřej. Recenze: Tauchen J. – Kazda J. Bibliografie vybraných právnických časopisů a sborníků 1918 – 1989. Brno: MU, 2013, CD ROM. *Právník*, 2014, roč. 153, č. 7, s. 604 – 605.

⁴¹ Srov. *Adresář českých archivů* na stránkách České archivní společnosti (dostupné z: www.cesarch.cz/adresar.php) a databázi *Archivní fondy a sbírky v České republice* (PEVA) na stránkách Ministerstva vnitra ČR (dostupné z: <http://aplikace.mvcr.cz/vozidla/peva/index.php>).

Archiv Národního muzea.
 Archiv Univerzity Karlovy.
 Archiv Univerzity Komenského.
 Literární archiv Památníku národního písemnictví.
 Moravský zemský archiv v Brně.⁴²
 Národní archiv, dříve Státní ústřední archiv v Praze.⁴³

B) Paměti, deníky, vzpomínky a publikované prameny:

BRÁF, Albín. *Život a dílo. Díl 1., Paměti*. Ed. Josef Gruber. Praha: Vesmír, 1922.
 BROŽ, Vladislav. *Dies atri aneb Od první do třetí republiky*. Praha: Pražské sdružení Jednoty českých právníků, 1999.
 Týž. *Dies irae aneb Cesta bezpartijního právníka proměnami času*. Praha: Pražské sdružení Jednoty českých právníků, 2000.
 ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Moje zápisky. 1871 – 1914*. Edd. Luboš Velek a Alice Velková. Praha: Archiv hl. m. Prahy; Výzkumné centrum pro dějiny vědy; Scriptorium, 2004.
 DRTINA, Prokop. *Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století. Sv. 1 – 2*. Ed. Jaroslav Drábek. Praha: Melantrich, 1991 a 1992. (Reprint: Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1982.)
 HALAS, František X., JORDÁN, František (eds.). *Dokumenty k dějinám Masarykovy univerzity v Brně. Díl 1 a 2*. Brno: Masarykova univerzita, 1994 a 1995.
 HAVELKA, Jiří. *Dvojitý život. Vzpomínky protektorátního ministra*. Eds. Robert Kvaček a Josef Tomeš. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2015.
 HORA, Václav. *Paměti. Strojopis v rodinné pozůstalosti*.
 CHYTIL, Václav. *Vzpomínám si. Strojopis pamětí v Archivu Masarykovy univerzity*.
 KLIMENT, Josef. *U obětovaného prezidenta. Strojopis pamětí v Klimentově fondu v archivu Národního muzea v Praze*.
 KNAPP, Viktor. *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha: Prospektum, 1998.
 KRČMÁŘ, Jan. *Paměti. Díl II. Skoro státníkem. Díl III*. Eds. Jana Čechurová a Jan Kuklík. Praha; Pelhřimov: FF UK v Praze, 2007.
 KUBEŠ, Vladimír. „... a chtěl bych to všechno znovu“. [Paměti.] Brno: Masarykova univerzita, 1994.
 PROCHÁZKA, Adolf. *Ve víru století. Strojopis pamětí v Procházkově fondu v Archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*.
 PŘIBYL, Zdeněk. *Profesor Wenig-Malovský v mých vzpomínkách*. Praha: Vodnář, 1999.
 RAŠÍN, Alois. *Paměti Dra Aloise Rašína*. Ed. Ladislav Rašín. Praha: nákl. vl., 1929. (2. vyd. Brno: Bonus A, 1994.)
 SVOBODA, Emil. *Bylo-nebylo. Strojopis pamětí ve Svobodově fondu v Archivu AV ČR*.
 VANĚČEK, Václav. *Moje královna věd. Strojopis pamětí ve Vaněčkově fondu v Archivu AV ČR*.
 WEYR, František. *Paměti. [Díl] 1., Za Rakouska (1879 – 1918). [Díl] 2., Za republiky (1918 – 1938). [Díl] 3., Za okupace a po ní (1939 – 1951)*. Brno: Atlantis, 1999, 2001 a 2004.

⁴² Matriky moravsko-rakouského prostoru (původně i českého) jsou <http://actapublica.eu/>

⁴³ Popis archivních fondů a sbírek Národního archivu je dostupný z: www.badatelna.cz/badatelna. Osobní fondy spravuje 6. oddělení (tj. oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek).

WINTER, Zikmund. *Paměti ze života dvou přátel*. Ed. Věra Brožová. Rakovník: Rabasova galerie, 1996. (O Josefu Stupeckém; původně otištěno: *Zvon*, 1909, roč. 9, č. 1 – 11.)

C) Základní literatura:

BALDUS, Christian (ed.). *Juristenausbildung in Europa zwischen Tradition und Reform*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008.

BARVÍKOVÁ, Hana (ed.). *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Praha: Archiv AV ČR, 1998.

BLAHO, Peter, VLKOVÁ, Eva (eds.). *Právníci na Univerzite Komenského v Bratislave. 75 rokov činnosti Právnickej fakulty UK (1921 – 1996)*. Bratislava: Vydavateľské oddelenie Právnickej fakulty Univerzity Komenského, 1996. (Nová vyd. 2001 a 2006.)

BORŮVKA, Otakar (red.). *Universitas Brunensis. 1919 – 1969*. Brno: UJEP, 1969.

Brněnská věda a umění meziválečného období (1918 – 1939) v evropském kontextu. Brno: Masarykova univerzita, 1993. (Sekce věd právních, s. 137 – 192.)

BROŽ, Vladislav a kol. *Právníké jednoty a Jednota českých právníků. Stručný historický přehled*. Praha: Pražské sdružení JČP, 2000.

CÚTH, Juraj (red.). *Právníká vzdelanosť na Slovensku (1848 – 1971)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975.

ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *O účasti právníkův a stavů ze zemí českých na kodifikaci občanského práva rakouského*. Praha: Česká akademie pro vědy a umění, 1911. (Praha: Česká universita Karlo-Ferdinandova, 1912.)

DOLAN, Ondrej. *Prehľad profesorov 1919 – 1966. Prehľad pracovísk 1919 – 1948. Pomocný materiál pre prípravu súborných dejín UK*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1968.

FASORA, Lukáš a kol. (edd.). *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.

FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří. *Masarykova univerzita v Brně. Příběh vzdělání a vědy ve střední Evropě*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

GIERACH, Erich (ed.). *Sudetendeutsche Lebensbilder*. Bd. I–III. Reichenberg: Stiepel, 1926 – 1934.

GLETTLER, Monika, MÍŠKOVÁ, Alena (eds.). *Prager Professoren 1938 – 1948. Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen: Klartext, 2001.

HANZALOVÁ, Jarmila (ed.). *Soupis osobních písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*. Praha: Sekce archivní správy Ministerstva vnitra ČR, 1997.

HAVRÁNEK, Jan a kol. *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III., 1802 – 1918. Díl IV., 1918 – 1990. Praha: Karolinum, 1997 a 1998.

HOFFMANNOVÁ, Jaroslava. *Institucionální zázemí humanitních a sociálních věd v českých zemích v letech 1848 – 1952*. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 2009.

JIREČEK, Hermenegild. *Právníký život v Čechách a na Moravě*. Praha; Brno: nákl. vl., 1903.

JORDÁN, František (red.). *Dějiny university v Brně*. Brno: UJEP, 1969.

KÁDNER, Otakar (red.). *Československá vlastivěda. Díl 10, Osvěta*. Praha: Sfinx, 1931.

KAFKA, František (red.). *Stručné dějiny University Karlovy*. Praha: SPN, 1964.

KAPRAS, Jan. *Literatura českých právních dějin*. Praha : Spolek českých právníků „Vše- hrd“, 1918. (Zvl. otisk z Památníku Spolku českých právníků Vše- hrd.)

KEJŘ, Jiří. *Dějiny pražské právnické univerzity*. Praha: Karolinum, 1995.

KLIMENT, Josef. *Úvod do studia právnického na podkladě historickém*. 2. rozšíř. vyd. Praha: Spolek čsl. právníků „Vše- hrd“, 1932.

KALLAB, Jaroslav. *Úvod ve studium metod právnických. Kniha 1, Základní pojmy. Kniha 2, Hlavní směry*. Brno: Barvič & Novotný, 1920 a 1921.

- KLABOUCH, Jiří. *Osvícenské právní nauky v českých zemích*. Praha: ČSAV, 1958.
- Týž. *Právní věda v České akademii (1891 – 1952)*. Ke 100. výročí zahájení její činnosti. *Právník*, 1991, roč. 130, č. 11 – 12, s. 865 – 878.
- KNOLL, Vilém. *Výuka právní historie v České republice a její význam pro právní vzdělávání*. *Právník*, 2010, roč. 149, č. 7, s. 725 – 743.
- Kol. aut. *20 let obnovené právnické fakulty olomoucké univerzity*. Olomouc: UP, 2011. (Zvl. JANIŠOVÁ, Jana. *Dějiny právního vzdělávání na olomoucké univerzitě*, s. 8 – 26.)
- Kol. aut. *Dějiny právnického stavu a právnických profesí*. Praha: PF UK, 1997, 1999.
- KUBEŠ, Vladimír. *Dějiny myšlení o státu a právu ve 20. století se zřetelem k Moravě a zoláště Brnu*. Díl I a II. Brno: MU, 1995.
- Týž. *Právní filosofie XX. století. (Kantismus, hegelianismus, fenomenologie a teorie myšlenkového řádu)*. Brno: Čs. akad. spol. „Právník“, 1947. (Reprint: Brno: MU, 1992.)
- KUKLÍK, Jan a kol. *Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze*. Praha: Havlíček Brain Team, 2008.
- Týž (ed.). *Reforma právnického vzdělávání na prahu 21. století*. Praha: Auditorium, 2009.
- KUTNAR, František, MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscův. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- LACLAVÍKOVÁ, Miriam, ŠVECOVÁ, Adriana. *Štúdium na právnickej fakulte historickej Trnavskej univerzity (1667 – 1777)*. *Acta Universitatis Tyrnaviensis – Iuridica*, 2007, roč. 4, s. 192 – 204.
- LEMBERG, Hans (ed.). *Universitäten in nationaler Konkurrenz. Zur Geschichte der Prager Universitäten im 19. und 20. Jahrhundert. Vorträge zweier Tagungen der Historischen Kommission für die böhmischen Länder (vormals: der Sudetenländer), 1996 und 1997*. München: Oldenbourg, 2003.
- MALÝ, Karel, SOUKUP, Ladislav (edd.). *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918 – 1939) a jejich místo ve střední Evropě*. Sv. 1 a 2. Praha: Karolinum, 2010. (Oddíl: *Právní věda v meziválečném Československu*, s. 9 – 318, zvl. VOJÁČEK, Ladislav. *Brněnská právnická fakulta v meziválečném období let 1919 – 1939*, s. 126 – 247.)
- MALÝ, Karel, TOMÁŠEK, Michal a kol. *Nové jevy v právu na počátku 21. století*. I. Historické impulzy rozvoje práva. Praha: Univerzita Karlova, 2009.
- MALÝ, Karel V. a kol. *Právnická fakulta Univerzity Karlovy 1348 – 1998*. Jubilejní sborník. Praha: PF UK, 1998.
- MASOPUST, Zdeněk (ed.). *Právo a stát na stránkách Právníka. 150 let českého právnického časopisu*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2011.
- MÍŠKOVÁ, Alena. *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. (Vedení univerzity a obměna profesorského sboru.)* Praha: Karolinum, 2002. (Něm. rozš. vyd. 2007.)
- MÍŠKOVÁ, Alena, FRANC, Martin, KOSTLÁN, Antonín (eds.). *Bohemia docta. K historickým kořenům vědy v českých zemích*. Praha: Academia, 2010.
- MLYNÁRIK, Ján. *Českí profesori na Slovensku. Díl 1, Českí profesori a ich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919 – 1949*. Praha: Danubius, 1994.
- Národní Album. Sbírka podobizen a životopisů českých lidí prací a snahami vynikajících i zasloužilých*. Praha: J. R. Vilímek, [1899]. <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/handle/ABA001/19247135>
- ŇACHAJOVÁ, Mária (ed.). *Ukrajinská svobodná univerzita (1921 – 1996)*. Praha: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna, 1998.
- PERNES, Jiří. *Svět Lidových novin 1893 – 1993. Stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky*,

- kultury a politiky. Vydáno k 100. výročí vzniku Lidových novin.* Praha: Lidové noviny, 1993.
- POKROVAC, Zoran (ed.). *Juristenausbildung in Osteuropa bis zum Ersten Weltkrieg.* Frankfurt am Main: Klostermann, 2007. (SKŘEJPKOVÁ, Petra. Die juristische Ausbildung in den böhmischen Ländern bis zum Ersten Weltkrieg, s. 153 – 190.)
- POLÁČEK, Bohumil. *Právníké tituly v průřezu dějin.* Praha: nákl. vl., 2010.
- PULEC, Jiří, KALEDOVSKÁ, Jiřina. *Masarykova univerzita. Založení, stavební vývoj, insignie.* Brno: MU, 1994.
- RACHŮNKOVÁ, Zdeňka, ŘEHÁKOVÁ, Michaela, VACEK, Jiří. *Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918 – 1945. Díl 1, sv. 1 – 3. Bibliografie s biografickými údaji o autorech.* Praha: Národní knihovna České republiky, 1996.
- SEKYRKOVÁ, Milada (ed.). *Paměti a vzpomínky jako historický pramen.* Praha: Národní technické muzeum Praha, 2006.
- SHELLE, Karel. *Minulost a současnost Právníké fakulty Masarykovy univerzity v Brně.* Brno: MU, 1994. (Těž anglicky, německy a francouzsky.)
- SHELLE, Karel, VOJÁČEK, Ladislav. *Právní dějiny a brněnská právníká fakulta (1919 – 2009). (K 90. výročí Masarykovy univerzity a její právníké fakulty.)* Ostrava: Key Publishing, 2010.
- SKŘEJPKOVÁ, Petra (ed.). *Antologie československé právní vědy v letech 1918 – 1939.* Praha: Linde, 2009.
- SKŘEJPKOVÁ, Petra, SOUKUP, Ladislav (edd.). *Antologie české právní vědy. (2. polovina 19. století až 30. léta století 20.).* Praha: UK; Karolinum, 1993.
- SOMMER, Otakar. *Reforma právníckých studií.* Bratislava: PF UK, 1925.
- Týž. *Úprava právníckých studií v Československu.* Praha: nákl. vl., 1935.
- SOUKUP, Pavel, ŠMAHEL, František (edd.). *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945.* Praha: Filosofia, 2004.
- ŠKULTÉTY, Peter (ed.). *Právna kultúra a význam právníckého vzdelávania v súčasnosti na Slovensku.* Bratislava: PF UK, 2002.
- ŠVAMBERG, Gustav. *Vysoká škola obchodní a její problémy v prvním desetiletí 1919 – 1929.* Praha: Vysoká škola obchodní, 1930.
- Práce z dějin vědy. Ediční řada Výzkumného centra pro dějiny vědy při AV ČR a UK (Věda v Československu v letech 1953 – 1963, 2000; Česká věda a Pražské jaro (1963 – 1970), 2001; Věda v Československu v období normalizace (1970 – 1975), 2002; Wissenschaft im Exil: die Tschechoslowakei als Kreuzweg 1918 – 1989, 2004.)*
- TOMSA, Bohuš. *Nauka o právních vědách. Základy právní methodologie.* Praha: Spolek čsl. právníků „Všehrd“, 1946.
- TUREČEK, Josef. *Reforma právníckého studia.* Praha: Spolek čs. právníků Všehrd, 1946.
- URBÁŠEK, Pavel, PULEC, Jiří a kol. *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945 – 1990.* Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.
- URFUS, Valentin. *Právní dějiny na pražské právníké fakultě. (Jejich výuka od osvícenství do druhé světové války.)* Praha: Univerzita Karlova, 2000.
- VANĚČEK, Václav. *České právníctví za kapitalismu.* Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.
- VARSÍK, Branislav (red.). *50 rokov Univerzity Komenského v Bratislave.* Bratislava: Univerzita Komenského, 1969.
- VEBER, Václav a kol. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945.* Praha: Karolinum, 1996.
- VENCOVSKÝ, František. *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948.* Brno: MU; NAUMA; Georgetown, 1997.

- VOJÁČEK, Ladislav (ed.). *Tradice, současnost a perspektivy české a slovenské právní vědy a výuky práva*. (Sborník ze setkání učitelů kateder dějin státu a práva, konaného při příležitosti 90. výročí Masarykovy univerzity a její právnické fakulty.) Brno: MU, 2010. (CD-ROM)
- WEINBERGER, Ota, KUBEŠ, Vladimír (edd.). *Brněnská škola právní teorie*. Normativní teorie. Praha: Karolinum, 2003. (Něm. vyd. Wien: Manz, 1980.)
- WEYR, František. *Teorie práva*. Praha; Brno: Orbis, 1936.

D) Biografické slovníky a encyklopedie:

- ADAMOVÁ, Karolina, MATES, Pavel. *Malá encyklopedie českých právníků*. Praha: Linde, 2002.
- BRAUNEDER, Wilhelm (ed.). *Juristen in Österreich. 1200 – 1980*. Wien: Orac, 1987.
- DOKOUPIL, Lumír (red.). *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1993 – 2013.
- DOLENSKÝ, Antonín (ed.). *Kulturní adresář ČSR*. Biografický slovník žijících kulturních pracovníků a pracovníc. Roč. 2. Praha: Josef Zeibrdlich, 1936 (roč. 1 z roku 1934).
- FORST, Vladimír, MERHAUT, Luboš, OPELÍK, Jiří (red.). *Lexikon české literatury*. Osobnosti, díla, instituce. Díl 1 – 4. Praha: Academia, 1985 – 2008.
- GABRIEL, Jiří a kol. *Slovník českých filozofů*. Brno: MU, 1998 (dostupné též z: www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet)
- HOFFMANNOVÁ, Jaroslava, PRAŽÁKOVÁ, Jana a kol. *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha: Libri, 2000.
- KLEINHEYER, Gerd, SCHRÖDER, Jan (edd.). *Deutsche und Europäische Juristen aus neun Jahrhunderten*. Eine biographische Einführung in die Geschichte der Rechtswissenschaft. 4. neu bearb. u. erw. Aufl. Heidelberg: C. F. Müller, 1996.
- KUDĚLKA, Milan, ŠIMEČEK, Zdeněk a kol. *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760*. Biograficko-bibliografický slovník. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- MINÁČ, Vladimír (red.). *Slovenský biografický slovník*. Od roku 833 do roku 1990. Sv. 1 – 6. Martin: Matica slovenská, 1986 – 1994.
- NAVRÁTIL, Michal (ed.). *Almanach českých právníků*. Praha: nákl. vl., 1904.
- Týž (ed.). *Almanach československých právníků*. Životopisný slovník čs. právníků, kteří působili v umění, vědě, krásném písemnictví a politice od Karla IV. počínaje až na naše doby. Praha: nákl. vl., 1930.
- PARENIČKA, Pavol (red.). *Biografický lexikón Slovenska*. Sv. 1 – 5. A – L. Martin: Slovenská národná knižnica, 2002 – 2013.
- PEHR, Michal a kol. *Cestami křesťanské politiky*. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích. Praha: Akropolis, 2007.
- SEKANINA, František (ed.). *Album reprezentantů všech oborů veřejného života československého*. Praha: Josef Zeibrdlich, 1927.
- Společenský Almanach Velkého Brna*. Brno: s. n., 1933.
- STOLLEIS, Michael (ed.). *Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike bis zum 20. Jahrhundert*. München: Beck, 2001.
- STURM, Heribert, LEMBERG, Hans a kol. (eds.). *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*. Bd. I – IV. München: R. Oldenbourg, 1974 – 2015.
- ŠLECHTOVÁ, Alena, LEVORA, Josef. *Členové České akademie věd a umění 1890 – 1952*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004.

- TOMEŠ, Josef (ed.). *Český biografický slovník 20. století. Díl 1 – 3*. Praha: Paseka, 1999.
- Týž. *Průkopníci a pokračovatelé. Osobnosti v dějinách české sociální demokracie 1878 – 2005. Biografický slovník. 2. rozš. vyd. Praha: Česká strana sociálně demokratická, 2005.*
- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla, MAKARIUSOVÁ, Marie a kol. (eds.). *Biografický slovník českých zemí. Sešity 1 – 18. A – Fr. Praha: Libri; Academia, 2004 – 2015.*

E) Pocty – jubilejní sborníky (dobové i pozdější, seřazené chronologicky):

- Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I. Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848 – 1898*. Praha: ČAVU, 1898 (Kol. aut. Vědy právní a státní, 65 s.).
- Pocta podaná českou fakultou právnickou panu Dr. Ant. rytíři Randovi k sedmdesátým narozeninám dne 8. července 1904*. Praha: Bursík & Kohout, 1904.
- Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches*. 1. Juni 1911. Teil 1 – 2. Wien: Manzschke k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1911 (fotografie osobností spojených s kodifikací).
- Sborník článků vztahujících se k stému výročí Všeobecného zákonníka občanského*. Praha: Právník, 1911. (Sborník článků z jubilejního 50. ročníku *Právníka* (1911), které se vztahují k stému výročí občanského zákoníku. Věnován Antonínu Randovi.)
- Památce Jeho Excellence JUDra Antonína rytíře Randy. Právnická Jednota v Praze a redakce „Právníka“*. *Právník*, 1914, roč. 53, seš. 19, s. 721 – 760.
- Pocta podaná právnickou fakultou české university dvor. radovi Prof. Dru Emilu Ottovi k sedmdesátým narozeninám dne 30. dubna 1915*. Praha: Bursík & Kohouta, 1915.
- Památník Spolku českých právníků Všehrd. 1868-1918*. Praha: Všehrd, 1918.
- Poctou k sedmdesátým narozeninám prof. Dra Leopolda Heyrovského dne 14. listopadu 1922*. In *Sborník věd právních a státních* [dále jako SVPS], 1922, roč. 22, seš. 2 – 4, s. 109 – 463. (Též zvl. otisk: *Pocta podaná prof. dr. L. Heyrovskému k sedmdesátým narozeninám dne 14. listopadu 1922 jeho ctiteli a žáky*. Praha : Bursík & Kohout, 1922.)
- MELNYK, Mychajlo aj. (edd.). *Jubilejnyj zbirnyk v čest' profesora doktora Stanyslava Dnistrjans'koho, pidnesenij juviljarovi z pryvodu joho 25-litn'oho juvileju naukovoji dijalnosti profesoramy fakul'teta prava i suspil'nych nauk Ukrajin'koho Vil'noho Universitetu v Prazi*. 1898-1923. Praha: Deržavnaja drukarnja v Prazi, 1923.
- WERSTADT, Jaroslav (ed.). *Dr. Edvard Beneš spoluzakladatel nové svobody a tvůrce zahraniční politiky československé. Sborník statí*. Praha: Čin, 1924.
- HOBZA, Ladislav (ed.). *Bráfvův památník vydaný k slavnosti odhalení pamětní desky narodném domě Dra Albína Bráfa v Třebíči ve dnech 16. – 18. září 1927 u příležitosti patnáctého výročí jeho úmrtí*. Třebíč: Spolek absolventů obchodní akademie, 1927. <http://kramerius.vse.cz/search/i.jsp?pid=uuid:3ddba670-af3b-11de-bda0-0013d398622b&q=>
- HÁCHA, Emil, KRČMÁŘ, Jan, SOMMER, Otakar. *Josef Stupecký. In memoriam. Se zlomkem překladu Obecného zákoníka občanského, pořízeným prací Josefa Stupeckého*. Bratislava; Praha: Právnická fakulta university Komenského; Fr. Řivnáč, 1928.
- ČÁDA, František (ed.). *Naše právo a stát. Sborník k šedesátému výročí založení spolku československých právníků „Všehrd“*. Praha: Spolek čsl. právníků „Všehrd“, 1928.
- Týž (ed.). *Sborník prací z dějin práva československého. Sv. I. K padesátým narozeninám profesora Jana Kaprasa jeho žáci*. Praha: Seminář čsl. práva na Karlově universitě, 1930.
- WEYR, František, VYBRAL, Vladimír (eds.). *Sborník prací k padesátým narozeninám Karla Engliše*. Brno; Praha: Barvič & Novotný; Orbis, 1930.
- HOETZEL, Jiří (ed.). *Pocta k šedesátým narozeninám Dr. Emila Háchy*. Bratislava: Právnická fakulta University Komenského, 1932.

- Pocta k sedmdesátým narozeninám Prof. Dra Cyrila Horáčka. In *Sborník věd právních a státních*, 1932, roč. 32, seš. 3 – 4, s. 263 – 832. (Též zvl. otisk: Praha: Bursík & Kohout, 1932.)
- Pocta k sedmdesátým narozeninám univ. prof. Dra Augusta Miříčky. In *Sborník věd právních a státních*, 1933, roč. 33, seš. 3 – 4, s. 295 – 763. (Též jako zvl. otisk: Praha: Bursík & Kohout, 1933.)
- HÁCHA, Emil (ed.). *Pocta k šedesátým narozeninám Dr. Jiřího Hoetzla*. Bratislava; Praha: Právnická fakulta university Komenského; Fr. Řivnáč, 1934.
- KRČMÁŘ, Jan (ed.). *Randův jubilejní památník*. K stému výročí narození Antonína Randy vydala Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Praha: PF UK, 1934.
- 50 let Edvarda Beneše. Vzpomínky, svědectví, úvahy. 2. vyd. [Praha]: Československá obec legionářská, 1934.
- SATURNÍK, Theodor, TUREČEK, Josef, VOCHOČ, Vladimír aj. (edd.). *Pocta k šedesátým narozeninám univ. prof. dr. Ant. Hobzy*. Praha: Bursík & Kohout, 1936.
- NOVOTNÝ, Jan M. (ed.). *JUDr. Josef Drachovský*. 31. III. 1876 – 31. III. 1936. *Prst vzpomínek přátel, spolupracovníků a žáků*. Praha: J. M. Novotný aj., 1936.
- Oskar Engländer. *Festschrift zur Feier des 60. Geburtstages*. Gewidmet von Fachkollegen, Freunden und Schülern. Brünn; Leipzig; Wien: Rudolf M. Rohrer, 1936.
- ANDRES, Bedřich, FRÖHLICH, Jan, WENIG, Arnošt (edd.). *Kniha o Karlu Hermannu-Otavském*. Praha: Sborník věd právních a státních, 1936.
- LAUFKE, Franz (ed.). *Festschrift für Otto Peterka zum 60. Geburtstag*. Brünn; Prag; Leipzig; Wien: R. M. Rohrer, 1936.
- HEXNER, Ervin (ed.). *Pocta k šedesiatým narodeninám Dr. Karla Laštovku*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1936.
- JUDr. Jan Krčmář. *Soubor článků o jeho osobnosti a díle, vydaný u příležitosti 60. narozenin*. Praha: V. Linhart, 1937.
- RÁLÍŠ, Antonín (ed.). *Pocta k šedesátým narozeninám prof. Dr. Alberta Miloty*. Bratislava: Právnická fakulta university Komenského; Melantrich, 1937.
- PALKOVSKÝ, Břetislav (ed.). *Emil Hácha, prezident Česko-Slovenské republiky, právník a státník*. Praha: Orbis, 1938.
- SVOBODA, Emil. *Výbor prací z práva občanského a z právní filosofie. K šedesátým narozeninám prof. Dr. E. Svobody*. Praha: Melantrich, 1939.
- ENGLIŠ, Karel, SEDLÁČEK, Jaromír aj. (eds.). *Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Františka Weyra*. 25. 4. 1939. Praha: Orbis, 1939.
- ENGLIŠ, Karel, WEYR, František, SEDLÁČEK, Jaromír aj. (eds.). *Sborník prací k počtě šedesátých narozenin Jaroslava Kallaba*. 24. 6. 1939. Praha: Orbis, 1939.
- VANĚČEK, Václav (ed.). *Miscellanea historico-iuridica. Sborník prací o dějinách práva napsaných k oslavě šedesátin JUDra Jana Kaprasa, řádného profesora Karlovy university, jeho přáteli a žáky*. Praha: Seminář čsl. práva na Karlově universitě, 1940.
- Pocta k šedesátinám prof. JUDra Gustava Švamberg*. Praha: Cesta, 1940.
- WEYR, František, KALFUS, Josef (edd.). *Englišova šedesátka. Ke dni 17. srpna 1940*. Praha: nákl. vl., 1940.
- BOHÁČEK, Miroslav (ed.). *Otakar Sommer* [7.6.1885 – 15.8.1940. K prvému výročí jeho smrti]. Turnov: Müller a spol., 1941.
- PROCHÁZKA, Jaroslav (ed.). *Prof. JUDr. Gustav Švamberg: druhý čestný doktor obchodních věd*. [Pamětní spis o slavnostní promoci ... 23. XI. 1946.] Praha: Spolek posluchačů komerčního inženýrství, 1947.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, DOLANSKÝ, Julius (edd.). *Josef Dobrovský 1753 – 1953. Sborník studií k dvoustému výročí narození*. Praha: ČSAV, 1953 (Zvl. příspěvek H. Bulína.)

- HUSA, Václav (ed.). *Zdeňku Nejedlému Československá akademie věd. Sborník prací k sedmdesátým pátým narozeninám*. Praha: ČSAV, 1953 (Zvl. příspěvky V. Vaněčka a V. Knappa.)
- HUSA, Václav (ed.). *Sborník prací k počtě 75. narozenin akademika Václava Vojtiška*. Praha: Univerzita Karlova, 1958. (Zvl. příspěvky J. Kejře, J. Klaboucha a V. Vaněčka.)
- LUKEŠ, Zdeněk (ed.). *Sborník prací z veřejného práva k šedesátým pátým narozeninám profesora Dr. Pavla Levita*. Praha: UK, 1967.
- Kol. aut. [Předesiate výročí Právneho obzoru. Jubilejné číslo.] *Právny obzor*, 1967, roč. 50, č. 6, s. 489 – 586.
- LEVIT, Pavel (ed.). *Sborník prací z trestního práva. K sedmdesátým narozeninám prof. dr. Vladimíra Solnaře*. Praha: UK, 1969.
- Boháčkova Pocta*. Uspořádaná soukromě k jeho 75. narozeninám. 1974. Strojopis v Boháčkově fondu v Archivu AV ČR.
- MALÝ, Karel (ed.). *Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám*. Praha: Univerzita Karlova, 1975.
- BLAHOŽ, Josef (ed.). *K metodologii výkladu a prognózování práva: pocta k 70. narozeninám akademika Viktora Knappa*. Praha: Ústav státu a práva ČSAV, 1983.

* * *

- HOUBOVÁ, Drahomíra (ed.). *Normativní teorie práva v kontextu právního myšlení*. Brno: MU, 1991 (též německy).
- ŠMÍDOVÁ, Iva (ed.). *Sborník z konference k výročí narození prof. JUDr. Karla Engliše*. Brno: MU, 1991.
- DOSTÁLOVÁ, Jana (ed.). *K odkazu prof. JUDr. Františka Weyra. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Brno: MU, 1992 (též německy).
- NETT, Alexander (ed.). *Sborník z konference k výročí úmrtí prof. JUDr. Jaroslava Kallaba*. Brno: MU, 1992.
- SCHELLE, Karel (ed.). *Římské právo a jeho odkaz v současném právu. Sborník z vědecké konference věnované prof. JUDr. Janu Vážnému*. Brno: MU, 1992.
- Týž (ed.). *Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu. Sborník příspěvků z vědecké konference věnované prof. JUDr. Bohumilu Baxovi*. Brno: MU, 1993.
- ZUMR, Josef (ed.). *Emanuel Chalupný, česká kultura, česká sociologie a Tábor*. Praha: Filozofie, 1999.
- STRÁŇÁK, Dušan a kol. *Život a působení profesora Miroslava Boháčka*. Praha: Vodnář, 2000.
- JUREČKA, Václav (ed.). *Albín Bráf - doteky s dneškem. Sborník příspěvků ze semináře*. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita, 2001.
- KLENER, Pavel (ed.). *Profesor Václav Chytil a uranové doly*. Praha: Univerzita Karlova, Ústav dějin; Archiv UK, 2003.
- MACHALOVÁ, Tatiana (ed.). *Místo normativní teorie v soudobém právním myšlení. (K odkazu Františka Weyra a Hanse Kelsena)*. Brno: MU, 2003.
- Táž (ed.). *K odkazu Jaroslava Kallaba. Právně-filosofická východiska trestní politiky v procesu evropské integrace*. Plzeň: A. Čeněk, 2007.
- Táž (ed.). *Filosoficko-ekonomické myšlení brněnské normativní školy. K odkazu Václava Chytila a Vladimíra Vybrala*. Brno: MU, 2008. (CD-ROM)
- Táž (ed.). *Proměny evropského právního myšlení. K odkazu profesora Vladimíra Kubeše*. Brno: MU, 2009. (CD-ROM)
- Prof. Dr. Antonín Randa. *Zakladatelská osobnost pražské civilistiky. Sborník prací k 175. výročí narození a 95. výročí úmrtí*. Praha: UK; Vodnář, 2009.

- LAVICKÝ, Petr, SPÁČIL, Jiří (edd.). *Macurův jubilejní památník. K nedožitým osmdesátinám profesora Josefa Macura*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2010.
- BERÁNEK, Petr, KNOLL, Vilém (eds.). *Kodifikační geneze soukromého práva a její myšlenkové základy. Sborník příspěvků z mezinárodního kolokvia k 260. výročí narození Franze von Zeillera a dvěma stoletím všeobecného zákoníku občanského*. Plzeň: A. Čeněk, 2011.
- GERLOCH, Aleš (ed.). *Viktor Knapp. Vědecké dílo v proměnách času*. Plzeň: A. Čeněk, 2014.

F) Biografie, biografické sešity

(včetně ekonomů a politiků s právním vzděláním):

- BOHÁČEK, Miroslav. *Otakar Sommer*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1949.
- BRANDL, Vincenc. *Život Karla Jaromíra Erbena*. Brno: Matice moravská, 1887.
- DVOŘÁK, Hanuš Zdeněk. *Dr. Antonín Randa. O životě a jeho významu k čtyřicetiletému jubileu doktorskému*. Praha: Bursík & Kohout, 1898.
- FIALA, Jiří, NOVÁKOVÁ, Martina. *Moravský osvícenec J. V. Monse (1733 – 1793)*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003.
- GRUND, Antonín. *Karel Jaromír Erben*. Praha: Melantrich, 1935.
- GRUBER, Josef. *Dr. Albín Bráf. Řeč, kterou ve slavnostní valné hromadě České společnosti národohospodářské v Praze dne 26. února 1911, u příležitosti šedesátých narozenin Jeho Exc. prof. JUDr. Albína Bráfa proslovil ...*. Praha: Česká společnost národohospodářská, 1912.
- Týž. *Prof. dr. Cyril Horáček. Jeho život a dílo. K jeho šedesátým naroz. proslov. v člen. schůzi Čes. společnosti národohospodář. v Praze dne 6. listop. 1922*. Praha: Čes. společnost národohospodářská, 1923.
- HERMANN-OTAVSKÝ, Karel. *Jan Heller*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1935.
- HOCH, Karel. *Alois Rašín. Jeho život, dílo a doba*. Praha: Orbis, 1934. <http://kramerius.vse.cz/search/i.jsp?pid=uuid:246503a0-dfb5-11e1-b79e-0013d398622b>
- HŮRSKÝ, Jan. *Univ. doc. Dr. Jan Auerhan. Život a dílo*. Praha: Zahraniční ústav, 1946.
- JABLONICKÝ, Tomáš. *Profesor August Miřička. Studie k 150. výročí narození*. Praha: PF UK, 2013.
- JOHANIDES, Josef. *František Martin Pelcl*. Praha: Melantrich, 1981.
- Kol. aut. *Prof. dr. Josef Gruber*. 3. XI. 1865 – 3. V. 1925. Sociální ústav ČSR památce svého předsedy. Praha: Sociální ústav ČSR, 1925. (Bibliografie, fotografie) <http://kramerius.vse.cz/search/i.jsp?pid=uuid:9a997e60-5aa1-11e0-8279-0013d398622b&q=Prof.%20dr.%20Josef%20Gruber>
- Kol. aut. *Významní čeští národohospodáři*. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1993. (Životopisné studie a výběrové bibliografie: Albín Bráf, Alois Rašín, Karel Engliš, Josef Macek.)
- KUKLÍK, Jan. *Profesor Jan Krčmář. Pozapomenutá osobnost pražské civilistiky*. Praha: UK; Pražské sdružení Jednoty českých právníků, 2008.
- LUSTIGOVÁ, Martina. *Karel Kramář. První československý premiér*. Praha: Vyšehrad, 2007.
- KAPRAS, Jan. *Miloslav Stieber*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1934.
- Týž. *Oswald Balzer*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1934.
- KOSATÍK, Pavel. *Bankéř první republiky. Život dr. Jaroslava Weisse*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 2010.
- MUŠINKA, Mikuláš. *Akademik Stanislav Dnistrjanskij*. Kyjev 1992.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *T. G. Masaryk. Díl I – IV*. Praha: Melantrich, 1930 – 1937.
- PASÁK, Tomáš. *Emil Hácha*. (1938 – 1945.) Praha: Rybka, 2007.

- PEKNÍK, Miroslav. *Dr. Ivan Dérer – politik, právník a publicista*. Bratislava: Ústav politických vied SAV ve spolupráci so Slovenskou národnou knižnicou v Martine, 2010.
- ŠETRÍLOVÁ, Jana. *Alois Rašín. Dramatický život českého politika*. Praha: Argo, 1997.
- ŠKORPIL, Emanuel. *Alois Vojtěch Šembera. Přehled života a díla*. Vysoké Mýto: Výbor výstav A. V. Šembery, 1946.
- VEČERA, Miloš. *František Weyr*. Brno : Nadace Universitas Masarykiana, 2001.
- VENCOVSKÝ, František. *Alois Rašín. Život a dílo*. Praha: Spolek čs. Právníků Všeherd, 1992.
- Týž. *Karel Engliš*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana; Moravské zemské muzeum, 1993.
- VINTR, Josef, PLESKALOVÁ, Jana (eds.). *Vídeňský podíl na počátcích českého národního obrození. J. V. Zlobický (1743-1810) a současníci: život, dílo, korespondence*. Praha: Academia, 2004.
- WEYR, František. *Dobroslav Krejčí*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1937.
- ZAPLETAL, Vladimír. *JUDr. Rudolf kníže Thurn-Taxis. K 100. výročí narození „selského knížete“ 1833 – 25.XI. – 1933*. Brno: Moravský Legionář, 1933. (Edice „Buditelé a průkopníci“ sv. 6)
- ZEMAN, Zbyněk A. B. *Edvard Beneš. Politický životopis*. 2. vyd. Praha: Mladá fronta, 2009 (existuje řada dalších biografických studií o E. B., srov. přehled v uvedené práci).

* * *

- ADAMOVÁ, Karolina. *Život a dílo prof. JUDr. Zdeňka Pešky*. Brno: MU, 1993.
- BOHÁČKOVÁ, Renata. *Život a dílo prof. Dr. jur. Dr. Hanse Kelsena*. Brno: MU, 1994.
- Táž. *Život a dílo prof. JUDr. Františka Weyra*. Brno: MU, 1993.
- Táž. *Život a dílo prof. JUDr. Vladimíra Kubeše*. Brno: MU, 1993.
- CHUTNÁ, Monika. *Život a dílo prof. JUDr. Bohumila Kučery*. Brno: MU, 1993.
- Táž. *Život a dílo prof. JUDr. Michala Arturoviče Zimmermanna*. Brno: MU, 1993.
- KADLECOVÁ, Marta. *Život a dílo prof. JUDr. Rudolfa Rauschera*. Brno: MU, 1993.
- KADLECOVÁ, Marta, SCHELLE, Karel, ŽIDLICKÁ, Michaela. *Život a dílo prof. JUDr. Jana Vážného*. Brno: MU, 1993.
- KADLECOVÁ, Marta, KNOZ, Tomáš, SCHELLE, Karel. *Život a dílo prof. JUDr. Bohumila Baxy*. Brno: MU, 1993.
- KNOZ, Tomáš, SCHELLE, Karel, VLČEK, Eduard. *Život a dílo prof. JUDr. Jiřího Cvetle-
ra*. Brno: MU, 1993.
- KINDL, Vladimír. *Život a dílo prof. JUDr. Vratislava Buška*. Brno: MU, 1993.
- KALVODOVÁ, Věra. *Život a dílo prof. JUDr. Jaroslava Kallaba*. Brno: MU, 1993.
- KOUDELKA, Zdeněk. *Život a dílo Jaroslava Krejčího*. Brno: MU, 1993.
- MACHALOVÁ, Tatiana. *Život a dílo prof. JUDr. Václava Chytila*. Brno: MU, 1994.
- MAREČKOVÁ, Marie. *Život a dílo prof. JUDr. Františka Čády*. Brno: MU, 1993.
- NOVOTNÁ, Monika. *Život a dílo prof. JUDr. Bohuslava Ečera*. Brno: MU, 1993.
- PEKÁREK, Milan, SCHELLE, Karel. *Život a dílo prof. JUDr. Boleslava Pospíšila, DrSc.* Brno: MU, 1993.
- PRŮCHA, Petr, SCHELLE, Karel. *Život a dílo prof. JUDr. Jaroslava Pošváře, CSc.* Brno: MU, 1993.
- RŮZNAROVÁ, Jana. *Život a dílo prof. JUDr. Jaroslava Stránského*. Brno: MU, 1994.
- SCHELLE, Karel. *Život a dílo prof. JUDr. Františka Kopa*. Brno: MU, 1993.

- SCHELLE, Karel, VLČEK, Eduard. *Život a dílo prof. JUDr. Bohumila Kučery, DrSc.* Brno: MU, 1994.
- SCHELLEOVÁ, Ilona. *Prof. JUDr. Jaromír Blažke.* Brno: MU, 1993.
- Táž. *Život a dílo prof. JUDr. Adolfa Procházky.* Brno: MU, 1994.
- Táž. *Život a dílo prof. JUDr. Františka Vážného.* Brno: MU, 1994.
- Táž. *Život a dílo prof. JUDr. Jaromíra Sedláčka.* Brno: MU, 1993.
- ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Život a dílo prof. JUDr. Dobroslava Krejčího.* Brno: MU, 1994.
- ŠMÍDOVÁ, Iva. *Život a dílo prof. JUDr. Karla Engliše.* Brno: MU, 1993.
- VLČEK, Eduard. *Život a dílo prof. JUDr. Františka Roučka.* Brno: MU, 1993

Uhorské ústavné dejiny a ich jazyk vo svätoštefanských legendách

History of the Hungarian Constitutional Law and its Language in St. Stephan's Legends

MIROSLAV LYSÝ*

Abstrakt: Článok sa venuje analýze terminológie vo Svätoštefanských legendách. Ak budeme predpokladať, že sú tieto legendy sú skôr prameňom svojej doby, teda prelomu 11. a 12. storočia, potom zároveň ich ústavnoprávna terminológia je rovnako skôr odrazom doby ich vzniku a menej obdobia vlády Štefana I. Na základe analýzy môžeme zistiť, akým spôsobom sa označoval uhorský ľud ako objekt vlády, o aké mocenské opory sa opieral kráľ, či akými prostriedkami a za akým ideálom (údajne) vykonával svoju moc.

Kľúčové slová: pramene práva, svätoštefanské legendy, ľud, panovník, krajina, moc

Abstract: The article is concerned with a terminological analysis in Saint Stephen's Legends. By supposing them as a source of its time period, i. e. the turn of the 11th and 12th centuries, their constitutional terminology reflects more the period of their origin, than the period of the reign of Stephan I. Based on their analysis we can find out, how the people of Hungary as an object of reign was appointed, what was a base of the monarch's governmental support, or how did he managed his power and which ideal did he (allegedly) followed by executing this power.

Keywords: sources of law, Saint Stephen's Legends, a people, monarch, country, power

Na prelome 12. a 13. storočia napísal neznámy autor svoje dielo *Gesta Hungarorum* o príchode Maďarov do svojej novej stredoeurópskej vlasti. Jeho z veľkej časti vymyslené rozprávanie popisuje krvnú prísahu maďarských veľmožov, príchod do Karpatskej kotliny a hrdinské, hoci trochu stereotypné boje s domácimi kniežatami, ktoré sa napokon chtiac-nechtiac „museli“ podrobiť moci maďarského kniežaťa Arpáda. Autor Gest svoje rozprávanie zavŕšil poslednou kapitolou, ktorú sa rozhodol nazvať *De constitutione regni*.¹ Názov kapitoly sa tradične prekladá ako „O založení

* doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD. Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky; Miroslav.Lysy@flaw.uniba.sk

¹ P. magistri, qui Anonymus dicuntur, *Gesta Hungarorum*, c. 57. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen I*. Ed. E. Szentpétery. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 113 – 117.

kráľovstva“, avšak tento preklad musíme pokladať za nepresný, keďže obsahom kapitoly sú skutky kniežat Zultu a Takšoňa, ktorí sa kráľmi nestali. Pojem *regnum* nesplýval s vládou kráľa, ale s panovaním vo všeobecnosti. V našom prípade je potrebné ho chápať v zmysle panstvo, resp. vláda (nem. *Herrschaft*).

Autor Gest sa zaujímavým spôsobom rozišiel s konštitutívnu úlohou prvého uhorského kráľa Štefana (997 – 1038, kráľom od r. 1000). Jeho úlohu pri „budovaní štátu“ úplne vynechal a spomína ho iba na niekoľkých miestach. Ani uhorská kronikárska tradícia nepodáva vyčerpávajúce správy o prvej tretine 11. storočia. Pomáhajúc si s odkazom ríšskych prameňov a vynechávajúc nelichotivé fakty zo Štefanovho života nie sú uhorské kroniky práve najspoľahlivejším prameňom pre 11. storočie.

Do rovnakej skupiny v podstate patria aj svätoštepanské legendy. Hoci o ich spoľahlivosti môžeme určite pochybovať, predsa predstavujú jedinečný prameň informácií, ako si napokon všimol už Štefan Luby, ktorý ich zaradil medzi neprávnické pramene poznania práva.² Najstaršou svätoštepanskou legendou je Väčšia legenda (*Legenda maior sancti Stephani regis*), ktorej vznik sa kladie najčastejšie medzi roky 1077 – 1083 (teda do obdobia medzi začiatkom vlády Ladislava I. a Štefanovej beatifikácie). Menšia legenda mala vzniknúť zrejme počas vlády kráľa Kolomana Knihomola a jej svetskejší štýl mal viac zodpovedať politickým požiadavkám prvého desaťročia 12. storočia. Tretia v poradí, Hartvikova legenda, mala byť ako kompilácia oboch predošlých vytvorená na sklonku Kolomanovej vlády.³ Všetky tri legendy napísali zrejme ľudia pochádzajúci z Uhorska, ani jedna sa však nedochovala v pôvodnom rukopise. Táto skutočnosť môže na jednej strane spochybniť niektoré naše závery, keďže pri prepisoch prameňov niekedy dochádzalo nielen ku skomoleniam, ale aj k drobným zmenám slov. Na druhej strane si však všimnime, že text Menšej legendy je zakončený slovami „*Explicit vita et actus sancti Stephani regis Pannoniorum*“,⁴ čím zachovala vo vtedajších prameňoch dobovo používaný latinský titul kráľa Štefana, ktorý sa v dekádoch 12. a 13. storočia používal čoraz zriedkavejšie. Berme to ako dôkaz toho, že pôvodná terminológia sa zachovala aj v neskorších odpisoch legend bez vážnejších zmien.

² LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura edition, 2002², s. 43 – 45.

³ *Scriptores rerum Hungaricarum II*, 365 – 366. CSÓKA, J. Lajos. *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI. – XIV. században*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1967, s. 105, 119, 154 – 155. *Legendy a kroniky koruny uherské*. Ed. Richard Pražák. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 74, 92, 103. *Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Ed. Richard Marsina. Budmerice: Rak, 1997, s. 47, 63, 97.

⁴ SRH II, s. 400.

Ústavné dejiny nie sú len dejinami kartálnych či formálne vydaných ústav, ale v širšom zmysle dejinami tých politických a spoločenských štruktúr, ktoré sú dnes upravené ústavami moderných krajín. V našej minulosti nielenže takéto ústavy chýbali, ale dokonca ani nemôžeme hovoriť o ústavnom (či štátnom) práve ako o ucelenom systéme právnych noriem.⁵ Správanie politických aktérov tak často nenieslo znaky ústavou (či právom) regulovaného konania ako skôr improvizovaných politických hier, kde absenciu noriem nahrádzali rituály a symboly, vtlačajúce konaniu „ústavných“ inštitúcií pečať legitimacy a legality (medzi ktorými v podstate neexistoval v tej dobe rozdiel). Ak novovek poznal najsôr *leges fundamentales* a neskôr *ústavu*, stredovek sa musel zaobiť bez týchto noriem a vzhliadal viac k ideálu vlády.⁶ Absencia novovekej či modernej ústavy však neznamena absenciu ústavných dejín,⁷ teda dejín politických štruktúr. Tie však nemožno charakterizovať ako systém jasných a z vôle ľudu odvodených pravidiel, ale skôr ako priestor pre politické zápasy a „hry“.

Pravidlá týchto politických hier sa snažil výrazne otočiť práve uhorský knieža a neskôr kráľ Štefan I. (997 – 1038), ktorý počas svojej viac ako štyri dekády trvajúcej vlády zásadne zmenil politické usporiadanie svojej krajiny. Jej zjednotenie pod svojou vládou a vybudovanie komitátnej a cirkevnej organizácie patrí k notoricky známym skutočnostiam.⁸ Na druhej strane je však rekonštrukcia vlády Štefana I. komplikovaná pre absenciu prameňov, ktoré by pochádzali priamo z obdobia jeho vlády. V Štefanovom Uhorsku chýbali kronikári či zostavovatelia listín, od ktorých by sme mali priame a nesprostredkované správy o vláde prvého uhorského kráľa. Aj rišske naračné pramene informujú omnoho podrobnejšie o uhorských reáliách až po Štefanovej smrti (Altaišské anály, Herimanova kronika).

Aj preto musíme svätoštefanské legendy interpretovať z hľadiska ústavných dejín nie ako pramene z obdobia prvej tretiny 11. storočia, ale

⁵ K označeniu ústava a ústavné dejiny GROTHE, Ewald. *Zwischen Geschichte und Recht. Deutsche Verfassungsgeschichtsschreibung 1900 – 1970*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2005, s. 28 – 55.

⁶ Porovnaj ALTHOFF, Gerd. *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997, s. 282 – 304. K stredovekému ideálu ANTONÍN, Robert. *Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013, *passim*.

⁷ Alebo, ako poznamenáva E. Grothe, predmet ústavných dejín (Vervassungsgeschichte) je omnoho starší ako ich označenie. GROTHE, ref. 5, s. 28.

⁸ Z maďarských prác sa najkomplexnejšie venoval vláde Štefana I. GYÖRFFY, György. *István király és műve*. Budapest: Gondolat, 1977. Zo slovenských autorov je to na prvom mieste STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava: Veda; Rak, 2004, s. 206 – 253.

skôr ako pramene z doby ich vzniku, teda z prelomu 11. a 12. storočia. Tie navyše trpia idealizáciou obrazu sv. Štefana, čo je však príznačné nielen pre legendistickú tradíciu, ale aj pre domáce kronikárske diela. Napríklad oslepenie Štefanovho bratranca Vazula na kráľov príkaz potvrdzujú síce ríšske Altaišské anály,⁹ nie už však neskoršie uhorské kroniky, ktoré zodpovednosť za Vazulovo oslepenie „flexibilne“ pripísali kráľovnej Gizele, Štefanovej manželke.¹⁰

Nízka dôveryhodnosť uhorských prameňov však neznamena ich nepoužiteľnosť pre ústavné dejiny. V našej štúdii sa budeme zaoberať nie faktografickou stránkou legend, ale jazykovo-sémantickou stránkou tých pojmov, ktoré by sme dnes zaradili do jazyka ústavného práva, a ktoré sa nejakým spôsobom týkajú politicko-spoločenského zriadenia Uhorska.

Základom každého ústavného usporiadania je vždy ľud, a to bez ohľadu na to, či je mu ústavné zriadenie nanútené, alebo ho slobodne akceptovalo. Stredoveké ústavné zriadenie odvodzovalo svoju legitimitu spravidla zhora, od Boha, no zároveň sa nezabúdalo ani na ľud ako predmet vládnutia. Ľud sa v klasickej latinčine označoval výrazom *populus* a bol pôvodne označením rímskeho ľudu, kým *gentes* boli okolití obyvatelia a tento výraz spravidla prekladáme ako kmene.¹¹ V stredovekej latinčine dochádza k zblížovaniu významu oboch výrazov, a preto môžeme postrehnúť, že sa vo svätostefanských legendách používajú v podstate synonymicky. Výraz *populus* mal očividne aj etnický obsah, ako vidieť vo Väčšej Legende, v ktorej *populus Ungaros* prichádza do Panónie (t. j. do Uhorska) z pôvodných sídel.¹² Odkaz na geografický pôvod obyvateľstva

⁹ *Annales Altahenses maiores ad a. 1041. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi.* Ed. Edmundi L. B. ab Oefele. Hannoverae: Hahniani, 1891, s. 26.

¹⁰ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, c. 69.* In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen I.* Ed. E. Szentpétery. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 320 – 321.

¹¹ ZÖLLNER, Erich. *Die politische Stellung der Völker im Frankenreich* (=Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtschreibung, Band XIII). Wien: Universum Verlagsges., 1950, s. 37. WENSKUS, Reinhard. *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes.* Köln: Bohlau Verlag, 1961, s. 48 – 49. SCHULTZE, Hagen. *Stát a národ v evropských dějinách.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 99 – 100. POHL, Walter. *Regnum und gens.* In *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven* (=Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. Band 16). Eds. Walter POHL – Veronika WIESER. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 436.

¹² *Legenda maior s. Stephani, c. 1.* In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II.* Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica in partem impensa-

bol základným znakom etnickej výlučnosti stredovekého spoločenstva. Synonymický význam s *gens* je ešte plastickejšie vyjadrený v Hartvikovej legende, podľa ktorej si Štefan uvedomoval, že prijatie kresťanstva v jeho krajine nepôjde bez zblíženia s okolitými národmi (*absque vicinarum gentium confederatione*), čo bol dôvod uzavretia mieru s ľuďmi okolitých krajín (*exterarum provinciarum populis*).¹³ Výraz *populus* taktiež použil autor Väčšej legendy ako predmet vládnutia.¹⁴ Najčastejšie sa však *populus* používa ako objekt kristianizácie,¹⁵ čo nás však vzhľadom na autorstvo a cieľ prameňov nemusí prekvapovať.

Spomedzi rôznych významov sa však môžeme dostať aj k takému, ktorý *populus* chápe ako väčšiu skupinu ľudí, dav.¹⁶ Tým sa však *populus* priblížil k ďalšiemu synonymickému termínu, a to k *plebs*, ktorý sa v stredoveku definoval ako spoločenstvo ľudí bez predákov.¹⁷ Vo Väčšej legen-

rum venientibus, 1938, s. 378. „...populum... Ungaros Pannonie patriam inhabitantes... de sedibus naturalibus in occiduas partes... destinaverat.“

¹³ Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 5. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica in partem impensarum venientibus, 1938, s. 408.

¹⁴ Legenda maior s. Stephani, c. 5, s. 381. „...convocatis pater suus Ungarie primatibus cum ordine sequenti, per communis consilium colloquii filium suum Stephanum post se regnatum populo prefecit...“

¹⁵ Legenda minor s. Stephani, c. 2. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica in partem impensarum venientibus, 1938, s. 394. „Nam quasi lumen de tenebris, beatissimum regem Stephanum suscitavit, quem iuxta catholice fidei veritatem eruditum ad preparandum sibi populum acceptabilem disposuit.“

Legenda minor s. Stephani, c. 2, s. 395. „...ut si populum iam pridem baptismatis consecratione renatum absque disciplina dimitteret, facile post errorem vanitatis sue iterum converteretur.“

Legenda minor s. Stephani, c. 4, s. 396. Štefan nariadil, „ut decem villarum populus ecclesias edificaret, ad cuius diocesim pertineret, ne tedio affectus minus religionis sue officium curaret.“

Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 9, s. 414. „Quibus auditis valde gavisus Romanus pontifex, cuncta, prout fuerant postulata, benigne concessit. Crucem insuper ferendam regi, velut in signum apostolatus misit, ‚ego‘, inquit, ‚sum apostolicus, ille vero merito Christi apostolus, per quem tantum sibi populum Christus convertit. Quapropter dispositioni eiusdem, prout divina ipsum gratia instruit, ecclesias simul cum populis utroque iure ordinandas relinquimus.““

¹⁶ Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 10, s. 414. „Benedictionis ergo apostolice litteris cum corona et cruce simul allatis presulibus cum clero, comitibus cum populo laudes congruas adclamantibus...“

¹⁷ ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae IX*, 4, 5-6. Eds. Irena Zachová, Hana Šedinová. Praha: OIKOYMENH, 1998, s. 64 – 65. „Populus est humanae multitudinis iuris consensu

de však uhorský *plebs* vlastne predáka má; je to diabol, z ktorého návodu uhorský *plebs* odmietal kresťanskú vieru.¹⁸ V zaužívanom význame je pojem *plebs* použitý aj v Menšej legende, podľa ktorej bol Štefan obľúbený medzi veľmožmi i obyčajnými ľuďmi,¹⁹ čím sa vraciame k významu, ktorý nájdeme u Izidora zo Sevilly.²⁰

Obyvateľstvo žijúce na územiach pod kontrolou prvých arpádovských kráľov nebolo rozdelené stavovsky, alebo – ak chceme – neexistovali výrazné právne rozdiely medzi jednotlivými vrstvami obyvateľstva (ak, samozrejme, vylúčime otrokov pokladaných za *res*²¹). Poprední ľudia krajiny slovami legendistov sa podieľali na spolurozhodovaní panovníka a patrili tam *primates* a vysoký klérus (biskupi). Tí mali spoločne rozhodnúť o Štefanovom nástupníctve po jeho otcovi Gejzovi,²² s nimi vydal Štefan svoje zákony,²³ s nimi sa tiež radil pri napadnutí svojej krajiny cisárom Konrádom II. (1030),²⁴ a pred ktorými mal tiež na smrteľnej posteli určiť ako svojho nástupcu Petra Orseola.²⁵ Poprední muži krajiny (niekde tiež

et concordi communione sociatus. Populus autem eo distat a plebibus, quod populus universi cives sunt, connumeratis senioribus civitatis. [Plebs autem reliquum vulgus sine senioribus civitatis.] Populus ergo tota civitas est; vulgus vero plebs est.“

¹⁸ Legenda maior s. Stephani, c. 6, s. 381. Pasáž prevzala aj Hartvikova legenda, porovnaj Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 6, s. 408.

¹⁹ Legenda minor s. Stephani, c. 2, s. 394. Vetu opakuje aj Hartvikova legenda. Porovnaj Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 5, s. 407

²⁰ Porovnaj pozn. č. 17.

²¹ Podrobnejšie sa otázke otroctva v arpádovskom Uhorsku venuje najnovšie SUTT, Cameron. *Slavery in Árpád-era in a Comparative context (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450, Volumen 31)*. Leiden; Boston: Brill, 2015.

²² Legenda maior s. Stephani, c. 5, s. 381. „...convocatis pater suos Ungarie primatibus cum ordine sequenti, per communis consilium colloquii filium suum Stephanum post se regnaturum populo prefecit et ad hoc corroborandum a singulis sacramentum exegit.“ Legenda maior s. Stephani, c. 16, s. 392

²³ Legenda maior s. Stephani, c. 9, s. 384. „...cum episcopis et primatibus Ungarie statutum a se decretum manifestum facit...“

²⁴ Legenda maior s. Stephani, c. 14, s. 389. „rex consultum habens episcoporum et principum, ad tuendam patriam armatos totius Ungarie contraxit“

²⁵ Legenda maior s. Stephani, c. 16, s. 392. „Diem ultimum semper ante cordis desiderio toto mentis statuens, iam inter patrie caelestis cives, quasi quodam angelice conversationis habitu cupiebat habitare. Cunctis Deo placitarum virtutum generibus adornatus et in iustitia sanctitatis coram ipso omnibus diebus vite sue conversari decrevit, ut in eo iam quedam future glorificationis species clarescere videretur. Tandem per misericordiam Dei dignus centuplicate retributionis braviu, tactus febre, cum sibi transit<um> imminere non ambigeret, accersitis episcopis et primis palatii de Christi nomine gloriantibus, primum cum eis tractavit de substituendo pro se rege, Petro videlicet, sororis sue filio, quem in Venetia genitum ad se vocatum iam dudum exercitui suo prefecerat ducem, deinde monuit eos paterne fidem orthodoxam servare.“

ako *nobiles*,²⁶ či *optimates*,²⁷ či *palatinos*²⁸) a biskupi sú v legendách osobitné skupiny (*ordines*), vládnci ľudu (*populus, plebs*), pričom však tento ľud nakoniec mal rešpektovať Štefanovu vôľu a prijať novú vieru ako *subpositus*.²⁹ Užšou skupinou okolo kráľa mohli byť zrejme mienení *familiares*, s ktorými sa údajne nechal pokrstiť knieža Gejza.³⁰

Štruktúra uhorského obyvateľstva tak bola podľa svätostefanských legiend relatívne homogénna, pričom sa nám naše pramene snažia pri každej príležitosti zdôrazňovať podiel biskupov na spolurozhodovaní. Treba skonštatovať, že tento obraz s najväčšou pravdepodobnosťou zodpovedal realite.

V terminológii včasnostredovekých prameňov hrá obyvateľstvo vždy dôležitejšiu úlohu ako územie. Poznať to z toho, že titulácia panovníkov spočiatku vychádzala z označenia obyvateľstva, a nie krajiny. Ako kráľa Panóncov napokon označuje Štefana I. aj Menšia legenda.³¹ Územie pod vládou Štefana I. sa v prameňoch veľmi často nazýva Panónia a obyvateľstvo Panónci,³² výraz *Ungaria* si však vcelku obľúbil autor Väčšej legendy.³³ Krajina tak ešte nemala svoj „oficiálny“, t. j. zaužívaný názov. Časté označenie krajiny ako *regnum* je možné v našom prípade prekladať ako kráľovstvo, avšak veľmi často môžeme byť svedkami toho, že nie každé *regnum* malo na čele osobu s titulom *rex*³⁴ (pochybnosti mali napokon aj prepisovači Hartvikovej legendy, keď jedna skupina rukopisov použila

²⁶ Legenda minor s. Stephani, c. 3, s. 395.

²⁷ Legenda minor s. Stephani, c. 3, s. 395.

²⁸ Legenda minor s. Stephani, c. 7, s. 399. Tí sa mali podľa legendy pokúsiť zavraždiť Štefana I.

²⁹ Legenda maior s. Stephani, c. 5, s. 381. „Hunc secundum ecclesiasticam doctrinam instituens, iugum et legem discipline subpositis cervicibus adhibuit, omnesque inmunditias malorum prorsus destruxit.“

³⁰ Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 2, s. 404. Podľa Menšej legendy poslal sv. Štefan familiárov do Ríma, aby tam vybudovali kostol. Legenda minor s. Stephani, c. 4, s. 396.

³¹ Legenda minor s. Stephani, c. 1, s. 393.

³² Legenda maior s. Stephani, c. 1 – 2, 6, 8, 14, s. 378, 381, 383, 389. Legenda minor s. Stephani, c. 1, 6, 8, s. 393, 398, 400.

³³ Legenda maior s. Stephani, c. 4 – 5, 7, 9, 14, s. 380 – 382, 384, 389.

³⁴ K príkladom porovnaj LYSÝ, Miroslav. *Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnom stredoveku*. Bratislava: Atticum, 2014, s. 245 – 247. Tento poznatok stojí za zvláštnu pozornosť aj v súvislosti s poslednou diskusiou o titule Mojmirovcov, ktorá sa rozvinula v Historickom časopise. Porovnaj HOMZA, Martin. O kráľovskom titule Svätopluka. In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 661. STEINHÜBEL, Ján. Bol alebo nebol Svätopluk kráľom? In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 675, 688. BARTL, Július. Opäť o kráľovskom titule Svätopluka I. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 2, s. 327. Porovnaj tiež pozn. č. 1.

na označenie Gejzovho panstva výraz *ducatum* a iná zasa *regnum*).³⁵ *Regnum* preto treba chápať na prvom mieste ako politicky útvar a až následne ho môžeme chápať ako územie pomenované podľa určitej formy vlády (resp. presnejšie titulácie vládcu územia).³⁶

Územie Uhorska už za vlády Štefana I. bolo rozdelené na komitátne obvody,³⁷ čo sa v legendách premieta rozličnými zmienkami o uhorských pevnostiach. Prekladatelia legend tieto opevnené sídliská (*civitas*,³⁸ *presidio*,³⁹ *urbs*⁴⁰) často prekladajú do slovenského jazyka ako mestá, čo zdanlivo podporuje skutočnosť, že vo Väčšej legende je ako *civitas* označený aj Rím a Konštantínopol.⁴¹ Krajnou interpretáciou potom môže vzniknúť dojem, že obyvatelia týchto uhorských „miest“ boli vlastne raní „mešťania“, teda mešťania miest pred udelením privilégií.⁴² Názor o mestách a mešťanoch pred 13. storočím nie je celkom ojedinelý. Pravdou síce je, že je legitímne hovoriť o predprivilegiálnom meste,⁴³ no na druhej strane si treba uvedomiť, ako veľmi je pojem mešťan spojený s právnym rozmerom jeho osob-

³⁵ Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 2, s. 403 – 404. Zdôraznime ešte, že Gejza je v legende správne označený titulom *dux*.

³⁶ Všeobecne k používaniu tohto termínu porovnaj FRIED, Johannes. Gens und regnum. Wahrnehmungs- und Deutungskategorien politischen Wandels im frühen Mittelalter. Bemerkungen zur doppelten Theoriebindung des Historikers. In *Sozialer Wandel im Mittelalter. Wahrnehmungsformen, Erklärungsmuster, Regelungsmechanismen*. Eds. Jürgen Miethke – Klaus Schreiner. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1994, s. 92 – 93. GOETZ, Hans-Werner. Regnum: Zum politischen Denken der Karolingenzeit. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung*, 1987, roč. 104, s. 110 – 189. DEUTINGER, Roman. *Königsherrschaft im ostfränkischen Reich. Eine pragmatische Verfassungsgeschichte der späten Karolingerzeit* (=Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Band 20). Ostfildern: Jan Thorbecke, 2006, s. 29 – 37.

³⁷ Podrobnejšie ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984, s. 11 – 12. KRISTÓ, Gyula. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1988, s. 21 – 99.

³⁸ Legenda maior s. Stephani, c. 10, s. 385. Tu je *civitas Alba* (Stoličný Belehrad) označený ako sídlo panovníka. Ako *civitas* je tiež označená Alba Julia (Legenda maior s. Stephani, c. 13, s. 389).

³⁹ Legenda minor s. Stephani, c. 3, s. 395, kde je týmto označením pomenovaný Vesprím.

⁴⁰ Legenda minor s. Stephani, c. 3, s. 395. Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 6, s. 408. Tu sa hovorí o uhorských veľmožoch, ktorí mali plieniť Štefanove *urbes et predia et possessiones*.

⁴¹ Legenda maior s. Stephani, c. 11, s. 386.

⁴² ULÍČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 452 – 475.

⁴³ MARSINA, Richard. Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. In *Historický časopis*, 1978, roč. 26, s. 77 – 95. MARSINA, Richard. O kategóriách a typoch miest na Slovensku do polovice 14. storočia. In *Folia historica Bohemica*, 1986, roč. 10, s. 107 – 128.

ného statusu. Základným problémom tak je, že terminológia latinských listín, legend a kroník s pôvodom do začiatku 13. storočia jednoducho nemala potrebu rozlišovať mesto a hrad, pretože kým neexistovalo dôsledné funkčné a právne rozlíšenie oboch sídliskových typov, nebol ani dôvod ich jasného terminologického rozlíšenia.⁴⁴ Aj preto sa stretáme s tým, že sa vo viacerých slovanských jazykoch dodnes označujú mestá pojmom, vychádzajúcim zo slovanského *gradъ*.

Okrem *civitates* boli materiálnou základňou moci aj Štefanove majetky, o ktorých on sám „múdro“ rozhodoval; samozrejme tak, že ich daroval cirkvi.⁴⁵ Legendy používali výraz *predia et possessiones*, avšak zaujímavosťou je, že sa objavil aj pojem *pertinentia*, ktorý sa v našom prípade vzťahoval na polia a vinice.⁴⁶

Svätoštefanské legendy sú významné okrem iného aj tým, že sú popri Ponaučeníach svätému Imrichovi prvými domácimi prameňmi, v ktorých sa začína rozvíjať pojem koruna.⁴⁷ Na korunu ako fyzický predmet odkazuje Hartvikova legenda, spomínajúca prevzatie koruny Štefanom I.⁴⁸ a korunováciu Štefana spomína Väčšia legenda.⁴⁹ Okrem toho však je pojem *corona* použitý aj v prenesenom význame. Nepochybne takto treba chápať vyjadrenie, že sa Štefanova manželka Gizela stala spolunositeľkou koruny,⁵⁰ ale aj pasáž o tom, ako mal Štefan vymeniť korunu svetského života za večnú.⁵¹

⁴⁴ LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilegiu 1291. Štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 60.

⁴⁵ Legenda minor s. Stephani, c. 3, s. 395.

⁴⁶ Legenda minor s. Stephani, c. 3, s. 396.

⁴⁷ Všeobecný rozbor porovnaj KARPÁT, Jozef. *Corona regni Hungariae v dobe ar-pádovskej* (=Práce zo seminára dejín práva v strednej Európe Právnickej fakulty Univ. Komenského v Bratislave, číslo 3). V Bratislave: Rudolf Rauscher, 1937, s. 21 – 24. KARPÁT, Jozef. *Dejiny uhorského štátneho pojmu s hľadiska právneho. Náčrt problematiky a jej riešenia*. Bratislava: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1941. RAJKOVÁ, Marta. Teória vzniku svätej koruny Uhorského kráľovstva. In *Historia nova*, 2014, roč. 7, s. 67 – 83. Dostupné na internete: <https://staryweb.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/Hino7e.pdf> .

⁴⁸ Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 10, s. 414.

⁴⁹ Legenda maior s. Stephani, c. 9, s. 384. Na Štefanovu korunu mal podľa Väčšej legendy (c. 5, s. 381) odkazovať aj grécky pôvod a význam jeho mena (stephanos = korunovaný).

⁵⁰ Legenda maior s. Stephani, c. 9, s. 384. Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 10, s. 414.

⁵¹ Legenda maior s. Stephani, c. 3, s. 379. Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 2, s. 404.

Pojem koruna nie je v legendách právne ani politicko-teoreticky rozvinutý a Štefanova moc sa ideologicky opierala o jeho vyvolenosť Bohom,⁵² rozširovanie práva,⁵³ spätosťou s tým, že bol Štefan aj celá krajina odovzdané Bohorodičke.⁵⁴ Do rámca typických stereotypov patrilo nielen zamlčanie krutého zúčtovania so Štefanovými odporcami (napr. Kopán, Vazul), ale naopak zdôrazňovanie jeho milosrdenstva, keď mal Štefan odpustiť mužovi, ktorý sa ho pokúsil zabiť.⁵⁵ Boží zámer spravodlivého a kresťanského panovníka (*princeps christianissimus*⁵⁶) potom vyvolával aj jeho údajnú popularitu medzi veľmožmi a uhorským ľudom,⁵⁷ hoci legendy na iných miestach nezamlčávajú aj nespokojnosť veľmožov s šírením kresťanskej viery. Štefanova vláda bola v očiach legendistov natoľko spravodlivá, že ešte aj pohanskí Pečenehovia sa údajne uchádzali o jeho rozsudok.⁵⁸

Ústavné dejiny nie sú len dejinami inštitúcií, „štátneho“ územia a jeho obyvateľstva. Dynamickú stránku ústavných dejín predstavuje konanie osôb, vystupujúcich v mene krajiny. V našom prípade ide, samozrejme, najmä o panovníka Štefana I. a jeho panstvo (*dominium*), ktoré znamenalo, že ľudia pod Štefanovou mocou mali byť zaviazaní službou (*servitio*).⁵⁹ Panstvo nad ľuďmi v podobe služby malo analógiu panstva nad majetkami. Legendy vychvaľovali svätého Štefana pre jeho obdarovávanie cirkvi, a to rôznymi typmi majetkov (*prediis et curiis, famulis et redditibus, príp. omnibus boniis alebo muneris*).⁶⁰

⁵² Legenda maior s. Stephani, c. 3, s. 379.

⁵³ Legenda maior s. Stephani, c. 11, s. 386.

⁵⁴ Legenda maior s. Stephani, c. 14, s. 390.

⁵⁵ Legenda minor s. Stephani, c. 7, s. 399.

⁵⁶ Legenda maior s. Stephani, c. 8, s. 383.

⁵⁷ Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 5, s. 407.

⁵⁸ Legenda minor s. Stephani, c. 6, s. 398.

⁵⁹ K odkazu na Štefanovu panovníkovu moc porovnaj pasáž z Väčšej legendy, v ktorej sa *plebs gentilis* rozhodol odvrátiť od Štefanovej moci. Legenda maior s. Stephani, c. 6, s. 381 – 382. „...plebs gentilis christiane fidei iugo colla submittere rennuens, cum principibus suis a dominio ipsius se subtrahere moliebatur. Quos omnes eum protegente gloriosissime crucis signaculo, patrocinantibus Dei genitricis ac perpetue Virginis Marie meritis, sub vexillo Deo dilecti pontificis Martini Sanctique martyris Georgii ducibus eorum interfectis in brevi suo servitio subegit, et baptismatis unda lotos unum Deum colere, monita salutis per fideles sacerdotes distribuendo, compulit.“

⁶⁰ Legenda maior s. Stephani, c. 8 – 9, 13, s. 383 – 385, 388. Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 6, 10, s. 409 – 410, 415 – 416. Legenda minor s. Stephani, c. 4, s. 396.

Rozhodovací proces panovníka spočíval v udeľovaní príkazov⁶¹ či konaní na základe rady (*consilium, colloquium, consultum*).⁶²

V legendách sa prirodzene stretávame s odkazom na panovnícky ideál, teda rozhodovania v súlade s „Božím zámerom“, s kontaktom s ľuďmi cirkvi a s napĺňaním mieru (*pax*) v krajine. Štefanova moc bola, samozrejme, mocou svetského panovníka, no išlo o Bohom vyvoleného kráľa, ktorého úlohou malo byť dosiahnutie spásy svojho ľudu,⁶³ a to – ako sme mali možnosť vidieť – aj proti jeho vlastnej vôli. Tak sa sv. Štefan zaradil do zástupu svätých panovníkov kresťanskej Európy a stal sa v Uhorsku neprekonateľným ideálom. Zdôraznime však, že tento ideál sa dotváral až v období začiatkov kultu sv. Štefana, teda počnúc obdobím vlády Ladislava I.

Náš príspevok je len veľmi skromnou sondou k analýze ústavných dejín prvých Arpádovcov. K presnejšiemu obrazu chýbajú predovšetkým diela zahraničnej (Altaišské anály, Herimanova kronika, kronika Lamperta z Hersfeldu) i domácej proveniencie, kam, samozrejme, patria nezachované *Gesta Ungarorum Vetera*, ktorých pozostatky môžeme rekonštruovať z neskorších uhorských kroník. Napriek tomu je však náš obraz panovníkovej moci z hľadiska legend zaujímavý, a to napriek tomu (a azda práve preto), že reflektujú jednostranne idealizujúci a cirkevne-ideologický pohľad na kráľa Bohom vyvoleného, šíriteľa kresťanskej viery a záruky mieru. Takto stanovený obraz prvého uhorského kráľa podmienil interpretácie svätoštefanského obdobia Uhorska prakticky až dodnes a spomeňme v tejto súvislosti, že aj súčasný Základný zákon Maďarska z roku 2011 pokladá vo svojom úvodnom texte svätého Štefana za zakladateľa maďarského štátu a osobu, ktorá priviedla svoju krajinu do kresťanskej Európy.⁶⁴ Nech je pasáž z Národného vyznania viery Základného zákona Maďarska dôkazom, že téma budovania Uhorska zostane navždy atraktívna.

⁶¹ Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta, c. 1, s. 401. Takým bol kráľovský príkaz biskupovi Hartvikovi napísať legendu o sv. Štefanovi.

⁶² Legenda maior s. Stephani, c. 5, 8, 14, s. 381, 383, 389. Legenda minor s. Stephani, c. 3, s. 395.

⁶³ *Encyklopedie středověku*. Eds. Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmidt. Praha: Vyšehrad, 1999, heslo Král, s. 305 – 320. BLOCH, Marc. *Králové divotvůrci. Studie o nadpřirozenosti přisuzované královské moci, zejména ve Francii a Anglii*. Praha: Argo, 2004, s. 183 – 251. KANTOROWICZ, Ernst H. *Dvě těla krále. Studie středověké politické teologie*. Praha: Argo, 2014. ZUPKA, Dušan. Rex eris, si recte facias: si non facias, non eris. Panovnícka moc a jej reprezentácia v stredovekej strednej Európe (10. – 13. storočie). In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 204.

⁶⁴ Magyarország alaptörvény (2011. április 25.), Nemzeti hitvallás. „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette.” Dostupné na internete: <<http://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf>>

ZOZNAM LITERATÚRY

- ALTHOFF, Gerd. *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997.
- ANTONÍN, Robert. *Ideální panovník českého středověku. Kulturně-historická skica z dějin středověkého myšlení*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013.
- BARTL, Július. Opäť o kráľovskom titule Svätopluka I. In *Historický časopis*, 2014, roč. 62, č. 2, s. 325 – 334.
- BLOCH, Marc. *Kráľové divotvůrci. Studie o nadpřirozenosti přisuzované kráľovské moci, zejména ve Francii a Anglii*. Praha: Argo, 2004.
- CSÓKA, J. Lajos. *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI. – XIV. században*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1967.
- DEUTINGER, Roman. *Königsherrschaft im ostfränkischen Reich. Eine pragmatische Verfassungsgeschichte der späten Karolingerzeit* (=Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters, Band 20). Ostfildern: Jan Thorbecke, 2006.
- Encyklopedie středověku*. Eds. Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmidt. Praha: Vyšehrad, 1999.
- FRIED, Johannes. Gens und regnum. Wahrnehmungs- und Deutungskategorien politischen Wandels im frühen Mittelalter. Bemerkungen zur doppelten Theoriebindung des Historikers. In *Sozialer Wandel im Mittelalter. Wahrnehmungsformen, Erklärungsmuster, Regelungsmechanismen*. Eds. Jürgen Miethke – Klaus Schreiner. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1994, s. 73 – 104.
- GOETZ, Hans-Werner. Regnum: Zum politischen Denken der Karolingenzeit. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung*, 1987, roč. 104, s. 110 – 189.
- GYÖRFFY, György. *István király és műve*. Budapest: Gondolat, 1977.
- GROTHE, Ewald. *Zwischen Geschichte und Recht. Deutsche Verfassungsgeschichtsschreibung 1900 – 1970*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2005.
- HOMZA, Martin. O kráľovskom titule Svätopluka. In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 655 – 669.
- KANTOROWICZ, Ernst H. *Dvě těla krále. Studie středověké politické teologie*. Praha: Argo, 2014.
- KARPÁT, Jozef. *Corona regni Hungariae v dobe arpádovskej* (=Práce zo seminára dejín práva v strednej Európe Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, číslo 3). V Bratislave: Rudolf Rauscher, 1937.
- KARPÁT, Jozef. *Dejiny uhorského štátneho pojmu s hľadiska právneho. Náčrt problematiky a jej riešenia*. Bratislava: Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1941.
- KRISTÓ, Gyula. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1988.
- LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura edition, 2002².
- LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilegiu 1291. Štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014.
- LYSÝ, Miroslav. *Moravania, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnóm stredoveku*. Bratislava: Atticum, 2014.
- MARSINA, Richard. Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia. In *Historický časopis*, 1978, roč. 26, s. 77 – 95.
- MARSINA, Richard. O kategóriách a typoch miest na Slovensku do polovice 14. storočia. In *Folia historica Bohemica*, 1986, roč. 10, s. 107 – 128.

- POHL, Walter. Regnum und gens. In *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven* (=Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. Band 16). Eds. Walter POHL – Veronika WIESER. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 436.
- RAJKOVÁ, Marta. Teórie vzniku svätej koruny Uhorského kráľovstva. In *Historia nova*, 2014, roč. 7, s. 67 – 83. Dostupné na internete: <https://staryweb.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/Hino7e.pdf> .
- SCHULTZE, Hagen. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- STEINHÜBEL, Ján. Bol alebo nebol Svätopluk kráľom? In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 671 – 696.
- STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávania o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava: Veda; Rak, 2004.
- SUTT, Cameron. *Slavery in Árpád-era in a Comparative context* (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450, Volumen 31). Leiden; Boston: Brill, 2015.
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013.
- WENSKUS, Reinhard. *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln: Bohlau Verlag, 1961.
- ZÖLLNER, Erich. *Die politische Stellung der Völker im Frankenreich* (=Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtschreibung, Band XIII). Wien: Universum Verlagsges., 1950.
- ZUPKA, Dušan. Rex eris, si recte facias: si non facias, non eris. Panovnícka moc a jej reprezentácia v stredovekej strednej Európe (10. – 13. storočie). In *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, s. 202– 226.
- ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984.

Pramene

- Annales Altahenses maiores. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis recusi*. Ed. Edmundi L. B. ab Oefele. Hannoverae: Hahniani, 1891.
- Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. In Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen I*. Ed. E. Szentpétery. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937.
- ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae IX, 4, 5 – 6*. Eds. Irena Zachová, Hana Šedinová. Praha: OIKOYMENH, 1998.
- Legenda maior s. Stephani. In Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica in partem impensarum venientibus.
- Legenda minor s. Stephani. In Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica in partem impensarum venientibus, 1938.
- Legenda s. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta. In Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum II*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini: Academia litter. Hungarica atque Societate histor. Hungarica in partem impensarum venientibus, 1938.

- Legendy a kroniky koruny uherské.* Ed. Richard Pražák. Praha: Vyšehrad, 1988.
- Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov.* Ed. Richard Marsina. Budmerice Rak, 1997.
- Magyarország alaptörvény (2011. április 25.), Nemzeti hitvallás. Dostupné na internete: <<http://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf>>
- P. magistri, qui Anonymus dicuntur, *Gesta Hungarorum*. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen I.* Ed. E. Szentpétery. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937.

Musel Sokrates zomrieť?
Krátka úvaha nad Apologiou Sokratous
z hľadiska slobody prejavu aténskeho občana
a povinnosti dodržiavať zákon

Did Socrates have to die? A brief reflection
on Apologia Sokratous from the point of view
of freedom expression
and duty to obey law in Athens

MAREK ŠTEVČEK – TOMÁŠ GÁBRIŠ*

Abstrakt: Príspevok obsahuje zamyslenie sa nad spravodlivosťou procesu so Sokratom z roku 399 pred n. l., nad Sokratovým obvinením, tvrdým previnením, procesnými a hmotnoprávnymi aspektmi procesu, a napokon nad Sokratovým podriadením sa rozsudku.

Kľúčové slová: právne dejiny, Sokrates, Atény, procesné právo

Abstract: The paper contains a short assessment of the trial with Socrates from 399 B.C., pondering upon its fairness, the accusation, claimed wrongdoing, procedural and substantive aspects of the trial, and finally upon the Socrates' submission to the final decision.

Keywords: legal history, Socrates, Athens, procedural law

Úvod

Proces so Sokratom bol analyzovaný už mnohokrát a z mnohých uhlov pohľadu. Možno v ňom skúmať rôznorodé aspekty, ako je napríklad vzťah Sokrata k náboženstvu, jeho vzťah k sofistom, k aténskym tradíciám a pod. V tejto práci sa zameriame iba na jeden z možných predmetov skúmania – na konflikt Sokratovej slobody prejavu¹ a záujmov aténskej demokracie. Vychádzame z toho, že proces so Sokratom bol primárne zameraný na cenzurovanie Sokrata, resp. na zabránenie tomu, aby Sokrates

* doc. JUDr. Marek Števček, PhD. Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra občianskeho práva; marek.stevcek@flaw.uniba.sk
doc. PhDr. JUDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky; tomas.gabris@flaw.uniba.sk

¹ Tejto problematike stručne venoval pozornosť aj KALAŠ, A.: Sokrates – vzorný občan, alebo rozvracač aténskej demokracie. *Filozofia*, roč. 63, č. 1, 2008, s. 13.

širil svoje učenie, čím aténski občania bránili svoj ústavný a politický systém, otrasený krátko predtým tyraniou a vládou oligarchie.²

Hľadanie historických paralel a motívov v súčasnom postmodernom svete sa stalo do istej miery módou. Nie je zámerom tohto krátkeho príspevku k tejto „móde“ akokoľvek prispievať, faktom však zostáva, že v prípade Sokrata sa isté paralely so súčasnosťou priam núkajú. Sokratovský problém totiž v určitých modalitách pretrváva dodnes. Konflikt vnútornej slobody a miery možnosti jej vyjadrenia navonok na jednej strane, a možnosti objektívneho práva trestať a postihovať slobodu slova na druhej strane sú aj v súčasnosti viac ako aktuálne. Hoci súčasná demokracia je príznačná zárukami slobody prejavu, resp. slobody slova, obmedzovanie slobody prejavu sa pripúšťa aj dnes – najmä na ochranu spoločnosti pred nebezpečnými prejavmi, čo predstavuje nástroj tzv. brániacej sa alebo militantnej demokracie,³ t. j. demokracie bojujúcej za svoje zachovanie pri hrozbe zmeny ústavného systému či politického režimu. V tejto práci sa pokúsime o prepojenie Sokratovho procesu s ideou brániacej sa demokracie, a zároveň zhodnotíme, či proces so Sokratom možno z tohto hľadiska považovať za spravodlivý. Pritom si uvedomujeme, že postava „historického“ Sokrata a spravodlivého procesu s ním sa dá pochopiť len cez prizmu konkrétnych dobových reálií klasického obdobia aténskej demokracie.

1. Pramene k procesu so Sokratom a súčasný stav poznania o Sokratovom procese

O Sokratovi samotnom a o jeho súdnom procese máme zachovaných viacero dobových, resp. relatívne súdobých prameňov. V prvom rade ide o Platónove dialógy Euthyfrón, Kritón, Faidón a jeho dielo Obrana Sokratova.⁴ Obdobný charakter ako Platónova Obrana Sokratova má Obrana od Xenofonta. Ten je tiež autorom diela Spomienky na Sokrata.⁵ Rovnako aj súdobé dielo Oblaky od Aristofana, antického autora komédií – na rozdiel od Platónovej a Xenofontovej práce však nejde o Sokratovu obhajobnú reč, ale o komédiu, v ktorej je Sokrates vykreslený ako jeden zo sofistov, proti ktorým sa však v skutočnosti Sokrates (aspoň podľa zmienok v Platónovej Obrane) zásadne vymedzoval. Sokrates vystupuje aj v ďalších Aristofano-

² Obdobne argumentuje Kalaš – pozri tamže.

³ VÝBORNÝ, Š.: *Nenávisťný internet versus právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2013, s. 37 – 39.

⁴ *Platón: Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón*. Prel. F. Novotný. Praha: OIKOYMENH, 2000.

⁵ *Xenofón: Spomienky na Sokrata*. Prel. E. Šimovičová. Bratislava: Tatran, 1970.

vých hrách – Vtáky, Žaby a Osi. Napokon, o Sokratovi sa základné údaje o jeho živote a diele dozvedáme aj z neskorších prác Aristotela a Diogena Laertskeho.

Uvedené dobové pramene predstavujú základné východisko, z ktorého väčšina autorov vychádza pri hodnotení Sokratovho učenia, jeho pôsobenia a procesu s ním. My budeme v našej práci vychádzať primárne z Platónovej Obrany Sokratovej, v slovenskom preklade Júliusa Špaňára,⁶ nevyhnutne však budeme musieť vychádzať aj z iných uvedených prameňov, ako aj z početnej sekundárnej literatúry. Napríklad plnú verziu žaloby na Sokrata nám zachoval iba spomenutý Diogenes Laertský, tvrdiaci, že podľa Favorina je originálne prísažné vyhlásenie žalobcu v Sokratovom prípade uložené v Demetrimom chráme v Aténach, ktorý bol miestom štátneho archívu. Podľa tohto prameňa žaloba znela nasledujúco:

*Meletos, syn Meléta z demu Pitthos, zažaloval Sokrata, syna Sofroniska z Alopeky, a prísahou svoju žalobu odprisahal takto: „Sokrates je vinný tým, že neverí v bohov, v ktorých verí mesto, a zavádza pritom iné nové božstvá. Vinný je aj preto, lebo kazí mládež. Navrhovaným trestom je smrť.“*⁷

Detailnejší pohľad si môžeme doplniť z Xenofontových Spomienok na Sokrata, v ktorých Xenofón tvrdí, že to boli osobitne Sokratove reči o tom, že je hlúpe vyberať úradníkov žrebom, ktoré podnecovali v mládeži pohrdanie demokratickým zriadením,⁸ t. j. kazili mládež. Kalaš zdôrazňuje, že Sokrates u Xenofonta vystupuje na viacerých miestach ako zástanca a obdivovateľ spartskej ústavy a tamojšieho spôsobu života, protikladného k aténskej demokracii. Napríklad v Xenofontovej apológii sa Sokrates prirovnáva k spartskému zákonodarcovi Lykurgovi. Podobne aj v Platónovom Kritónovi hovorí o svojom presvedčení, že skutočne dobré zákony platia iba v Sparte a na Kréte.⁹

Uvedené zmienky môžu vskutku naznačovať pravé dôvody Sokratovej obžaloby – spochybňovanie demokratických pilierov aténskej ústavy a príklon k oligarchickým hodnotám. To uznáva aj sekundárna literatúra; tvrdí však pritom, že ak sa aj Sokrates v tejto veci previnil, previnil sa „iba“ verbálne,¹⁰ a nemal byť za toto svoje konanie potrestaný. Pod

⁶ V edícii: *Platon: Dialógy*. Prel. J. Špaňár. Bratislava: Tatran, 1990. Ďalej citované len ako „Apol.“

⁷ KALAŠ, A.: *Sloboda u Sokrata a jeho nasledovníkov v skeptickej akadémii*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011, s. 12. Diogenes Laertský tiež tvrdí, že Sokratovho žalobcu Meleta po čase odsúdili na smrť a jeho dvoch spolužalobcov do vyhnanstva. BRÖSTL, A.: *Aténsky ľud proti občanovi Sokratovi*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 51.

⁸ KALAŠ, A.: *Sloboda u Sokrata a jeho nasledovníkov v skeptickej akadémii*, s. 13.

⁹ Tamže.

¹⁰ KALAŠ, A.: Sokrates – vzorný občan, alebo rozvracač aténskej demokracie, s. 13.

dojmom Platónovej Obrany sa zväčša usudzuje, že Aténčania súdili Sokrata v nespravodlivom procese, a to v prvom rade podľa skutkov jeho partnerov a sympatizantov, a nie podľa Sokratových vlastných skutkov. Potvrdzovať to má aj rečník Hypereidés, ktorý niekoľko desaťročí po Sokratovom odsúdení v Reči proti Autokleovi Aténčanom pripomína, že ich predkovia potrestali Sokrata za slová.¹¹

Tieto tvrdenia si zasluhujú našu bližšiu pozornosť. Pri podrobnejšom preskúmaní znenia žaloby totiž vidno, že v skutočnosti žalobcovia Sokrata nevinili za „slová“, ale obvinili ho z dvoch konkrétnych skutkov – z bezbožnosti a z kazenia mládeže. Bezbožnosti aj kazenia mládeže sa pritom nepochybne možno dopustiť aj „slovami“; fakt súdenia Sokrata za slová naplňajúce skutkovú podstatu bezbožnosti a kazenia mládeže v takom prípade nenaznačuje žiadnu chybu či nespravodlivosť procesu. Problém by bol iba vtedy, ak by Sokratove „slová“ neboli zakázané, nebezpečné, resp. nemohli byť považované za bezbožnosť a kazenie mládeže. Iba v takom prípade by mohlo ísť o nespravodlivý proces. Podľa Suváka však Sokratove slová nepochybne Aténčania považovali za reálne nebezpečné, keďže bol v minulosti dokázateľne „vychovávateľom“ otvorených nepriateľov demokratického zriadenia Atén (Kritas, Alkibiadés, Charmidés, Euthydémós, Kleitofón, Xenofón, Patroklés).

Právnu kvalifikáciu obvinenia, t. j. že sa Sokratovo obvinenie klasifikovalo v prvom rade ako „bezbožnosť“, Suvák vysvetľuje tým, že dobové chápanie zbožnosti (εὐσεβεία, eusebeia), resp. bezbožnosti nemožno vnímať iba nábožensky – tento delikt mal podľa Suváka nielen religiózny, ale i politický (a právny) význam a obsah.¹² Niektoré Sokratove vyjadrenia v Platónových aj Xenofónových textoch totiž síce naznačujú aj Sokratovu kritiku tradičných mýtov,¹³ jeho bezbožnosť však zjavne mala aj (a možno primárne) politický rozmer, ktorý sa prekrýval s druhým obvinením – z kazenia mládeže. Politický rozmer Sokratovej bezbožnosti má do istej miery preukazovať aj Polykratov spis namierený proti Sokratovi, ktorý vznikol niekoľko rokov po Sokratovej smrti (okolo rokov 394 – 390 pred n. l.). Polykratova Obžaloba Sokrata (Κατηγορία Σωκράτους, Katégoria Sókratús) sa nám síce nezachovala, ale na základe útržkovitých správ sa zdá, že bránila vtedajšiu aténsku demokraciu proti jej vnútorným škodcom, za akého bol zjavne pokladaný aj Sokrates.¹⁴ Polykrates totiž vykresľuje

¹¹ KALAŠ, A.: *Sloboda u Sokrata a jeho nasledovníkov v skeptickej akadémii*, s. 14 – 16.

¹² SUVÁK, V.: *Sókratés a sokratika I*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 25.

¹³ Tamže, s. 24

¹⁴ Tamže, s. 26 – 27. Na toto dielo zrejme reagovala Libaniova Obrana Sokratova, z ktorej sa rekonštruje obsah Polykratovho spisu.

Sokrata ako tupiteľa demokratického poriadku a občianskych princípov a ako tupiteľa stredných vrstiev. V tom mohla spočívať politická rovina Sokratovej bezbožnosti.

Politickú rovinu bezbožnosti potvrdzuje aj Finley, ktorý poukazuje na to, že niekedy medzi rokmi 432 a 430 či 429 pred n. l. malo na návrh veľtca Diopeitha aténske ľudové zhromaždenie schváliť zákon, podľa ktorého vyučovanie astronómie či popieranie existencie nadprirodzena je trestné. Je známe, že jeho prvou obeťou bol uznávaný matematik a filozof Anaxagoras z Klazomen, ktorého vypovedali z mesta. Zaujímavosťou tu pritom je to, že okrem reálneho popierania tradičnej viery, podobne ako v prípade Sokrata, ktorému sa vytykali styky s oligarchickými politikmi, aj Anaxagoras bol politicky exponovaný – bol blízkym priateľom aténskeho štátnika Perikla. Za Diopeithom a aj v pozadí procesu s Anaxagorom teda mohli stáť politickí nepriatelia Perikla, ktorí vodcu napádali nepriamo – cez jeho priateľov. To by mohlo opäť naznačovať politický rozmer bezbožnosti. Existuje však aj druhý názor o okolnostiach prijatia tohto zákona; ten naopak hovorí, že zákon bol prijatý po morovej epidémii (ako treste za bezbožnosť), ktorá za štyri roky zabila tretinu obyvateľov mesta. Tak či onak, celý príbeh o prijatí tohto zákona má podľa Finleyho skôr nádych útoku na intelektuálov, ktorí spochybňovali hlboko zakorenené tradičné viery v náboženstvo, etiku aj politiku v čase peloponézskej vojny.¹⁵ Napokon, veľmi podobne ako k Anaxagorovi a Sokratovi sa Atény zachovali aj k Aristotelovi, ktorý tiež musel v roku 323 pred n. l. z Atén utiecť pred hroziacou obžalobou z bezbožnosti.¹⁶

Okrem obvinenia z bezbožnosti mal Sokrates tiež kaziť mládež. Xenofón vkladá Sokratovi do úst tvrdenie, že Anytos¹⁷ ho zažaloval preto, lebo karhal Anyta za to, že svojho syna vychoval tak, aby ho nasledoval v remese a nevychoval z neho vznešeného muža.¹⁸ V Xenofontovej Obrane tiež Meletos hovorí, že môže menovať tých, ktorých Sokrates presvedčil, aby nasledovali jeho autoritu skôr než autoritu svojich rodičov.¹⁹ Sokrates mal teda zjavne reálny vplyv na aténsku mládež, ktorú učil o iných hodnotách, než v akých ju vychovali jej rodičia. Sokrates síce v Platónovej Obrane tvrdí, že nikdy nikoho neučil (Apol. 19E, 23D), čo podopiera tým, že žiadnu múdrosť nemá (Apol. 23A – 23C), je však nepochybné, že mládež, ale aj všeobecne občanov Atén úmyselne a verejne „viedol

¹⁵ FINLEY, M. I.: *Antická a moderná demokracia*. Bratislava: Kalligram, 2014, s. 109 – 110.

¹⁶ Tamže, s. 163.

¹⁷ Anytos mal medzi Aténčanmi dobrú povesť, presadzoval v minulosti amnestiu. Tamže, s. 114 – 115.

¹⁸ Tamže, s. 64.

¹⁹ Tamže, s. 116.

k múdrosti“.²⁰ Či pritom išlo o učenie, je zrejme iba otázkou uhla pohľadu – to, čo Sokrates mohol vnímať ako rozhovory privádzajúce jeho spolubesedníkov k múdrosti, mohli iní vnímať ako učenie, hoci bez odmeny pre učiteľa. Kým sa teda Sokrates považoval za odlišného od sofistov, Aténčania medzi ním a sofistami veľký rozdiel vidieť nemuseli. Ak sa aj dnes tvrdí, že rozdiel medzi nimi predsa len bol, tento rozdiel bol skôr vnútorný než vonkajší – Sokrates sa svojich spolurečníkov snažil zbaviť nesprávnych názorov a priviesť ich k skutočnej pravde, ale nie spôsobiť v nich hodnotový relativizmus a nihilizmus ako sofisti.²¹ Podľa Versenyiho totiž platí, že kým sofisti preferovali pravdepodobnosť pred pravdou, ktorú považovali za nedosiahnuteľnú, a preto sa usilovali skôr o presvedčenie druhej strany, Sokrates trval na pravde a ukazoval, ako sa k nej dostať – kritickou reflexiou, ktorej učil ľudí. Napokon, robil to aj úplne inou metódou než sofisti – kým sofisti prednášali, Sokrates iba kládol otázky.²²

Autori sa tiež dnes zhodujú v tom, že Aténčania v procese so Sokratom nesledovali nevyhnutne cieľ usmrtiť ho. Primárne im šlo o to, aby ho umlčali, ideálne vyhnanstvom. Podľa Finleyho je totiž v spoločnosti, ktorá sa spolieha na verbálne dorozumievanie, najúčinnějšíou metódou cenzúry vylúčenie z komunity.²³ Sokrates to však Aténčanom prekazil tým, že si nezvolil trest vyhnanstva, ale trval na tom, že buď by mal byť stravovaný v prytaneiu²⁴ (Apol. 36D – 36E), alebo že zaplatí veľmi nízku sumu jednej miny (100 drachiem²⁵ – Apol. 38B), či napokon tridsať mín (Apol. 38B), čo pri konečnom hlasovaní o treste viedlo k tomu, že väčšina hlasov sa priklonila k žalobcami navrhovanému trestu smrti.

Sokratova voľba sa zväčša vysvetľuje tým, že rozhodnutie podstúpiť martýrsku smrť vychádza z jeho najvnútornejších hodnôt zakladajúcich sa na stotožnení s mestom.²⁶ Sokrates je totiž skôr pripravený znášať „zlo“, než

²⁰ FISCHER, J. L.: *Případ Sokrates*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 16 a 108.

²¹ KALAŠ, A.: *Sloboda u Sokrata a jeho nasledovníkov v skeptickéj akademii*, s. 31.

²² VERSENYI, L.: *Socratic Humanism*. New Haven a Londýn: Yale University Press, 1963, s. 74.

²³ FINLEY, M. I.: *Antická a moderná demokracia*, s. 135.

²⁴ Najvyšší výkonný orgán Atén predstavovala tzv. Rada 500 (búlé), ktorá sa na základe Kleisthenovej ústavnej reformy kreovala žrebovaním z členov 10 teritoriálnych fýl, a to tak, že z každej bolo vyžrebovaných 50 členov. Každý mesiac jej právomoci vykonávali vyžrebovaní členovia jednej z fýl (prytani), zasadať v prytaneiu. Každý deň bol jeden z nich predsedom rady 500 (prytan epistatés). ŠTENPIEN, E.: *Svetové dejiny štátu a práva*. Košice: UPJŠ, 2013, s. 42.

²⁵ GRUBE, G. M. A.: *Plato: The Trial and Death of Socrates*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1975, s. 39. Podľa amerického autora šlo o sumu rovnajúcu sa v roku 1975, keď svoju prácu písal, približne 25 dolárom.

²⁶ KALAŠ, A.: *Sloboda u Sokrata a jeho nasledovníkov v skeptickéj akademii*, s. 95.

by mal sám spáchať nespravodlivosť – nerešpektovať rozhodnutie súdu, a tým narušiť aténsky ústavný systém.²⁷ Nakoniec tak za svoje učenie platí životom. Podľa Bröstla však Sokrates svoj život nenasadzuje v mene nejakej viery alebo v mene nejakého konkrétneho učenia, ale skôr v mene slobody prejavu a slobody myslenia – práva slobodne chodiť po svete a skúmať názory iných ľudí, premýšľať o nich a nabádať svojich spoločníkov v rámci rozhovoru k tomu, aby robili to isté.²⁸ Patočka k tomu parafrázuje Hegela, podľa ktorého Sokrates predstavuje nárok slobody subjektu, slobody jednotlivého ducha, čo však antická spoločnosť nestrpí, bráni sa.²⁹ Kritické myslenie jednotlivcov totiž môže ohroziť *status quo* a priniesť neželané zmeny či reformy, ako sa to stalo pár rokov pred Sokratovým procesom, počas vlády 30 tyranov. Záujem spoločnosti na udržaní demokratického *status quo* je preto nadradený nad záujmami a slobodou jednotlivca.

2. Sokratova sloboda prejavu vs. záujem *polis* – spravodlivý proces?

Na tomto mieste prechádzame k jadrú našej úvahy: predstavoval Sokrates a jeho sloboda prejavu nebezpečenstvo pre aténsku demokraciu? Využíval legitímne slobodu slova (prejavu), alebo ohrozoval dobové ústavné a politické zriadenie, ktoré využilo svoje možnosti brániť sa v duchu koncepcie militantnej (brániacej sa) demokracie, obmedzujúcej práva a slobody občanov preto, že sa nachádza v stave ohrozenia?³⁰ Bol proces so Sokratom, v ktorom sa táto dilema vzťahu základných práv jednotlivca a obrany demokracie riešila, spravodlivý?

Odpovede na tieto otázky hľadal roku 2012 v neformálnom opakovanom procese so Sokratom aténsky tribunál zložený z desiatich sudcov z Veľkej Británie, Francúzska, Nemecka, Grécka, Švajčiarska a Spojených štátov. Po zvažovaní dostupných poznatkov o dobovom skutkovom a právnom stave nakoniec vyniesol nad Sokratom oslobodzujúci verdikt, hlasovanie však bolo veľmi tesné – päť sudcov sa postavilo za pôvodný odsudzujúci rozsudok z roku 399 pred n. l., kým zvyšných päť hlasovalo za nevinu obžalovaného.³¹ Sokrates tak bol v roku 2012 oslobodený vlast-

²⁷ BRÖSTL, A.: *Aténsky ľud proti občanovi Sokratovi*, s. 49.

²⁸ Tamže, s. 46 – 47.

²⁹ PATOČKA, J.: *Sokrates: Přednášky z antické filosofie*. Praha: SPN, 1991, s. 21.

³⁰ Koncept militantnej demokracie vytvoril v roku 1937 Karl Loewenstein. K dobovým okolnostiam a obsahu tohto pojmu pozri VÝBORNÝ, Š.: *Nenávistný internet versus právo*, s. 40 – 41.

³¹ *Sokrata oslobodili 2400 rokov po odsúdení na smrť*. Dostupné na internete: <http://www>.

ne iba pre rovnosť hlasov. Podobne ako približná rovnosť hlasov v roku 399 pred n. l. naznačuje aj výsledok hlasovania z roku 2012 nejednoznačnosť odpovede na otázku, či bol Sokrates skutočne nebezpečenstvom pre aténsku demokraciu.

Na pochopenie celkového kultúrno-historického kontextu procesu so Sokratom je Sokratovo obvinenie potrebné vnímať v historickej súvislosti s politickými udalosťami v období jeho života, ako aj narušením tradičnej aténskej morálky a náboženstva učiteľmi múdrosti – sofistami. Treba pritom primárne konštatovať tieto fakty:

- po prehratej peloponézskej vojne so Spartou bola aténska demokracia pomerne citlivá na „spartské ikony“, ktoré Sokrates neskrývane verejne pertraktoval v pozitívnych súvislostiach ako nasledovaniahodnú paradigmu,
- Atény zaznamenali v priebehu jedného desaťročia niekoľko politických prevratov – pre naše úvahy je vari najpodstatnejšia oligarchia 30 tyranov, trvajúca medzi rokmi 404 až 403 pred n. l.,
- aténska demokracia bola pomerne veľkorysá k tomu, čo jazykom dnešnej politológie a práva nazývame slobodou slova či slobodou prejavu. Kľúčovou preto bude otázka, prečo práve Sokrates narazil na jej hranice tak fatálne, že mnohí jeho smrť vnímajú priam ako mučenie.³²

Pri hľadaní našej vlastnej odpovede na vyššie naznačené otázky, a osobitne na hranice slobody prejavu v Aténach, môžeme v prvom rade poukázať na pasáž v Platónovom dialógu Euthyfrón 37-D2, na ktorú upozornil už Gregory Vlastos vo svojom diele z roku 1991 – Aténčanom podľa tohto dialógu neprekážal niekto múdry, ak svoju múdrosť neučil. Až keď začal iných pripodobňovať sebe, obrátil na seba hnev spoluobčanov. Napríklad Euthyfrón síce učil svoje náboženstvo na zhromaždeniach, ale nesnažil sa ho šíriť medzi Aténčanmi. Pri porovnaní Euthyfróna so Sokratom sa naopak zdá, že Sokrates svoje učenie úmyselne šíril (hoci sám to mohol popierať, resp. mohol odmietať charakter svojej činnosti ako „učenie“). Sokrates tak podľa Vlastosa musel chápať, že jeho obviňovanie nesúvisí primárne s tým, že je bezbožný, alebo že zavádza nových bohov, ale s tým, že svoje učenie šíri medzi Aténčanmi.³³ Tým sa dopúšťal bezbožnosti v jej politickom význame, ako aj kazil mládež a v konečnom dôsledku ohrozoval demokraciu. Uvedomenie si týchto súvislostí je nevyhnutné pre pochope-

sme.sk/c/6392219/sokrata-oslobodili-2-400-rokov-po-odsudeni-na-smrt.html (navštívené dňa 27.11.2015).

³² KALAŠ, A.: Sokrates – vzorný občan, alebo rozvracač aténskej demokracie?, s. 16.

³³ VLASTOS, G.: *Socrates, Ironist and Moral Philosopher*. Ithaca: Cornell University Press, 1991, s. 294.

nie osudu Sokrata, a v konečnom dôsledku aj pre pochopenie Platónovej Apológie. V načrtnutom spoločenskom ovzduší sa mohli Sokratove dialógy a „učenie“, osobitne vo svetle skutkov jeho oligarchických žiakov, do veľkej miery vnímať ako reálne narúšajúce alebo ohrozujúce demokratický *status quo*. Hoci by sa aj Sokrates domnieval, že nešíri žiadne konkrétne protidemokratické učenie, názor jeho žalobcov a jeho sudcov bol napokon pri počítaní hlasov na súde zjavne iný. Bol však preto proces so Sokratom spolitizovaný, nespravodlivý proces?

V zásade sa možno domnievať, že o nespravodlivý proces by šlo vtedy, ak by sa dobové právne prostriedky a súdny systém Atén v procese so Sokratom zneužili, prípadne obišli, na odstránenie nepohodlného jedinca, napr. z politických dôvodov. Aby sme zistili a pochopili, či to tak v tomto prípade skutočne bolo, je vhodné a zároveň nutné priblížiť čitateľovi dobové vnímanie aténskeho práva, spravodlivosti a súdnictva, a teda dobový právnohistorický kontext Sokratovho procesu. Preto si najprv priblížime podobu aténskeho súdneho konania:

Z hľadiska zásad bol aténsky súdny proces ústny a prísne jednoinštančný – nepoznal žiadne opravné prostriedky v dnešnom chápaní. Ústnosť procesu bola determinovaná celkovým základom fungovania aténskej spoločnosti, ktorá bola budovaná na sociálnej interakcii – celý politický život sa odohrával na agore, v dialógu, diskusii, polemike.

Rovnako možno konštatovať, že aténsky proces bol pomerne jasne štruktúrovaný ako kontradiktórny. Išlo o spor medzi dvoma stranami (pričom na jednej strane mohlo vystupovať i viacero subjektov, ako to bolo aj v procese so Sokratom). Žalobca označil žalovaného (možno hovoriť o formálnom chápaní účastníctva) a následne musel na súdnom zhromaždení žalobu ústne predniesť. Musel substancovať skutkové tvrdenia – povinnosť tvrdenia bola stíhaná (v dnešnom chápaní) i bremenom tvrdenia – ak spor prehral, musel znášať pomerne tvrdé dôsledky v podobe peňažnej náhrady (čo predstavuje akýsi predobraz dnešnej náhrady trov konania). Otázka dôkaznej povinnosti a procesného dokazovania vôbec bola pritom potlačená do úzadia. Išlo o to svojím prednesom „presvedčiť“ porotný súd o svojej pravde. Preto sa aj Sokratovi žalobcovia uchýľovali ku kvetnatým rečiam a „lichoteniu“ sudcom. Obžalovaný sa zase musel obdobným spôsobom brániť – pritom však musel uvádzať pravdu (Apol. 18A), čo je predobrazom dnešnej modernej sociálnej koncepcie civilného procesu.

Platónova Apológia zachytáva (viac alebo menej hodnoverne³⁴) práve túto konkrétnu fázu procesu so Sokratom – fázu jeho obrannej reči. Toto

³⁴ Na viaceré rozpory v prameňoch sekundárna literatúra podrobne poukázala, a tie sú stále predmetom interpretácií; to však pre našu štúdiu nie je rozhodujúce.

Platónovo dielo, ako správne poznamenáva Kohout,³⁵ má pritom vlastne dvojaký charakter. Tým prvým je Obrana Sokrata, teda apológia jeho postojov v podaní jeho nasledovníkov (najmä Platóna). V tejto línii často do pasáží Apológie prenikajú vlastné emanácie Platónove, a nie je vždy jednoduché odlíšiť, čo si Platón skutočne z dialógov so Sokratom zapamätal a premietol o niekoľko rokov neskôr do obranného spisu, a čo sú už jeho vlastné myšlienky, akokoľvek tvorené pod vplyvom Sokratovho učenia (či skôr „učenia“, keďže Sokrates nemal zjavne ambíciu zanechať po sebe ucelené filozofické učenie či systém). V druhej línii Apológie však už môžeme hovoriť o vlastnej „Obrane Sokratovej“. Tu už Sokrates obhajuje sám seba (hoci opäť Platónovým perom).

Obraňovať sám seba bolo kľúčovou povinnosťou aténskeho občana, a to povinnosťou zákonnou. To Sokrates podčiarkuje na viacerých miestach textu. Sokrates teda nutne reaguje na verejnú žalobu (grafé), a jeho obranná reč tvorí podstatu Platónovej Apológie. Nevedno síce, či v procese so Sokratom žalobcom pripravili reč najatí rétori,³⁶ o Sokratovi však s určitosťou vieme, že sa bránil pred súdom sám, svojou vlastnou rečou, vlastnými slovami. Vraví totiž, že bude rozprávať tak, ako sú ostatní od neho zvyknutí. Tu treba znova pripomenúť, že celý aténsky spoločenský život sa odohrával na agore, v komunite, v neustálej sociálnej interakcii; mnohí sudcovia ho teda už predtým počuli rozprávať, pretože to boli bežní aténski občania. Jeho obhajoba však nepredstavuje len Sokratov monológ; išlo aj o dialóg sporových strán – Sokrates vedie so žalobcom dialóg; jeho metóda maieutiky mu to priam velila (tu sa tiež prejavuje predstava kontradiktórneho procesu, chápania procesu ako súboja dvoch strán). Napokon Sokratova obranná reč bola zároveň dialógom aj so súdom, resp. sudcami – to je druhá línia Sokratovho dialógu.

Sokratovým partnerom v dialógu je teda primárne jeho žalobca. Formálnym a prvým Sokratovým žalobcom bol pritom istý Melétos. Historické pramene hovoria aj o ďalších dvoch „spolužalobcoch“ – Anytovi a Lykónovi. „Sám“ Sokrates (Platónovým jazykom) však hovorí až o dvoch druhoch žalobcov:

- „skorších“, za ktorých považuje predovšetkým anonymný dav, ľudovú deklamáciu, šírenie fám a „založenie“ svojej povesti (Apol. 18B),

³⁵ KOHOUT, J.: *Obrana Sókrata*, s. 151. Dostupné na internete: https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/35330/KohoutJ_Obrana%20Sokrata_Pantheon_2007.pdf;jsessionid=5924D4BFD21C2773BF1C1C1E5600D464?sequence=1 (navštívené 6.12.2015).

³⁶ Aténsky proces neprípúšťal zastúpenie, obrannú či žalobnú reč však mohli pre subjekty procesu pripraviť najatí rečníci; predniesť ju naspamäť, ústne, musel účastník konania sám.

čomu pripisuje značný význam a prispôsobuje tomu i štruktúru svojej obrannej reči, zrejme si uvedomujúc, že formálna žaloba Meléta a jeho spolužalobcov je len deklaráciou spoločenského „nastavenia“, intencionality a nevyhnutnosti aténskej *polis* brániť svoje nábožensko-politické základy. Skorších žalobcov pritom akoby paradoxne považuje za nebezpečnejších (Apol. 19A).

- neanonymných, konkrétnych žalobcov, s ktorými (osobitne s Melétom) polemizuje.

Okrem tohto chronologického kritéria, podľa druhého kritéria – generického, druhového, či ak chceme – reprezentatívneho, jednotliví traja žalobcovia zastupujú každý istú dominantnú vrstvu aténskeho obyvateľstva (šlo teda akoby o druh „reprezentatívnej žaloby“).

Osobitné, tretie, abstraktnejšie kritérium, ktoré by sme mohli na Sokratových žalobcov aplikovať, predstavuje ich delenie na tých, ktorých žalobné dôvody sa opierali o argumenty náboženské, a tých, ktorí argumentovali „politicky“, teda dôvodmi viac racionálnymi než teologickými. Pramene pritom postulujú argumentačnú líniu Sokratovej apológie primárne vo vzťahu k argumentom teologickým.³⁷ Na prvý pohľad sa táto línia Sokratovej taktiky skutočne môže zdať ako dominantná, avšak pri hlbšom skúmaní zrejme neobstojí. Cez prizmu vnímania politického fungovania aténskej *polis* totiž musíme konštatovať, že teologickú rovinu od politickej možno len ťažko oddeliť, ako na to poukázali aj vyššie citovaní Suvák a Finley. Ak sa Sokrates vo svojej obrane zameral primárne na teologické argumenty, ich vyvrátením a falzifikovaním sa snažil zároveň aj o falzifikáciu argumentov politických, a *vice versa*.

V dobových konotáciách išlo zjavne v procese so Sokratom primárne práve o politické obvinenia – obvinenia smerujúce k „sofizmu“ Sokrata, resp. k jeho príslušnosti k vrstvám aténskej „inteligencie“, ktorá v dobovom ponímaní zohrávala významnú úlohu v podkopávaní základov aténskej demokracie – či už domnelo alebo skutočne. Dokazuje to aj obvinenie, ktoré sa proti Sokratovi osobitne pertraktuje, a to tvrdenie, že vydával slabšie príčiny za silnejšie – čo bolo typické obvinenie sofistov. Domnievame sa preto, že celý Sokratov proces mal jeden významný motív, a tým bol strach z rúcania dovtedy akceptovaných hodnôt. Sokrates bol zástupným motívom zrejme oveľa hlbšieho strachu z neznámeho na prelome historických epoch; predstavoval nebezpečenstvo pre dovtedajšie fungovanie aténskej *polis*. Kto totiž kazí mládež (učí ju novým, príp. spartským hodnotám), zasieva semeno pochybností do budúcnosti, a tým ohrozuje fungovanie vecí tak, ako to bolo v Aténach zvykom – zrejme tak možno

³⁷ Porovnaj napr. KALAŠ, A.: Sokrates – vzorný občan, alebo rozvracač aténskej demokracie?, s. 14.

charakterizovať, či skôr odvodzovať z historických prameňov dobové vnímanie „väčšinovej mienky“ vtedajšej demokracie.³⁸

Sokrates napriek tomu v súdnom konaní konzekventne dodržiaval svoje stanovisko, čím vedome alebo nevedome spustil reťaz udalostí, ktoré v danom nastavení socio-historických podmienok museli nevyhnutne viesť k jeho smrti. Sokrates svojou rečou sudcov nepresvedčil, a zrejme ani presvedčiť nemohol – dokazuje to aj jeho vlastné prekvapenie nad pomerne vysokým počtom sudcov, ktorí hlasovali za jeho nevinu. V prvom hlasovaní porotného súdu bol totiž uznaný za vinného relatívne tesným pomerom hlasov (281 k 220, príp. 280 k 221; sám výpočet sa v Apológii neuvádza, konštatuje sa iba to, že Sokratovi chýbalo k uznaniu za nevinného 30 hlasov; názory na konkrétne počty hlasov sa v sekundárnej literatúre rôznia, vychádza sa však z celkového počtu 501 hlasov). Až v ďalšom štádiu, pri rozhodovaní o treste, bol potrestaný kvalifikovanejšou väčšinou.

Sumárne sa je pri preskúmaní opisu súdneho procesu so Sokratom v kontexte vyššie načrtnutých princípov zásadné, že proces so Sokratom mal v podstate štandardný priebeh. Sokrates mal možnosť obhajoby, a aj ju plne využil (čo nám dokazuje Xenofontova aj Platónova Obrana Sokratova). Podľa Allena³⁹ však napriek tomu obvinenia, ktoré boli proti nemu vznesené, nebolo v skutočnosti možné fakticky vyvrátiť. Základným „problémom“ aténskeho práva totiž podľa Allena bolo, že nerozlišovalo striktné medzi morálkou a právom.⁴⁰ To však neznamená, že by sa v Aténach uznávalo nemorálne právo, skôr naopak: čo sa považovalo za nemorálne, rozporné s náboženským vyznaním Atén, to sa považovalo aj za protiprávne. Náboženstvo bolo totiž v antickom Grécku úzko späté s fungovaním *polis* – viac ako individuálna teologická introspekcia v kresťanskej modlitbe sa preferovali spoločenské kultúry a rituály. A tie práve Sokrates svojím „vedúcim nevedením“ priamo ohrozoval. Náboženská tradícia Atén pritom bola zároveň i základom ich právneho poriadku, v dôsledku čoho sa Sokratova „daimonionská introspekcia“ dostala do rozporu s vedúcou ideou štátneho zriadenia, so základmi samotného fungovania *polis*. Tým sa náboženský (či ak chceme filozofický) konflikt stal konfliktom právnym. Práve to v Sokratovom prípade spôsobilo, že Sokrates bol súdený za ohrozovanie morálky a náboženstva, čo sa považovalo aj za prestúpenie práva. Ako v tejto súvislosti konštatuje Prázny,⁴¹

³⁸ Porovnaj KOHOUT, J.: *Obrana Sókrata*, s. 145.

³⁹ ALLEN, R.E.: *Socrates and Legal Obligation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980, s. 29 – 30.

⁴⁰ Tamže, s. 32.

⁴¹ PRÁZNÝ, A.: *Sokratova zbožnosť a polis*, s. 137. Dostupné na internete: https://dk.up-ce.cz/bitstream/handle/10195/35340/PraznyA_Sokratova%20zboznost_Panthe

mystická autorita tajomného vnútorného božského hlasu vrhá Sokrata do fatálneho politického stretu, reprezentovaného právnym sporom dvoch strán: Sokrata ako žalovaného, a reprezentatívnych žalobcov Meléta, Anyta a Lykóna. Reprezentatívnych preto, lebo reprezentovali dobový „mainstream“, v ich žalobe sa ukazuje nábožensko-politická a právna rovina uvažovania dobových autorít.

A naozaj, *polis* odsúdi Sokrata pre *prima facie* náboženské dôvody, ale v hlbšej rovine skúmania vzťahu náboženstva a právo-politického poriadku aténskej *polis* možno vidieť zrejmy konflikt právny. Konflikt udržania právneho poriadku ako samotného základu fungovania *polis* voči alternatíve sokratovskej introspekcie, vedúcej (zrejme v chápaní atén-ských občanov – to sa pravda možno iba domnievať) k rozpadu náboženských rituálov a politického systému založeného na báze kolektivismu, a k prenikaniu miery individuálnej (filozofickej) slobody do politických základov štátu. Sokratovská dialektika je totiž „konkrétnou starostlivosťou o dušu rozhovorom v spoločenstve, v *polis*, a obec je objektivizáciou, výslednicou tohto vnútorného zápasu duše...“.⁴² Sokratovo stanovisko, ak malo ašpirovať na konzekventný životný postoj, ktorý Palouš nazýva „agatológia“,⁴³ muselo nevyhnutne viesť jednak k spomínanému právnemu, politickému a náboženskému sporu, a jednak k samotnému fatálnemu výsledku tohto sporu. V právnom spore napokon *polis* realizuje svoje štátno-mocenské oprávnenia, a to aj trestať „bezbožnosť“ a bezbrehú „slobodu slova“. Že sa pritom napokon zvolil najprísnejší spôsob cenzúry – trest smrti – už bola čiastočne Sokratova voľba, keď svoju slobodu slova vedome povýšil aj nad vlastný život.

Záver

Sokratov proces nemožno chápať v absolútnych hodnotách ako nespravodlivý proces, hoci ho tak vnímal Platón, sám zástanca aristokracie a oligarchie.⁴⁴ Právo aj spravodlivosť v Aténach stelesňovala v zásade mienka ľudu, vyslovená v podobe zákonov, ale tiež v súdnych rozhodnutiach. Záujmom zákonodarcov aj sudcov pritom bolo udržať jestvujúci nábožen-

on_2007.pdf;sessionid=917D87FCD447009D99F11C28DC09B65B?sequence=1 (navštívené 6.12.2015).

⁴² Tamže, s. 140.

⁴³ Náuka o Dobré a o cestách k nemu, v protiklade ku klasickým filozofickým ontológiám. PALOUSH, R.: *K filosofii výchovy*, Praha: SPN 1991, s. 10.

⁴⁴ PATOČKA, J: *Platón. Přednášky z antické filosofie*. Praha: SPN, 1991, s. 25 – 26. Cituje z Platónovho VII. listu.

ský, ústavný a politický systém, resp. režim – v hroziacom a v minulosti aj prakticky potvrdenom nebezpečenstve tyranie a vlády oligarchie. Súd, ktorý predstavoval legitímny a legálny mechanizmus ochrany ústavného poriadku Atén, vyhodnotil Sokratovu slobodu prejavu ako rozpornú so záujmom zachovania aténskej demokracie. Nevnímal Sokratovu činnosť ako realizáciu základnej slobody slova, stojacu na platforme aténskej demokracie; naopak, vyhodnotil ju ako činnosť demokracii priamo nebezpečnú. Demokracia sa preto rozhodla brániť – umlčaním Sokrata. Sokrates, hoci s negatívnym hodnotením svojej činnosti a svojich prejavov nesúhlasil, vymeraný trest smrti akceptoval – jednak mu totiž hodnota slobody slova a jej využívania v Aténach stála aj za vlastný život, a na druhej strane by odmietnutie rozsudku alebo útek z Atén mohli znamenať ďalšie potvrdenie toho, že nerešpektoval a podvracal ústavné zriadenie Atén. Naopak, podvolením sa súdu a akceptovaním trestu sa v podstate vo vzťahu k právnemu systému Atén rehabilitoval – ako vzorný občan⁴⁵ verný aténskeму ústavnému zriadeniu, hoci v jeho očiach nedokonalému.

Ak pritom správne chápeme vzťah aténskeho občana k svojej polis, a analyzujeme prípad „občana Sokrata“ z hľadiska morálnej povinnosti dodržiavať platný zákon (právo), dospievame k nevyhnutnosti jeho smrti. V okamihu vypitia čaše bolehlavu dochádza k naplneniu dejinnej nevyhnutnosti, k symbióze mravnej povinnosti i čestnosti a úprimnosti Sokratových motívov s historizujúcim predobrazom povinnosti dodržiavať zákon – *fiat iustitia, pereat mundus!*

S istou dávkou hyperbolizácie, a vari prípustnej miery filozofickej anticipácie, je možné hovoriť o paradigme, ktorá má svoj pôvod práve u Sokrata. Ide o paradigmu mravnej povinnosti dodržiavať (aj nemorálny) zákon. Paradigmu ľudskej slobody, ktorá zahŕňa i slobodu prijať rozsudok s fatálnymi (či ak chceme existenciálnymi) účinkami pre subjekt samotný, ak to bude dobré a spravodlivé z hľadiska príkladu, ktorý tým zanecháva pre svojich nasledovníkov. Paradigmu, ktorá je od Sokratových čias immanentne prítomná v európskej filozofickej tradícii, vrcholiaca v dielach politických filozofov dvadsiateho storočia, akými boli Alexy, Rawls, Hart či (a možno najmä) Radbruch. Sokrates tak predstavuje etalón odpätetizovaného povznesenia záujmov celku nad záujmy jednotlivca. Etalón podstaty mravnej vyspelosti európskeho človeka na viac ako dve tisícročia.

⁴⁵ KALAŠ, A.: Sokrates – vzorný občan, alebo rozvracač aténskej demokracie, s. 16.

ZOZNAM LITERATÚRY

- ALLEN, R. E.: *Socrates and Legal Obligation*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980.
- BRÖSTL, A.: *Aténsky ľud proti občanovi Sokratovi*. Bratislava: Kalligram, 2006.
- FINLEY, M. I.: *Antická a moderná demokracia*. Bratislava: Kalligram, 2014.
- FISCHER, J. L.: *Případ Sokrates*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994.
- GRUBE, G. M. A.: *Plato: The Trial and Death of Socrates*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1975.
- KALAŠ, A.: *Sloboda u Sokrata a jeho nasledovníkov v skeptickej akadémii*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2011.
- KOHOUT, J.: *Obrana Sókrata*. Dostupné na internete: https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/35330/KohoutJ_Obrana%20Sokrata_Pantheon_2007.pdf;jsessionid=5924D4BFD21C2773BF1C1C1E5600D464?sequence=1 (navštívené 6.12.2015).
- PALOUŠ, R.: *K filosofii výchovy*. Praha: SPN 1991.
- PATOČKA, J.: *Platón. Přednášky z antické filosofie*. Praha: SPN, 1991.
- PATOČKA, J.: *Sókratés : Přednášky z antické filosofie*. Praha: SPN, 1991.
- Platon: Dialógy*. Prel. J. Špaňár. Bratislava: Tatran, 1990.
- Platón: Euthyfrón, Obrana Sókrata, Kritón*. Prel. F. Novotný. Praha: OIKOYMENH, 2000.
- PRÁZNÝ, A.: *Sokratova zbožnosť a polis*. Dostupné na internete: https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/35340/PraznyA_Sokratova%20zboznost_Pantheon_2007.pdf;jsessionid=917D87FCD447009D99F11C28DC09B65B?sequence=1 (navštívené 6.12.2015).
- Sokrata oslobodili 2 400 rokov po odsúdení na smrť*. Dostupné na internete: <http://www.sme.sk/c/6392219/sokrata-oslobodili-2-400-rokov-po-odsudeni-na-smrt.html> (navštívené 27.11.2015).
- SUVÁK, V.: *Sókratés a sokratika I*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015.
- ŠTENPIEN, E.: *Svetové dejiny štátu a práva*. Košice: UPJŠ, 2013.
- VERSENYI, L.: *Socratic Humanism*. New Haven a Londýn: Yale University Press, 1963.
- VLASTOS, G.: *Socrates, Ironist and Moral Philosopher*. Ithaca: Cornell University Press, 1991.
- VÝBORNÝ, Š.: *Nenávisťný internet versus právo*. Praha: Wolters Kluwer, 2013.
- Xenofón: Spomienky na Sokrata*. Prel. E. Šimovičová. Bratislava: Tatran, 1970.

Prínos Platóna a Aristotela pre súčasnú právnu vedu

The contribution of Plato and Aristotle to modern Jurisprudence

EVA VRANKOVÁ*

Abstrakt: V príspevku autorka ucelene analyzuje najvýznamnejšie politické a právne teórie Platóna a Aristotela. V prvej kapitole sa venuje najmä Platónovmu ideálnemu štátu, nespravodlivým ústavám a jeho chápaniu prirodzeného práva i písaných zákonov. V druhej kapitole sa zaoberá predovšetkým Aristotelovou teóriou o formách vlády a osobitnú pozornosť venuje jeho koncepcii spravodlivosti. Napokon v závere autorka sumarizuje prínos týchto dvoch veľikánov starovekého gréckeho myslenia pre súčasnú právnu vedu.

Kľúčové slová: Platón, Aristoteles, filozofia, štát, právo, právna veda, spravodlivosť

Abstract: In the article, the author coherently analyzes the most significant political and legal theories of Plato and Aristotle. In the first chapter, she mainly focuses on Plato's ideal state, unfair constitutions and Plato's philosophy of natural law and written laws. In the second chapter, she mostly deals with Aristotle's theory of forms of government and special attention is paid to his conception of justice. In the conclusion, the author summarizes benefits of these two great men of ancient Greek philosophy for contemporary jurisprudence.

Keywords: Plato, Aristotle, philosophy, state, law, jurisprudence, justice

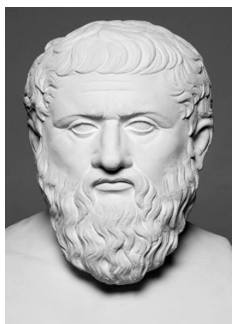
„Veda o štáte sa stará najmä o to, aby formovala občanov, t. j. aby ich urobila dobrými a schopnými krásnych činov.“¹

(Aristoteles)

Od Grékov odvodzujeme všetko, čo je charakteristické pre západnú civilizáciu: vedu, filozofiu, literatúru, umenie, politické myslenie i právo. Tento príspevok je venovaný Platónovi a Aristotelovi, dvom veľikánom, ktorých dielo predstavuje vrchol filozofie starovekého Grécka.

* JUDr. Eva Vranková, PhD. Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra teórie práva a sociálnych vied; eva.vrankova@gmail.com

¹ ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda, 1979, 1099b, s. 34.

1. Platón (* 427 – † 347 pred n. l.)

Ako je všeobecne známe, Platón bol Sokratovým najvernejším žiakom a založil vlastnú filozofickú školu *Akadémiu*. Medzi jeho najvýznamnejšie diela patria: *Ústava* (*Štát*, *Politeia*), *Zákony*, *Obrana Sokratova*, *Gorgias*, *Protagoras*, *Politikos*, *Kritón* a *Listy*. Svoje filozofické diela (okrem *Obrany Sokratovej* a *Listov*) napísal vo forme dialógov.

Platónov kľúčový filozofický prínos predstavujú etické úvahy a jeho teória ideí.² Podstata tejto teórie spočíva v tom, že okrem materiálneho, meniaceho sa a zmyslami vnímaného sveta (svet javov) existuje aj iný svet – nemenných, trvalých a iba rozumom postihnuteľných entít (svet ideí), na ktorý sa naša nesmrteľná duša³ rozpamätáva. Platón uznával dva rozličné svety, preto je považovaný za dualistu. Svet zmyslových vecí nie je stály ani pravdivý (napr. ponorená palica do vody sa len javí, že je zlomená) a nemôže byť skutočným svetom, lebo zmyslové veci vznikajú a zanikajú, menia sa, sú v permanentnom pohybe. Naproti tomu svet ideí považoval Platón za pravé bytie, dokonalejšie ako zmyslový svet. Idea existuje „sama osebe“, nezávisle od zmyslových predmetov, ktoré zahŕňa – existuje ako všeobecné všetkých týchto predmetov. Nehmotné tvary ideí, ktoré sú podstatou zmyslových vecí, sú večné a nemenné a ich vzájomné usporiadanie je hierarchické – ako vyšší pojem obsahuje v sebe pojmy nižšie, tak aj vyššia idea obsahuje idey nižšie – pričom najvyššou ideou je idea dobra⁴ (totožná s ideou božstva). Teória ideí predstavuje východisko objektívno-idealistickej línie v dejinách filozofie.

Spoločensko-politickým otázkam a teórii štátu sa Platón venoval v už spomínaných prácach *Ústava* (idealistickejšie), *Zákony* (realistickejšie), *Politikos* a *Kritón*. Pre jeho učenie je príznačné, že dobro a prospech štátu kládol na prvé miesto, im sa musí podriadiť aj záujem jednotlivca. Bol prvým filozofom, ktorý akcentoval význam etiky pre štát.

Platón tiež charakterizoval ideálny typ štátu, ktorý by sa mal skladať z troch stavov:

1) vládcovia (filozofi) – majú vládnuť stavom; základnou cnosťou vládcov

² Pozri tiež BRTKO, R.: *Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickej a justiniánskej dobe rímskeho práva*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2013, s. 26 – 27.

³ Kontakt našej duše so svetom ideí je zabezpečený jej nesmrteľnosťou. Duša žije vo svete ideí a narodením sa dostáva do tela človeka. Keď človek umrie, opäť sa vracia do mimoskúsenostného sveta ideí.

⁴ Bližšie pozri PLATÓN: *Štát*. Bratislava: Kalligram, 2009, 2. vyd., s. 263 a nasl.

je múdrosť; k ich vlastnostiam patrí túžba po poznaní, láska k pravde, dobrá pamäť, priateľskosť a vznešenosť;

- 2) vojaci/strážcovia (aristokracia) – zabezpečujú vnútornú bezpečnosť a poriadok a vynikajú silou, statočnosťou, odvahou;⁵
- 3) výrobcovia (roľníci, remeselníci, obchodníci) – sú najpočetnejší a majú úlohu živiteľov; charakteristická je pre nich umiernenosť a povinnosť rešpektovať rozhodnutia vládcu a strážcov.

Z týchto troch cností (múdrosť, statočnosť a umiernenosť) má vzniknúť spravodlivý štát,⁶ zaručujúci vládu rozumu.⁷

Platón sa zaoberal aj problémom spravodlivosti (ideou spravodlivosti), ktorá je tiež jednou z kľúčových tém súčasnej právnej vedy. Spravodlivosť bola v antickom Grécku chápaná ako osobná morálna kvalita človeka, ako cnosť, ktorú treba uplatňovať pri riadení *polis*. Spravodlivosť je základnou cnosťou Platónovej etiky a považoval ju za predpoklad stabilných spoločenských vzťahov v štáte (objektívna spravodlivosť).

V diele *Ústava*⁸ klasifikoval nespravodlivé ústavy, ktoré sa odklňajú od princípov ideálnej *polis*, pričom postupoval od „vlády najlepších“ až po „vládu najhorších“: aristokracia (vláda najlepších) => timokracia (vláda najsilnejších a najtíziadostivejších) => oligarchia (vláda bohatých) => demokracia⁹ (vláda ľudu) => anarchia (bezvládie) => ochlokracia (vláda plebsu) => tyrania (vláda najhorších).¹⁰

Kým v *Ústave* dominuje vládca – mudrc (filozof) a vláda spravodlivosti, v diele *Zákony* už Platón preferoval silu zákona – tí, ktorí vládnu, majú byť „sluhami zákonov“, lebo služba zákonom je základom skutočnej vlády. U Platóna teda pozorujeme akúsi praideu koncepcie právneho štátu – podľa jeho názoru aj panovník má byť podriadený zákonom. Zákony Platón definoval ako príkazy rozumu, ktoré slúžia všeobecnému prospe-

⁵ Vládcovia a strážcovia majú byť pozbavení všetkého majetku a nemajú mať ani rodinu. Zastával názor, že ženy, deti a majetok majú byť spoločné, aby sa tak zabránilo konfliktom, ktoré najčastejšie vznikajú kvôli príbuzenstvu alebo majetku. Tieto Platónove úvahy Aristoteles razantne odmietol. Bližšie pozri ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, s. 46 a nasl.

⁶ Platón chápal štátny organizmus ako analógiu duše, pričom duša spravodlivého človeka má tri základné cnosti: múdrosť, statočnosť a umiernenosť. U každého jednotlivca jedna zložka prevláda nad ostatnými a na základe toho rozdelil spoločnosť do už spomínaných troch stavov.

⁷ Bližšie pozri PLATÓN: *Štát*. Bratislava: Kalligram, 2009, 2. vyd., 460 s.

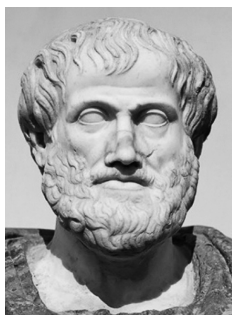
⁸ Bližšie pozri PLATÓN: *Štát*. Bratislava: Kalligram, 2009, 2. vyd., s. 312 a nasl.

⁹ Starovekí grécki myslitelia vo všeobecnosti neuznávali demokraciu. Tvrdili, že o šťastí menej vzdelaného človeka rozhodne lepšie vzdelanejší človek, ktorý je kompetentnejší na výkon štátnych funkcií.

¹⁰ Aristoteles mu v tejto súvislosti vyčítal, že vývoj ústav nevysvetlil ako uzavretý kolobeh, a tak nedocenil jeho snahu hľadať spravodlivosť skutočných ústav.

chu a pridelujú každému, čo mu patrí práve na základe jeho prirodzených vlastností.¹¹ Zákony by podľa neho neplnili svoje poslanie, keby iba hrozili, zakazovali, prikazovali. Zákonu či súboru zákonov má preto predchádzať osobitný úvod, preambula, v ktorom má zákonodarca dohovárať občanom, aby vo veci, ktorej sa zákon týka, konali dobro a vystríhali sa zla. Úvod k zákonu má teda obsahovať právne poučenie a povzbudenie, vlastný zákon potom prísne a precízne predpisy. Funkciou zákona je slobodná a rozumne riadená obec, pričom záujem Platóna smeruje k praxi: povinnosti občanov, zásady správy, ustanovenie úradov, zaobchádzanie s otrokmi, roľnícke zákony, rodinné právo, trestné právo atď.

Na záver môžeme konštatovať, že podľa Platóna písané zákony, t. j. platné právo štátu, nie je jediným regulátorom spolunažívania ľudí. Platón rozlišoval medzi spravodlivosťou prirodzenou a pozitívnou. Prirodzené právo je pre neho kritériom čistoty písaného práva, je putom, ktoré spája písané zákony a taktiež ich ochraňuje. Prirodzené právo existuje vo svete ideí a písané zákony majú vlastnú prirodzenú hodnotu do takej miery, do akej majú účasť na dobre, ktoré je idea ideí a najčistejšia idea. Bohovia prirodzené právo zjavujú prostredníctvom mudrcov, filozofov a zákonodarcov, aby na jeho základe mohli vytvárať platné zákony. V prípade sporu medzi prirodzeným a pozitívnym právom vzniká zároveň aj spor medzi človekom a občanom. Platón v tomto spore dával prednosť prirodzenému právu.

Aristoteles (* 384 – † 322 pred n. l.)

Aristoteles bol Platónovým žiakom i kritikom a založil vlastnú filozofickú školu *Lykeion*.¹² Môžeme ho označiť za prvého polyhistora, ktorý zanechal obrovské literárne dedičstvo: *Metafyzika*, *Kategórie*, *Etika Nikomachova*, *Etika Eudemova*, *Politika*, *Poetika*, *Rétorika*, *O duši*, *Ústava aténska*,¹³ *Prvé analytiky*, *Druhé analytiky* a ďalšie.

¹¹ Bližšie pozri PLATÓN: *Zákony*. Praha: Oikoymenh, 1997, 2. vyd., 645 A, 705 E, 715 B, 757 D.

¹² Pomenovaná podľa stĺporadia v Apolónovom chráme v Delfách. Aristoteles ju organizoval podľa tradičného vzoru výlučne ústnej výučby, ktorá sa uskutočňovala počas prechádzok so študentami. Preto dostala názov peripatetická filozofická škola (*peripatein* = prechádzať sa).

¹³ Aristotelovi sa pripisuje aj autorstvo práce *Ústava aténska* (okolo roku 328 pred n. l.), objavenej až v roku 1890 v Britskom múzeu na zvitkoch papyrusu z Egypta, ktorá je zbierkou 158 ústav rôznych gréckych aj negrécckych miest a predstavuje jedno z najdôležitejších diel z dejín ústav.

Filozofia bola pre Aristotela počiatkom všetkého teoretického poznania a ňou by sa malo začínať každé poznávanie. V starom Grécku sa filozofia považovala za vedu vied a zahrňala aj ostatné vedné disciplíny.

Vtedajšiu antickú filozofiu rozdelil Aristoteles na tri oblasti:

- 1) oblasť teoretických vied: prvá filozofia (niekedy sa označuje ako metafyzika), matematika, logika, fyzika;
- 2) oblasť praktických vied: etika, estetika, psychológia, ekonómia, stratégia, politika, štátoveda;
- 3) oblasť tvorivých vied: poetika, rétorika, technika, remeselnícke znalosti.

V rámci svojej teoretickej filozofie sa Aristoteles venoval aj kategóriám.¹⁴ V traktáte *Kategórie* chápal kategóriu ako určitú schému výpovede alebo formu výpovede. Podľa jeho názoru vždy hovoríme o veciach, pričom si kládol otázku: Ktoré sú najvyššie rody (*genus*) pojmov, ktoré vypovedajú o veciach? Tieto rody nazýval kategóriami, v ktorých leží všetko, čo môžeme o veciach vypovedať. Podľa Aristotela sú kategórie spôsobom bytia, pričom uznával 10 kategórií:

- 1) substancia (*úsiá*),
- 2) kvantita (*poson*),
- 3) kvalita (*poion*),
- 4) vzťah (*pros ti*),
- 5) miesto (*pú*),
- 6) čas (*pote*),
- 7) poloha (*keisthai*),
- 8) stav (*echein*),
- 9) činnosť (*poiein*),
- 10) trpnosť (*paschein*).

Avšak vo svojom diele *Metafyzika* už uznával iba 3 kategórie: podstata, stav a vzťah.

Na rozdiel od Platóna tvrdil, že bytostná podstata vecí a vec musia byť v určitom zmysle totožné, tzn. bytostná podstata nie je mimo veci, je tým, čo robí vec tým, čím je. Na otázku, či je dom mimo vnímateľného domu, odpovedal teda rozhodným „nie“. Kritickým prekonaním Platónovej teórie ideí vytvoril realistickú ontológiu (učenie o súcne¹⁵), ktorej ústrednými pojmami sú štyri základné princípy:

¹⁴ Kategórie = základné a najvšeobecnejšie pojmy filozofie, ale niekedy i základné pojmy špeciálnych vied.

¹⁵ Súcno = filozofické označenie. Je rozmanité a bytie v ňom je identické. Súcno je to, čo je; čo má účasť na bytí, čo existuje (teda aj ľudská bytosť). Nie je to však bytie samo ako celok.

- a) látka,¹⁶
- b) forma (tvar),
- c) príčina,
- d) cieľ.

Ad a), b) Látku definoval ako neurčitú podstatu telies, element možností a zmien, základ všetkého vznikania. Forma zase predstavuje princíp aktualizujúci vnútorné možnosti látky a vďaka nej sa neurčitá látka stáva jednotlivou, konkrétnou vecou. Forma je teda aktualizovaním, uskutočnením látky a spojením látky s formou vzniká substancia vecí.

Ad c) Tretím princípom je hybná príčina, ktorá predpokladá pohyb, prechod od možnosti ku skutočnosti (podmienkou pohybu je priestor a čas). Aristoteles zaviedol štyri druhy príčin vzniku vecí:

- materiálna (látková) príčina (*causa materialis*) – znamená, že každá vec sa skladá z látky (napr. dom z tehál a kameňa);
- formálna príčina (*causa formalis*) – vyjadruje, že veci vznikajú podľa ľudskej predstavy (napr. dom podľa nákresu);
- pôsobiaci príčina (*causa efficiens*) – podľa ktorej každá vec potrebuje na svoj vznik pohyb, energiu, ktoré ju poháňajú dopredu (napr. pri stavbe domu je to práca tesárov a murárov);
- účelová príčina (*causa finalis*) – vyjadruje myšlienku, že nič nevzniká bez účelu (napr. účelom domu je chrániť pred nepriaznivým počasím a pod.).

Materiálnu a formálnu príčinu zaraďujeme medzi vnútorné príčiny vzniku vecí, pôsobiacu a účelovú zase medzi vonkajšie príčiny.

Ad d) Aristoteles zaviedol pojem *entelechia* – prvotný účel –, ktorý je obsiahnutý vo veci a smerujúci dianie v objektívnej skutočnosti k vytýčenému cieľu.

Ak hovoríme o praktickej filozofii, tá sa pre Aristotela začína etikou, ktorej predmetom je konanie človeka. Hodnotenie morálnosti činu závisí od cieľa – čin je dobrý alebo zlý v závislosti od cieľa. Konečným cieľom je najvyššie dobro (blaženosť), ktoré znamená pre človeka najvyššie šťastie a spočíva v jeho rozumovej činnosti. K najvyššiemu šťastiu však podľa Aristotela človek dospeje len v spoločenstve s inými ľuďmi. Aristoteles bol presvedčený, že človek je od prírody bytosťou spoločenskou, chápal ho ako „*politického, štátotvorného živočícha*“¹⁷ („*zoon politikon*“). Človek má na rozdiel od ostatných tvorov ako jediný zmysel pre dobro a zlo, pre právo a bezprávie a pre podobné veci; spolupatričnosť v týchto veciach vedie k vytvoreniu rodiny a *polis*. Štát (*polis*) vznikol na účely spolužitia ľudí a má zaistiť nevyhnutné podmienky existencie svojich členov a rozvoj ich

¹⁶ Zhodne s Platónom rozoznával na každej veci látku.

¹⁷ ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, 1253 a, s. 22.

cností. Aristoteles ako prvý odlíšil človeka od občana, pričom akcentuje plné, aktívne, participatívne občianstvo. Občianska cnosť je súčasťou mravného charakteru. V súčasných moderných štátoch sa síce od občanov vyžaduje istá miera účasti, ale ich zodpovednosť sa nedramatizuje a ponecháva sa na nich, aby si vybrali hodnoty, ktoré budú riadiť ich život. Dôstojnosť osobnej mravnosti sa oddelila od verejného poriadku.

Aristoteles bol prvý, kto v dejinách politického myslenia vytvoril ucelenú teóriu o vládných formách. Pri klasifikácii ústav a hľadanií dobrých foriem vlády bol na rozdiel od Platóna realistom.¹⁸ Kritériom jeho klasifikácie je počet občanov, ktorí sa bezprostredne podieľajú na moci v štáte.

V diele *Politika* Aristoteles charakterizoval ústavu ako „*poriadok pre štáty týkajúci sa toho, ako sú rozdelené úrady, ktorá inštitúcia rozhoduje o ústave a čo je cieľom jednotlivého spoločenstva*“¹⁹, pričom rozlišoval tri dobré a tri zlé ústavy:

- dobré ústavy – tie formy vlády, ktoré zabezpečujú všeobecný prospech: monarchia (jednotlivec – vláda spravodlivého panovníka), aristokracia (niekoľkí – vláda najlepších) a politeia²⁰ (kde vládne väčšina s ohľadom na prospech všetkých);
- zlé ústavy – tie formy vlády, ktoré naopak sledujú osobné blaho vládcov: tyrania (samovláda v prospech samovládca), oligarchia (vláda v prospech bohatých) a demokracia (vláda v prospech chudobných); pričom najbežnejšie formy sú demokracia a oligarchia.²¹

Aristotelova klasifikácia foriem vlády		
Vláda v prospech →	všetkých	svoj
jeden vládnucci	monarchia	tyrania
niekoľkí vládnucci	aristokracia	oligarchia
mnohí vládnucci	politeia	demokracia

Len štát umožňujúci občanom plnohodnotný život, teda štát, ktorý slúži všeobecnému prospechu, má legitimitu. Tu sa začína pôvodná európ-

¹⁸ „Väčšina tých, čo sa vyjadrili o ústavách, aj keď hovorili krásne veci, predsa chybuje v tom, čo je potrebné. Netreba totiž uvažovať len o najlepšej ústave, ale aj o možnej a o takej, ktorá je pomerne ľahká a všade sa dá uskutočniť.“ Pozri ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, 1288 b, s. 125.

¹⁹ ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, 1289 a, s. 125.

²⁰ Kým v *Etike Nikomachovej* je prívržencom monarchie, v *Politike* sa vyslovuje za politeiu, kde sa prejavuje dokonalé právo a rovnosť medzi občanmi. Politeia prihlíada na slobodu a majetok obyvateľstva a vzniká kombináciou oligarchických prvkov s demokratickými.

²¹ Bližšie pozri ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, s. 95 a nasl.

ska tradícia chápania legitimacy štátu. Aristoteles podrobnejšie skúmal aj nesprávne ústavy, predovšetkým demokraciu. Jeho poznatky v tejto oblasti boli natoľko významné, že sa stal zakladateľom teórie demokracie: „Pre zákonodarcu a tých, ktorí chcú zaviesť takéto zriadenie, je najväčšou a jedinou úlohou nie ju založiť, ale skôr udržať.“²² „Predpokladom demokratickej ústavy je sloboda... K slobode však patrí po prvé to, že sa striedavo poslúcha a vládne... Druhým znakom je, že každý žije, ako chce.“²³

Podrobne sa tiež zaoberal príčinami zmien ústav. Všeobecným predpokladom každého prevratu je podľa neho existencia nerovnosti: „Rozpory teda vznikajú, keď tí, čo majú menej práv, presadzujú rovnosť, a takisto keď tí, čo majú rovnaké práva, chcú mať ešte väčšie.“²⁴

Spomedzi všetkých spoločenských foriem teda k zdokonaľovaniu človeka prispieva štát, ktorého základom je rodina, súkromné vlastníctvo a otroctvo.²⁵ Štát je podriadený právu a vo vydávaných zákonoch musí vyjadrovať princípy spravodlivosti. Aristoteles ďalej jasne zdôrazňoval potrebu oddelenia zákonodarnej moci, výkonnej moci a súdnej moci. Opis jednotlivých zložiek a ich vzájomných vzťahov, ktorý Aristoteles podal vo svojej *Politike*,²⁶ je antickým predobrazom teórie o trojdelení štátnej moci.

V Aristotelovej sociálnej filozofii patrí významné miesto úvahám o spravodlivosti a práve, zákonnosti a rovnosti. Najdokonalejšou cnosťou²⁷ je podľa jeho názoru spravodlivosť (*dikaion*), ktorú definoval ako „zákonnosť a rovnosť“.²⁸ Vyplyvalo to najmä z vysokej dôvery aténskej spoločnosti k zákonom a zákonodarnej moci. „Lebo čo je ustanovené zákonodarnou mocou,“ ako písal Aristoteles, „je zákonné a každé takéto ustanovenie nazývame spravodlivým.“²⁹ Svo-

²² ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, 1319 b, s. 211.

²³ ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, 1317 b, s. 205.

²⁴ ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, 1302 a, s. 163.

²⁵ S pojmom ľudské práva sa u Aristotela ani u jeho učiteľa Platóna nestretávame. Sloboda a rovnosť boli pre Grékov len filozofické, nie politické termíny. Prirodzené právo bolo objektívnym poriadkom, ktorý logicky platí, ale nie subjektívnym nárokom jedinca voči spoločnosti. Najmä jednu nerovnosť prijímali Gréci veľmi pokojne – otroctvo.

²⁶ Bližšie pozri ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, s. 149 a nasl.

²⁷ Rozdelenie cností podľa Aristotela:

a) dianoetické – rozumové: vedenie, umenie, rozumnosť,
b) etické – mravné: statočnosť, umiernenosť, spravodlivosť.

²⁸ ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda, 1979, 1129 a, s. 114. Ďalej na tomto mieste konštatoval: „Zdá sa, že nespravodlivý je ten, kto nedbá na zákony, ďalej ten, kto si nárokuje mať viac, a napokon ten, kto nedbá na občiansku rovnosť, takže je jasné, že spravodlivý bude ten, kto dbá na zákony a občiansku rovnosť. Právo je teda úcta k zákonu a občianskej rovnosti, bezprávie je nedbanie zákonov a občianskej rovnosti.“

²⁹ ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda, 1979, 1129 b, s. 115.

ju teóriu spravodlivosti ucelene rozpracoval v piatej knihe Etiky Nikomachovej³⁰ a je stále veľmi aktuálna aj v súčasnosti, predovšetkým jeho učenie o druhoch spravodlivosti.

Klasifikácia spravodlivosti podľa Aristotela:

- a) legálna (všeobecná, celá³¹) spravodlivosť – spravodlivosť na základe práva a podľa práva; je založená na princípe legality, spravodlivosť totožná s platným právom a jeho požiadavkami, a to aj vtedy, keď zákony alebo iné právne predpisy sú nedokonalé; hodnotiacim systémom (meradlom spravodlivosti) je platné právo, bez ohľadu na to, či je spravodlivé, prípadne morálne; naplnením legálnej spravodlivosti je dôsledný postup v súlade s platným právom; nespravodlivým je ten, kto poruší právne predpisy; legálna spravodlivosť vychádza z pozície *de lege lata*, tzn. toho, čo má byť podľa platného práva; základnou otázkou tu je: Čo je právne a čo protiprávne? a nie: Aké je právo?;
- b) etická (čiastočná) spravodlivosť – jej požiadavky sú zakotvené skôr v spoločenských predstavách o spravodlivosti, ale aj v predstavách o rovnosti, slobode, solidarite a pod.; najčastejšie ide o tzv. slušnosť v práve, dobré mravy či ekvitu; ide o nadzákonnú spravodlivosť, neobmedzuje sa na právne predpisy; kladie otázku: Či je platné právo spravodlivé, morálne, teda, aké je právo?; etická spravodlivosť vychádza z pozície *de lege ferenda*, môže vyústiť do požiadavky zmeny nespravodlivého práva; právo teda nie je hodnotiacim systémom, ale systémom hodnoteným z hľadiska etických predstáv a ideálov spoločnosti.

Etickú spravodlivosť ďalej delil na:

- A. rozdeľovaciu (distributívnu) spravodlivosť (*iustitia distributiva*) – uplatňuje sa vo vzťahoch vertikálneho charakteru – vo vzťahoch nadriadenosti a podriadenosti (subordinácie), najmä štátu voči občanom; zaväzuje nadriadenú inštanciu (inštitúciu, subjekt) uskutočniť voči podriadeným osobám rozdelenie práv a povinností, hodnôt a bremien podľa rovnakého meradla – aby teda niektorí neboli pri rozdeľovaní diskriminovaní alebo privilegovaní; podľa Aristotela tu ide o geometrickú rovnosť; distributívna spravodlivosť má konštitutívnu povahu, pretože zakladá isté práva a povinnosti; príklady: právna úprava spô-

³⁰ Bližšie pozri ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda, 1979, s. 113 a nasl.

³¹ Kým celá spravodlivosť sa týka celej oblasti, v ktorej sa pohybuje cnostný človek a vzťahuje sa na celý rozsah cností, čiastočná spravodlivosť sa týka jednej, ale najdôležitejšej časti spravodlivosti – spravodlivosti vo vlastnom zmysle slova, t. j. spravodlivosti ako rovnosti.

sobilosti na práva a na právne konanie, rovnaké dávky za rovnakých podmienok pre chorých, nezamestnaných, invalidných, dôchodcov (právo soc. zabezpečenia), rovnaký trest za rovnaký čin (i keď tu pôsobí korigujúco i vyrovnávajúca spravodlivosť), rovné rozdeľovanie finančných bremien (daní) a pod. – uplatňuje sa najmä v oblasti verejného práva;

- B. vyrovnávajúcu (komutatívnu) spravodlivosť (*iustitia commutativa*) – upravuje vzájomné vzťahy rovnoprávných subjektov (vzťahy horizontálneho charakteru), predovšetkým v konkrétnych právnych vzťahoch; stanovuje obsah a spôsob, na základe ktorého sa subjekty právnych vzťahov vzájomne vyrovnávajú za dobro (zlo) poskytnuté (spôsobené) v právnych vzťahoch; jej podstatou je teda zabezpečenie, obnova či udržanie rovnovážneho stavu v prípade, ak bol narušený, a to aj použitím donútenia; meradlom v takýchto vzťahoch je ekvivalencia hodnôt – reciprocita; Aristoteles nazval tento druh spravodlivosti aritmetickou rovnosťou; komutatívna spravodlivosť má reštitučnú povahu, pretože iba zachováva a obnovuje právo; príklady: spôsobenie škody a náhrada škody, vzťah veriteľa a dlžníka, satisfakcia v prípade nemajetkovej ujmy a pod. – je typická pre oblasť súkromného práva.

Vzťah medzi rozdeľovacou a vyrovnávajúcou spravodlivosťou možno vysvetliť na príklade ukladania trestov, kde rozdeľovacia spravodlivosť požaduje rovnaký trest za rovnaký skutok, kým vyrovnávajúca spravodlivosť ukladá zohľadniť špecifiká konkrétneho prípadu => tieto dva druhy spravodlivosti sa môžu vzájomne vyvažovať a funkciou obidvoch je zabezpečiť ideál rovnosti.

V *Etike Nikomachovej* sa Aristoteles zaoberal aj pojmom slušnosť (*epieikeia*) a staval ho do takých súvislostí s právom a spravodlivosťou, aké sú aktuálne aj v recentnej situácii: „Kedykoľvek zákon hovorí všeobecne, ale sa príhodí čosi, čo nie je všeobecné, je vhodné opraviť a doplniť medzeru, ktorú zákonodarca zanechal, pretože hovoril všeobecne a dopustil sa chyby, ako by povedal aj sám zákonodarca, keby bol tu a ako by bol ustanovil, keby bol o tom vedel.“³² Inými slovami povedané, slušnosť je teda určitou formou spravodlivosti, pričom podstatou slušnosti je oprava zákona tam, kde má zákon pre svoje všeobecné znenie medzery. S pojmom slušnosť ako s pravidlom správneho zaobchádzania s platným právom sa stretávame aj v našom právnom poriadku (napr. príkaz realizácie práv a povinností v súlade s dobrými mravmi v občianskom práve).

³² ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda, 1979, 1137 b, s. 137 – 138.

Aristoteles bol zástancom iusnaturalizmu (prirodzeného práva), platnosti prirodzeného poriadku, ktorý platí všeobecne a najadekvátnejšie zodpovedá myšlienke spravodlivosti. Prirodzené právo je nepísané právo, ktoré ustanovila príroda. Princípy prirodzeného práva sú platné vždy a všade, sú nezávislé od ľudskej vôle a sú nemenné. Naproti tomu zákoné právo nemá konštantný obsah a jeho existencia je závislá od vôle zákonodarcu.³³ Prirodzené právo však podľa názoru Aristotela nestojí nad platným právom, ale je jeho normatívno-etickým základom.

Záver

Platónovým ideálnym štátom sa inšpirovali najmä predstavitelia utopizmu (Thomas More, Tommaso Campanella a iní). Platón mal silný vplyv na politické myslenie najmä od čias renesancie, ktorý sa prejavoval v zdôrazňovaní štátu ako mravnej inštitúcie, organického, a nie zmluvného útvaru, a predovšetkým v hlásaní jeho autority nad jedincom. V tomto smere je Platón praotcom moderného kolektivismu. Platón sa hlásil k idei prirodzeného práva, súčasne v jeho učení pozorujeme praideu koncepcie právneho štátu – podľa jeho názoru aj panovník má byť podriadený zákonom.

Aristoteles patrí k najoriginálnejším mysliteľom nielen svojej doby, ale celej filozofickej tradície vôbec. Považuje sa za zakladateľa politickej vedy vo vlastnom zmysle slova. Jeho dielo *Politika* už viac ako dve tisícročia inšpiruje generácie politických a právnych filozofov a teoretikov (Tomáš Akvinský, Jean Bodin, Charles-Louis Montesquieu a mnohí ďalší) a dodnes nestratilo aktuálnosť (ucelená teória o vládných formách, teória demokracie, praidea koncepcie o trojdelení štátnej moci). Podobným spôsobom sa do dejín myslenia zapísala aj jeho koncepcia spravodlivosti. V porovnaní s Platónom sa Aristotelova teória vyznačuje prepracovanejšou terminológiou a väčším zmyslom pre realitu.

Témy, o ktorých diskutovali (nielen) títo grécki filozofi, pojmy, ktoré vypracovali, sa stali imanentnou súčasťou právnej vedy, či už hovoríme o ideálnom štáte, formách vlády, legitimize štátnej moci, vláde práva, spravodlivosti, etike, slušnosti...

³³ Bližšie pozri ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda, 1979, 1134 b, s. 129.

ZOZNAM LITERATÚRY

- ARISTOTELES: *Aténska ústava*. Bratislava: Kalligram, 2009, 112 s.
- ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda, 1979, 272 s.
- ARISTOTELES: *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988, 312 s.
- BRÖSTL, A.: *Frontisterion*. Bratislava: Kalligram, 2009, 328 s.
- BRTKO, R.: *Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2013, 172 s.
- BURAJ, I. a kol.: *Antická demokracia a sloboda a súčasnosť*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010, 250 s.
- CHOVANCOVÁ, J. – VALENT, T.: *Filozofia pre právnikov: filozoficko-právne aspekty*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2012, 2. prepr. a dopl. vyd., 357 s.
- KRSKOVÁ, A.: *Dejiny politickej a právnej filozofie*. Bratislava: Iura Edition, 2011, 690 s.
- PLATÓN: *Štát*. Bratislava: Kalligram, 2009, 2. vyd., 460 s.
- PLATÓN: *Zákony*. Praha: Oikymen, 1997, 2. vyd., 383 s.

Právne pojmy a právna terminológia manželsko-právnych vzťahov

Legal concepts and legal terminology related to matrimonial law relations

RÓBERT JÁGER*

Abstrakt: V štúdií je venovaná pozornosť termínom označujúcim manželské vzťahy používaným v práve Veľkej Moravy a v zachovaných juridikách daného obdobia. Následne sa na základe analýzy pôvodného praslovanského (a praindoeurópskeho) významu týchto termínov pokúšame aj o rekonštrukciu samotných vzťahov, ktoré sa týmito termínmi označovali (osobno-právny vzťah medzi manželmi, monogamný a polygamný charakter manželstva, forma uzatvárania manželstva). Jazykovedným rozborom pôvodného významu uvedených termínov je predstretá aspoň základná predstava o podobe manželských a manželsko-právnych vzťahov nielen z obdobia pocyrilo-metodského, ale aj predchádzajúceho obdobia.

Kľúčové slová: rodinné právo, manželské vzťahy, manželstvo, Veľká Morava, staroslovienčina, prasloviančina.

Abstract: The study paid attention to the term descriptive of the marital relationship used in law of Great Moravia. Subsequently, based on the analysis of the original Proto-Slavic language (and Proto-Indoeuropean language) the meaning of these terms and try to reconstruct the form of relationship that these terms were known (personal-relationship between spouses, monogamous and polygamous nature of marriage, form of marriage). A linguistic analysis of the original meaning of that term is being submitted some basic ideas about the marriage and matrimonial legal relations not only from the time after the arrival of Constantine and Methodius but also before that date.

Keywords: Family Law, marital relationship, marriage, Great Moravia, Slavic language, protoslavic language.

Poznanie manželských a manželsko-právnych vzťahov vo veľkomoravskom období je v súčasnosti limitované, keďže toto poznanie vychádza len z niekoľkých noriem priamo alebo nepriamo regulujúcich manželské a manželsko-právne vzťahy obsiahnutých v juridikách veľkomoravského obdobia. Ak sú primárnym zdrojom poznania týchto vzťahov práve juridiká, keďže tie pochádzajú až z obdobia po roku 863 (po príchode Konštantína a Metoda), môžeme konštatovať, že reflektujú stav, ktorý bol

* JUDr. PhDr. Róbert Jáger, PhD. Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta, Katedra teórie štátu a práva; Robert.Jager@umb.sk

v manželských a manželsko-právnych vzťahoch v dôsledku zmien, ktoré Konštantín a Metod na Veľkej Morave uskutočnili. Keďže z obdobia pred roku 863 (z tzv. „predcyrilo-metodského“ obdobia) nemáme priame písomné zmienky z domáceho jazykového prostredia, pokúsime sa rekonštruovať manželské a manželsko-právne vzťahy predcyrilo-metodského obdobia na základe použitia jazykovedných metód (lingvistickej etymológie, teórie sémantickej motivácie a teórie jazykovej stability). Aj pomocou týchto metód poukážeme na formu pojmov a termínov slúžiacich na označovanie manželských a manželsko-právnych vzťahov v predcyrilo-metodskom období a odhalením pôvodného významu týchto pojmov aspoň v hrubých rysoch sa pokúsime poukázať na podobu daných vzťahov v období pred rokom 863.¹

1. Termíny označujúce vzťahy medzi manželmi

Starosloviencky termín *brakъ* vo význame manželský zväzok (čes. snátek), manželstvo, svadba, mal deriváty *bračbstvo*: manželstvo, *bračiti se*: vstupovať do manželstva, *bezbračenie*: celibát. Termín *brakъ* bol použitý napríklad v čl. 27/28 Nomkánona.

¹ Jazykom veľkomoravských písomných pamiatok je staroslovienčina. Avšak staroslovienčina nebola jazykom, ktorým by komunikovali bežní obyvatelia Veľkej Moravy. Staroslovienčina je jazykom pôvodu južnoslovanského, ktorý s najväčšou pravdepodobnosťou buď kvôli (nedokázanému) južnoslovanskému pôvodu matky Konštantína a Metoda, alebo kvôli pravdepodobnejšiemu pôsobeniu Metoda v slovanských provinciách Byzantskej ríše, ju ovládali. Konštantín a Metod ešte pred príchodom na Veľkú Moravu pripravili preklad najdôležitejších dokumentov do slovanského jazyka, ktorý ovládali a písomné dokumenty aj so svojou znalosťou slovanského jazyka používaného v Byzantskej ríši doniesli na Veľkú Moravu. Po ich príchode v tomto jazyku nielen kázali, ale aj vyučovali ďalších kňazov. Jazyk, ktorý priniesli so sebou Konštantín a Metod, sa na Veľkej Morave postupne stal kultúrnym jazykom, jazykom vzdelancov a stal sa aj jazykom štátnej správy a samosprávy. Tento jazyk však prešiel už počas jeho používania na Veľkej Morave zaujímavým vývojom. Pôvodne južnoslovanský jazyk začal preberať jazykové gramatické prvky, ako aj terminológiu domáceho jazyka. Jazyk, ktorý vznikol týmto spôsobom, sa dnes označuje ako staroslovienčina. Musíme však poukázať na niektoré základné chyby, ktorých sa (nielen laická) verejnosť dopúšťa pri používaní termínu staroslovienčina. Staroslovienčina býva často označovaná ako jazyk obyvateľov Veľkej Moravy. Nie je to tak, obyvatelia Veľkej Moravy hovorili jazykom, ktorý je v základných črtách veľmi podobný súčasnej stredoslovenskej slovenčine. Nie sú jednotné názory, ako by sme tento jazyk mali nazývať. V niektorých dielach je nazvaný ako neskorá forma praslovančiny, v iných ako slovienčina, v najnovších dielach sa objavujú pokusy o nazvanie tohto jazyka stará slovenčina, či len slovenčina.

Termín *brakъ* sa vyskytuje v slovanských jazykoch v nasledujúcich podobách: v bulharčine *brak*, macedónčine *brak* srbochorvátčine *brâk*, ruštine a ukrajinčine *brak*. Jazykovedná etymológia pri tomto termíne nemohla hodnoverne preukázať praslovanský pôvod,² ale praslovanský pôvod nie je ani vylúčený. Koreňom tohto termínu je derivát slovesa *brati* (vo význame brať niečo) s jeho špecifickým významom vstupovať do manželstva. Etymologický slovník však uvádza poznámku, podľa ktorej nie je nevyhnutné vychádzať z násilného odnímania, teda z únosu.³ Toto konštatovanie je veľmi dôležité pri neskoršom pokuse o vysvetlenie foriem uzatvárania manželstva (tejto problematike sa venujeme nižšie).

Staroslovienčina však obsahovala aj iné slovo označujúce manželský zväzok: *svatbba*,⁴ (rovnako tak aj v podobe *svadbba*⁵), okrem označenia manželstva či manželského zväzku mal tento termín aj význam súčasného slova svadba. Termín *svatbba* vo význame svadba je použitý v čl.8 *Súdneho zákonníka pre ľud* (*Zakon sudnyj ljudem, d'alej len ZS*). Vo význame manželstvo je použitý aj v čl. 12 ZS.

Tento termín v podobe, v akom sa používal vo veľkomoravskom období neumožňuje exaktné odlišenie súasných slovenských termínov svadba (akt uzavretia manželstva, akt vstupu do manželstva) a manželstva (následného stavu nasledujúcemu po svadbe). V staroslovienskom jazyku teda splyval akt uzavretia manželstva so stavom, ktorý po ňom nasledoval.

Termín *svatbba* má spoločný koreň s ďalším slovom označujúcim rodné vzťahy: *svat*. Svat bol pôvodne niekto, kto sa zúčastnil na svadbe, v prenesenom význame ten, kto sa stal členom rodiny svadbou. Termín *svatbba* má dokázateľne praslovanský pôvod⁶ a je rovnomerne rozšírený vo väčšine slovanských jazykov v nasledujúcich podobách: v bulharčine *svátba*, macedónčine *svadba*, srbochorvátčine *svâdba*, slovinčine *svatba*, češtine *svatba*, dolnej lužičtine *svajzba*, bieloruštine *svádz'ba*, ukrajinčine *svad'ba*, ruštine *svád'ba*.⁷

² HAVLOVÁ, E. et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 2 díl.* Praha: Academia. 1990, s. 75.

³ HAVLOVÁ, E. et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 2 díl.* Praha: Academia. 1990, s. 76.

⁴ HAUPTOVÁ, Z. et al: *Slovník jazyka staroslověnského. zv. 36.* Praha: Academia. 1983, s. 24.

⁵ HAUPTOVÁ, Z. et al: *Slovník jazyka staroslověnského. zv. 36.* Praha: Academia. 1983, s. 23.

⁶ MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha: ČSAV, 1957, s. 83. Rovnako tak konštatuje aj HAVLOVÁ, E. et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 2 díl.* Praha: Academia. 1990, s. 76.

⁷ JANYŠKOVÁ, I. et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 15. díl.* Praha: TRIBUN EU, 2010, s. 904.

Predpokladaným praslovanským kmeňom, od ktorého vznikol termín *svadba*, je podľa Macheka koreň **svo-* vo význame *svoj*, označujúci *svoje*.⁸ K podobnému záveru, hoci obsirnejším výkladom ako Machek, dospeli aj autori Etymologického slovníka jazyka staroslověnského: *svatbba* je podľa nich derivátom od slovesa **svatiti se* s pôvodným významom *spriazniť sa*, *stať sa príbuzným*, a sloveso **svatiti se* sa odvodzuje od praslovanského *svatb* vo význame *otec nevesty* alebo *otec ženicha*, či každý muž *spriaznený* *svadbou*. Praslovanský **suo-*, **sue-* sa tu vysvetľuje rovnako ako u Macheka vo význame *svoj*.⁹

Takáto motivácia pôvodu termínu *svatbba* by mohla byť základom zdôvodnenia hypotézy, že manžel v najstarších dobách práva našich predkov manželku vlastnil. Dejiny štátu a práva však pri popise vzťahov medzi manželmi nekonštatujú, že manžel manželku vlastnil, konštatujú len, že osobno-právny pomer manželov sa v najstaršej dobe vyznačoval úplnou prevahou, čo v čase, keď si muž ženu kupoval alebo unášal, bolo celkom samozrejmé.¹⁰

Praslovanský pôvod tohto termínu (a jeho rozšírenie v ostatných slovanských jazykoch) dokazujú jeho zrejmy predcyrilo-metodský pôvod.

Ďalším staroslovienskym termínom, ktorý označoval ľudí žijúcich vo zväzku muža a ženy, bol termín *malbžena* (manželia). Termín *malbžena* v rôznych podobách sa používal aj v normatívnych textoch veľkomoravského obdobia. Len v čl. 30a ZS bol použitý štyrikrát.

Výklad vzniku termínu *malbžena* je dvojaký: najskôr sa predpokladalo, že termín *malbžena* vznikol spojením dvoch slov označujúcich muža a ženu (*mož, ož* vo význame *muž* a druhá časť termínu *-žena* je dodnes dobre rozpoznateľná). Pravdepodobnejším je však novší predpoklad, odvodzujúci tento termín zo slovného spojenia, ktorý by v súčasnej slovenčine znel „mladý manželia“ (však dodnes v slovenčine existuje termín *mladomanželia*). Táto teória pôvodu slova *malbžena* vychádza z jednoduchého faktu, že muž a žena vstupovali (a dodnes prevažne vstupujú) do stavu manželského v mladom veku. Preto pôvodný termín mohol existovať v podobe **maldo-ženstvo*. Tento dlhý termín bol však skrátenejší na ľahšie vysloviteľnú podobu *malženstvo* (termín, ktorý je už dokázateľný aj zo staročeského jazyka). Termín *malženstvo* označoval nielen zväzok muža a ženy (manželský stav), ale z rovnakého základu vznikli aj termíny *malžen* a *malženka*. Až neskôr hovoriaci pôvodné tvary prešmyčkou l-n a n-l pozmenili na naše manžel, manželka.¹¹

Staroslovienčinou písané právne pamiatky veľkomoravského obdobia

⁸ MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV, 1957, s. 83.

⁹ Staroslovienčina mala slovo *svoi* v rovnakom význame (*svoj*, *vlastný*). HAUPTOVÁ, Z. et al: *Slovník jazyka staroslověnského*, zv. 36. Praha: Academia. 1983, s. 29.

¹⁰ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 321.

¹¹ MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV, 1957, s. 351.

však používajú len termíny *pri mal'vženu*: o manželoch, *mal'vženomv žit'be*: manželský zväzok, *mal'vženoma*: manželov a pod., teda vždy len vo význame označujúcom manželov, nie manželstvo ako také. Na označenie manželstva ako takého sa používali termíny *svat'ba*, predpokladáme že termín *mal'vženstvo* je slovo, ktoré staroslovienčina začala používať až v postveľkomoravskom období.

Zaujímavé je aj používanie termínov označujúcich manželov (v súčasnom chápaní) v dobových právnych pamiatkach. Bližší pohľad na používanie termínov označujúcich rodinno-právne vzťahy v čl. 20 ZS ukazuje, že sa približne v rovnakom pomere používali aj termíny *mal'vženu* (a ich deriváty), ako aj v rovnakom význame používané termíny *mōž* a *žena* s označením „svoj“ v podobe *žen'vō svojo* a *mōža svojego*. Tieto termíny vo význame manžel : môj muž, manželka : moja žena boli v starosloviencky písaných právnych dokumentoch rovnocenné, a predpokladáme, že aj v jazyku domáceho obyvateľstva sa takisto používali. Nie je to inak ani v súčasnom hovorovom slovenskom jazyku.

Staroslovienčina obsahovala aj termín *nevěsta* vo význame nevesta, žena prisľúbená/zasnúbená mužovi, mladé dievča.¹² Termín sa vyskytuje v slovanských jazykoch v nasledujúcich podobách: v poľskom jazyku *niewiasta*, v srbochorvátčine *nevěsta*, rovnako aj v češtine *nevěsta*, slovinčine *nevěsta*, ruštine *nevěsta* a ukrajinčine *nevista*. Ide dokázateľne o slovo všeslovanské, teda pôvodu praslovanského. Vzniklo spojením slov *neve* *vsta* novo (nedávno) vydatá. Termín *vsta* je vysvetľovaný od *vid-*, *vbdati-* v praslovanskej podobe *vbdana* (blízke súčasnému českému *vdáti se*) *vbdati* je odvodzované od praindoeurópskeho *vindati*¹³ vo význame získava.¹⁴

Z rovnakého praslovanského koreňa pochádza ďalšie všeslovanské slovo *vbdati* vo význame vydať sa (vstúpiť do manželstva). Z rovnakého koreňa ako slovo nevesta vznikol derivát *vbdana* vo význame vzatá za manželku. Rovnaký slovný koreň majú tieto termíny aj so slovom *dáti*, ktoré sa prenieslo do významu dať dievča za manželku, vydať dievča z domova, vydaj dievčata, vydávať sa. Deriváty tohto termínu existujú v súčasných slovanských jazykoch, napríklad: v češtine *vdáti se*, ale aj *vdavky* a *oddavky*, v slovinčine *vydat ea*, podobne aj v ruštine a poľskom jazyku.¹⁵

¹² DYAČENKO, G.: *Polnyi cerkovno-slavyansky slovar*. Moskva: Vydavateľské oddelenie Moskovského patriarchátu, 1993, s. 314.

¹³ Podobnosť praindoeurópskeho (a staroindického) *vindati* a latinského *vindicatio* nie je zrejme náhodná. Veď rei-vindikačná žaloba bola žaloba na vydanie veci. K termínu *vindicatio* pozri bližšie: ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J.: *Latinský/slovenský – slovenský/latinský slovník*. Bratislava: SPN, 1998, s. 115.

¹⁴ MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV, 1957, s. 398.

¹⁵ MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV, 1957, s. 680.

Hoci sa v súčasnosti akceptuje táto teória pôvodu slova nevesta, na účely našej práce je vhodné spomenúť aj staršiu teóriu o pôvode daného slova. Staršie výklady predpokladali, že termín *nevěsta* je odvodený od *ne-věsta* (nevedieť), teda v prenesenom význame „neznáma“, pretože prichádza k svadbe zahalená závojom. Táto teória však bola vyvrátená konštatovaním, že závoj nevesty bol dôsledkom „svetovej módy“ blízkeho orientu, a to už v časoch staroveku. Závoj sa neskôr stal symbolom toho, že žena prechádza pri svadbe do vlastníctva muža.¹⁶ Bez ohľadu na to, že považujeme za pravdepodobnejšiu prvú teóriu, v oboch sa vyskytuje aspekt charakterizujúci manželsko-právny vzťah medzi manželmi: manžel manželku získaval do vlastníctva.

Na základe vyššie uvedených významov termínov označujúcich vzťahy medzi manželmi a ich derivátmi možno konštatovať: termín *svatba* má dokázateľne praslovanský pôvod, pričom vznikol z termínu **svo-* vo význame svoj, označujúci svoje. Rovnako používané termíny *malъženu* (a ich deriváty), ako aj termíny *moъ* a *žena* s označením „svoj“¹⁷ v podobe *ženъo svojo* a *moъa svojego* taktiež označovali možné vlastníctvo (manželky) u najstarších Slovanov. Aj termíny *nevěsta* a *vdati* pochádzajú zo spoločného praslovanského koreňa spoločného so slovom *dāti*, ktoré sa prenieslo do významu dať dievča za manželku, vydať dievča z domova, vydať dievčata, vydávať sa.

Podobnú sémantickú motiváciu vzniku ako pri predchádzajúcich termínoch má aj slovo *brakъ*,¹⁸ ktorý je odvodený od slovesa *brati* (vo význame brať niečo) s jeho špecifickým významom vstupovať do manželstva.¹⁹ Tým, že nie je dokázaný vznik termínu *brakъ* už v praslovanskom jazyku, predpokladáme jeho neskorší vznik (možnože v veľkomoravskom alebo postveľkomoravskom období), a ak by v danom období manžel manželku už nevlastnil, nebola by pri vzniku slova „*brakъ*“ rovnaká sémantická motivácia ako pri termínoch praslovanského pôvodu. Etymologický slovník jazyka staroslovienského zároveň poukazuje aj na to, že nie je nevyhnutné vychádzať z násilného aktu pri uzatváraní manželstva, teda z únosu.²⁰

Ak teda tieto termíny a vzťahy z nich plynúce boli priamym alebo nepriamym odvodením od praslovanských slov označujúcich vlastníctvo,

¹⁶ MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV, 1957, s. 398.

¹⁷ *Svoi* vo význame (svoj, vlastný). HAUPTOVÁ, Z. et al: *Slovník jazyka staroslověnského*, zv. 36. Praha: Academia. 1983, s. 29.

¹⁸ KURZ, J.: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: SPN, 1969, s. 213.

¹⁹ MAŃCZAK, W.: *Przedhistoryczne migracje słowian pochodzenie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*. Krakov: Polska akademia wied, 2004, s. 110.

²⁰ HAVLOVÁ, E. et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. 2. díl*. Praha: Academia, 1990, s. 76.

môžeme to považovať za jeden z dôkazov podporujúcich vyššie uvedenú hypotézu že, v praslovanskom období (t. j. do 5. – 6. storočia n. l.) manžel manželku vlastnil.

Aj gramatický tvar „moja žena“ by mohol byť reliktom a zároveň aj dôkazom hypotézy o tom, že manžel „svoju“ manželku vlastnil. Proti to-
muto vysvetleniu však stojí používanie označenia „svoj muž“ vo význame manžel. Ak by manžel označoval manželku termínom „svoja žena“ len preto že ju vlastnil, termín „svoj muž“ by tiež dokazoval, že manželka muža vlastnila, čo je vylúčené. Ak by však naozaj termín „svoja žena“ bol reliktom obdobia kedy muž ženu vlastnil, máme za to, že takéto označenie bolo pôvodným, historicky starším, a označenie „môj muž“ historicky mladším termínom, vzniknutým napodobnením skoršie používaného a vžitého termínu „moja žena“, ktoré postupom času stratilo svoj pôvodný význam vlastníctva manželky.

Úplná prevaha manžela nad manželkou (obsahujúca aj oprávnenie manželku predať alebo ju zabiť, či právo žiadať jej vydanie od toho, kto ju zadržoval) spolu s možným spôsobom uzatvárania manželstva únosom alebo kúpou ženy, a motivácia termínov označujúcich vzťahy medzi manželmi vychádzajúca z opakovaného označenia „svoje“ vo viacerých termínoch slúžiacich na označenie vzťahov medzi manželmi, môže indikovať, že v najstarších časoch vývoja práva manžel manželku naozaj vlastnil. Avšak konštatovanie o vlastníctve manželky, ktoré vychádza len z jazykovedného zdôvodnenia a je porovnané s prevahou manžela nad manželkou, nie je možné považovať za verifikované, a toto konštatovanie zostáva len hypotézou autora.

Opakovane podotýkame, že hypotézu o vlastníctve manželky manželom sme sa snažili situovať do najstarších čias života Slovanov, teda do praslovanského obdobia. Myslíme si, že vo veľkomoravskom období už bol pomer manželov zmenený z pôvodného „vlastnenia manželky“ len na miernejšiu formu „plnej dominancie manžela nad manželkou“.

2. Spôsob uzatvárania manželstva

Zaujímavá je aj snaha o rekonštrukciu formy uzatvárania manželstva vo veľkomoravskom období. Luby vo svojom diele *Dejiny súkromného práva na Slovensku* uvádza, že forma uzatvárania manželstva historicky od najstarších čias prekonala tri vývojové etapy: 1. únos manželky,²¹ 2. kúp-

²¹ Najstaršou (a podľa Lubyho najrozšírenejšou formou v predkresťanskej dobe) formou uzatvárania manželstva bol únos ženy. Nešlo len o symbolické uzavieranie manželstva, ale o faktický únos ženy uskutočnením zmocnenia sa ženy, pričom

no-predajná zmluva²² a 3. manželská zmluva.²³ (Luby však neuvádza, že všetky tieto formy uzatvárania manželstva existovali už na Veľkej Morave, ale že sa vyskytovali v práve štátov existujúcich na našom území, teda nielen Veľká Morava, ale aj Uhorsko. Je preto potrebné vybrať z týchto foriem uzatvárania manželstva tie, ktorých existenciu predpokladáme na Veľkej Morave.)

Poslednú – najmladšiu formu uzatvárania manželstva, (manželskú zmluvu) považujeme nielen za úplne neexistujúcu pre predkresťanské obdobie, ale aj za nanajvýš zriedkavú (ak vôbec existovala) v období po pokresťančení Veľkej Moravy. Manželskú zmluvu považujeme za najmenej pravdepodobnú, pretože aj opakované kázne Metoda na tému kritiky sexuálnych pomerov na Morave svedčia o tom, ako pomaly sa nová viera prenášala do všetkých aspektov života vtedajšej spoločnosti. Nie je možné preto predpokladať, že už v čase príchodu Konštantína a Metoda bola mladá kresťanská viera taká vžitá v myslení domáceho obyvateľstva, aby takým významným spôsobom zmenili svoje obyčaje a odklonili sa od svojho pôvodného spôsobu života.

Ak sme teda vylúčili manželskú zmluvu, zostáva nám pre veľkomoravské obdobie len únos manželky a kúpa – predaj manželky.

Luby konštatuje, že únos manželky je najrozšírenejšou formou uzatvárania manželstva v predkresťanskom období.²⁴ Veľkú Moravu v období,

táto forma uzavierania manželstva je aj historicky doložená. Samozrejme, že šírením kresťanstva dochádza k potláčaniu tejto formy uzavierania manželstva aj v svetskom zákonodarstve. Už prvý uhorský panovník, svätý Štefan, výslovne zakázal, aby šľachtici uzatvárali manželstvo únosom žien a dokonca nariadil aj vrátenie unesených žien ich rodičom alebo zaplatenie zmierovacej pokuty. LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 311.

²² Ďalšou predkresťanskou formou uzatvárania manželstva, ktorá je tiež spoľahlivo historicky dokázaná, je kúpa – predaj nevesty. Táto forma manželstva sa uzatvárala uzavretím kúpno-predajnej zmluvy, ktorej predmetom bola budúca nevesta. Zmluva sa uzatvárala medzi otcom nevesty a otcom ženícha, keďže ženích nemohol túto zmluvu uzatvárať, lebo bol nesamostatný a musel ho zastúpiť patriarcha alebo senior. Táto kúpno-predajná zmluva sa neodlišovala od kúpno-predajnej zmluvy akejkolvek inej veci, pričom kúpna cena za nevestu bola reálne vyplácaná. LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 312.

²³ Najmladšou formou uzavierania manželstva bola forma manželskej zmluvy, t. j. uzatvárania manželstva v takej podobe, ako ho poznáme dnes, najčastejšie uzatvárané pred tvárou cirkvi. Aj vo feudálnom práve najstaršieho obdobia sa spočiatku uplatňovala ako nosná záležitosť len vôľa snúbencov vstúpiť do manželského stavu. Za právne platné sa považovali aj manželstvá uzavreté neverejne, pri ktorých neúčinkoval ani kňaz, ani svedkovia. LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 313.

²⁴ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 311.

keď boli vytvorené staroslovienčinou písané dokumenty, považujeme za (aspoň sčasti) už pokresťančenú. Avšak pre „novosť“ kresťanského náboženstva by určite v danej spoločnosti existovali naozaj silné relikty aj únosu, ak by existoval, pre Moravanov v nedávnej, predkresťanskej spoločnosti. Ak by únos bol naozaj najrozšírenejšou formou uzatvárania manželstva, domnievame sa, že relikty takejto formy uzatvárania manželstva by sa nutne museli prejaviť aj v terminológii používanej na označovanie manželských vzťahov.

Vo väčšine termínov staroslovienského jazyka, používaných na označenie manželských vzťahov, sme dokázali identifikovať aspekty preukazujúce to, že manžel manželku vlastnil. Termínov, ktoré by naznačovali formu, akou sa manželstvo uzatváralo, je však menej: len termíny *nevěsta* a *vъdati* so spoločným praslovanským pôvodným významom vydať, odovzdať dievča (z domu, odovzdať ju do domu manžela). Ak tieto termíny vznikli zo základu „odovzdať“, tak s najväčšou pravdepodobnosťou vyjadrovali kúpu – predaj nevesty a nie jej násilný únos, v prípade únosu by sa termín vydanie nepoužíval. Ak sú teda termíny *nevěsta* a *vъdati* naozaj relikty dokazujúcimi formu uzatvárania manželstva kúpou – predajom, možno ďalej konštatovať: keďže ide o slová praslovanského pôvodu, už pred 5. – 6. storočím mala táto forma uzatvárania manželstva existovať. Ak to naozaj tak bolo, potom na Veľkej Morave únos ako forma uzatvárania už neexistoval, resp. ak existoval, nebol prevládajúcim spôsobom uzatvárania manželstva.

Pri pokuse o zistenie, akou formou sa uzatváralo manželstvo v danom období nám môže pomôcť analýza písomných prameňov tak obdobia veľkomoravského, ako aj obdobia nasledujúceho po zániku Veľkej Moravy.

V písomných prameňoch veľkomoravského obdobia nie sú priame zmienky o forme uzatvárania manželstva. Až v období ranofeudálneho uhorského štátu v dekrétach sv. Štefana a Kolomana²⁵ sa stretávame s ustanoveniami prikazujúcimi prinavrátenie žien získaných únosom, resp. zákaz uzatvárania manželstva únosom. Ak by však existoval únos manželky aj vo veľkomoravskom období, myslíme si, že Metod, ktorý sa pomerne podrobne a kriticky vyjadroval aj o manželských pomeroch na Veľkej Morave (odsudzoval polygamiu či uvoľnené sexuálne správanie domáceho obyvateľstva), by určite odsúdil aj únos ako formu uzatvárania manželstva nezlučiteľnú s kresťanstvom.

Na základe tohto si dovoľujeme konštatovať odvážnu hypotézu: ak únos manželky v našich dejinách naozaj existoval, patril len do čias najhlbšej slovanskej prahistórie, a v čase existencie Veľkej Moravy už táto for-

²⁵ LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, s. 66.

ma uzatvárania manželstva pravdepodobne neexistovala.²⁶ Vzhľadom na to, že sa však v období ranofeudálneho uhorského štátu objavujú ustanovenia odsudzujúce únos ako formu uzatvárania manželstva, sa domnievame, že únos „priniesli“ so sebou príslušníci staromaďarských kočovných kmeňov (ktorých spoločenský vývoj bol na citeľne nižšej úrovni ako u slovanského obyvateľstva, a o ich lúpežných výpravách sa zachovali mnohé zmienky). Uvedené konštatovanie však zostáva len neverifikovanou hypotézou autora.

3. Monogamný a polygamný charakter manželstva

Diskutovanou (a pomerne diskutabilnou otázkou) je aj polygamný či monogamný charakter manželských zväzkov obyvateľov Veľkej Moravy. O polygamnom či monogamnom charaktere manželstva sa môže z dostupnej literatúry dozvedieť niekedy až protichodné informácie. Všeobecne sa uvádza, že manželstvo Slovanov v predkresťanskej dobe bolo monogamné, a len náčelníci a príslušníci vládnucej vrstvy mali viac žien.²⁷ Luby je však v prípade monogamie či polygamie menej kategorický: tvrdí, že prvou historickou formou manželstva je polygamia, pričom vo vzťahu k polygamii kniežat a panovníkov konštatuje, že tí mali najviac manželiek.²⁸ Lubyho tvrdenie možno interpretovať tak, že hoci polygamné manželstvá mohli existovať aj medzi bežným obyvateľstvom, najviac manželiek mohli mať panovníci. Luby teda nevyklučuje polygamiu u bežného obyvateľstva.

Staroslovienčinou písané dokumenty veľkomoravského obdobia obsahujú len jedno ustanovenie zaoberajúce sa polygamným charakterom manželstva. Ide o ustanovenie čl. 13 ZS. *Imějci dvoě ženě, da iždenetv menv-šojq sč dětmi jejě i tepetv se. A postv z lev. Kto má dve ženy, nech vyženie mladšiu²⁹ s jej deťmi a nech je palicovaný. A pôst sedem rokov.³⁰ Ak by*

²⁶ O tom, že medzi Slovanmi existovala forma uzatvárania manželstva v podobe kúpy a predaja, svedčia aj staré relikty v podobe „predatia, odovzdania“ ženy do rodiny budúceho manžela takmer vo všetkých termínoch označujúcich manželku či nevestu.

²⁷ BARTL, J. – KAMENICKÝ, M. – VALACHOVIČ, P.: *Dejepis pre 1. ročník gymnázií*. Bratislava: SPN, 2002, s. 198.

²⁸ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 299.

²⁹ „Mladšou“ sa v tomto význame myslí tá, s ktorou muž uzavrel manželstvo neskôr, teda „funkčne mladšou manželkou“, alebo druhou manželkou. Porovnaj s poznámkou pod čiarou č. 38, ZS MMFH IV, s. 186.

³⁰ ŽIGO, P. – KUČERA, M.: *Na písme zostalo (dokumenty Veľkej Moravy)*. Bratislava:

bolo pravdivé konštatovanie o tom, že polygamia bola pôvodne vyhradená pre kniežatá a panovníkov, prečo by toto ustanovenie bolo inkorporované v Súdnom zákone pre ľud, a nie v Napomenutí k vladárom? Napomenutie k vladárom obsahuje pomerne rozsiahlu časť, v ktorej sa Metod vyjadruje aj o manželských otázkach. Ak by polygamia bola vyhradená len pre príslušníkov vládnucej vrstvy, tak by bolo na mieste, aby Metod zákaz polygamie deklaroval v tomto dokumente. Rovnako ak by polygamia existovala len u vládnucej vrstvy, bol by trest za polygamiu obsiahnutý v ZS, palicovanie, pre príslušníka vládnucej vrstvy neadekvátny.

Myslíme si, že v otázkach monogamného alebo polygamného charakteru sa možno prikloniť k Lubyho konštatovaniu, že manželstvo predkresťanského obdobia, ale aj obdobia ranokresťanského (teda obdobia veľkomoravského), mohlo byť polygamné nielen pre príslušníkov vládnucej vrstvy, ale aj pre bežné obyvateľstvo. Jediným obmedzujúcim faktorom mohla byť majetnosť manžela, tak ako to bolo (a je) u národov, ktoré polygamiu mali, napríklad u Arabov.

Záver

V tejto štúdii sme sa zaoberali etymologickým vývojom a používaním termínov slúžiacich na označovanie manželských a manželsko-právnych vzťahov. Na základe termínov používaných na označenie vzťahov medzi manželmi sme identifikovali, že termíny, ktoré boli základom týchto slov v praslovanskom období, označovali fyzické vlastníctvo manželky manželom (avšak konštatovanie o fyzickom vlastníctve manželky v praslovanskom období nemusí nevyhnutne dokazovať aj jej fyzické vlastníctvo manželom v období nasledujúcom po rozpade praslovanského jazykového spoločenstva. V následnom období sa vzťah fyzického vlastníctva mohol modifikovať na faktickú dominanciu manžela nad manželkou, teda na skutočnosť, ktorá je v dejinách práva pre dané obdobie všeobecne akceptovaná). Rovnako sme poukázali aj na to, že manželstvo v praslovanskom, aj následnom období (predveľkomoravskom a predcyrilometodskom), nemalo nevyhnutne monogamný charakter, ale práve naopak, polygamný charakter manželstva nebol vylúčený ani u bežného obyvateľstva (o polygamnom charaktere manželstva vladárov sa nevedli spory ani v minulosti).

Na základe toho, že viacerí jazykovedci pri termínoch na označovanie manželských vzťahov opakovane zdôrazňovali, že nie je nevyhnutné

Perfect, 2012, s. 110. Ostatné preklady sú takmer identické, a nie je medzi nimi takmer žiadny rozdiel, preto ich nebudeme na tomto mieste uvádzať.

predpokladať násilný charakter pri uzatváraní manželstva, vyslovili sme hypotézu o tom, že ak sa aj manželstvo v slovanských spoločenstvách uzatváralo formou únosu, muselo to byť len v najstarších dobách, a v období od rozpadu praslovanského jazykového spoločenstva sa pravdepodobne už medzi Slovanmi manželstvo uzatváralo prevažne (alebo dokonca výlučne) len kúpou manželky (čo viac naznačuje význam pôvodných termínov, z ktorých vznikli slovienske a staroslovienske termíny na označenie manželstva). Uvedené konštatovanie o praktickej neexistencii únosu medzi západnými Slovanmi po rozpade praslovanského jazykového spoločenstva sme odôvodnili aj tým, že v žiadnom veľkomoravskom normatívnom texte nie je zmienka o zákaze alebo trestaní takéhoto spôsobu uzatvárania manželstva (pričom práve manželské veci sa uvedenými predpismi pomerne podrobne upravovali). Pre predveľkomoravské a veľkomoravské obdobie je podľa nášho názoru typické len uzatváranie manželstva kúpou manželky a v období nasledujúcim po kristianizácii sa pomaly rozširovalo uzatváranie manželstva tzv. manželskou zmluvou, teda uzatváranie manželstva pred tvárou cirkvi (pričom ojedinelý únos nie je možné úplne vylúčiť, ale, podľa nášho názoru, už takéto správanie nebolo v spoločnosti ani prevažujúcim, dokonca ani spoločensky akceptovaným).

Pri takto formulovanom predpoklade o neexistencii únosu ako formy uzatvárania manželstva sme sa museli vyrovnáť aj so skutočnosťou, že už prví uhorskí panovníci únos ako formu uzatvárania manželstva zakazovali. Podľa nášho názoru, ak teda Slovania v sledovanom období únos ako formu uzatvárania manželstva už nerealizovali, „priniesli“ ho so sebou príslušníci staromaďarských kmeňov, ktorých lúpežná povaha v danom období bola všeobecne známa. Uvedené konštatovanie však nie je možné verifikovať, a treba mu venovať bližšiu pozornosť v ďalšom vedeckom skúmaní.

ZOZNAM LITERATÚRY

- BARTOŇKOVÁ, D. – HAVLÍK, L. (eds.): *Magne Moraviae fones historici*. Vol. 1–5. Brno a Praha: Univerzita J. E. Purkyně, 1966 – 1977.
- BARTL, J. – KAMENICKÝ, M. – VALACHOVIČ, P.: *Dejepis pre 1. ročník gymnázií*. Bratislava: SPN, 2002, 269 s.
- DORULA, J.: O niektorých starých slovenských slovách a právnych termínoch. In: *Československý terminologický časopis*. č. 5. 1966, s. 307 – 315.
- ĐYČENKO, G.: *Polnyi cerkovno-slavyansky slovar*. Moskva: Vydavateľské oddelenie Moskovského patriarchátu, 1993, 1120 s.
- HAVLOVÁ, E. et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 2. díl. Praha: Academia, 1990, 62 s.
- HAVLÍKOVÁ, L.: Zpráva o stavu studia právního postavení ženy ve velkomoravské

- společnosti. Reflexe v české, moravské a slovenské historiografii. In: *Konštantínove listy*, 6, 2013, s. 46 – 68.
- HAUPTOVÁ, Z. et al: *Slovník jazyka staroslověnského*, zv.36. Praha: Academia, 1983, 62 s.
- JANYŠKOVÁ, I. et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 15. díl. Praha: TRIBUN EU, 2010, 62 s.
- KIZLINK, K.: Právo Velké Moravy. In: *Právníké štúdie*, XVII, 1969, 3, s. 433 – 486.
- KURZ, J.: *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: SPN, 1969, 245 s.
- LACLÁVÍKOVÁ, M – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, 415 s.
- LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, 2002, 626 s.
- MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV, 1957, 864 s.
- MAŃCZAK, W.: *Przedhistoryczne migracje slowian pochodzenie języka staro-cerkiewno-slowiańskiego*. Krakov: Poľská akadémia vied, 2004, 168 s.
- MARSINA, R. a kol.: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Slovensko očami cudzincov*. Bratislava 1999, 311 s.
- RATKOŠ, P.: *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1964, 459 s.
- STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk/1*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1978, 370 s.
- STANISLAV, J.: *Starosloviensky jazyk/2*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1987, 312 s.
- ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ, J.: *Latinsko/slovenský – slovensko/latinský slovník*. Bratislava: SPN, 1998, 1222 s.
- URBAŇCZYK, P. (ed.): *„Neslované“ o počátcích Slovanů*. Praha: Karolinum, 2012, 137 s.
- VAŠICA, J.: *Literární památky epochy velkomoravské*. Praha: Lidová demokracie, 1966, 287 s.
- VARSÍK, B.: *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi)*. Bratislava: VEDA, 1994, s. 11 – 46.
- VEČERKA, R.: *Staroslověňština*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. 273 s.
- ŽIGO, P. – KUČERA, M.: *Na písme zostalo (dokumenty Veľkej Moravy)*. Bratislava: Perfect, 2012, 157 s.

Vplyv Katolíckej cirkvi na formu uzavretia manželstva na území Slovenska v historickom priereze

The Influence of Catholic Church on the Contraction of Marriage in Slovakia in Historical Overview

INGRID LANCZOVÁ*

Abstrakt: Štúdia sleduje vplyv Katolíckej cirkvi na historicko-právny vývoj formy uzatvorenia manželstva na území Slovenska, s prihliadnutím na súhlas ako konštitutívny prvok vzniku manželstva a svedeckú prítomnosť. V prvej časti je pozornosť venovaná kánonickej úprave a reakcii na ňu v právnej úprave na Veľkej Morave a jej dodržiavaniu vo veľkomoravskej spoločnosti. Druhá časť poukazuje na konformitu úpravy v Uhorsku od 11. do 19. storočia s kánonickým právom, vyzdvihujúc osobitosti v uhorských manželsko-právnych pomeroch.

Kľúčové slová: forma uzavretia manželstva, Katolícka cirkev, manželský konsenzus, svedecká účasť, kánonické právo, manželské právo, vznik manželstva, Veľká Morava, Uhorsko

Abstract: The study follows the influence of Catholic Church on the contraction of marriage in Slovakia, paying attention to the legal aspects such as the spousal consent and presence of witness- clergyman. In the first part, the attention is being split between the canon regulation and the reaction on this regulation in Great Moravian society. The second part mirrors the conformity of the Hungarian legal regulation of the field in question with the canon law between the 11th and 19th century, emphasizing the peculiarities of the marriage law in Hungarian society.

Keywords: contraction of marriage, Catholic Church, spousal consent, presence of witnesses, canon law, marriage law, Great Moravia, Kingdom of Hungary

Vplyv materiálnych prameňov práva, medzi inými aj náboženstva, na právnu úpravu je nespochybniteľným historickým faktom. Od prelomu 8. a 9. storočia mala intenzívnejšia kristianizácia na území Slovenska vplyv na takmer všetky oblasti života a výsledkom ďalšej vlny kristianizácie Uhorska v 11. storočí bolo dotváranie kresťanskej spoločnosti a s tým súvisiace podriadenie úpravy manželského práva výhradne kánonickému právu.¹ K zmene pomerov pre katolíkov došlo až od konca 19. storo-

* JUDr. Ingrid Lanczová, Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; inge.lanczova@gmail.com

¹ V zákonoch kráľa sv. Štefana (Štefan, I/ 2) sa ustanovilo, že v cirkevných záležitos-

čia, charakterizovaného sekularizáciou, ktorej vplyv možno pozorovať aj v súčasnosti prostredníctvom zákonnej úpravy uzavretia manželstva formulovanej v zákone o rodine nasledujúco: „*Manželstvo sa uzaviera súhlasným vyhlásením snúbencov pred orgánom obce alebo mestskej časti, ktorá vedie matriku, alebo pred orgánom registrovanej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti. Snúbenci verejne a slávnostným spôsobom v prítomnosti dvoch svedkov vyhlásia, že uzavierajú manželstvo.*“²

V štúdií sa zameriame na skúmanie tézy, nakoľko je predmetné ustanovenie zákona o rodine výsledkom kánonickej úpravy, pričom sa pokúsime odpovedať na nasledujúce otázky: Aký vklad Katolíckej cirkvi (ďalej len Cirkev) vidíme na súčasnej štátnej úprave uzavretia manželstva? Akým spôsobom Cirkev ovplyvňovala formu uzavretia manželstva na území Slovenska a aká bola nadväzná reakcia spoločnosti? Akým vývojom prešiel prístup Cirkvi k inštitútu manželstva?³ Odpovede budeme

tiach sa má postupovať podľa kánonických predpisov a zákony kráľa Ladislava (Ladislav, I/ 4) hovoria o biskupoch odmietajúcich zrušiť manželstvo so ženou. Z toho možno vyvodíť, že manželské veci boli cirkevnými záležitosťami, ktorých podriadenie pod kánonické právo Arpádovci rešpektovali. Neznamená to však, že by manželstvo v Uhorsku bolo od začiatku inštitútom kánonického práva. Naopak, bolo kombináciou vplyvu kristianizácie a prirodzeného práva (a prirodzených zákonitostí; *matrimonium*, z lat. *mater* a *munus*, chápané ako inštitút na naplnenie základnej ženskej funkcie materstva). In LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1790*. Trnava: Typi universitatis tyrnaviensis, 2007, s. 61 a s. 71.

² § 2, zákon 36/2005, Z. z.

³ Dôkazom tvrdenia, že manželstvo bolo v centre pozornosti Cirkvi od prvých storočí, je aj *Directa Decretal*, historicky prvý pápežský dekrét vôbec, v ktorom pápež Siricius v roku 385 ustanovil, že je nepripustné, aby si muž vzal za ženu dievča, ktoré je s iným zasnúbené. In SOMERVILLE, R. – BRASINGTON, B.: *Prefaces to Canon Law Books in Latin Christianity*. New Haven: Yale University Press, 1998, s. 36. Originál manuskriptu dostupný na: <http://faculty.cua.edu/pennington/Canon%20Law/Decretals/SiriciusDecretalStGall671-1.htm>.

Tiež pápež Inocent I. v jednom zo svojich listov napísal: „*Požehnanie udelené kňazom ženíchovi a neveste, predstavuje plnenie Božieho zákona už od počiatku.*“ O skutočnej záväznosti v týchto prípadoch síce hovoriť nemožno, no medzi kresťanmi platilo pravidlo: „*Roma locuta est, causa finita est.*“ In KADZIOCH, G.: *Il ministro del sacramento del matrimonio nella tradizione e nel diritto canonico latino e orientale*. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997, s. 29

Cirkev sa vyjadřila aj k forme uzavierania manželstva germánskymi kmeňmi, spomedzi ktorých Markomani a Kvádi obývali aj územie dnešného Slovenska. Cirkvou akceptovaným bol ich oficiálny zväzok – *Muntehe*, ktorý vzišiel väčšinou z rozhodnutia rodiny a sprevádzali ho dary pre nevestinho otca alebo poručníka. Kritizovaný však bol jeho protiklad – *Friedelehe*, manželstvo z náklonnosti, ktoré vzniklo bez obradu a bez zásahu rodičov – dohodou medzi manželmi alebo únosom a cirkev ho kritizovala pre neverejný charakter a nepodarovanie vena. In

hľadať s prihliadnutím na vybrané formálne a materiálne znaky manželskej zmluvy, ktoré podľa kánonistiky naplňajú formu aj obsah platného manželstva, konkrétne na materiálno-právny inštitút konsenzu muža a ženy a formálno-právnu prítomnosť duchovnej osoby a svedkov.⁴

Rozdiel vo forme uzavretia manželstva pred príchodom kristianizačných misií v predveľkomoravskom a veľkomoravskom období aj po ňom je možné sledovať u Slovanov, u ktorých existovali dva druhy uzavretia manželstva: únosom a na základe dohody s rodičmi o výkupe, keďže Cirkev aj pri uzatváraní manželstva málo konzervovala a mnohé potláčala.⁵

Už biskupi ranej rímskej Cirkvi⁶ horlili za vyžiadanie si biskupského súhlasu pri uzavieraní manželstva, avšak odporúčanie malo zriedkakedy právnu silu zákazu, a preto sa ani na ranokristianizovanej Veľkej Morave manželstvo neuzatváralo za prítomnosti duchovného a spoločnosť sa spravovala iste aj pôvodnými, pohanskými rituálmi. Takisto môžeme doložiť, že na Veľkej Morave nedošlo k výslovnému zákazu únosu ako formy uzavretia manželstva.⁷ V Nomokanone síce bolo uvedené nasledujúce: „*O únoscch sme sami nariadili, aby i oni i tí, ktorí sa únosu zúčastnia, boli tri roky vylúčení z modlitby. Čo sa deje bez násilia, je bez viny;*“ avšak otázne je, nakoľko vtedajšej spoločnosti s *hrubou úrovňou kresťanstva*, ako to definovala Mohučská synoda v 9. storočí, prekážalo byť vylúčený z modlitieb, a preto takéto ustanovenie dodržiavať. Kým totiž rímsky právnik Tertulianus už v 2. storočí hovoril o veriacich vyžadujúcich si prítomnosť kňazov pri uzatvorení manželstva, veľkomoravské pramene v totožnej veci zachované nemáme, pravdepodobne preto, že vznik manželstva na Veľkej

KARRAS, R. M.: *Unmarriages: Women, Men and Sexual Unions in the Middle Ages*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1957, s. 19

Zároveň učenie apoštola sv. Pavla (1 Kor 7, 2), ktorý hlásal, že je lepšie vstúpiť do manželstva, než zhorieť v pekle (pre smilstvo), je potvrdením výroku o vývoji prístupu Cirkvi samotnej k manželstvu.

⁴ NEMEC, M.: *Základy kánonického práva*. Bratislava: Wolters Kluwer (Iura Edition), 2007, s. 114

⁵ Cirkev kritizovala únos a trvala na potláčaní bujarých svadobných zábav s pohanským nádychom (prezliekanie sa do zvieracích koží) a erotickým nádychom (ktorého reminiscenciou je napríklad súčasný svadobný zvyk snímania podvázku). In NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů*. Praha: Bursik & Kohout, 1911, s. 72 a s. 92. K rovnakým názorom v neskorších výskumoch dospeli aj Saturnik a Komorovský.

⁶ Napr. Ignácus z Antiochie. KIRBY, P.: *Historical Jesus Theories*. In *Early Christian Writings*, [cit. 28.9.2015]. Dostupné na internete: <<http://www.earlychristianwritings.com/text/1clement-hoole.html>>.

⁷ Na Mohučskej synode (852) sa odsudzoval len únos vydatej ženy. *Decreta synodi Moguntiensis 11*. In BARTOŇKOVÁ, D.: *Magnae Moraviae fontes historici IV: Leges, Textus iuridici, Supplementa*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1971, s. 34

Morave nebol výraznejšie spojený s kresťanskými náboženskými rituálmi.⁸ To môže byť prípadne dôvodom, prečo vtedajšia spoločnosť ťažšie prechádzala na kresťanský koncept manželstva a kánonickú formu jeho uzavretia za prítomnosti duchovného⁹ a v súlade s kánonickými normami. Je preto pravdepodobné, že aj po kristianizácii ostala forma uzavretia manželstva na Veľkej Morave nezmenená, hoci Cirkev od začiatku chápala manželstvo ako konsenzus muža a ženy¹⁰ vstupujúcich do „zmluvy, ktorej obsah určil Boh“. ¹¹ Samotný obrad na Veľkej Morave nebol kresťanskou, ale súkromnou, t. j. rodinnou záležitosťou spojenou s darmi (vo Fuldských análoch sa v súvislosti so svadbou Moravanov spomenul poklad aj svadobná výbava nevesty) a viacerými symbolickými, no nie náboženskými rituálmi. Žena sa nestala manželkou na základe vyslovenia súhlasu, ale tzv. uchopením za ruku a uvedením na lôžko mužovho domu za prítomnosti svedkov. Nevychádzalo sa z Cirkvou požadovanej vzájomnosti a rovnosti, ale z dominantného postavenia muža – ženicha a otca nevesty a subordinovaného postavenia ženy. Vyplýva to zo slovanských svadobných rituálov (žena snímala ženichove topánky) aj z nasledujúceho ustanovenia Nomokánonu: „Dievčatá, ktoré sa vydajú proti vôli otcovej, dopúšťajú sa smilstva. Ak sa s tým aj rodičia zmieria, aj tak súnaďalej povinné neprijímať a dostanú i epítímiu.“¹² Zo súdobých prameňov hovoriacich o svadbe, odkazoch na symbolický únos a daroch možno predpokladať, že únos *de facto* na Veľkej Morave vymizol a nahradil ho výkup nevesty, no nemožno jednoznačne povedať, či táto prax bola výsledkom kristiani-

⁸ Najmä omšou, čo vyplýva z rekonštrukcie praslovanskej svadby lingvistami Hirtom (HIRT, H.: *Die Indogermanen*. Strassburg: K. J. Trübner, 1905) a Schröderom (SCHRÄDER, O.: *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*. Strassburg: K. J. Trübner, 1901).

⁹ To, že spoločnosť verila v „silu pohanského uzavretia manželstva“ svedčia i dodnes dochované zvyky únosu a výkupu nevesty na Slovensku.

¹⁰ Nutnosť súhlasu zdôraznil aj pápež Mikuláš I. vo svojich odpovediach Bulharom, ktorý ho povýšil nad všetky ostatné náležitosti, a teda aj nad prítomnosť kňaza; „*Sufficiat secundum leges solus consensus*.“ In BERTOLINI, G.: *Intenzione coniugale e sacramentalità del matrimonio*. Roma: Wolters Kluwer, 2008, s. 48

¹¹ To, že Cirkev už od 1. st. po Kristovi chápala manželstvo ako „zmluvu“ muža a ženy dosvedčujú názory cirkevných otcov; Napríklad Tertullianus tvrdil, že manželstvo vzniká prostredníctvom súhlasu, a sv. Ambróz na príklade Jozefa a Márie dosvedčil, že konštitutívnym prvkom ich zväzku bol súhlas (In KADZIOCH, G.: *Il ministro del sacramento del matrimonio nella tradizione e nel diritto canonico latino e orientale*. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997, s. 27), aj v texte spomínaná dobová kánonistika. Starozákonná úprava bola však odlišná – vznik manželstva bol často výsledkom dohody otcov budúcich manželov.

¹² BARTOŇKOVÁ, D.: *Magnae Moraviae fontes historici IV: Leges, Textus iuridici, Supplementa*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1971, s. 341 (čl. XLII).

zácie alebo skôr rodiaceho sa ekonomického uvažovania spoločnosti pod vplyvom zahraničia.¹³ Vzhľadom na to, že vzájomný súhlas muža a ženy nebol konštitutívnym prvkom vzniku manželstva na Veľkej Morave a nemáme zachované správy o prítomnosti duchovného na svadobnom obra-de, nemožno povedať, že forma uzavretia manželstva bola na Veľkej Mo-rave v súlade s požiadavkami kánonického práva. Pomalosť a pozvoľnosť umožnenia vplyvu vonkajšej (t. j. územia nie od začiatku vlastnej) moci na manželstvo boli však prirodzené, vzhľadom na chápanie manželských vzťahov a ich účinkov ako výlučne intímnych, rodinných.

K výraznejšej zmene v osobnom manželskom práve dochádza až ná-stupom Arpádovcov, trvajúcich na kresťanskej viere celej spoločnosti,¹⁴ a reflexiou na viaceré významné udalosti, ku ktorým v Cirkvi došlo do začiatku 14. storočia. Medzi tými najväčšími sú bezpochyby Graciánov dekrét,¹⁵ dekréty pápeža Alexandra III. a Gregora IX. a naň nadväzujúca *Summa* o manželstve Raymonda z Peñafortu, všetky s platnosťou v kresťanských štátoch z autority pápeža.¹⁶

Graciánov dekrét¹⁷ sa úprave manželského práva venoval v kauzách 27 – 36. O súhlase muža a ženy ako o konštitutívnom prvku uzavretia manželstva v doslovnej formulácii sa píše v *cause* 27 toto: „*Môže dievča zasnúbené mužovi odvolať túto dohodu a zasnúbiť sa s iným? Existuje medzi nimi manželstvo alebo môžu odstúpiť? Odpoveď: To, či medzi nimi existuje man-*

¹³ Ibrahim ibn Ya'qub o Slovanoch: „*Ak má muž dve alebo tri dcéry, sú príčinou jeho bohatstva, ak dvoch synov, sú príčinou jeho chudoby.*“ In WARNKE, A.: *9 Slavic Rituals & Customs of Ye Olden Days*. Dostupné na internete: <http://culture.pl/en/article/9-slavic-rituals-customs-of-ye-olden-days>. [cit.14.11.2015].

¹⁴ Štefan, I/13. In LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1790*. Trnava: Typi universitatis tyrnaviensis, 2007, s. 63

¹⁵ Hoci existujú názory, že Graciánov dekrét je súkromné akademické dielo bez po-vahy zákonnej autority, tým, že sa odvolával na pápežské dekréty a bol použitý vo fóre Rímskej kúrie a akceptovaný v praxi, nadobudol takú autoritu právnou obyčajou. In FILO, V.: *Stručný úvod do Graciánovho dekrétu*. Bratislava: Rímskokatolícka bohoslovecká fakulta UK, 1997, s. 27; HRDINA, A.: *Kánonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 41; KASAN, J. *Prameny cirkevného práva (Dějinný vývoj)*. Praha: Katedra historickoprávní na Římskokatolické Cyrilometodějské bohosl-ovecké fakultě, 1952, s. 26.

¹⁶ Aj v zákonoch kráľa sv. Štefana (Štefan, I/2) sa ustanovuje, aby „*biskupi postupovali podľa kánonických (cirkevných) zákonov*“. In LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1790*. Trnava: Typi universitatis tyrnaviensis, 2007, s. 61

¹⁷ Anglický preklad kánonov o manželskom práve predmetného dekrétu; In NOO-NAN, J. T.: *Marriage canons from the Decretum of Gratian and the decretals, Sext, Clementines and Extravagantes*. Dostupné na internete: <http://faculty.cua.edu/Pennington/Canon%20Law/marriagelaw.htm>. [cit. 2.10.2015].

želstvo sa dá dokázať jednoducho – na základe definície manželstva a prostredníctvom autority mnohých. Manželstvo je spoločenstvo muža a ženy, ktorí vedú nerozdielny spôsob života a ktoré je založené ich súhlasom.“ Kauza 30 hovorí o povinnej prítomnosti duchovnej osoby kvôli platnej forme uzavretia manželstva odmietnutím klandestinných, t. j. tajných (bez prítomnosti duchovného uzavretých) manželstiev. Vzhľadom na vyššie spomenuté ešte treba dodať, že ani Graciánov dekrét výslovne nezakázal únos ženy kvôli manželstvu, no podmienil ho dodatočným súhlasom otca unesenej dcéry a materiálnym zadosťučinením za jej únos. Táto úprava je zvláštna najmä pre dlhodobu zdôrazňovaný slobodný súhlas ženy aj muža ako konštitutívny prvok vzniku manželstva. „Od Graciána sa ale táto situácia rieši prevažne ako špeciálny prípad nedostatočného súhlasu ženy, keďže aj pápež Alexander III. (1159 – 1180) potvrdil, že nedostatok slobodne daného súhlasu oboma stranami zakladá prekážku platného manželstva¹⁸ a aj v odpovedi pápeža Inocenta II. adresovanej Poľsku v roku 1200 bolo uvedené, že vždy v obdobnom prípade ide o neplatné manželstvo, lebo manželstvo môže byť platné len na základe neskôr vyjadreného súhlasu ženy.“¹⁹

Pápež Gregor IX. vo svojom dekrete (1234) definitívne odsúdil klandestinné manželstvá, vyžadovaním prítomnosti duchovnej osoby pri uzatvorení manželstva a jej predchádzajúcej povinnosti vykonať ohlásky a zdôraznil, že súhlas snúbencov kreuje manželstvo.²⁰

¹⁸ ALEXANDER III.: Quum locum, X. 4.1.14, pozri KAMAS, J.: *The Separation of the Spouses with the Bond Remaining: Historical and Canonical Study with Pastoral Applications*. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997, s. 100

¹⁹ NĚMEC, D.: *Manželské právo katolíckej cirkve s ohľadom na platné české právo*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 62

²⁰ Doslovný preklad kánonov týkajúcich sa vzniku manželstva; In GREGOR IX.: *Dekréty Gregora IX.*, kniha IV, titul III, kán. 1: „Neexistuje predpoklad v prospech klandestinného manželstva...“ kán. 3: „Pred uzavretím manželstva by kňaz mal v kostole umiestniť verejné ohlásky, aby mohol ktokoľvek, v stanovenom čase, prezentovať jeho prekážky...“ a titul I, kán. 1: „Manželstvo vzniká jedine súhlasom a nedodržanie zvykov krajiny, nezakladá jeho neplatnosť“ kán. 13: „Ak žena vstúpi do manželstva s mužom proti svojej vôli, nevyjadri ani neskorší súhlas a vydá sa za iného, toto manželstvo je platné. Takto to je stručne vyjadrené. Vychádzajúc z tejto interpretácie, je otvorenou otázkou, či manželstvo uzavreté zo strachu je podľa práva neplatné. Toto nie je výslovne uvedené.“ Záväznosti zasnub a ich predchádzaniu manželstvu sa venuje kán. 2: „Zásnuby, a teda dohoda o budúcom uzavretí manželstva sa ruší, ak ju zrušia snúbenci, hoci tak urobili pod prisahou“ kán.10: „Ten, kto prisahal vstúpiť do manželstva so ženou a nie je tam prekážka neplatnosti manželstva, má tak urobiť, lebo je to vynútitel'né cirkevnou cenzúrou“ kán. 15: „Zásnuby, po ktorých došlo k pohlavnému styku, nemôžu byť zrušené sobášom s iným. Manželstvo sa uzavrie, okrem prípadu takého strachu, ktorý by človeka donútil spadnúť“ kán. 16: „Ten, kto prisahal vstúpiť do manželstva, no želá si viesť pobožný život, má najprv vstúpiť do manželstva, aby splnil prisahu a potom vstúpiť do kláštora, avšak má tak urobiť

Cirkevnej úprave v manželských veciach zodpovedali aj zákony vydané v stredovekom Uhorsku. Uhorskí arcibiskupi sa zúčastnili na Štvrtom lateránskom koncile, ktorý odporučil uzavrieť manželstvo za prítomnosti svedkov a kňaza, ktorý mal sám zisťovať existenciu možných prekážok manželstva (inštitútom ohlások), na čo uhorská Cirkev reagovala pozitívne. Zachované sú aj správy o najmenej štyroch uhorských synodách z rokov 1222 – 1276 a najvýznamnejšej v Budíne z roku 1279, kde došlo k zavedeniu niektorých lateránskych dekrétov pre územie Uhorska, vrátane kánonov o manželstve,²¹ čím sa dokazuje konformita uhorskej manželsko-právnej úpravy s kánonickým právom. Napokon už v zákonoch kráľa sv. Štefana bolo uvedené, že „župani a sudcovia majú spravodlivosť vykonávať podľa zákonov Božského práva, v zhode s biskupmi“.²² Dôvod, prečo bolo manželstvo upravené práve zákonmi cirkevného práva, súvisí s vývojom kresťanských názorov od prvých storočí a ich upevnením prostredníctvom koncepcie chápania manželstva ako sviatosti.²³ Na rovnakom mieste, v článku 27, sa kráľ Štefan ešte prísnejšie vyjadroval k uzavretiu manželstva únosom ženy, ktorá mala byť vrátená rodičom a odškodnená desiatimi mladými voľmi

ešte pred tým, než došlo k pohlavnému styku;“ kán. 17: „Ten, kto prisahal vstúpiť do manželstva, má byť posúrený urobiť tak, väčšmi než donútený;“ kán. 22: „Zásnuby možno zrušiť sobášom s iným, no nemožno ich zrušiť zásnubami, a teda dohodou o budúcom manželstve.“ V nadväznosti na pápežský dekrét Raymond z Peñafortu odpovedal na otázku, či súhlas (na uzavretie manželstva) je súhlasom na spolužitie alebo na konzumáciu manželstva nasledujúco: „Bez ďalšieho rozlišovania treba povedať, že nie. Ak by to bol súhlas k spolužitiu, manželstvo by vznikalo medzi bratom a sestrou či medzi synom a matkou. Ak by to bol súhlas ku konzumácii, neexistovalo by manželstvo medzi Jozefom a Máriou, lebo tá slúbila ostať pannou, kým si Boh nebude priať iné. Boh nestvoril prvú ženu z hlavy muža, aby vládla, ani z nohy, aby bola otrokom, ale z rebra, aby bola jeho spoločníčkou a priateľkou. Na základe tohto súhlasu majú spolu žiť a viesť nerozdielny spôsob života.“ In RAYMOND Z PEÑAFORTU: *Summa o manželstve*. Toronto: PIMS, 2005, s. 20

²¹ HARTMANN, W. – PENNINGTON, K.: *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140 – 1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*. Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2008, s. 363

²² Štefan, I/2. In LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1790*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, s. 61.

²³ Bol to už Graciánov dekrét, ktorý ustanovil, že „manželstvo sa spravuje právom neba a nie právom súdu,“ ale definitívnym potvrdením bolo učenie o sviatostnej povahe manželstva. Prvá zmienka o nej pochádza z roku 1184, v ktorom sa uskutočnil koncil vo Verone, a písomne a menovite manželstvo medzi siedmimi sviatosťami uviedol pápež Gregor X. v liste byzantskému cisárovi Michaelovi Palaiologovi. Medzi objektívnymi dôvodmi sa uvádza, na Veronskom koncile prerokovaná, snaha Cirkvi poraziť prvé nadnárodné heretické hnutie katarov opozíciou ich vnímaniu manželstva ako „zla“. In LAWLER, M. G.: *Marriage and Sacrament: A Theology of Christian Marriage*. Collegeville: The Liturgical Press, 1993, s. 63

(ak je chudobný, piatimi), aj ak sa s jej rodičmi únosca udobril. Ako ustanovil kráľ Koloman: „*V prípade únosov žien, má byť sudcom biskup alebo arcidiacon.*“²⁴ Na Ostrihomskej synode²⁵ zdôraznil, že ak únoscom bol šľachtic, mal byť vystavený cirkevnému pokániu a povinnosti kompenzácie, no ak ním bol chudobný, mal byť predaný (do otroctva) s oholenou hlavou. Kráľ Koloman tiež požadoval uzavretie manželstva pred tvárou Cirkvi.

Vidíme, že po zhrnutí reflexií o manželstve prvého tisícročia do Graciánovho kódexu²⁶ došlo aj na území kresťanského Uhorska k výraznej zmene pri vzniku manželstva. Už to nebola vôľa muža, ktorá bola konštitutívnou pre vznik manželstva vo veľkomoravskej, polopohanskej spoločnosti, ale slobodný vzájomný súhlas oboch snúbencov, ktorý navyše nestačilo vysloviť v súkromí, ale bolo nutné vysloviť ho verejne, v prítomnosti duchovnej osoby a svedkov, ktorých výpovede nahrádzali funkciu neskorších, Tridentským koncilom zavedených, matrik. Neverbálny prejav v podobe uchopenia za ruku sa zmenil na povinnosť konkrétneho, zrejme miestnou obyczajou určeného, verbálneho prejavu. Preň bol vyžadovaný prítomný čas, pri dodržaní len malých obmien typu: „*Beriem si ťa za manželku*“ a následnej odpovede „*Beriem si ťa za manžela.*“²⁷ Nemožno však tvrdiť, že vznik manželstva v Uhorsku bol v období do 16. storočia bez výnimky homogénny a dôsledne konformný s úpravou podľa cirkevných noriem. Prirodzene, existoval problém so vžitím sa príslušných predpisov, čo dokazujú zachované doklady o presvedčení ľudu, že cirkevný obrad uzavretia manželstva bol len pre vyššiu spoločenskú vrstvu, (keďže kristianizácia v Uhorsku prebiehala zhora, od panovníka), čomu však biskupi protirečili vydávaním štatútov.²⁸

Obdobie konsolidácie v stredoveku vystriedalo v 15. a 16. storočí obdobie kritiky, kedy sa Európou šírili reformačné názory, ktoré neobišli ani manželstvo.²⁹ Uhorskí kňazi, zvyrazňujúc prirodzenoprávnu koncepciu

²⁴ Koloman, I/ 58 a Koloman II/15. In *DECRETA REGNI MEDIAEVALIS HUNGARIAE 1000 – 1301*. Idylwilld: Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1999, s. 29

²⁵ Prostredníctvom synod sa prejavila aj snaha o zmiernenie pápežských smerníc a ich prispôbenie pomerom v Uhorsku. In KOSZTOLNYIK, Zoltán J.: *Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and their Relations with Rome*. New York: East European Monographs, s. 107

²⁶ ASTURIAS, N. Á.: Tridentský koncil a nerozlučiteľnosť manželstiev: hermeneutické reflexe dosahu jeho učení. In *Revue církevního práva*, R 62 3/15. Praha: Společnost pro církevní právo, 2015, s.13

²⁷ RAYMOND Z PEÑAFORTU: *Summa o manželstve*. Toronto: PIMS, 2005, s. 13

²⁸ Svedčia o tom štatúty biskupa Filipa z Budína z roku 1279 a z Pešti z roku 1309 zakazujúce manželstvá uzatvárané mimo kostol.

²⁹ K reformnému učeniu Martina Luthera sa do konca 16. storočia hlásilo 90 % obyvateľov severného Uhorska (dnešného Slovenska), ako aj mnohí kňazi. V roku 1522 si Banská Bystrica vyžiadala reformačného kazateľa Šimona Bernhardta zo Sliezska,

manželstva, rovnako ako Martin Luther, kritizovali najmä sviatosťnú povahu manželstva, klandestinné manželstvá a neposlušnosť voči rodičom pri uzatváraní manželstiev považovali za neposlušnosť voči Bohu.³⁰ Reakciou na reformné názory zvnútra Cirkvi i tie protireformné, bol Tridentský koncil, na ktorom sa prijal reformný manželský dekrét *Tametsi*. Tzv. tridentská forma uzavretia manželstva, ktorú konštituoval, musela byť dôsledne dodržaná, ináč sa manželstvo považovalo za absolútne neplatné, čo predstavovalo veľkú zmenu a modernizáciu v porovnaní s predchádzajúcou úpravou, keď platné manželstvo vzniklo aj pri nedodržaní požadovanej formy manželskej zmluvy. V Uhorsku bola záväzná vzhľadom na prijatie tridentských dekrétov³¹ na Ostrihomskej synode, ktorá sa konala 23. apríla 1564.³²

V súvislosti so súhlasom muža a ženy, ako konštitutívnym prvkom manželstva, dekrét *Tametsi* zdôraznil požiadavku slobodného a výslovného súhlasu,³³ apeláciou na slobodu súhlasu „slabších subjektov“. Tými boli jednak poddaní, ktorých sloboda súhlasu k vzniku manželstva nesmela byť, pod hrozbou samočinne nastupujúcej kľatby, priamo ani nepriamo obmedzovaná žiadnym príslušníkom svetskej vrchnosti, a jednak nimi boli ženy. V súvislosti so slobodou ich súhlasu dekrét ustanovil trest exkomunikácie pre únoscov žien kvôli uzavretiu manželstva a rozširoval ho aj na osoby nazvané moderným trestným právom za spolupáchateľov. Únosca musel navyše ženu materiálne odškodniť a za manželku si ju mohol vziať len s jej súhlasom, vyjadreným na bezpečnom mieste, mimo jeho dosahu.³⁴

Nadalej sa v predmetnej úprave vyžadoval verbálny prejav súhlasu

rovnaký príklad nasledovali aj ďalšie mestá, napr. Bardejov (Wolfgang Schustel), Sabinov (Izák Lang) či Košice (Magister Achatius a Anton Transylvanus). In DAMANKOŠ, M.: *Šírenie reformácie v Uhorsku*. Prešov: Evanjelické kolegiálne gymnázium v Prešove. Dostupné na internete: http://www.ecav.sk/files/user/3_sirenireform_v_uhorsku.pdf. [cit. 28.9.2015].

³⁰ LUTHER, M.: *Werke*. Hamburg: Friedrich Perthes, 1827, s. 199: „Dass Eltern die Kinder zur Ehe nicht zwingen noch hindern, und die Kinder ohne der Eltern Willen sich nicht verloben sollen.“

³¹ Text dekrétov dostupný In WATERWORTH, J.: *The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent*. London: Dolman, 1848, s. 192 – 232.

³² ŠVECOVÁ, A.: Kánonické manželstvo v Uhorsku na prahu modernej doby (všeobecný hmotnoprávny základ). In *Revue církevního práva*, R 62 3/15. Praha: Společnost pro církevní právo, 2015, s. 24

³³ Na dobrovoľnosť vzájomného súhlasu upozorňovala aj dobová uhorská kánonistika: „Kde chýba vzájomný súhlas, neexistuje manželstvo.“ In KHLÓSZ, P.: *Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano-apostolico Hungariae regno usu recepta*. Tyrnaviae: Typis academicis Societatis Jesu, 1761, s. 180

³⁴ Ak bol únoscom klerik, dekrét ustanovil za jeho trest prepadnutie hodnosti.

v prítomnom čase,³⁵ pričom neskoronovoveká uhorská kánonistika neza-
budla zdôrazniť, že tichý súhlas nestačil pre vznik manželstva.³⁶

Dekrét výslovne neodporúčal vznik klandestinných manželstiev, keďže ustanovil nasledovné: „*A tých, ktorí by sa pokúsili uzavrieť manželstvo inak, než za prítomnosti miestneho farára (alebo iného kňaza so súhlasom farára samého či ordinára) a pred dvomi či tromi svedkami,*³⁷ *robí svätá synoda k takému manželstvu nespôsobilými a rozhoduje, že takéto manželské zmluvy sú neplatné a ničotné, ako ich i týmto dekrétom zneplatňuje a anuluje.*“³⁸ V dekréte sa ďalej trvalo na ohláškach tri týždne po sebe (hoci z jeho textu vyplýva, že ich nedodržanie nezakladalo neplatnosť uzavretého zväzku) a zápise záznamu o manželstve do sobášnej matriky, ktorú mal kňaz osobitne chrániť.

Názory Tridentského koncilu však vo viacerých otázkach preukazovali heterogénnosť. Okrem odlišných názorov na požiadavku minimálneho veku snúbencov, či na vyžiadanie súhlasu rodičov, to platilo aj pre samotnú prítomnosť farára pri uzavretí manželstva. Podľa prvého návrhu dekrétu *Tametsi* k uzavretiu manželstva postačovali traja svedkovia – laici. Až štvrtá, finálna úprava, sa zjednotila na povinnej prítomnosti cirkevnej osoby a minimálne dvoch svedkov – laikov.³⁹ Z konečnej verzie dekrétu

³⁵ Protestanti (ktorí sa po odlúčení od katolíkov museli vyrovnáť s otázkou, akým právom sa budú riadiť, a teda či budú vychádzať z učenia Mojžiša, rímskeho alebo predtridentského práva, ktoré si napokon zvolili, a ktoré bolo prispôbené prostredníctvom tzv. *Kirchenordnung*), vystupovali voči odlišovaniu uzavierania manželstva použitím prítomného, resp. budúceho času zdôvodnením, že v nemčine je táto požiadavka neuskutočniteľná. Požadovalo sa, aby vstup do manželstva bol vyjadrený v prítomnom čase. Ak by sa snúbenci vyjadrili o vstupe do manželstva použitím podmienky (a teda nie budúceho času), išlo by o zásnuby. Nejednotnosť praxe (odstránená v 18. storočí) spôsobovala problémy, čo bolo negatívne pre skutočnosť, aký veľký význam protestanti venovali dôslednému rozlišovaniu medzi zásnubami (považovanými za začiatok manželstva) a manželstvom samotným. Dôvodom striktného oddelenia a trvania na správnom verbálnom vyjadrení, bola požiadavka vyhnúť sa manželstvám uzatvoreným bez súhlasu rodičov, čo bola najväčšia odchýlka od existujúcej katolíckej úpravy. In COING, H.: *Europäisches Privatrecht: Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*. München: C. H. Beck, 1985, s. 229

³⁶ ŠVECOVÁ, A.: Kánonické manželstvo v Uhorsku na prahu modernej doby (všeobecný hmotnoprávny základ). In *Revue církevního práva*, R 62 3/15. Praha: Společnost pro církevní právo, 2015, s. 31

³⁷ „*Vhodnými svedkami budú také osoby, ktoré sú schopné chápať, o čo v danom manželskom súhlase ide.*“ In FRANK, I.: *Principia iuris civilis hungarici, Tomus I*. Pestini: Venui habent Eggenberge et Vigand, 1829, s.122

³⁸ HRDINA, I. A.: Tridentský dekret *Tametsi*. In *Revue církevního práva*. Praha: Společnost pro církevní právo, 1997, s. 235. Text Dekréty dostupný na internete: <https://history.hanover.edu/texts/trent/ct24.html>.

³⁹ Významný právnik a odborník na cirkevné dejiny, J. A. Jemolo, ďalej nadviazal na spomínaný a opakovane sa objavujúci problém nejednohlasnosti, resp. diverzity

je zrejماً pasívna funkcia takejto cirkevnej osoby pri uzavretí manželstva, a to na úrovni svedka. Potvrdením spomenutej teórie je aj zákaz retroaktivity vyjadrený v dekréte nasledujúco: „*Hoci (Tametsi) sa nespochybňuje, že klandestinné manželstvá, uzavreté so slobodným súhlasom sú platné a skutočné manželstvá, pokiaľ ich Cirkev neustanovila za neplatné, [...] svätá Cirkev a Boh sa vždy, pre najsprávnejšie dôvody, štítia takých manželstiev a zakazovali ich.*“ Zmenu na aktívne postavenie cirkevnej osoby pri uzatvorení manželstva prinášajú až neskoršie storočia, hoci moderná kánonistika naďalej používa termín „úradný svedok“. ⁴⁰

Tridentská úprava platila v Uhorsku až do konca 19. storočia, ⁴¹ v súlade s požiadavkou Cirkvi, že manželstvo nemôže byť závislé od civilnej moci. ⁴² Dokladom dôsledného dodržiavania kánonického práva sú diela súdobých právnikov ⁴³ a napríklad aj Ostrihomský rituál k vysluhovaniu sviatosti manželstva. ⁴⁴ V príhovore Ostrihomského rituálu ⁴⁵ arcibiskup

názorov v rámci Tridentského „normotvorného procesu“ a ustanovil ho za východiskový bod zatiaľ pomalého procesu ingerencie svetskej moci do manželských záležitostí. In LOMBARDI, D.: *Il Matrimonio. Norme, giurisdizioni, conflitti nello stato fiorentino del Cinquecento*. Roma- Torino: Ministero per i beni culturali e ambientali, 1994, s. 788

⁴⁰ Napr. NEMEC, M.: *Základy kánonického práva*. Bratislava: Wolters Kluwer (Iura Edition), 2007, s. 115.

⁴¹ Do roku 1894, keď sa prijali zákonné články XXXI a XXXIII/1894.

⁴² Predmetné učenie je explicitne vyjadrené v liste pápeža Pia VI. uhorskému biskupovi z Egeru z 11. júla 1789. In KAMAS, J.: *The Separation of the Spouses with the Bond Remaining: Historical and Canonical Study with Pastoral Applications*. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997, s. 138

⁴³ Napr. FRANK, I.: *Principia iuris civilis hungarici, Tomus I*. Pestini: Venui habent Egenberge et Vigand, 1829, § 83: „Pretože u nás sa [manželstvo] spája s náboženstvom. Špeciálne katolíci dodržiavajú kánonické právo...“ a JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privat-rechtes*. Wien: Bey Carl Ferdinand Beck, 1818, s. 79. Tiež: KHLÖSZ, P.: *Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano-apostolico Hungariae regno usu recepta*. Tyrnaviae: Typis academicis Societatis Jesu, 1761, s. 166: „Manželstvo vzniklo pre svet ešte v raji od samotného Boha, aby sa stalo spoločenstvom pre všetkých, aj neveriacich;“ a KELEMEN, E.: *Institutiones Juris Hungarici Privati, Liber I*. Budae: Typis regiae scientiarum univer. hungariae, 1818, s. 324: „Na manželstvo, ktoré sa nazýva aj nuptiae, connubium, conjugium, môžeme nahliadať rôznym spôsobom podľa rôznych práv a náboženstiev.“

⁴⁴ „Farár musí poznať všetky kánonické predpisy a tiež závery Tridentského koncilu a má ich starostlivo dodržiavať. Predovšetkým si má zapamätať, že neexistuje žiadne (platné) manželstvo, ktoré vzniklo únosom (krádežou ženy), tiež tajné, t. j. také, kde chýba prítomnosť príslušného miestneho farára alebo iného kňaza, ktorý má v danej farnosti fakultu (povolenie) uzavierať manželstvo, a pred dvomi- tromi svedkami.“ In LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku. I zväzok. (Od najstarších čias do roku 1848)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2015, s. 154

⁴⁵ Slovenský text príhovoru In JUDÁK, V.: Ostrihomský rituál. In *Slovenské pohľady*, 4/2015. Martin: Matica slovenská, s. 9

Peter Pázmán uviedol, že čo sa týka vysluhovania sviatosti manželstva, vo všetkom je zhodný s Rímskym rituálom, okrem špeciálneho zvyku pri slávení sobáša, ktorý sa používa od čias obrátenia uhorského ľudu.⁴⁶ K ohláškam sa v Ostrihomskom rituáli uviedlo, že ich farár, odetý v bielom rúchu, vykoná v domácom jazyku ľudu,⁴⁷ a ak by sa do dvoch mesiacov po ohláškach sobáš neuskutočnil, treba ich zopakovať, ak biskup neustanoví ináč.

Záver

Štúdiou sme poukázali na skutočnosť, že aj učenie Cirkvi o vzniku, resp. uzavretí manželstva prechádzalo v priebehu storočí vývojom. Názory Cirkvi sa nemenili v súvislosti s inštitútom vzájomného súhlasu muža a ženy, lebo ten sa od začiatku vnímal ako konštitutívny prvok manželstva. Konformitu preukazovalo aj chápanie dobrovoľnosti a slobody takéhoto súhlasu ako jeho nevyhnutných náležitostí, avšak vývojom prešla písaná právna úprava predmetnej oblasti, ako aj spôsob vyjadrenia súhlasu. Azda najpodstatnejší vývoj v postoji Cirkvi vidíme v požiadavke verejnosti uzatvorenia manželstva a s ňou spojennej povinnej prítomnosti duchovného a svedkov, ako aj zavedenia povinnosti viesť matriky v každej miestnej farnosti, a s tým súvisiaci najmarkantnejší posun – od tolerovania nedodržiavania stanovenej formy vzniku manželstva k jej striktnému dodržiavaniu, pod hrozbou absolútnej neplatnosti vzniknutého manželstva.

Zdokladovali sme tiež paralelu medzi nárastom autority kánonickej úpravy a tomu zodpovedajúcemu nárastu jej akceptácie uhorskou (avšak nie veľkomoravskou) spoločnosťou, čo potvrdila uhorská právna veda z 18. a 19. storočia. Dôvod nekonformity vzniku manželstva s normami

⁴⁶ Po snúbencami vyjadrenom súhlase s manželstvom, kňaz vykoná prisahu jednotlivu pre ženícha a pre nevestu pri zložení ich pravých rúk na sväté relikvie tak, že predrieka slová prisahy, ktoré opakuje najprv ženích a potom nevesta. Kňaz ich potom posvätených svätenou vodou v pokoji prepustí a v slávení sv. omše pokračuje podľa rímskeho misálu.

⁴⁷ T. j. v nemeckom, maďarskom a slovenskom (a latinskom) boli uverejnené v Ostrihomskom rituáli aj otázky a odpovede pri sobášnych obradoch. Napr. otázky pre ženícha a nevestu: „*Pitam sa teba na tvoju kresťanskú vieru, abis mne povedel, syli zadanij zginu osobu alebo nie slubilly manželstvo ziadnej druhei osobe mimo tego pocitovei osobi? Milugešli tuto poctivu osobu? Chcešli sebe vziazat za pravu av vernu manzélku? Pitam sa teba po druhiu, abis mne oznamil na tvovogu vvieru kresťanskú, niel mezi vvami neyakeho krvneho priatelstva, svagerstva, kmotrovstva lebo neyakei ginej prekazki, kteraby medzi vvami stavv manzélsky prekazit mohla?*“ In JUDÁK, V.: Ostrihomský rituál. In *Slovenské pohľady*, 4/2015. Martin: Matica slovenská, s. 11.

kánonického práva vo veľkomoravskej spoločnosti vidíme aj v skutočnosti, že Slovania boli kristianizácii vystavení až následne (kresťanstvo sa snažilo vytlačiť pohanstvo), kým uhorská spoločnosť bola kristianizovaná hneď od jej vzniku.

Na záver tvrdíme, že forma uzavretia manželstva, ktorá je v súčasnosti upravená v úvode spomínanom § 2, Zákona o rodine, Z. z., je výsledkom recepcie kánonického práva pozitívnym svetským právom. S prihliadnutím na predmetné ustanovenie sa dostávame k záveru, že takmer celá časť súčasnej úpravy formy uzavretia manželstva (súhlasné vyhlásenie, pred orgánom registrovanej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti, verejne, slávnostným spôsobom, v prítomnosti dvoch svedkov) odráža desať storočí, počas ktorých úprava manželských vecí podliehala kánonickému právu. Len jedna časť predmetného paragrafu (možnosť uzavretia manželstva pred orgánom obce alebo mestskej časti, ktorá vedie matriku) je výsledkom sekularizačných tendencií minulých dvoch storočí.

ZOZNAM LITERATÚRY

- BAK, M. – BÓNIS, G. – SWEENEY, J. R.: *Decreta Regni Medievalis Hungariae 1000 – 1301*. Idylwilld: Charles Schlacks, Jr. Publisher, 1999
- BARTOŇKOVÁ, D.: *Magnae Moraviae fontes historici IV: Leges, Textus iuridici, Supplementa*. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1971
- BERTOLINI, G.: *Intenzione coniugale e sacramentalità del matrimonio*. Roma: Wolters Kluwer, 2008
- COING, H.: *Europäisches Privatrecht: Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*. München: C. H. Beck, 1985
- FILO, V.: *Stručný úvod do Graciánovho dekrétu*. Bratislava: Rímskokatolícka bohoslovecká fakulta UK, 1997
- FRANK, I.: *Principia iuris civilis hungarici, Tomus I*. Pestini: Venui habent Eggenberge et Vigand, 1829
- HARTMANN, W. – PENNINGTON, K.: *The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140 – 1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX*. Washington, D. C.: The Catholic University of America Press, 2008
- HIIRT, H.: *Die Indogermanen*. Strassburg: K. J. Trübner, 1905
- HRDINA, I. A.: *Kánonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002
- JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privat-rechtes*. Wien: Bey Carl Ferdinand Beck, 1818
- KADZIOCH, G.: *Il ministro del sacramento del matrimonio nella tradizione e nel diritto canonico latino e orientale*. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997
- KAMAS, J.: *The Separation of the Spouses with the Bond Remaining: Historical and Canonical Study with Pastoral Applications*. Roma: Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1997
- KARRAS, R. M.: *Unmarriages: Women, Men and Sexual Unions in the Middle Ages*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1957
- KASAN, J.: *Prameny cirkevního práva (Dějinný vývoj)*. Praha: Katedra historickoprávní na Římskokatolické Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě, 1952

- KELEMEN, E.: *Institutiones Juris Hungarici Privati, Liber I.* Budae: Typis regiae scientiarum univer. hungariae, 1818
- KHLÓSZ, P.: *Praxis seu forma processualis fori spiritualis in Mariano-apostolico Hungariae regno usu recepta.* Tyrnaviae: Typis academicis Societatis Jesu, 1761
- KOSZTOLNYIK, Zoltán J.: *Five Eleventh Century Hungarian Kings: Their Policies and their Relations with Rome.* New York: East European Monographs, 1981
- LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku. I zväzok. (Od najstarších čias do roku 1848).* Trnava: Typi universitatis tyrnaviensis, 2015
- LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1790.* Trnava: Typi universitatis tyrnaviensis, 2007
- LAWLER, M. G.: *Marriage and Sacrament: A Theology of Christian Marriage.* Collegeville: The Liturgical Press, 1993
- LOMBARDI, D.: *Il Matrimonio. Norme, giurisdizioni, conflitti nello stato fiorentino del Cinquecento.* Roma – Torino: Ministero per i beni culturali e ambientali, 1994
- LUTHER, M.: *Werke.* Hamburg: Friedrich Perthes, 1827
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. (od najstarších čias do roku 1848).* 2. dopln. a preprac. vyd. Bratislava: Wolters Kluwer, 2015
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848 – 1948).* Kraków: Spółok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014
- NĚMEC, D.: *Manželské právo katolíckej cirkve s ohľadom na platné české právo.* Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2005
- NEMEC, M.: *Základy kánonického práva.* Bratislava: Wolters Kluwer (Iura Edition), 2007
- NIEDERLE, L.: *Život starých Slovanů.* Praha: Bursík & Kohout, 1911
- RAYMOND Z PEÑAFORTU: *Summa o manželstve.* Toronto: PIMS, 2005
- SCHRÄDER, O.: *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde.* Strassburg: K. J. Trübner, 1901
- SOMERVILLE, R. – BRASINGTON, B.: *Prefaces to Canon Law Books in Latin Christianity.* New Haven: Yale University Press, 1998
- WATERWORTH, J.: *The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent.* London: Dolman, 1848

Časopisecká literatúra

- ASTURIAS, N. Á.: Tridentský koncil a nerozlučiteľnosť manželstvá: hermeneutické reflexe dosahu jeho učení. *Revue církevního práva*, Praha, R 62 3/15, 2015
- HRDINA, I. A.: Tridentský dekret Tametsi. *Revue církevního práva*, Praha, R 11 3/98, 1997
- JUDÁK, V.: Ostrihomský rituál. *Slovenské pohľady*, Martin, 4/2015, 2015
- ŠVECOVÁ, A.: Kánonické manželstvo v Uhorsku na prahu modernej doby (všeobecný hmotnoprávny základ). *Revue církevního práva*, Praha, R 62 3/15, 2015

Internetové zdroje

- DAMANKOŠ, M.: Šírenie reformácie v Uhorsku. In *Evanjelické kolegiálne gymnázium v Prešove* [online]. Prešov: Evanjelické kolegiálne gymnázium, 2015. [cit. 28.9.2015]. Dostupné na internete: http://www.ecav.sk/files/user/3_siren timer_reform_v_uhorsku.pdf
- NOONAN, J., T.: Marriage canons from the Decretum of Gratian and the decretals, Sext, Clementines and Extravagantes. In *Marriage canons from the Decretum of Gra-*

tian and the decretals, Sext, Clementines and Extravagantes [online]. Oregon: University of Oregon, 1967. [cit. 2.10.2015]. Dostupné na internete: <http://faculty.cua.edu/Pennington/Canon%20Law/marriagelaw.htm>.

WARNKE, A.: 9 Slavic Rituals & Customs of Ye Olden Days. In *Culture.pl* [online]. Warszawa: Instytut Adama Mickiewicza, 2015. [cit. 14.11.2015]. Dostupné na internete: <http://culture.pl/en/article/9-slavic-rituals-customs-of-ye-olden-days>

Pramene

Zákon č. 36/2005, Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov
1 K Kor 7, 2

Právne základy testátneho dedenia v období formovania novodobého dedičského práva (1861 – 1950)

Legal bases of inheritance by will
in the period offormation
of modern hereditary law (1861 – 1950)

ADRIANA ŠVECOVÁ*

Abstrakt: Štúdia prináša stručný, tézovitý historicko-právny pohľad na formovanie testátneho dedenia (dedenia zo závetu) od druhej polovice 19. storočia. Právnickej obci približuje novodobú testamentárnu úpravu na podklade Dočasných súdnych pravidiel (1861), dualistického a prvorepublikového zákonodarstva až do prijatia prvej kodifikácie občianskeho (dedičského) práva na Slovensku v znení Občianskeho zákonníka z roku 1950, ktorý však pre krátky rozsah štúdie nie je predmetom výkladu, hoci si výrazné zmeny dedičského práva v uvedenom kódexe už zasluhujú právno-historickú pozornosť. Štúdia reflektuje podstatné dedičskoprávne úkony realizácie testamentárnej slobody poručiť, ktoré sa re-konštituovali do nasledujúcich úkonov *mortis causa*, súdobo označovaných ako úkony posledného poriadku: závetu, kodícilu, dedičskej zmluvy, darovania pre prípad smrti, a ktoré práve Obč. zákonník z roku 1950 buď úplne vylúčil, alebo značne zdeformoval a zjednodušil.

Kľúčové slová: dedičské právo, dedenie zo závetu, testátne dedenie, úkony *mortis causa*, závet, kodícil, dedičská zmluva, darovanie *mortis causa*, Dočasné súdne pravidlá, materiálna a formálna stránka zriadenia úkonov *mortis causa*, zák. čl. XVI/1876.

Abstract: In the form of propositions, the study gives a brief historical and legal insight into the formation of the testamentary inheritance (by will) since the second half of the 19th century. There is an outline of modern testamentary adjustments for the legal community, based on the Provisional Judicial Rules (1861), dualistic and First Republic's legislation up to the adoption of the first codification of civil (inheritance) law in Slovakia, as amended by the Civil Code of 1950. Going beyond the scope of this article, however, the latter amendment is not subjected to interpretation, although significant changes in the inheritance law of that code deserve legal and historical attention. The study reflects significant historical and legal implementation acts of testamentary freedom of the testator, which were to be re-constituted into the following acts of *mortis causa*, contemporarily termed as the acts of the last order: will, codicil, contract of inheritance, *donatio mortis causa* (donation upon death) and which have been either completely eliminated or greatly distorted and simplified by Civil Code of 1950.

Keywords: law of inheritance, inheritance by will, *mortis causa* acts, codicil, contract of inheritance, *donatio mortis causa*, Provisional Judicial Rules, material and formal requirements for acts *mortis causa*, the Art. XVI/1876.

* doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; adriana.svecova@truni.sk

Úvod

Od prekonanej idey poslednej výpovede, akejsi spovede a prípravy na smrť, sa obsah úkonov *mortis causa* v neskorom novoveku, v období predindustriálnej éry a definitívne pod vplyvom výraznej sekularizácie v 19. storočí priklonil k dnešnému chápaniu testamentárnej (závetnej) dispozície podľa vzoru rímskeho závetu a ďalších úkonov *mortis causa*, čím sa ich eschatologická stránka úplne potlačila. My, právní historici, tak môžeme zohľadniť výsostný právno-historický názor na ne. Právno-historický kontext formovania slovenského dedičského práva sa odvíja od poznania novodobého uhorského práva minimálne od druhej polovice 19. storočia, ktoré stálo predovšetkým na zrušení aviticity a odstránení stavovských rozdielov vlastníctva majetku a na odlišných dedičských právach oboch pohlaví. Autorka sa v tejto štúdii zamerala na syntetické vystihnúť právneho vývoja testátneho dedenia (resp. jeho právnych základov, nie celej normatívnej matérie, vrátane podnetnej judikatúry a právnej vedy) v časovej perióde prvej modernej normotvorby dedičského práva po roku 1861, t. j. v hmotno-právnom súvisi s výsledkami Judexkuriálnej konferencie z toho istého roku – *Dočasnými súdnymi pravidlami* (ďalej len DSP) a nasledujúcej legislatívnej činnosti počas dualizmu, ktorá kontinuovala v práve prvej a druhej Československej republiky, vojnovéj Slovenskej republiky a obnovenéj Československej republiky až do roku 1950.¹ Na predmetný hmotno-právny aj formálno-právny základ nadviazal následne prvý československý Občiansky zákonník z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Zb.), ktorý však zredukoval alebo oklieštil viaceré pôvodné dedičské inštitúty, špeciálne v testátnom dedení.²

¹ Autorka akceptovala právno-historický a diachrónny prístup pre skúmaný časový horizont a vecnú rovinu bádateľského predmetu: formovania novodobého (príp. označovaného za moderné) dedičského práva platného na Slovensku, ktoré odvodzuje svoj hmotno-právny základ nie od prvorepublikového/československého práva ale z uhorského/dualistického práva a ktorého právny podklad založili DSP. Právnu kontinuitu uhorského dedičského práva V. Fajnor v roku 1924 vyjadril nasledujúco: „*Dedičské právo na Slovensku je prevzaté, správnejšie rečeno: v platnosti ponechané, tak jak platilo v horných častiach bývalého Uhorska a vo vlastných krajoch maďarských.*“ In FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku. Právny obzor*, Bratislava, r. VI, 1923, s. 11.

² Prinajmenšom ale samotná matéria socialistického (a po roku 1989 iba výrazne novelizovaného, no nie rekodifikovaného) Obč. zákonníka z roku 1950 a najmä Obč. zákonník z roku 1964 zredukovali alebo oklieštili samotné dedenie. To sa vzťahovalo na vymedzený rozsah osobného a súkromného vlastníctva v znení Ústavy 9. mája 1948. Ďalej sa napríklad v Obč. zákonníku z roku 1950 zamedzila sloboda dedenia tých „*výrobných prostriedkov, ktoré boli predmetom štátneho a družstevného vlastníctva*“. Zjednodušili sa dedičské tituly na dedenie zo zákona a závetu a pred-

1. Východiská a právny rámec dedenia na podklade DSP

Vyššie uvedené DSP v I. časti § 2 až 18³ položili materiálno-právny základ dedenia zo zákona (a veľmi blanketovo dedenia zo závetu), a hoci sa právne normy DSP prijali pôvodne ako dočasná úprava až do prijatia zákonnej či inej právnej úpravy, ich záväznosť (pre neprijatie ucelenej zákonnej, občianskoprávnej úpravy) sa paradoxne preniesla v moci obyčajového práva do práva uhorského dualizmu, I. a II. ČSR, Slovenského štátu aj obnovenej ČSR do roku 1950. Z toho uhla pohľadu DSP nemožno uprieť historický význam prvej, všeobecnej úpravy dedičského práva (aj keď nie zákonnej), ktorá zároveň z obsahového hľadiska vytvorila *de facto* normatívne základy súčasného novodobého (moderného) dedičského práva a v kontexte našej problematiky kreovali DSP predpoklady testátneho dedenia. Na ne nadviazali už v priebehu dualizmu prijaté *d'alsie* čiastkové *zákonné normy*, upravujúce dedičskoprávnu problematiku, a to predovšetkým zák. čl. XVI/1876 o formálnych náležitostiach úkonov posledného poriadku (k jeho obsahu pozri nižšie), zák. čl. XX/1877 o úprave poručenských a opatrovníckych vecí, zák. čl. XVI/1894 o pozostalostnom konaní.⁴

Prijatie DSP vychádzalo z bezproblémovo akceptovaného všeobecného princípu – *definitívneho odmietnutia aviticity (zdedeného majetku)* – ktorý však nastolil problém medzerovitosti staršej, predrevolučnej úpravy, ktorá sa mala doplniť i nahradiť novými predpismi, a to v I. časti DSP, nazvanej občianske súkromné právo. DSP konštitutívne vyplnili medzeru neexistujúceho zákona novou dedičskou postupnosťou, ktorá stála na:

nostného postavenia intestátneho dedenia voči testátnemu, zaviedol sa nový právny termín a inštitút neopomenuteľného dediča (§ 551), zrušenie dedenia vetvového a nadobudnutého majetku. V testátnom práve vzhľadom na jeho druhoradé postavenie Obč. zákonník „bývalé ústne, privilegované, mystické a spoločné závetý náš občiansky zákonník ako nepraktické a nepotrebné neprevzal“, podobne aj suspenzívne podmienky času a modus. Občiansky kódex zachoval ale dedenie univerzálne, singulárne a dedenie jednotlivých aktív a práv. Podľa HOLUB, R. – JANATKA, F. – PLANK, K. – TEISSIG, K.: *Komentár k občianskemu zákonníku. Dedičské právo*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, s. 20 – 24.

³ Pozri preklad in LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Reprint. Bratislava: Iura edition, 2002, s. 533 – 535; GÁBRIŠ, T.: *Dočasné súdne pravidlá Judexkuriálnej konferencie z roku 1861. Monografická štúdia a historickoprávny komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2014, s. 129 a nasl.; LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska II. (1790 – 1918)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 247 – 249.

⁴ Súhrn prameňov dedičského práva, platného počas I. ČSR na Slovensku, podali ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k československému obecnému zákonníku občianskemu a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl III., Praha: Nákladem právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1936, s. 13 – 14.

- 1) odstránení stavovského partikularizmu;⁵
- 2) delačnom princípe;⁶
- 3) univerzálnej sukcesii;⁷
- 4) zrovnoprávnenia mužských a ženských potomkov;
- 5) relatívne neobmedzenej testovacej slobode;
- 6) základnej diferenciácii dedičskej postupnosti podľa jednotlivých druhov majetku – nadobudnutého a vetvového (zdedeného) majetku.

Dedičskoprávne normy DSP neodstránili v úplnosti všetky stavovské partikulárne obmedzenia alebo privilégiá, ale vytvorili prechodnú úpravu k vyššie uvedeným zásadám a novouznanému generálnemu právne-
mu princípu – všeobecnej rovnosti pred zákonom.⁸ V dedičskom práve po prijatí DSP sa zachovalo odmietnutie rímskoprávnej zásady: „*nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest*“, čím právo umožnilo konkurujúcu sukcesiu z oboch titulov spoločne: zo závetu aj zo zákona.⁹ Zároveň dedičské právo akceptovalo plnú **testovaciú slobodu** pri zachovaní

⁵ MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848 – 1948)*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 130

⁶ Uhorské dedičské právo vždy zotrvalo pri delačnom princípe, v ktorom okamihom smrti prechádza *ipso iure* dedičstvo na dediča, ktorý ho nemusí konštitutívne prijímať (adičný princíp), ale naopak, iba ak ho nechce prijať, musí ho odmietnuť, pozri FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, s. 554. Naopak česká (resp. rakúska) úprava § 799 ABGB vychádzala z adičného princípu – požiadavka práva, aby dedič prejavil vôľu prijať dedičstvo, in KRČMÁŘ, J.: *Právo občanské. V. Právo dědické*. Praha: Nákladem spolku československých právníků Všeherd, 1928, s. 6.

⁷ V odkaze aj na prvorepublikovaný názor V. Fajnora, ktorý postuloval pravidlo uhorského (slovenského) dedičského práva, že „*pri každej postupnosti musí byť niekto sukcesorom univerzálnym, či už podľa zákona alebo posledného poriadenia*“, in FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 37.

⁸ ŠORL, R.: Prekonanie neoabsolutizmu v Dočasných súdnych pravidlách. In SCHELLE, K. – VOJÁČEK, L. (eds.). *Stát a právo v období absolutizmu*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 201. Intertemporálne ustanovenie § 19 DSP vymedzilo platnosť skorších právnych noriem tak pre intestátne aj testátne dedenie: „*Dedičské alebo vdovské práva vzniknuté alebo zaniknuté v čase platnosti rakúskych zákonov alebo nariadení, ako aj posledné poriadky zriadené podľa § 5 a 6 aviticitného patentu z 29. novembra 1852 zostávajú v platnosti, a tak súčasné predpisy nemajú spätnú platnosť. Okrem toho však posledné poriadky a dedičské práva, s výnimkou § 5 a 6 vyššie uvedeného aviticitného patentu z 29. novembra 1852, sa budú posudzovať podľa zákonov platných v čase smrti poručiteľa*“, citované podľa DAUSCHER, A.: *Das ungarische Civil- und Strafrecht nach den Beschlüssen der Judex-Curial-Conferenz*. Wien: Verlag von Urban & Schwarzenberg, 1871, s. 21

⁹ Na podklade DSP (§ 7 a 8) sa priradil titul dedenia povinného podielu (*partis legitimae*) konkurujú dedeniu zo závetu (*contra testamentum*), podľa FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 14.

práv neopomenuteľných dedičov (inštitút povinného podielu) a *ipso facto* tiež jeden z pilierov minulého i dnešného dedičského práva – **prednosť dedenia zo závetu pred dedením zo zákona**.

2. Hmotno-právny základ a definícia úkonov *mortis causa*

V druhej polovici 19. storočia sa medzi úkony *mortis causa* alebo posledného poriadku¹⁰ radili: *závet, kodícil, dedičská zmluva a darovanie pre prípad smrti*. Osobitným inštitútom zostal počas dualizmu fideikomis, ale ten nebude predmetom bližšieho predstavenia aj s prihliadnutím na jeho úplný zánik v I. ČSR.¹¹ Zák. čl. XVI/1876 a XXXV/1874 rozlišovali viacero

¹⁰ Dnes už ahistorický právny termín *posledná vôľa* alebo *posledný poriadok* (*porádienie*) uhorské právo realizovalo pre všetky právne úkony *mortis causa* (v štúdiu používame toto označenie), smerujúce k vyjadreniu sa poručiteľa nakladať po smrti s právami a záväzkami viažucimi sa k jeho osobe a majetku. Dedenie podľa posledného poriadku sa v podstate nielen v uhorskom, ale aj v európskom právnom systéme realizovalo najčastejšie zriadením závetu, a preto sa s ním v užšom zmysle *posledný poriadok* stotožnil, čím tento termín do neho subsumoval. K terminológii závetného práva a praxe pozri najnovšie ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*. Bratislava: Veda, 2010, s. 21 n. Bližšie k historickému a jazykovému vývoju starej slovenčiny pozri práce R. Kuchara, napr. KUCHAR, R.: Zmluvy a iné právne úkony a ich vyjadrenie v staršej slovenčine. *Právny obzor*, 1990, r. 73, č. 2, s. 153; tiež KUCHAR, R.: K vývinu slovenskej právnej terminológie. *Slavica Slovaca*, 1969, r. 4, č. 3, s. 289. Uhorský civilista zo začiatku 19. storočia J. Jung sa priklonil k uvedenej koncepcii závetu, keď ho označil za „*der letzte Verfügung der letzte Wille, wodurch jemand erklärt, was nach seinem Tode mit seinem hinterlassenen Vermögen geschehen soll, wird Testament genannt*“, in JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechts*. Band II. Wien: B. Th. Bauer, 1818, s. 104 – 105; o pôvode závetu a jeho používaní v právnej terminológii susedného Rakúska pozri UNGER, J.: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. Das österreichische Erbrecht systematisch dargestellt*. Sechster Band, Leipzig: Druck und Verlag bei Breitkopf und Härtel, 1864, s. 41; v susedných Čechách a na Morave sa v prvorepublikovom období používalo všeobecné označenie podľa znenia ABGB „*poslední pořizení*“, pozri napríklad KRČMÁŘ, J.: *Právo občanské V. Dedičské právo*. Praha: Nákladem Spolku Československých právníků Všehrd knihtiskárna Typus Praha-Smíchov, 1928, s. 21 n.

¹¹ Fideikomisy sa zriaďovali úkonom *mortis causa* alebo *inter vivos* (zmluvne) a určovali dedičskú postupnosť v rode pre fideikomisom určený majetok spolu s podmienkou jeho nescudziteľnosti pre vlastníka aj dedičov (čakateľov) fideikomisu, nanovo boli upravené podzákonnou úpravou z roku 1862 a 1869 a zanikli ako právny inštitút v roku 1924 s povinnosťou vysporiadať pôvodné fideikomisárne vzťahy. Pozri GÁBRIŠ, T.: *Dočasné súdne pravidlá Judexkuriálnej konferencie z roku 1861*, s. 204; ŠVECOVÁ, A.: Fideikomis podľa zákonného a obyčajového uhorského práva až do jeho zániku v 1. ČSR. In *Acta Universitatis Tyrnaviensis – Iuridica* 7, Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010, s. 215 – 228.

druhov úkonov *mortis causa* a ich nasledujúca charakteristika vyplynula z názorov súdovej právnej vedy a praxe (najmä stálej súdnej praxe) v 19. a v prvej polovici 20. storočia.¹²

2.1 Závet

Za závet sa v druhej polovici 19. storočia považoval „úkon *mortis causa*, ktorým niekto vyjadroval, čo sa má stať po jeho smrti s pozostalosťou“¹³, pričom uvedená definícia doslovne korešpondovala so skoršími názormi uznávaných novovekých uhorských civilistov I. Kelemena a Š. Husztyho a ďalších.¹⁴

V. Fajnor počas I. ČSR za závet na podklade právnej kontinuity uhorského práva považoval „jednostranný právny úkon pre prípad smrti, viazaný k slávnostným formalitám, ktorým poručiteľ rozhodoval, čo sa malo stať s jeho imaním po jeho smrti, alebo urobil v ňom vedľa toho aj iné opatrenia, pokiaľ to pripúšťalo objektívne právo“.¹⁵

¹² FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 73.

¹³ PUTZ, K.: *Der System des ungarischen Privatrechtes*. Wien: Verlag der G.I. Manz'schen Buchhandlung, 1870, s. 335.

¹⁴ Pozri bližšie HUSZTY, Š.: *Iurisprudentia practica seu Commetarius novus in ius hungaricum*. Liber secundus, Agriae, 1757, s. 160; KELEMEN, I.: *Institutiones iuris Hungarici privati*. Liber II., Budaie, 1818, s. 317; JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., s. 104 – 105. Porovnaj tiež súdobé komentáre uhorskej civilistiky: *Bypartita cynosura universi iuris ungarici de rebus, actionibus et personis*. Pars I. Jager: Typis Gregorii Johannis Streibig, 1749, s. 391; SZEGEDI, J.: *Tripartitum iuris Hungarici tyrocinium*, s. 508; KÖVY, A.: *Elementa iurisprudentiae Hungaricae*. Cassoviae: Typis Francisci Landere de Füskút, 1807, s. 230; SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*. II. Tomus, Posonii, 1829, s. 105.

¹⁵ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 71. Rovnoznačná definícia sa nachádza in CAMPENHAUSEN, A. – RIEDEL-SPANGENBERGER, I. – SEBOTT, R.: *Lexikon für Kirchen- und Staatskirchenrecht*. Band 3, Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2004, s. 681. Významovo rovnoznačne ho chápali V. Fajnor, A. Záturský ako „posledný poriadok pojatý do jednostranného právneho úkonu, ktorý bol síce účinný, len čo ho poručiteľ vykonal, ale ten ho mohol za svojho života kedykoľvek odvolať a tiež ľubovoľne nahradiť iným“; pozri FAJNOR, V. – ZATURSÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom aj na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. všeobecného zákonníka občianskeho, zhotoveného superrevíziou komisiou)*. III. vydanie pôvodného diela s judikatúrou siahajúcou do r. 1935, Šamorín: Heuréka, 1998, s. 520. Pozri tiež Š. Lubyho definíciu: „jednostranný posledný poriadok, ktorý vyhovoval určitým predpísaným obsahovým a formálnym (vonkajším) náležitostiam“, in LUBY, Š.: *Základy všeobecného súkromného práva*. Reprint, III. vydanie, Šamorín: Heuréka, 2002, s. 247.

Závet a v širšom chápaní všetky úkony *mortis causa* museli vychádzať nielen z nižšie uvedených zákonných predpokladov testovať (*activitas testandi*), no vtedajší uhorskí (i československí) právni teoretici *in hoc casu* rovnako zdôrazňovali právne východisko dodržania vonkajších (*externae*) a vnútorných (*internae*) náležitostí (*solemnitates*), ktoré zároveň klasifikovali a diverzifikovali pre jednotlivé úkony navzájom. Veď napokon stála súdna prax uhorského najvyššieho súdu Kráľovskej kúrie vo svojom rozhodnutí z 27. novembra 1900, č. 3255/1900 posúdila formu aj obsah úkonu závetu a zhodla sa na tom, že nie forma, ale obsah určoval, čo sa malo považovať za závet: „výrazom závet rozumie nie listinu, ale v nej obsažené posledné poriadenia“.¹⁶

Vo všeobecnosti zhrnieme, že každý závet obsahoval:

- 1) samotné opatrenia pre prípad smrti (testamentárnu dispozíciu);
- 2) prejav vôle poručiťľa, aby sa jeho konanie chápalo za úkon posledného poriadku;
- 3) osvedčenie celého úkonu predpísaným počtom svedkov (s výnimkou niektorých druhov závetov).¹⁷

2.2 Kodícil

Počas 19. a 1. polovice 20. storočia sa za kodícil chápal samostatný jednostranný právny úkon *mortis causa* dopĺňujúci pôvodný závet.¹⁸ Ak sa zriaďoval bez ohľadu na pôvodný závet, nazýval sa testamentárny kodícil.

¹⁶ V dôsledku toho „predpis, obsahujúci v bode a) § 1 zák. čl. XVI/1876 nemôže mať iný zmysel než ten, že len sám úkon posledného poriadku (posledné poriadenie) musí byť v celom rozsahu vlastnoručne napísaný poručiťľom (poriadovateľom)“, podľa FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Zásadné rozhodnutia býv. uh. kr. Kúrie (do 28/X 1918) a Najvyššieho súdu Československej republiky vo veciach občianskych z oboru práva súkromného*. Bratislava: Nákladom Právnickej Jednoty na Slovensku, 1927, s. 1039, (ďalej len *Zásadné rozhodnutia*).

¹⁷ Zaradili sa sem holografne napísané a podpísané závetý samotným poručiťľom, pred notárom zriadené závetý, privilegované, znejúce v prospech potomkov alebo manželky/a uskutočnené za mimoriadnych okolností. In GZOVŠZKÝ, V.: *Privátne testamenty podľa práva platného na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi*. Prešov: tlačou a nákladom Sv. Mikuláša, 1925 s. 32.

¹⁸ Š. Huszty za kodícil považoval výhradne testamentárny úkon singularnej dispozície s konkrétne určenou časťou (aktívami a pasívami) pozostalosti: „*Codicillus est dispositio de ultima voluntate minus sollemnis, absque institutione haereditis de eo, quod quis post mortem suam fieri velit*“, citovaného pohľľa HUSZTY, Š.: *Iurisprudentia practica seu Commetarius novus in ius hungaricum*, s. 173. Podobne BARTAL, A.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae: in aedibus B. G. Zeubneri, budapestini sumptibus societatis Frank, 1901, s. 137.

Z uvedeného by sa dalo teda usudzovať, že kodícil sa oddelil od závetu, keďže sa mohol zriaďiť aj bez skoršieho závetu. Rovnako sa za kodícil považoval úkon *mortis causa*, ktorý neobsahoval ustanovenie dediča a zakladala sa ním napríklad veľmi často singulárna sukcesia konkrétne určených odkazov (legátov) v prospech odkazovníkov, zriadenie nadácie (základiny), či osobitné nakladanie s dedičstvom.¹⁹

2.3 Dedičská zmluva

Vývoj v nasledujúcich desaťročiach 19. a na začiatku 20. storočia podporil jej zriaďovanie pod vplyvom striktnej úpravy rakúskeho Všeobecného občianskeho zákonníka (ďalej len ABGB) viac-menej preferenčne, najmä v prospech manželov,²⁰ keď právo umožňovalo ako jeden z možných variantov jej uzavretia formu (pred)manželskej zmluvy alebo vzájomného závetu manželov ako formy dedičskej zmluvy.²¹ Dedičská zmluva sa vždy priradzovala k samostatným dedičským titulom popri závete, zákone a dedení povinného podielu voči existujúcemu, odporujúcemu úkonu *mortis causa*, pričom od závetu sa odlišovala výhradne nemožnosťou jednostranného odvolania.²²

Definovala sa v prvej polovici 20. storočia v práve aplikovanom na Slovensku ako dvojstranný, bezodplatný právny úkon pre prípad smrti, ktorý zriaďovala dedičstvo alebo odkaz jedna zmluvná strana pre prípad svojej smrti v prospech druhej alebo i v prospech tretej osoby (t. j. s účinkami *in*

¹⁹ HUSZTY, Š.: *Iurisprudentia practica seu Commetarius novus in ius hungaricum*, s. 173; GZOVSKÝ, V.: *Privátne testamenty podľa práva platného na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi*, s. 23.

²⁰ COING, H.: *Europäisches Privatrecht, 19. Jahrhundert*. Band II., München: C. H. Beck'sche Verlagbuchshandlung, 1989, s. 604.

²¹ Bližšie FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 103; ALMÁSI, A.: *Ungarisches Privatrecht*. Band I., Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger Walter de Gruyter, 1922, s. 277. Pre správnu systematiku odboru dedičského práva sa uvedené majetkovoprávne vzťahy dotýkali dedičskej sukcesie majetkových vzťahov medzi manželmi, ktoré tvorili a tvoria v súčasnom pozitívnom práve prechod medzi ustanoveniami občianskeho a rodinného práva; k manželským alebo inak nazývaným svadobným zmluvám ešte treba dodať, že zákon o rodinnom práve z 29. decembra 1949, č. 265 Zb. už inštitút neupravoval, ale priznal skoršie uzavretým manželským zmluvám nedotknuteľnosť a prechodnú platnosť, in: BLAŽKE, J.: *Majetkové právo manželské*. Praha: Orbis, 1953, s. 64. K manželským zmluvám počas I. ČSR pozri SEDLÁČEK, J.: *Rodinné právo*. Brno: Nákladem Československého akademického spolku Právnik v Brně, 1934, s. 104 n.; FAJNOR, V.: *Manželské právo majetkové na Slovensku. Právny obzor*, 1920, r. 3, s. 3.

²² FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 103.

favorem tertii) s jej súhlasom, s možnosťou právom zvýhodneného uzavretia v synalagmatickej podobe dvojstranne zaväzujúceho (korrespondívneho) úkonu *mortis causa* oboch zmluvných strán, ktoré ju zriaďovali voči sebe navzájom.²³ V každom zo skúmaných období však musela vyhovovať všetkým náležitostiam, predpísaným pre zmluvy a tiež pre formy buď verejného, alebo súkromného závetu.

2.4 Darovanie pre prípad smrti

Darovanie pre prípad smrti (*donatio mortis causa*) malo jednoznačne znaky klasickej darovacej a tiež dedičskej zmluvy, t. j. dvojstranného úkonu poručiťľa a osoby prijímajúcej dedičstvo, legát alebo inú majetkovú výhodu, ktorou daroval alebo sľuboval dať darca obdarovanému istú majetkovú výhodu na ťarchu svojej pozostalosti. Na začiatku 19. storočia darovanie pre prípad smrti napríklad J. Jung zásadne odlišoval od konsenzuálnej darovacej zmluvy medzi živými.²⁴ Ako poukázali F. Rouček a J. Sedláček v prvej polovici 20. storočia darovanie pre prípad smrti sa nelíšilo od darovania medzi živými tým, že „smrť darcu nie je v ňom podmienkou platnosti prechodu majetku, ale pohnútkou k takému prechodu, ktorý má spôsobiť postupnosť pre prípad smrti so všetkými následkami a predpokladmi takejto postupnosti“.²⁵ Darovanie pre prípad smrti neobmedzovalo nakladanie s majetkom, keďže sa dedil majetok existujúci v čase smrti darcu (poručiťľa), ale za to nesmel poručiťľ márnотratne, z neopatrnosti, bezodplatne (napr. bežným darovaním) zmenšiť pozostalosť a obísť tak zmluvnú povinnosť z *donationis mortis causae*. V neposlednom rade sa na darovanie pre prípad smrti vzťahovali predpisy o účinnosti a platnosti ostatných úkonov *mortis causa*.²⁶

²³ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 103; FAJNOR, V. – ZATURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, s. 521 a 526; LUBY, Š.: *Základy všeobecného súkromného práva*, s. 251.

²⁴ JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. Band II., s. 105, totožné chápanie použil FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 103.

²⁵ Podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k čl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Reprint pôvodného vydání, Co-dex Bohemia: Praha, 1998, s. 450.

²⁶ Podľa LUBY, Š.: *Základy všeobecného súkromného práva*, s. 252.

3. Východiská dedenia zo závetu a materiálna stránka úkonov *mortis causa* na podklade DSP

Pramenná báza dedenia zo závetu po materiálnej stránke zostala do záväznej zákonnej normy Občianskeho zákonníka z roku 1950 (zákona č. 141/1950 Zb.) po obsahovej aj formálnej stránke ovládaná zásadami, prijatými ešte v § 5 a 6 a v intertemporálnej norme § 19 DSP.²⁷ V ich znení sa opätovne rekonfigurovali novozriadené úkony *mortis causa* podľa právneho stavu platného pred rokom 1848²⁸ a tiež aj noriem rakúskeho ABGB.²⁹ Nová úprava konkrétne v § 5 DSP vo „*veci vonkajších náležitostí posledného poriadku a kodícilu dané a na uhorských zákonoch a súdnej praxe spočívajúce rôzne predpisy* znova zaviedla ich platnosť bez rozdielu bývalej stavovskej príslušnosti, a zároveň skoršie zriadené závetu podľa rakúskych noriem explicitne uznala za platné odkazovacia norma § 6: „*také posledné poriadky ... môžu byť urobené aj podľa pravidiel rakúskych zákonov, ktoré boli dosiaľ v platnosti*“.³⁰

Pravdou však zostalo, že pôvodné feudálne právo pred revolučnými rokmi 1848/49 vôbec nebolo komplexne zákonne normované v tomto dedičskom titule,³¹ a nasledujúca testamentárna prax si musela vystačiť s nejednotnými a nesystémovými normami obyčajového práva s partiku-

²⁷ Uvedený paragraf dočasne ponechal v platnosti a účinnosti dedičské a vdovské práva vzniknuté podľa rakúskeho zákona. Znenie uvedených ustanovení § 5 a 6 DSP porovnaj LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533 – 534.

²⁸ Konferencia definitívne odmietla stavovskú príslušnosť ako diferenčné kritérium právnej subjektivity testovať a svedčiť v úkonoch *mortis causa*, a vyslovila názor, že odlišné pravidlá týkajúce sa závetov a ich formálnych náležitostí, zakladajúce sa na uhorskom zákone, obyčaji a štatúte, sú rovnako záväzné bez ohľadu na občiansky stav poručiteľa, a závetu nešľachticov nemožno vyhlásiť za neplatné len preto, že boli zriadené podľa pravidiel vzťahujúcich sa na ne. Porovnaj DAUSCHER, A.: *Das ungarische Civil- und Strafrecht nach den Beschlüssen der Judex-Curial-Conferenz*, s. 10 a 21, tiež LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533 – 534. Pozri bližšie i ZLINSZKY, I.: *A magyar magánjog mai érvényében*. Budapešť: Franklin-Társulat, 1880, s. 672.

²⁹ „So zreteľom na vonkajšie náležitosti sa platnosť závetov, vyhotovených pred účinnosťou ABGB, ak poručiteľ zomrel po zverejnení nových dedičských zákonov, spravuje buď podľa starých alebo nových zákonov, ak sú tieto vhodnejšie pre zachovanie práva.“ Citované podľa *Landesgesetz und Regierungsblatt für das Königreich Ungarn*. III. Jahrgang – II. Hälfte, XII – XXIV Stück, Ofen: aus der kais. Königl. Ung. Universitäts-Buchdruckerei, 1852, s. 488.

³⁰ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 533 – 534.

³¹ Testamentárnu slobodu uznávalo obyčajové právo a staršie zákonné predpisy sa úpravy závetného dedenia týkali zriedkavo. Zásadnejšími sa ukázali byť v novoveku prijaté zák. č. XXVII/1715 a XXIV/1729. Pozri tiež LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 522.

lárnymi odchýlkami. Ako všeobecne záväzná norma sa *eo ipso* akceptoval nanajvýš rámcovo znovuzavedený zák. čl. XXVII/1715³² a na ňom prijatá zákonná, obyčajová úprava a rozhodnutia súdnej praxe.³³ Pôvodné normy sa postupne prelamovali prostredníctvom judikátov stálej súdnej praxe.

Najmä nesúrodo tvorená formálno-právna stránka úkonov *mortis causa* naďalej trpela chýbajúcim nevyhnutým všeobecným zákonným právnym predpisom.³⁴ Vývoj v 70. rokoch 19. storočia tendoval v kontexte prebiehajúcich uhorských kodifikačných počínov³⁵ k ucelenej zákonnej úprave vo veci formálno-právnych a čiastočne aj obsahových náležitostí, a tak definitívnu pozitívnu zákonnú úpravu nadobudli úkony *mortis causa* v zák. čl. XVI/1876.³⁶

Uhorské dualistické aj československé právo jednomyseľne prijalo za svoj právny názor, že v zásade mohla každá fyzická osoba testovať (úprava *acitivitas testandi, testamenti factio activa* v § 21 zák. čl. XVI/1876).³⁷ Poručiteľova spôsobilosť sa viazala na dosiahnutie primeraného veku a dostatočnej rozumovej schopnosti (podmienka *sanae mentis*) v čase testovania vnímať a chápať dôsledky svojho konania a zrozumiteľným spôsobom vyjadriť úkon *mortis causa*.³⁸ Na základe výnimiek z uvedeného pravidla ustanoveného v § 21 zák. čl. XVI/1876, s prihliadnutím na skoršiu, generálne akceptovanú úpravu Tripartita (I/čl. 30, § 4) bolo možné vylúčiť z testovania:

³² Zák. čl. XXVII/1715 o súkromných šľachtických závetoch tvoril prvú konkrétnejšiu zákonnú úpravu uhorského testamentárneho práva spolu s ďalšími čiastkovými zákonnými a partikulárnymi obyčajovými normami.

³³ ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, s. 117 – 118.

³⁴ HOLUB, R. – JANATKA, F. – PLANK, K. – TEISSIG, K.: *Komentár k občianskemu zákonníku. Dedičské právo*, s. 9.

³⁵ Ku kodifikačným snahám pozri najnovšie: GÁBRIŠ, T.: *Snahy o kodifikáciu uhorského všeobecného súkromného práva v rokoch 1848 – 1918*. In *Stát a právo v letech 1848 – 1918 ve středoevropském kontextu, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Bratislavě 1. – 2. června 2006*, Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva a Masarykova univerzita v Brně, 2007, s. 66 – 67.

³⁶ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 72.

³⁷ Totožné právne východisko v súvisi s platným § 21 zák. čl. XVI/1876 hájila veda a prax na Slovensku počas existencie Československej republiky, vojnovaj Slovenskej republiky v sledovanom období do roku 1950.

³⁸ Na to sa viazala zložitnosť posúdenia svetlého okamihu (*lucidi intervalli*), ktorú nemohol sudca sám posúdiť, ale len na základe znaleckých posudkov odborných svedkov, vyšetrojúcich poručiteľa, pozri rozh. NS z 13. mája 1944 Rv 383/43, *Úradná zbierka občianskych rozhodnutí slovenského Najvyššieho súdu*. Bratislava: Nakladateľ a vydavateľ Právnická Jednota v Bratislave s podporou Ministerstva pravosúdia, r. 1944, č. 1165.

1) nedospelých, ktorí nedosiahli uvedený vek, ktorí nemohli zo zákona testovať; veková hranica testovať v 12. roku života predpokladala u uvedených osôb už istú rozumovú schopnosť. Po prekročení 12. roka neplnoleté osoby mohli bez schválenia zákonného zástupcu (rodiča alebo poručníka) zriadiť závet s poukazom, že „*ktorí dovŕšili menej ako 18. rok, pokiaľ sú spôsobilí urobiť závet, môžu urobiť len verejný závet*“;³⁹

2) podľa znenia dodatku § 21 zák. čl. XVI/1876 nemohli testovať: „*nemí, hluchonemí, aj keď vedia čítať a písať*“.⁴⁰ Prax ukázala problematickosť závetu slepej osoby, keď rozhodnutie Kráľovskej kúrie z roku 1899 uznalo za platný aj písomný súkromný závet slepca.⁴¹

³⁹ FAJNOR, V. – ZATURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, s. 522.

⁴⁰ Vzhľadom na duševný a telesný stav v čase zriadenia úkonu *mortis causa* sa za nespôsobilých považovali aj osoby:

1) zbavené spôsobilosti právne konať pre svoj psychický stav, keďže nemohli pre duševnú chorobu ovládať svoje správanie a vnímať rozumom dôsledky svojho konania. Ako uvádza V. Gzovský, za takých sa považovali „*choromyseľní, hlúpi, slabomyseľní, hluchonemí, s ktorými sa nemožno dorozumieť ani znakovitou, slovom tí, ktorí následkom svojich vád nie sú v stave vedome prejať svoju vôľu a rozumne nakladať so svojím majetkom*“. V otázke spôsobilosti testovať nerozhodovalo, či takejto osobe bol menovaný opatrovník, alebo nie, rozhodujúci zostal skutočný duševný stav v čase testovania. Opatrovníctvo len zakladalo vyvrátenú domnienku, že *activitas testandi* chýbala, ale dôkaz opakom ju dostatočne mohol vyvrátiť (dôkazné bremeno prislúchalo tomu, kto chcel z dokázanej domnienky neprítomnosti *activitatis testandi* profitovať, napríklad zákonný dedič). V uvedenom názore sa vychádzalo z predpokladu tzv. *lucidum intervallum*;

2) nemí a hluchonemí boli spôsobilí zriadiť závet výlučne verejný, slepí však verejný aj súkromný závet;

3) márnotravníci, ktorým bol určený opatrovník, neboli zbavení spôsobilosti zriadiť závet o celom svojom majetku. Ak však bol na nich uvalený konkurz (úpadok), mohli disponovať len s majetkom, ktorý im zostal po uspokojení všetkých svojich veriteľov.

Pozri prvé slovenské príručky pre prax na Slovensku v podmienkach I. ČSR: GZOVSKÝ, V.: *Privátne testamenty podľa práva platného na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi*, s. 22, SZEGÖ, K.: *Nákres na Slovensku platného dedičského a manželsko-majetkového práva*. Ružomberok: tlač „Leo“ kníhtlačiarsky a nakladateľský podnik, spol. 1919, s. 23 – 24; najobsiahlejšie o poručiteľovej *activitatis testandi* pozri NOVÁK, J.: *Slovenské dedičské právo*. Sväzok I. sošit 1, Trnava: tlačou Fr. Urbánka a spol., 1933, s. 16 n. K duševnej spôsobilosti sa viazalo rozh. NS z 28. februára 1936 Rv III 437/35, *Rozhodnutia Najvyššieho súdu Československej republiky vo veciach občianskych z právnej oblasti*. Bratislava: Nakladateľ a vydavateľ Právnická Jednota na Slovensku v Bratislave za podpory Ministerstva spravodlivosti, (ďalej len *Úradná zbierka*), r. 1936, č. 2514.

⁴¹ Skutkový stav v danom prípade Kráľ. kúria posúdila v prospech platnosti závetu slepej osoby, pretože výklad § 21 zák. čl. XVI/1876 treba vziať v doslovnom znení taxatívneho výpočtu osôb obmedzených v testamentárnej spôsobilosti, a medzi

Zákon aj nasledujúca súdna prax zachovali aj totožné chápanie ďalšej materiálnej náležitosti, ktorou bola perfektnosť právneho úkonu prejavu vôle poručiteľa: skutočná, vážna, určitá a slobodne prejavovaná vôľa poručiteľa, uskutočnená bez omylu, donútenia. Skúmanie uvedeného dôvodu testovať – *animus testandi* v zmysle vážnosti vôle poručiteľa odkazoval na výklad podľa súdnej praxe, že pri spornosti výkladu vôle poručiteľa sa za hlavnú zásadu zoberal *favor testamenti*: nielen doslovné znenie úkonu *mortis causa*, ale aj všetkých prejavov poručiteľa pred, ako aj po úkone, ako aj jeho celkové životné pomery.⁴²

Vôľa poručiteľa musela byť ďalej prejavovaná osobne, nikdy nie v zastúpení. Uvedený osobný prejav poručiteľa v bezprostrednosti úkonu testovania taktiež vyžadoval úplnosť, dokonalosť a určitosť prejavu, popri pravdivosti a pravosti prejavu. Obsah samotnej testamentárnej dispozície okrem uvedeného musel tiež byť právom dovolený, nesmel obchádzať zákon ani sa priečiť dobrým mravom.⁴³

Obsah úkonu *mortis causa* určovala ešte skoršia zákonná a obyčajová úprava. Obvyklými obsahovými náležitosťami sa stali ustanovenie dediča,⁴⁴ dedičské substitúcie (následní a náhradní dedičia),⁴⁵ zriadenie odkazu, vylúčenie – vydedenie zákonných dedičov, určenie vykonávateľa závetu a iné opatrenia (odvolanie skoršieho závetu, obsahová zmena skoršieho závetu, uznanie nemanželského dieťaťa, určenie poručníka neplnoletým potomkom, zriadenie základiny a pod.).⁴⁶ Pri spornosti vý-

nimi osoby slepé neboli, podľa *Zásadné rozhodnutia*, s. 1037 – 1038. Totožné pozitívne stanovisko prípustnosti testovania slepej osoby, avšak plne gramotnej, pripustila aj československá prax v rozh. NS 18. októbra 1932, *Úradná sbierka*, r. 1932, č. 1064, pozri tiež ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k čl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, s. 130.

⁴² FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 76.

⁴³ Obsah sa posudzoval aj vo vzťahu k právom dovoleným konaniam, preto také suspenzívne a rezolutívne podmienky priečiace sa právnej úprave a dobrým mravom sa pokladali za neplatné v tejto časti úkonu *mortis causa* v čase smrti poručiteľa alebo delácie dedičstva. Bližšie k dovoleným a nedovoleným, suspenzívnym alebo rezolutívnym podmienkam pozri FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 72 – 73.

⁴⁴ Právotvorným zostalo najmä pravidlo podľa zák. čl. XXVII/1715 (§ 4), ktorým sa zaviedla fakultatívna možnosť ustanovenie dediča (*institutio haeredis alebo dedičská inštitúcia*), pozri FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku* s. 72; ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k čl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, s. 76.

⁴⁵ Podľa rímskorporávneho základu vulgárnej, pupilárnej a fideikomisárnej substitúcie, bližšie FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 77 – 78.

⁴⁶ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 72 a 75. Podľa J. Nováka medzi najdôležitejší obsah závetu sa zaradilo: menovanie dediča, následného dediča a zriadenie odkazu, podľa NOVÁK, J.: *Slovenské dedičské právo*, s. 1

kladu vôle poručiť sa za hlavnú zásadu zobral *favor testamenti*: nielen doslovné znenie úkonu *mortis causa*, ale aj všetkých prejavov poručiť pred, ako aj po úkone, ako aj jeho celkové životné pomery.⁴⁷

Vo vzťahu k inej zásadnej otázke jednotnosti a jednoty úkonu *mortis causa* – *unitatis actus* už dualistická právna veda zastávala v celku jednoznačné stanovisko prípustnosti rozdeliť, prípadne prerušiť úkon testovania a naopak zachovať unitaritu zriadenia verejných závetov.⁴⁸

4. Formálna stránka zriaďovania úkonov *mortis causa* podľa zák. č. XVI/1876

Ako už bolo povedané, v začiatkoch dualizmu prvú zákonnú úpravu formálnych náležitostí nadobudli úkony *mortis causa* v zák. č. XVI/1876.⁴⁹ Zákon niesol označenie: *O formálnych požiadavkách testamentov, dedičných záväzkov a na pád smrti znejúcich darúňkov*.⁵⁰ Vstúpil do platnosti 1. júla 1876. Obsahoval 39 paragrafov, v ktorých sa uzákonili podstatné formálne náležitosti vyjadrenia (ústnych alebo písomných) úkonov *mortis causa*. Z obsahového hľadiska boli relevantné hlavy I. – IV., upravujúce súkromné a verejné, ako aj privilegované závet, dedičské zmluvy a darovania pre prípad smrti. Príslušné ustanovenia zákona sa vzťahovali aj na kodicky podľa formy ich zriadenia.⁵¹

Je vhodné zdôrazniť, že zákon mal charakter *legis generalis*, vo vzťahu k formálnym náležitostiam úkonov poručiť pre prípad testátneho dedenia, ale až následnými podzákonnými právnymi normami a judikatúrou najvyššieho súdnictva (uhorského a československého) sa riešili ďalšie parciálne otázky a rozviedli sa niektoré všeobecné ustanovenia zákona, prípadne sa doplnili. Zák. č. XVI/1876 doplnilo a upresnilo nariadenie ministra spravodlivosti č. 27564/1887.⁵²

⁴⁷ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 76.

⁴⁸ Vychádzalo sa z úpravy § 10 zák. č. XVI/1876 a § 68 zák. č. XXXV/1874, pozri tiež ALMÁSI, A.: *Ungarisches Privatrecht*, s. 267.

⁴⁹ FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 72. Najnovšie syntetizovala vývojové zmeny úpravy formálno-právnej stránky zriadenia úkonov *mortis causa* podľa úpravy zák. č. XVI/1876 SVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, s. 114 n.

⁵⁰ Podľa autentického prekladu: *Sbierka krajinských zákonov z roku 1876*. Úradné vydanie. Budapešť: Pešťanská kníhtlačiarenská akciová spoločnosť, 1876, s. 213.

⁵¹ V odkaze na § 20 a 26 zákona.

⁵² Ako sa uvádzalo v nariadení: „cieľom týchto pokynov je zamedziť robeniu písomných alebo ústnych súkromných závetí z nedostatku formálnych náležitostí, neplatných pre nedostatočnú znalosť zákona alebo pre nedbalosť“, podľa SINGER, J. – MILOTA, A. –

Zásadne sa však úprava predmetného zákonného článku XVI/1876 nevzťahovala na verejné závet, ale zákon odporúčal v odkazujúcej norme § 21 použiť **všeobecnú úpravu zák. čl. XXXV/1874** (najmä ustanovenia § 82 – 87, 106 a 147 v znení neskoršieho zák. čl. VII/1886) pre verejných notárov a sudcov všeobecných súdov.⁵³

Zmienená právna úprava rozčlenila závet na tieto základné druhy:

- 1) verejné závet, medzi ktoré sa zaraďovali len pred súdom alebo pred verejným notárom zriadené závet alebo úkony *mortis causa*;
- 2) súkromné závet, deliace sa na:
 - a) riadne a privilegované;⁵⁴
 - b) písomné a ústne;
 - c) holografné a alografné.⁵⁵

K súkromným závetom sa priradili: písomný a ústny súkromný závet, tiež súkromný, uložený u verejného notára, a tiež špeciálne uvádzané privilegované ústne alebo písomné závet. Medzi verejné sa zaradili tie závet, ktoré sa následne vybavili formálnymi náležitosťami verejnej listiny. Zákon dodržiaval toto členenie v období dualizmu aj vo vývoji do roku 1950 v zmysle právnej kontinuity dualistického práva v práve platnom na Slovensku a preferoval prvotné rozdelenie úkonov *mortis causa* (v znení zákona závetov, chápaných v širšom zmysle toho slova), na verejné a súkromné.⁵⁶

Uvedenú úpravu zák. čl. XVI/1876⁵⁷ môžeme zovšeobecniť do nasledujúcich záverov:

SPORZON, J. – TURNER, A.: *Príručná sbierka justičných zákonov platných na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava: Concordia, kníhtlačiarenský a nakladateľský podnik, 1933, s. 67.

⁵³ ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, s. 124 – 125.

⁵⁴ Slovenská terminológia používala zriedka i termín *výnimečný závet*, návrh Občianskeho zákonníka z roku 1913 použil termín *kiváltságos (végrendelet)* – výsadný (závet), pozri SZEGÖ, K.: *Nákres na Slovensku platného dedičného a manželsko-majetkového práva*, s. 33; LALLOSSEVITS, J. – LÁNYI, M.: *A magyar magánjog kézikönyve*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1913, s. 645.

⁵⁵ FAJNOR, V. – ZATURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*, s. 529; FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 73.

⁵⁶ Pričom v západnej časti rakúsko-uhorskej monarchie a následne i českej, moravskej a sliezskej časti ČSR sa teoreticky i aplikačne vychádzalo zo systematiky členenia na súdne a mimosúdne závet (v znení ABGB). Podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k čsl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, s. 111; ALMÁSI, A.: *Ungarisches Privatrecht*. Band I., s. 267.

⁵⁷ Pokiaľ sa v nasledujúcich 9. bodoch uvádza číslo paragrafu, ide o paragrafové znenie zák. čl. XVI/1876.

1) zákonné formy úkonov *mortis causa* **bolo možné vykonať buď ústne, alebo písomne**, pričom zákonom privilegovaná i ustálená písomná forma v neskoršom vývoji vytlačila ústne úkony *mortis causa*,⁵⁸

2) k **obligatórnym** formálnym **náležitostiam** patrili úkony: **vyjadrenia vôle poručiteľa, spoluúčasť svedkov (resp. svedecký podpis), datovanie**,⁵⁹

3) **zákon sa ďalej dotkol** predovšetkým **testamentárnej spôsobilosti spojenej s osobou poručiteľa**. Ten musel osvedčiť *activitas testandi* v zmysle úkonu *mortis causa*, jeho vážnosti, bez nátlaku a omylu, vykonaný v stave *sana mente*.⁶⁰ Vyjadrenie vôle poručiteľa sa obvykle pri písomných formách doplnilo vlastnoručným podpisom, prípadne inou formou parafovania alebo úradného svedectva;

4) nevyhnutná **účasť zákonom povolaných svedkov, ktorí dosvedčovali totožnosť osoby poručiteľa a konštitutívny úkon vyjadrenia slobodnej vôle mortis causa**, nie nevyhnutne svedčili o obsahu testamentárnej dispozície.⁶¹ Hod-

⁵⁸ Ústny závet bol podľa znenia § 17 zákona (i v znení nariadenia ministra) len dočasným právnym úkonom (v platnosti a záväznosti obsahu) a jeho platnosť končila *eo ipso* uplynutím trojmesačnej lehoty, počítanej odo dňa uskutočneného ústneho úkonu *mortis causa*. Výnimku predstavovali závet, ktoré zriadil vojak, odchádzajúci do vojny a v nej zahynuvší; platnosť takýchto závetov trvala aj po zákonnej premlčacej lehote, pozri NS 12. mája 1933 Rv III 118/32, Úradná sbierka, r. 1933, č. 1305, pozri tiež ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k čl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, s. 138.

⁵⁹ ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*. Bratislava: Veda, 2010, s. 180.

⁶⁰ Skúmanie uvedeného dôvodu testovať – *animus testandi* v zmysle vážnosti vôle poručiteľa odkazoval na súdny výklad, že pri spornosti výkladu vôle poručiteľa sa za hlavnú zásadu zoberal *favor testamenti*: nielen doslovné znenie úkonu *mortis causa*, ale aj skutočný zámer všetkých prejavov poručiteľa pred, ako aj po úkone, ako aj jeho celkové životné pomery; vôľa poručiteľa musela byť ďalej prejavovaná osobne, nikdy nie v zastúpení. Uvedený osobný prejav poručiteľa v bezprostrednosti úkonu testovania taktiež vyžadoval úplnosť, dokonalosť a určitosť prejavu, popri pravdivosti a pravosti prejavu. k tomu pozri bližšie FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 72 – 73, 76.

⁶¹ Judikatura Kráľovskej kúrie tiež moderovala povinnú účasť svedkov nie na priebeh celého úkonu zriadenia verejného závetu. Podľa jej rozhodnutia č. 80/1908 postačovala svedecká účasť len pri akte prečítania, schválenia a podpísania závetu, opierajúc sa o doslovné znenie § 82 písm b) zák. čl. XXXV/1874. Za podmienku platnosti uvedeného druhu sa ešte vyžadovalo, aby aspoň jeden zo svedkov vedel čítať a písať v jazyku závetu podľa § 72 zák. čl. XXXV/1874 alebo tiež § 21 zák. čl. XVI/1876, sledujúc totožný výklad § 4 zák. čl. XVI/1876 pre písomné súkromné závet. Obe ustanovenia upravovali povinnosť účasti aspoň jedného svedka, ktorý vedel úplne písať a čítať v jazyku závetu. K tomu pozri rozh. Kráľovskej kúrie č. 939/1909, podľa LALLOSSEVITS, J. – LÁNYI, M.: *A magyar magánjog kézikönyve*, s. 660. Stála súdna prax v ČSR zastávala rovnaké stanovisko a za svedka sa prizvali také osoby, ktoré rozumeli tomu, čo je napísané alebo sa prečítalo, t. j. „kto ovláda

noverným svedkom sa vo formách verejných závetov stal buď verejný notár, alebo súdny úradník;⁶²

5) **súkromné závet**y vyčlenil zákon do dvoch podskupín: písomného a ústneho, umožnil ich vzájomnú konvalidáciu pri opomenutí niektorej z formálnych náležitostí, ak sa dodržali náležitosti podľa § 19 zákona.⁶³ Zákon umožnil zriaďať aj v súkromí vyhotovený, *skrytý písomný závet*, ktorého obsah svedkovia nepoznali a verifikovali len samotný úkon vyjadrenia vôle poručiť a existenciu závetnej, spečatenej listiny (takáto forma sa uznávala aj pred verejným notárom alebo súdom za druh verejného závetu). Medzi túto kategóriu sa zaradil aj súkromný písomný závet, depónovaný u verejného notára;⁶⁴

6) **verejné formy závetov** sa zriaďovali podľa zák. čl. XXXV/1874 a jeho novely zák. čl. VI/1886 *pred verejnonotáorskými úradmi verejných notárov a všeobecných okresných súdov*.⁶⁵ Pri verejných závetoch existovala iba písomná forma, ktorá tiež až do dňa publikácie zostávala v archíve príslušného notárskeho orgánu (alebo súdu) zriaďujúceho závet. Závet mohol zriaďovať buď poručiť osobne (holografný alebo alografný závet, v otvorenej alebo skrytej forme), alebo ústne do úradného, notárskeho (alebo súdneho) protokolu;

jazyk listiny slovom ako aj písmom v tej miere, že obsah listiny môže zistiť zo svojho vlastného a priameho pozorovania, lebo čítania a písania znalý svedok len v tomto prípade môže pri vyhotovení záveti dosvedčiť na nej samej, že listina obsahuje prejavenu poslednú vôľu zostaviteľovu“, pozri rozh. NS z 6. februára 1930, Rv IV 170/29, Úradná sbierka, č. 358, 1931, č. 358.

⁶² K svedkom bližšie ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, s. 133 n.

⁶³ „Ak sa zachovali formálne náležitosti ústnych závetí a závetca určite sa vyslovil, že chce pokladať osvedčenie ním učinené za svoju ústnu závet“, a v nadväznosti na § 15 zákona: „K platnosti ústnej záveti súkromnej potrebná je prítomnosť štyroch takých svedkov, ktorí rozumejú závetcom užívanému jazyku.“

⁶⁴ Formálnu stránku uvedeného druhu obsiahli v uhorskom práve na jednej strane III. hlava zák. čl. XVI/1876 (§ 21 až 26) a na druhej strane generálne ustanovenia VII. hlavy zák. čl. XXXV/1874 o verejných notároch, najmä § 83, 106. Príslušné predpisy III. hlavy zákona sa mali vždy posudzovať reštriktívne v znení príslušných ustanovení, najmä § 23 až 25 zák. čl. XVI/1876. Postup podľa zákona rozviedla tiež III. časť spomínaného nariadenia ministra z roku 1887. Bližšie k tomuto druhu pozri ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, s. 156 n.

⁶⁵ Formálne náležitosti zákon podriadil po prvé špecifickým ustanoveniam III. hlavy zák. čl. XVI/1876 (§ 21 až 26) a po druhé generálnym ustanoveniam VII. hlavy § 82 – 87, 106, 147 zák. čl. XXXV/1874 o verejných notároch, preto ustanovenia zák. čl. XXXV/1874 boli *lex specialis* a zák. čl. XVI/1876 zostal v postavení *legis generalis*. K tomu vydala Kráľovská kúria rozh. č. 3/25 z r. 1884, podľa LALLOSSEVITS, J. – LÁNYI, M.: *A magyar magánjog kézikönyve*, s. 660.

7) **privilegované formy závetov si zachovali svoj výnimočný ráz**, *viazaný na jedinečné okolnosti vis maior náhodného, ale očakávaného nebezpečenstva smrti*,⁶⁶ ich forma zotrvala na menej formálnych pozíciách⁶⁷ vzniku úkonu *mortis causa*, ktorý sa mohol zriadiť v ústnej forme pred dvomi svedkami alebo písomnej forme (v holografnej aj bez svedkov). Privilegované úkony *mortis causa* zákon striktne limitoval v ich platnosti uplynutím troch mesiacov od zániku udalosti, spôsobujúcej právny dôvod na ich zriadenie,⁶⁸ alebo konvalidáciu v zákonom (§ 31) stanovených prípadoch a úkonoch poručiteľa;

8) **úkony dedičskej zmluvy, darovania pre prípad smrti, spoločné závetu, ako aj doplnky (kodicily) závetu sa zriaďovali podľa tých istých formalít vyžadovaných pre jednotlivé druhy závetov** v odkazujúcej norme § 33 zákona. Jedinou prípustnou formou spoločného závetu podľa § 13 zákona zostal manželský závet;⁶⁹

⁶⁶ Išlo o nasledujúce kvalifikované okolnosti a situácie:

- 1) v čase moru alebo iných životunebezpečných a zároveň ľahko a rýchlo prenosných ochorení na mieste, kde epidémia prepukla (§ 27 zákona);
- 2) na otvorenom mori a na osoby nachádzajúce sa na ňom (§ 28 zákona);
- 3) v čase vojny a mobilizácie na všetkých (vojenské aj civilné osoby), ktorí sa nachádzali na bojisku alebo vo vojnovnej zóne, do vzdialenosti maximálne osem kilometrov od nej (§ 29 zákona). Podľa LALLOSSEVITS, J. – LÁNYI, M.: *A Magyar magánjog kézikönyve*, s. 663.

⁶⁷ Podľa stálej súdnej praxe zákon okrem § 30 zákona vyžadoval na ich platnosť dodržanie náležitostí podľa § 5, 6 a 9 zákona. Pozri Úradná zbierka, č. 186, prevzaté podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k čsl. obecnému zákoníku občanskému a občanské právo na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, s. 160.

⁶⁸ Dodržiavalo sa pre ústne súkromné závetu ustanovenie § 17 zákona.

⁶⁹ Na podklade krátkého pôsobenia ABGB, ktorý poznal výhradne spoločný závet manželov, sa v Uhorsku v 50. rokoch 19. storočia postupne presadzovala myšlienka ich zriaďovania prednostne len medzi manželmi, zakotvená normatívne zák. čl. XVI/1876. Neplatnými sa stávali spoločné závetu v prípadoch zániku manželstva cestou rozluky, rozvodu od stola a lôžka alebo zrušenia od začiatku, alebo tiež, ak manželia nežili spolu, v ostatnom prípade však súdna prax uvedený prípad riešila a nezjednotila ani judikatúrou (pozri tiež Návrh OZ z r. 1916 § 1759). Manželovi, ktorý zriadil spoločný závet pre jeho výlučný majetok, právo nijakým spôsobom nezabráňovalo následne disponovať úkonmi *inter vivos*, rovnako ako v prípade dedičskej zmluvy, čo platilo aj pre prípady spoločného odvolania závetu manželmi. Jednoduchý závet sa mohol odvolať i jednou zo strán, ale len do času smrti jedného z manželov, po smrti jednej zo strán sa totiž spoločný závet stával kvázi kontraktom s plnými právnymi účinkami. Bližšie určenie formálnej stránky zákon nelimitoval a koncipoval ho čo najširšie, keď umožňoval zriadiť ho vo verejnej, súkromnej alebo privilegovanej forme. Podľa ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*, s. 168 – 169; FAJNOR, V.: *Dedičské právo na Slovensku*, s. 80.

9) vo veci neplatnosti úkonov *mortis causa* zákon zaujal postoj jednoznačného posúdenia každého úkonu *mortis causa* v súlade so zákonom; **za neplatný sa považoval každý taký úkon, ak by neobsahoval niektorý obligatórny formálny znak**, hoci by ho poručiteľ či svedkovia uznali *ex ante* alebo *ex post*, a to výslovne, prípadne len konkludentne, no v protiklade k uvedenému.⁷⁰ Zákon aj stála súdna prax však používali voľnejší výklad zákona v otázke posúdenia **platnosti** úkonu *mortis causa* **podľa jeho obsahu**, keďže sa **mala vždy zisťovať skutočná vôľa poručiteľa**.⁷¹

Záver

Historická rozmanitosť jednotlivých úkonov *mortis causa* sa zakladala na bohatej právnej listinnej praxi už v stredoveku, a tak sa vyvinuli v priebehu storočí viaceré pomenované druhy uzavretého okruhu testamentárnych úkonov: závetu, kodicilu, dedičskej zmluvy, darovania *mortis causa*. Všetky úkony *mortis causa* sa však nevyhnutne právotvorne viazali s požiadavkami formálnosti, kauzálnosti, platnosti a záväznosti za neopomenuteľnej podmienky splnenia nevyhnutných vnútorných (obsahových) a vonkajších (formálnych) náležitostí, prípadne ak mali všeobecné vady právnych úkonov ako takých, boli vyhlásené za neplatné *ex tunc*.

Zákonnou platformou kreovania novej právnej úpravy dedenia zo závetu po roku 1861 sa stali odkazujúce normy DSP, kontinuujúce pôvodnú zákonnú a najmä obyčajovú úpravu, na ktorú nadviazala čiastková zákonná úprava a veľmi rešpektovaná všeobecná súdna prax. Prvou nosnou zákonnou úpravou v otázkach formálno-právnej stránky zriaďovania úkonov *mortis causa* sa stal zák. čl. XVI/1876, pričom všetky uvedené pramene tvorili relatívne ucelený normatívny systém dedičského a *ergo* i testamentárneho práva. Predsa však systematizovaná zákonná dedičskoprávna úprava (najmä v intestátnom dedení) aj v 1. polovici 20. storočia chýbala,

⁷⁰ Poručiteľ aktom vyjadrenia súhlasnej vôle s obsahom a formou úkonu posledného poriadku sám nemohol konvalidovať platnosť spochybneného úkonu *mortis causa*. V zásadnom rozhodnutí Kráľovskej kúrie č. 1846/1907 sa *expressis verbis* judikovalo, že „formality, stanovené zák. čl. XVI/1876 za náležitosti (podmienky platnosti) záveti, sú tak podstatné, že pominutím týchto náležitostí učinená záveť neplatná je i vtedy, jestli z nich trebárs len jedna schádza: lebo jedine zachovaním všetkých náležitostí vyhotovená záveť môže byť považovaná za platnú záveť v smysle zákona“. Podľa Zásadné rozhodnutia, s. 1044.

⁷¹ Rozh. Kráľovskej kúrie č. 5710/1905, podľa LALLOSSEVITS, J. – LÁNYI, M.: *A magyar magánjog kézikönyve*, s. 642. Podľa rozh. NS z 5. decembra 1939 Rv 427/39 sa závet mal vykladať tak, „aby sa vždy naplnila skutočná vôľa poručiteľa“, in *Úradná sbierka*, r. 1939/40, č. 49.

no uvedený právny stav dostatočne reprezentatívne a aktuálne dopĺňala, a tým právotvorne vyplňala všeobecná súdna prax najvyšších uhorských a československých (alebo slovenského Najvyššieho súdu v rokoch 1939 – 1945) súdov, čím sa aktuálne dedičskoprávne spory a meritórne právne otázky v oblasti dedenia z oboch dedičských titulov najskôr mohli aktualizovať a relatívne aj systematizovať. Hoci už za dualizmu aj I. ČSR sa z času na čas otvárala relevantná kodifikačná diskusia, ba dokonca sa objavili viaceré kodifikačné pokusy (osnovy), situácia na Slovensku sa výrazne pozmenila až konštitutívnou kodifikáciou v prvom československom Občianskom zákonníku z roku 1950 a na nej stojacimi zákonnými a podzákonnými normami socialistického práva, ale to je už iný príbeh, s inými právno-historickými konzekvenciami nielen v dedičskom (resp. testamentárnom) práve.

ZOZNAM LITARATÚRY

- ALMÁSI, A.: *Ungarisches Privatrecht*. Band I., Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger Walter de Gruyter, 1922, 332 s.
- BARTAL, A.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae: in aedibus B. G. Zeubneri, budapestini sumptibus societatis Frank, 1901, 722 s.
- BENĀ, J. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny práva na Slovensku I. (do roku 1918)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2015, 298 s.
- BLAŽKE, J.: *Majetkové právo manželské*. Praha: Orbis, 1953, 70 s.
- Bypartita cynosura universi iuris ungarici de rebus, actionibus et personis*. Pars I., Jäger: Typis Gregorii Johannis Streibig, 1749, 430 s.
- CAMPENHAUSEN, A. – RIEDEL-SPANGENBERGER, I. – SEBOTT, R.: *Lexikon für Kirchen- und Staatskirchenrecht*. Band III., Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2004, 920 s.
- COING, H.: *Europäisches Recht, 19. Jahrhundert*. Band II., München: C. H. Beck'sche Verlagbuchshandlung, 1989, 678 s.
- DAUSCHER, A.: *Das ungarische Civil- und Strafrecht nach den Beschlüssen der Judex-Curial-Conferenz*. Wien: Verlag von Friedrich Manz, 2. vermehrte und verbesserte Auflage, 1862, 372 s.
- FAJNOR, V.: Dedičské právo na Slovensku. In *Právny obzor*, r. VI, 1923, s. 9 – 18, 37 – 50, 71 – 81, 103 – 114.
- FAJNOR, V.: Manželské právo majetkové na Slovensku. In *Právny obzor*, 1920, r. 3, s. 3 – 35.
- FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom aj na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. všeobecného zákonníka občianskeho, zhotoveného superrevíznou komisiou)*. II. prepracované, judikatúrou siahajúcou do r. 1935 doplnené vydanie. Bratislava: Nákladom Právnickej Jednoty na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, 1935, 601 s.
- FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Zásadné rozhodnutia býv. uh. kr. Kúrie (do 28/X 1918) a Najvyššieho súdu Československej republiky vo veciach občianskych z oboru práva súkromného*. Bratislava: Nákladom Právnickej Jednoty na Slovensku, 1927, 1281 s.

- GÁBRIŠ, T.: Snahy o kodifikáciu uhorského všeobecného súkromného práva v rokoch 1848 – 1918. In *Stát a právo v letech 1848 – 1918 ve středoevropském kontextu*, Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Bratislavě 1. – 2. června 2006, Bratislava: Bratislavská vysoká škola práva a Masarykova univerzita v Brně, 2007, s. 66 – 67.
- GÁBRIŠ, T.: *Dočasné súdne pravidlá Judexkuriálnej konferencie z roku 1861. Monografická štúdia a historickoprávny komentár*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2014, 506 s.
- GZOVSKÝ, V.: *Privátne testamenty podľa práva platného na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi*. Prešov: tlačou a nákladom Sv. Mikuláša, 1925, 78 s.
- HOLUB, R. – JANATKA, F. – PLANK, K. – TEISSIG, K.: *Komentár k občianskemu zákoníku. Dedičské právo*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, 367 s.
- HUSZTY, Š.: *Iurisprudentia practica seu Commetarius novus in ius hungaricum. Liber secundus*, Agriae, 1757, 476 s.
- JUNG, J.: *Darstellung des ungarischen Privatrechtes*. II. Band. Wien: B. Th. Bauer, 1818, 344 s.
- LACLAVÍKOVÁ, M.: *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010, 321 s.
- LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska II. (1790 – 1918)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, 673 s.
- LACLAVÍKOVÁ, M.: Slovak legal history [elektronický zdroj]: (with regard to the state and law until 1918). Trnava: Trnavská univerzita, Právnická fakulta, 2013. CD, 143 p.
- LALLOSSEVITS, J. – LÁNYI, M.: *A magyar magánjog kézikönyve*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1913, 708 s.
- LUBY, Š.: *Základy všeobecného súkromného práva*. Šamorín: Heuréka, 2002, 287 s.
- LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. 2. vydanie, Bratislava: Iura edition, 2002, 626 s.
- KELEMEN, I.: *Institutiones iuris Hungarici privati. Liber II.*, Budae, 1818, 752 s.
- KÖVY, A.: *Elementa iurisprudentiae Hungaricae*. Cassoviae: Typis Francisci Landere de Fűskút, 1807, 626 s.
- KRČMÁŘ, J.: *Právo občanské. V. Právo dědické*. Praha: Nákladem spolku československých právníků Všeherd, 1928, 130 s.
- KUCHAR, R.: Zmluvy a iné právne úkony a ich vyjadrenie v staršej slovenčine. In *Právny obzor*, 1990, r. 73, č. 2, 149 – 161.
- KUCHAR, R.: K vývinu slovenskej právnej terminológie. In *Slavica slovacca*, 1969, r. 4, č. 3, s. 276 – 290.
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848 – 1948)*. Kraków: Spółok Slovákov w Polsce – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, 165 s.
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *History of the State and Law on the Territory of Slovakia II. (1848 – 1948)*. Kraków: Spółok Slovákov w Polsce – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, 190 s.
- NOVÁK, J.: *Slovenské dedičské právo*. Trnava: tlačou Fr. Urbánka a spol. v Trnave, 1933, 32 s.
- PUTZ, K.: *Der System des ungarischen Privatrechtes*. Wien: Verlag der G.I. Manz'schen Buchhandlung, 1870, 381 s.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k čsl. obecnému zákoníku občanskému a občanské*

- právo na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Codex Bohemia: Praha, 1998, reprint pôvodného vydání, díl III, 679 s., IV. díl, 866 s.
- SEDLÁČEK, J.: *Rodinné právo*. Brno: Nákladem Československého akademického spolku Právník v Brně, 1934, 221 s.
- SINGER, J. – MILOTA, A. – SPORZON, J. – TURNER, A.: *Príručná sbierka justičných zákonov platných na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava: Concordia, kníhtlačiarenský a nakladateľský podnik, 1933, 1084 s.
- SZEGEDI, J.: *Tripartitum iuris Hungarici tyrocinium*, Tinnaviae: Typis cademicis societatis Jesu, 1751, s. 856.
- SZEGÖ, K.: *Nákres na Slovensku platného dedičského a manželsko-majetkového práva*. Ružomberok: tlač „Leo“ kníhtlačiarsky a nakladateľský spolok účasť spol, 1919, s. 48.
- SZLEMENICS, P.: *Elementa iuris Hungarici iudicarii civilis*. II. Tomus, Posonii, 1829, 355 s.
- ŠORL, R.: Prekonanie neoabsolutizmu v Dočasných súdnych pravidlách. In *Stát a právo v období absolutizmu*. Schelle, K. – Vojáček, L. (ed.), Brno: Masarykova univerzita, 2005, s. 195 – 221.
- ŠVECOVÁ, A.: *Formálno-právna stránka zriadenia úkonov posledného poriadku na Slovensku do roku 1950*. Bratislava: Veda, 2010, 229 s.
- ŠVECOVÁ, A.: Fideikomis podľa zákonného a obyčajového uhorského práva až do jeho zániku v 1. ČSR. In *Acta Universitatis Tyrnaviensis – Iuridica* 7, Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2010, s. 215 – 228.
- UNGER, J.: *System des österreichischen allgemeinen Privatrechts. Das österreichische Erbrecht systematisch dargestellt*. Sechster Band, Leipzig: Druck und Verlag bei Breitkopf und Härtel, 1864, 400 s.
- ZLINSZKY, I.: *A magyar magánjog mai érvényében*. Budapest: Franklin-Társulat, 1880, 751 s.

Prvotná profilácia protižidovských opatrení v Maďarsku v 20. storočí

Primary Profiling of Anti-Semitic Measures in Hungary in 20th Century

PETER MOSNÝ – MIRIAM LACLAVÍKOVÁ*

Abstrakt: Štúdia prezentuje pohľad na diskriminačnú politiku Maďarska vo vzťahu k židovskému obyvateľstvu v období začiatku 20. storočia s krátkym exkursom aj do obdobia predchádzajúceho. Osobitne hodnotí ustanovenia zákona č. XV/1938 s hodnotením ich dopadu na oblasti južného Slovenska, ktoré po Viedenskej arbitráži pripadli Maďarsku.

Kľúčové slová: Maďarsko, Židia, protižidovská diskriminačná normotvorba, južné Slovensko, Viedenská arbitráž

Abstract: The study presents a review of discriminatory Hungarian policy towards Jewish population during the beginning of the 20th century with a short excursus into the previous period. In particular the study evaluates provisions no. XV/1938 with the evaluation of their impact on the territory of Southern Slovakia, which escheat after the Vienna arbitration to Hungary.

Keywords: Hungary, Anti-Semitic discriminatory laws, Southern Slovakia, Vienna arbitration

Úvod

Jesenné mesiace roku 1938 zasiahli v rozhodujúcej miere do ďalších osudov predmníchovského československého štátu.** Československo v septembri 1938 stálo v popredí európskeho diania. Príčinou však neboli pozoruhodnosti prebiehajúce v ňom v pozitívnom štátno-politickom zmysle. Ale negativistický účinok veľmocenského riešenia Nemecka, Veľkej Británie, Francúzska a Talianska v dohode uzavretej v Mníchove 29. septembra 1938. Podstata štátnosti Československa bola predovšet-

* Prof. JUDr. Dr. h. c. Peter Mosný, CSc. Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; peter.mosny@truni.sk
doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD. Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; miriam.laclavikova@truni.sk

** Príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA, projekt č. 1/0549/15 „Právne postavenie Židov na území Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1942 so zreteľom na niektoré vybrané oblasti právnej úpravy vstredoEurópskom kontexte“.

kým narušená územnými stratami, ktoré sa zavŕšili následnou Viedenskou arbitrážou z 2. novembra 1938.¹

V podstatnej miere na základe oboch týchto zmluvných rozhodnutí stratilo Československo viac ako 41 000 km² svojho územia a 4 879 000 obyvateľov, z nich viac ako 1 250 000 Čechov a Slovákov. Takýmto delením československého štátu sa zásadne narušila jeho politická, hospodárska i vojenská celistvosť.

Osobitný vplyv na Slovensko a Slovákov mala Viedenská arbitráž jednoznačne rozhodnutá v súlade s teritoriálnymi požiadavkami maďarskej strany. Na jej základe takmer 20 % Slovákov žijúcich na južnom území Slovenska bolo prinútených žiť v Maďarsku.² K nim sa zaradili aj Slováci žijúci na časti k Maďarsku pričlenenom území Podkarpatskej Rusi s prevahou maďarskej minority (Užhorod, Mukačevo).³

1. Normotvorba regulujúca postavenie židovského obyvateľstva v Maďarsku – vstup do problematiky

Charakter maďarského štátu, do ktorého vstupovalo obyvateľstvo pričleneného južného územia Slovenska, bol od začiatku roku 1938 poznačený stupňujúcimi sa pravicovými prvkami. A to jednak v jeho vnútornej politike, rovnako aj v zahraničnopolitickom smere. Vnútoraná politika Maďarska prevzala so všetkými dôsledkami postoje nemeckých nacistov k židovským občanom vlastného štátu. Zahraničná politika sa vyznačovala dlhodobejšou orientáciou na nacistické Nemecko i fašistické Taliansko. Otvorene sa to napríklad prejavilo v podpore dobyvačnej politiky nemeckých nacistov v marci 1938 pri obsadení a pričlenení Rakúska k tretej nemeckej ríši. Maďarská politika výrazne podporovaná talianskym režimom B. Mussoliniho neúnavne presadzovala svoj nezmieriteľný postoj s dôsledkami stavu po prvej svetovej vojne jeho revíziou.

Židovské obyvateľstvo v Maďarsku podliehalo tvoriacemu sa osobitnému protižidovskému zákonodarstvu, ktoré malo vplyv na následné

¹ Nemecko si vynútilo napríklad odstúpenie územia Chodska, na západnom Slovensku bola zabraná Petržalka i územie Devína. Maďarsku pripadla časť územia južného a východného Slovenska a tzv. bratislavské predmostie. Poľsku boli odstúpené časti Tešínska, Frídecka, Jablunkova, na severe Slovenska – časti Oravy a Spiša.

² V porovnaním s tým na základe Trianonskej mierovej zmluvy len 6 % z maďarského národa muselo žiť na Slovensku v rámci československého štátu.

³ Zvyšná časť územia Podkarpatskej Rusi zostala aj po Viedenskej arbitráži súčasťou československého štátu až do vyhlásenia Slovenského štátu v marci 1939, následne celé jej územie pripadlo Maďarsku.

administratívne a policajné opatrenia. Židovské obyvateľstvo bolo obmedzované v niekoľkých oblastiach. Jednak v politickom živote maďarského štátu, či už v politických stranách, ako aj vo verejnej miestnej správe. Bola to tiež oblasť pestrej škály hospodárskeho života, ako aj obmedzovanie v možnostiach zamestnať sa (a to nielen v oblasti verejného života). V neposlednom rade sa rovnako diskriminácia židovského obyvateľstva prejavovala aj v oblasti kultúry, vzdelania či sociálneho života. Neobišlo to ani činnosť židovských náboženských obcí. V konečnom dôsledku to viedlo až k fyzickej likvidácii maďarských židovských občanov ich vlastným maďarským štátom.

Politika maďarského štátu vo vzťahu k židovskému obyvateľstvu, ako aj prežívanie „protižidovských nálad“ v dobovej spoločnosti, mali svoje preukázateľne historické pozadie. Židia boli od najstarších čias špecifickou skupinou obyvateľstva, čo sa prejavovalo aj osobitnou reguláciou ich postavenia v právnych normách rôznej právnej sily. Prvé zmienky o Židoch a ich prítomnosti v Panónii nachádzame v prameňoch z obdobia 9. storočia (Nomokánon, (grécka) Legenda o živote sv. Klimenta, Raffelstetenský colný poriadok a správy arabských cestovateľov – napr. Ibrahima Ibn Jakuba). Normotvorbu regulujúcu osobitné a vyčlenené postavenie židovského obyvateľstva naplno v Uhorsku rozvinuli panovníci dynastie Arpádovcov (Štefan, Ladislav, Koloman, Belo IV.). Zo zákonov kráľa sv. Ladislava (1077 – 1095) vyplývajú zákazy manželstiev medzi kresťanmi a Židmi, zákazy zamestnávať či vlastniť v židovských domácnostiach sluhu, resp. otroka – kresťana, zákaz práce v kresťanské sviatky a v nedeľu adresovaný Židom.⁴ Nástupca kráľa Ladislava – Koloman (1095 – 1116) podrobne upravil postavenie Židov, a to potvrdením ustanovení z predchádzajúcej normotvorby (napr. zákaz kresťanských otrokov, sluhov). Ich segregované postavenie následne rozvinul v povinnom usídlení do biskupských sídel a zákaze predaja potravín kresťanom. Vzhľadom na ich vzrastajúci hospodársky význam a postupne kreované privilégium voľného obchodovania v krajine podrobne upravil náležitosti zmluvy o pôžičke⁵ a kúpnej zmluvy medzi kresťanmi a Židmi charakteristické prísny formálizmom (s pozorovateľným znevýhodnením Židov oproti kresťanom).⁶

⁴ Pozri bližšie ŠIMEKOVÁ, S.: Židia v právnych pamiatkach Uhorska za Arpádovcov. In: *Historický časopis*, 48, 2000, s. 401 – 416 a LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. (od najstarších čias do roku 1790)*. Trnava: Typi Universitatis Tynaviensis, 2007, s. 71 – 81.

⁵ Na právne postavenie Židov osobitne vplýval stredoveký svetonázor o poskytovaní úročných pôžičiek. Zásada „*nummus nummum non parit*“ známa už Aristotelovi a prevzatá cirkvou sa na Židov nevzťahovala, čo znamenalo budovanie istého finančného monopolu pre obchodníkov – Židov.

⁶ Pozri bližšie ŠIMEKOVÁ, S.: Židia v právnych pamiatkach Uhorska za Arpádov-

V Zlatej bule Ondreja II. (1205 – 1235) z roku 1222 a jej potvrdení z roku 1231 nachádzame formulovaný zákaz pre Židov nadobúdať vysoké úrady v štátnom hospodárskom aparáte.⁷ Reálna situácia v štáte však svedčila o porušovaní mnohých z uvedených zákonných ustanovení, čo malo vplyv aj na politickú a hospodársku stabilitu krajiny. Židia boli v danom období považovaní za osobný výlučný majetok panovníka, postupne sa tak stávali špecifickou skupinou obyvateľstva (*servi camerae regiae*)⁸ postavenou viac-menej na okraj spoločnosti.⁹ Židia boli hospodársky i osobne závislí od panovníka,¹⁰ na jeho povolenie bol viazaný pobyt, sťahovanie i ekonomická činnosť (s pozoruhodnou odlišnou politikou panovníkov, od ústretovej (napr. Belo IV.) až po diskriminačnú (Ludovít I. Anjou, ktorý v roku 1360 dokonca nariadil vysídliť Židov z Uhorska¹¹ s možnosťou zachovať si len ich vlastný výlučne hnuiteľný majetok). Za túto „ochranu“ Židia odvádzali dávky (osobitná daň – *census iudeorum*) predstavujúce jeden z hlavných príjmov panovníka. Vo všeobecnosti mali Židia nižšie právne a spoločenské postavenie a boli vylúčení z osobnoprávných vzťahov s kresťanmi. Z ekonomického hľadiska bolo mimoriadne dôležitým obmedzením v nadobúdaní nehnuteľností, ktoré (hoci nebolo dôsledne

cov. In: *Historický časopis*, 48, 2000, s. 401 – 416 a LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. (od najstarších čias do roku 1790)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, s. 82 – 85.

⁷ Čl. 24 *Komorskými grófmí, mincovníkmi, soľníkmi a mýtníkmi nech sú šľachtici kráľovstva, Izmaeliti a Židia sa nimi nemôžu stať*. LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. (od najstarších čias do roku 1790)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, s. 88.

⁸ Označenie Židov ako osobne neslobodných *servi camerae regiae* po prvý raz použil Fridrich II. Rakúsky v roku 1236 v kontexte odpovede na náuku pápeža Gregora IX. o večnom otroctve Židov. Pozri bližšie KRIEDEL, M.: *Židé*. In: *Encyklopédie stredoveku*. Le GOFF, J. – SCHMITT, J. C. (eds). Praha, 2002, s. 902.

⁹ „Zvláštnosť právneho postavenia Židov má svoj pôvod v niekoľkých činiteľoch, ktorí vzájomným pôsobením upravovali právnú subjektivitu Židovstva. Prvým a najdôležitejším faktorom bola skutočnosť, že Židia, keďže neboli kresťanmi, nemali práva na účasť na štátnom živote, keďže jeho predpokladom bola bezpodmienečná príslušnosť i poslušnosť k cirkvi. Tým sa stalo, že boli úplne eliminovaní z verejného života a ich práva subjektivita sa stala len pojmom fiktívnym. Utláčanie Židovstva vyvrcholilo v časoch krížových vojen, keď v smysle svetskej i cirkevnej legislatívy stalo sa len trpeným elementom, ktorému boli za vinu kladené všetky živelné pohromy a choroby, ktoré postihly Európu.“ HOLÁK, J.: Niekoľko kapitôl o právnom postavení Židov v stredoveku so zvláštnym zreteľom na pomery v Bratislave. In: *Odtlačok so Sborníka Matice Slovenskej*, roč. 13, č. 4 – časť historická.

¹⁰ V normotvorbe panovníkov sa viackrát zdôraznilo vylúčenie Židov z verejného života prejavujúce sa aj v zákaze výkonu vrchnostenskej právomoci nad kresťanmi.

¹¹ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 172.

rešpektované, najmä v mestách) bolo zrušené až v polovici 19. storočia.¹² Osobitnou a zásadnou reguláciou právneho styku Židov s kresťanmi sa stalo Židovské privilegium Belu IV. z roku 1251, obsahujúce procesno-právne a hmotnoprávne normy z oblasti dnešného záväzkového a vecného práva (zmluva o pôžičke, zabezpečenie záväzkov) a trestného práva.¹³ Postavenie Židov v stredoveku charakterizovala istá segregácia navonok sa prezentujúca nosením jasných odlišujúcich označení, napr. v zmysle záverov Budínskej synody z roku 1279 boli Židia povinní prišieť si na vrchné oblečenie na ľavú stranu hrudníka kruh z červenej farby,¹⁴ bez ktorého mali zakázané chodiť na verejnosť a kresťania s nimi (ak neboli označení) nesmeli obchodovať. Druhé nariadenie Budínskej synody zakazovalo Židom zastávať verejné funkcie.¹⁵ V časoch stredovekého uhorského štátu nastáva aj izolácia židovského obyvateľstva prostredníctvom vymedzovania území, tzv. židovských get, v rámci ktorých museli i mohli žiť. Všeobecne tak Židia tvorili v uhorskom kráľovstve skupinu s nižším nielen spoločenským, ale aj právnym postavením¹⁶ a nemohli sa voči tomu brániť.

V dvadsiatom storočí, dokonca nielenže pred nastolením nacistickej diktatúry v Nemecku, ale ešte pred formulovaním hitlerovskej ideológie v neslávne známom diele *Mein Kampf*, bol v porevolučnom Maďarsku prijatý prvý protižidovský zákon v stredoeurópskom priestore. Stal sa ním maďarským parlamentom odsúhlasený otvorene diskriminačne zameraný zákon č. XXV/1920 vychádzajúci zo zásady „*numerus clausus*“. Jeho podstata spočívala v stanovení obmedzeného počtu občanov židovského pôvodu, ktorí mohli byť prijatí na jednotlivé odbory univerzitného štúdia. Na iné náboženské, národnostné, etnické či rasové skupiny a komunity sa dané ustanovenia nevzťahovali.

Vzorom cieleného maďarského protižidovského zákonodarstva, ako súboru právnych noriem rôznej právnej sily, sa stala nacistická protižidovská legislatíva v Nemecku. A to ešte v časoch pred nemeckým vojenským obsadením územia Maďarska. Maďarské diskriminačné zákonodarstvo predstavovali základné štyri protižidovské zákony prijaté parlamentom spolu s rozsiahlou sústavou vládnych nariadení, nariadení jednotlivých

¹² LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 173 – 174.

¹³ Zaujímavým v tomto ohľade je fakt podobnej regulácie v okolitých krajinách – Rakúsko, České kráľovstvo.

¹⁴ Nariadenia o odlišujúcich znakoch na odevy pre židovské obyvateľstvo boli typické pre Európu (červené plášte, špicaté klobúky, stuhy, červené alebo žlté kruhy prišité na vrchnom odevy a pod.).

¹⁵ *Monumenta Hungariae Judaica*. FRISS, A (ed.). Budapest, 1903, s. 52 – 53.

¹⁶ LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 173.

ministerstiev, ako aj ďalších vykonávacích opatrení vydávaných jednotlivými zložkami štátneho represívneho aparátu. Najmä policajných orgánov, administratívnych úradov a podobne. Následne s tým súviseli aj konkrétne zásahy týchto zložiek vyznačujúce sa poväčšine otvorenou brutalitou.

Maďarská vláda Darányiho už 8. apríla 1938 predložila parlamentu vládny návrh tzv. prvého protizidovského zákona pod názvom „*O účinnejšom zabezpečení rovnováhy spoločenského a hospodárskeho života*“. Vládny návrh zákona navonok so zložito šifrovaným názvom, v pomere k jeho obsahu, parlament prijal 29. mája 1938 ako zákon č. XV/1938. Jeho jednotlivé ustanovenia však boli jednoznačne protizidovsky zamerané a v rozhodujúcej miere orientované na opatrenia v oblasti hospodárstva a diskriminačné zásahy voči židovským podnikateľským aktivitám. V konečnom dôsledku zákon zavádzal diskrimináciu židovského obyvateľstva formou ich obmedzovania vo všetkých oblastiach hospodárskeho života štátu.

Uvádzané rozhodujúce zameranie zákona nutne vychádzalo z prvého známeho, v zákone uvádzaného, pojmológického vymedzenia, kto je a kto nie je považovaný za Žida. Definícia pojmu Žid vychádzala v jeho ustanoveniach z príslušnosti maďarského štátneho občana k židovskému náboženstvu. Židovské vierovyznanie, ako rozhodujúci prvok „židovstva“ maďarského štátneho občana, nadväzovalo na jeho hlásenie sa k členstvu v židovskej náboženskej obci ku dňu prijatia zákona. Daná, vo svojej podstate podmienujúca súvislosť v praktickom uplatňovaní spôsobovala pre sledované zámery štátnej politiky možnosť nie požadovaného výkladu, interpretačnú rôznosť právom využívalo postihnuté obyvateľstvo. Navyše v ustanoveniach zákona v zmysle § 4 ods. 2 boli podmienky stanovujúce výnimky, na ktoré osoby sa vymedzenie pojmu Žid nevzťahovalo.¹⁷ Pojmológické vymedzenie pojmu Žid malo všetky znaky viažuce sa na tzv. pozitívne definovanie osobitnej skupiny židovského obyvateľstva v maďarskom štáte. Túto skutočnosť potvrdzovalo tiež vykonávacie vládne nariadenie č. 4350/1938 M. E., predovšetkým ustanovenia jeho § 21.

Postavenie židovského obyvateľstva na pripojenom južnom území Slovenska k maďarskému štátu bolo v porovnaní s pôvodným židovským obyvateľstvom Maďarska podstatne komplikovanejšie. Už od prvých dní, na základe zákona č. XV/1938, sa maďarská politika na okupačnom území južného Slovenska policajnými opatreniami cielene zameriavala na odstraňovanie židovského obyvateľstva z tohto územia. Zmyslom týchto opatrení bolo eliminovať ustanovenia medzinárodných dohôd o priznávaní štátneho občianstva a domovského práva. Teda aby sa ich ustano-

¹⁷ Pozri bližšie § 4 ods. 2 zák. č. 15/1938.

venia vzťahovali na čo najmenší počet židovského obyvateľstva žijúceho na tomto území. S tým súviseli aj zásahy do ich majetkového práva formou zaberania najmä ich nehnuteľného majetku.

Podmienkou získania štátneho občianstva maďarského štátu v zmysle ustanovení medzinárodných dohôd bolo pre tieto osoby naplnenie faktu, že sa na zabratom území trvale zdržiavali od 2. novembra 1938. Spolu s tým bolo nutné preukázať skutočnosť trvalého bydliska na území historického Uhorska od 26. júla 1921. Teda preukázanie obapolnej domovskej príslušnosti i príslušnosti štátnej vo vzťahu k rozšírenému územiu Maďarska. V opačnom prípade obyvateľstvo židovského pôvodu bolo z okupovaného územia deportované, pretože maďarský štát ich považoval za cudzích štátnych občanov iného štátu.¹⁸

Roznecovanie protižidovských politických vášní aj na okupovaných južných územiach Slovenska naberalo na intenzite už na sklonku roka 1938. Osobitný dôraz v činnosti niektorých maďarských politických strán (napríklad Zjednotenej maďarskej strany) sa začal klásť na posudzovanie stupňa lojálnosti židovských členov strany s bývalým československým štátom. Základným problémom ochrany tohto členstva pred protižidovskými opatreniami maďarského štátu sa tak stal preukázateľný vzťah k „maďarstvu“ aj v ťažkých, tzv. potrianonských časoch. A to aj napriek reálnej nemožnosti popierať fakt nediskriminačného postavenia židovského obyvateľstva v celom období prvorepublikového Československa, ktoré dôsledne nielen ústavne, ale aj vo faktickom živote, chránilo rovnocenné postavenie všetkých svojich občanov bez ohľadu na ich menšinový pôvod.

Nevýčerpatelným žriedlom maďarského nacionalizmu v oficiálnej politike štátu boli totiž neustále zdôrazňované krivdy popravojnového usporiadania stredoeurópskeho priestoru spolu s následnými revizionistickými požiadavkami. Nemožno preto niečo zazlievať realizovaným postupom maďarského židovského obyvateľstva s nepopierateľným právom primerane sa brániť voči diskriminačným prístupom oficiálnej maďarskej politiky.

Židovské zoskupenia a náboženské obce rozbíhali kampane zamerané na preukazovanie maďarského nielen vlasteneckého, ale aj maďarského národného povedomia. Prostriedkom na to sa stalo vydávanie osobitných publikácií, brožúr i almanachov, v ktorých verejnosti sprostredkovávali zásluhy maďarských Židov žijúcich na okupovaných územiach Slovenska v súvislosti s neskorším pripojením tohto územia k maďarskému štátu.

¹⁸ Považovali ich za štátnych občanov Československa, Poľska alebo Sovietskeho zväzu. K núteným deportáciám neskôr pribudli aj internačné tábory zriaďované tak na okupačnom území Slovenska, ako aj priamo v Budapešti.

Niektoré z týchto publikácií dokonca upriamovali pozornosť na preukázateľné zásluhy maďarských Židov, ako takých, v revolučných rokoch 1848 – 1849, v období dualistického usporiadania po roku 1867, ako aj v bojoch prvej svetovej vojny.

Napriek daným aktivitám protižidovská agresivita v Maďarsku mala stupňujúci sa charakter. Svedčí o tom aj petícia predstaviteľov Bihárskej župy, v zmysle ktorej sa tzv. židovská otázka mala riešiť urýchlenným vysťahovávaním všetkých Židov z maďarského územia spolu so zhabaním ich majetku. Zároveň sa v petícii požadovalo nevytváranie či odstránenie akýchkoľvek výnimiek, ktoré by mohli znemožniť vykonanie uvádzaného postupu. Uvedený rigorózný protižidovský prístup mal zabrániť tomu, aby židovská komunita mohla byť z akýchkoľvek príčin oslobodená spod diskriminačných opatrení vydaných maďarským štátom.¹⁹

Positívnu reagenciu na petíciu bol tiež postoj predstaviteľov Abovskej župy, a to zdôrazňovaním, že statkári židovského pôvodu v minulosti získavali pôdu v Maďarsku „nie vždy tak, ako to dovoľovala kresťanská morálka“.²⁰ Navyše v Abovskej župe zabratá židovská pôda sa začala prideľovať zaslúžilým veteránom prvej svetovej vojny s cieľom kolonizovať maďarský etnický koridor medzi Košicami a maďarským etnickým územím. Nebolo preto prekvapivé, že k prezentovaným názorom predstaviteľov Bihárskej i Abovskej župy pozitívne stanovisko zaujal tiež Muni­cipálny výbor mesta Košice.²¹

Otvorené protižidovské postoje v maďarskom štáte zasiahli aj odvetvia spoločnosti, ktoré prvotne nemohli profitovať na zhabanom židovskom majetku. Nosnou rovinou sa stal vyhrotený maďarský nacionalizmus, ktorý mal nesporne pôvod svojho najväčšieho rozmachu v časoch dualistickej habsburskej monarchie po roku 1867 v podobe násilnej maďarizácie akýchkoľvek, čo i len etnických zoskupení. V danom smere sa napríklad prejavovala aj maďarská vedecká komunita, teda oblasť, ktorá prinajme­nej v eticko-morálnej rovine mala hájiť a zdôvodňovať objektívnu pravdu a realitu. A to vo všetkých sférach svojej činnosti. Svedectvo o skutočnom stave však podáva napríklad vyjadrenie vysokoškolského profesora I. Bodu, ktorý vo svojom článku hájil rozširujúce sa protižidovské opatrenia v maďarskom štáte tvrdením, že sú vydávané nie kvôli nenávisti „*voči Ži­dom, ale sebaobranou maďarských rasových záujmov*“.²²

Špecifikum protižidovských opatrení na okupovaných územiach juž­ného Slovenska sa prejavovalo tiež v rovine zavádzania osobitných ad-

¹⁹ Archív mesta Košíc, Fond magistrátu z rokov 1939 – 1944, krabica č. 20.

²⁰ Archív mesta Košíc, Fond magistrátu z rokov 1939 – 1944, krabica č. 20.

²¹ Archív mesta Košíc, Fond magistrátu z rokov 1939 – 1944, krabica č. 20.

²² Pozri bližšie: Felvidék ujság, 20. apríla 1942, s. 4.

ministratívno-riadiacich opatrení. Do priemyselných podnikov na tomto území maďarská vládnuca politika zaviedla systém vládnych zmocnen-cov, ktorých úlohou bolo nielen hájiť hospodárske záujmy štátu, ale aj záujmy politické, keďže tieto opatrenia sa týkali zásadne podnikov vo vlastníctve štátne nespoľahlivých majiteľov, čím sa v reáli mysleli výhrad-ne židovskí majitelia. Prepojenie obidvoch týchto rovín nedvojzmyselne naznačovalo následnú arizáciu židovských majetkov.

Významným skutkom v tomto smere boli ustanovenia maďarského živnostenského zákona č. XXXVI/1938, ktorý vstúpil do účinnosti na oku-povanom južnom území Slovenska v januári 1939. Ten spolu s doplňu-júcimi vládnymi nariadeniami a vyhláškami zásadným spôsobom zasiah-ol do života židovských remeselníkov a obchodníkov. Z nich napríklad zmocňovacie nariadenie maďarskej vlády č. 9330/1938 M. E. sa stalo zá-kladom revízie živnostenských oprávnení všetkého druhu aj na južnom Slovensku.²³ Dôvodom nariadenej revízie živnostenských oprávnení bola selekcia všetkých živnostníkov na základe zisťovania maďarskej národnej i maďarskej štátnej spoľahlivosti bez ohľadu na ich etnický, národný či náboženský pôvod. Splnenie oboch kritérií v súvislosti s pripojeným južným Slovenskom tak zákonite evokovalo ich zameranie predovšetkým voči slovenským obchodníkom a remeselníkom. V skutočnosti, podľa výsledkov tejto akcie, na túto skupinu malo nariadenie maďarskej vlády mizivý vplyv.²⁴ Ostáva však historickým faktom, že pod kritérium ma-ďarskej národnej i štátnej nespoľahlivosti v zmysle danej právnej normy patrilo predovšetkým židovské obyvateľstvo. Dôkazom tejto skutočnos-ti je veľavravný údaj, podľa ktorého zo 10 760 židovských obchodníkov a remeselníkov na okupovanom území južného Slovenska daným požia-davkám nevyhovela viac ako polovica.²⁵

Dôslednosť celej akcie podľa dikcie právnych noriem spočívala v jej trojstupňovom procese. Nové koncesie vydávali policajné orgány s mož-nosťou odvolania sa až na treťostupňové Ministerstvo obchodu. Tento navonok zobjektivizovaný postup však vo formálno-právnej rovine pretr-val len do konca mája 1939, keď Najvyšší správny súd rozhodol, že proti rozhodnutiu Ministerstva obchodu nemožno podať odvolanie. Teda po-

²³ Celkove sa to týkalo viac ako 160 000 živnostenských listov.

²⁴ V čase preverovania živnostenských oprávnení na južnom Slovensku sa k sloven-skej národnosti otvorene hlásila len nepočetná skupina obchodníkov a remesel-níkov. Ostatní, uvedomujúc si silu a dôslednosť štátneho nacionalizmu, sa včas vysťahovali z tohto územia alebo si oficiálne zmenili slovenskú národnosť na ná-rodnosť maďarskú.

²⁵ *Felvidek ujság*, 3. januára 1940, s. 3, podľa uvádzaných štatistických údajov len 4 500 živnostníkov získalo znova licenciu.

slednou inštanciou, a definitívnym rozhodovacím orgánom, sa tak stalo Ministerstvo obchodu.²⁶

Protižidovský kolorit dotvárali aj na okupovanom území južného Slovenska rôzne administratívne opatrenia. Židovskí obchodníci boli vylučovaní z predaja nedostatkových tovarov, ako bola prídelová obuv, poľnohospodárske stroje a nástroje i niektoré ďalšie železiarske tovary. Nemohli tiež, v danom nesporne ťažkom období pre život obyvateľstva, redistribuovať napríklad nedostatkové životné potreby, ako napríklad petrolej, cukor, palivo, textil atď. Zároveň židovské obchody museli byť osobitne viditeľne označené.

V hospodársko-podnikateľskom živote židovského obyvateľstva nastali výrazné zmeny. Ako forma obrany židovských obchodníkov proti diskriminácii sa začalo rozmáhať falšovanie verejných dokladov potrebných v hospodárskom živote, podnikanie na živnostenské licencie nežidovských obchodníkov, čierny obchod a výroba v nepovolených židovských dielňach a podobne. Následky sa prejavovali vo zvýšených policajných zásahoch voči židovským obchodníkom, remeselníkom, ako aj v štvaniaciach proti židovskému obyvateľstvu ako celku formou verejného, veľakrát neoprávneného a nepravdivého pranierovania. To všetko prispievalo k zvyšovaniu napätia i nevraživosti medzi obyvateľstvom ako takým. Protižidovské nálady sa v maďarskej spoločnosti ako celku, ale aj na okupovaných južných územiach Slovenska, nielenže stupňovali, ale dostávali ničím i nikým nehatený priebeh. Veľkou mierou k tomu prispeli aj ustanovenia tzv. druhého protižidovského zákona prijatého v roku 1939.

Záver

Napriek uvádzaným skutočnostiam protižidovské opatrenia maďarskej štátnej politiky ani zďaleka nedosahovali neskôr dosahovaný vrchol. Stále totiž maďarský štátny občan židovského pôvodu nebol nimi zasiahnutý na svojom zdraví či dokonca živote. Ten čas sa však neustále približoval a naplňal aj tým, že maďarské vládnuce kruhy čoraz tesnejšie nasledovali politiku nacistického Nemecka. Prejavovalo sa to okrem iného aj tým, že sa vydávali ďalšie protižidovské právne normy, ktoré podstatne výraznejším spôsobom porušovali základné ľudské a občian-

²⁶ Pozri bližšie rozhodnutie Najvyššieho správneho súdu č. 3159/1939. V polovici roku 1940 Ministerstvo obchodu revidovalo v 38 prípadoch svoje rozhodnutie. Stalo sa tak na základe dodatočného priznania, pôvodne neprevereným židovským živnostníkom, osobitných vojenských zásluh.

ske práva.²⁷ Nič na tom nemenila ani skutočnosť, že otvorená fyzická likvidácia židovskej časti obyvateľstva, ako forma vo vtedajšej strednej Európe nevidaných protižidovských pogromov, v najväčšom rozsahu nastala po nemeckej okupácii Maďarska v marci 1944. Rovnako ako aj skutočnosti historicky nespornej aktívnej účasti oficiálnej maďarskej politiky na tomto procese. Maďarská vláda Sztótajayho svojím rozhodnutím zo dňa 29. marca 1944 totižto rozhodla o definitívnom likvidovaní židovských spoluobčanov v Maďarsku do ich úplného vyhladenia.

Rovnako a bez výnimky sa súčasťou tohto procesu stali aj Židia na okupovanom južnom území Slovenska, ktorých bolo viac ako na území vtedajšej Slovenskej republiky. Ostáva tiež historickou pravdou a skutočnosťou, že slovenské obyvateľstvo žijúce na území Maďarskom okupovaného južného Slovenska sa na prípravách či samotnej židovskej genocíde nepodieľalo. Jeho status bol tiež poznačený niektorými prvkami z postavenia židovského obyvateľstva v Maďarsku vzhľadom na uplatňovanie oficiálnej nepriateľskej maďarskej politiky vo vzťahu k slovenskej národnostnej otázke.

ZOZNAM LITERATÚRY

- ALMÁSI, A.: *Ungarisches privatrecht. I. Band.* Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1922.
- BENĽA, J. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny práva na Slivensku I. (do roku 1918).* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2015.
- CSIZMADIA, A. – KOVÁCS, K. – ASZTALOS, L.: *Magyar állam- és jogtörténet.* 14. vyd. Budapešť: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- FERANCOVÁ, M.: Zabezpečenie pohľadávok zriadením záložného práva v historickom vývoji. In: *Zabezpečenie pohľadávok a ich uspokojenie. VII. Lubyho právnické dni.* Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 169 – 225.
- GAJDOŠOVÁ, M. – KERECMAN, P.: *Prvé ženy v slovenskej advokácii.* Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015.
- HATTENHAUER, Hans: *Evropské dějiny práva.* Praha: C. H. Beck, 1998.
- HOLÁK, J.: Niekoľko kapitôl o právnom postavení Židov v stredoveku so zvláštnym zreteľom na pomery v Bratislave. In: *Odtlačok so Sborníka Matice Slovenskej*, roč. 13, č. 4 – časť historická.

²⁷ Na základe nariadenia maďarskej vlády č. 1210/1944 M. E. došlo napr. k hromadnému výmazu židovských advokátov z advokátskych komôr. Podľa situácie v meste Košice bolo v máji 1944 rozhodnutím Výboru maďarskej košickej advokátskej komory vyčiarknutých spolu 57 advokátov – Židov, z toho 25 so sídlom v Košiciach. Časť z nich následne zahynula v koncentračnom tábore. GAJDOŠOVÁ, M. – KERECMAN, P.: *Prvé ženy v slovenskej advokácii.* Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015, s. 153.

- KRIEGEL, M.: Židé. In: *Encyklopedie středověku*. Le GOFF, J. – SCHMITT, J. C. (eds). Praha 2002
- LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Pramene práva na území Slovenska I. (od najstarších čias do roku 1790)*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007
- LE GOFF, J. (ed.): *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2003.
- LUBY, Š.: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002
- MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. Košice: Aprilla, 2008.
- Monumenta Hungariae Judaica*. FRISS, A (ed.). Budapest 1903
- ŠIMEKOVÁ, S.: Židia v právnych pamiatkach Uhorska za Arpádovcov. In: *Historický časopis*, 48, 2000, s. 401 – 416

Medzivojnové Československo – štát na dobu určitú?

Interwar Czechoslovakia – temporary state?

ZUZANA ILLÝOVÁ*

Abstrakt: Článok sa venuje úvahe Dr. V. Tuka s názvom „V desiatom roku Martinskej deklarácie“, ktorá vyšla 1. januára 1928 v denníku Slováč. Jej obsahom bola téza V. Tuka, v zmysle ktorej má k 31. októbru 1928 dôjsť k rozpadu spoločného štátneho zväzku Čechov a Slovákov. Príspevok sa venuje jednak východiskám k úvahe V. Tuka, ktorými boli udalosti martinských rokovaní, ale tiež hypotetickej úvahe o tom, či možno založiť štát na dobu určitú.

Kľúčové slová: vacuum iuris, trvanie štátu, Vojtech Tuka

Abstract: The paper addresses the reflection of Dr. Vojtech Tuka titled “In the 10th year of the Martin Declaration”, published on January 1st 1928 in the journal “Slovák”. The reflection of V. Tuka contained the presumption that by October 31st 1928 the Czechoslovak state is bound to disintegrate. The article on the one hand deals with the background for such thoughts of V. Tuka, in particular the Martin Resolution, and on the other hand the paper focuses on hypothetical reflection on whether a state can be established for a definite period of time.

Keywords: vacuum iuris, duration of a state, Vojtech Tuka

Úvod

Konštituovanie štátu je vyvrcholením štátneho emancipačného procesu a dosiahnutím najvyššieho stupňa suverenity určitého národa. Československá republika bola úspechom národnooslobodzovacieho boja, ktorý vďaka turbulentným udalostiam v podmienkach po prvej svetovej vojne dostal priestor na rozvoj štátotvorného potenciálu. V momentoch svojho vzniku musel spoločný štát Čechov a Slovákov pôsobiť navonok jednotne a súdržne. Táto jednota bola posilnená aj vytvorením fikcie jednotného československého národa.

Slováci nemali v spoločnej republike želané postavenie, a to bolo zdrojom rastúceho napätia. Celé medzivojnové obdobie je preto poznačené úsilím o dosiahnutie autonómneho postavenia Slovenska. Tento cieľ bol najmä agendou A. Hlinku ako predsedu Slovenskej ľudovej strany. Pred-

* Mgr. Zuzana Illýová, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky; zuzana.illyova@flaw.uniba.sk

stavitelia SLS sa v roku 1919 dozvedeli o existencii Pittsburskej dohody¹ a na jej základe sa snažili presadiť požiadavku autonómneho postavenia Slovenska v Československej republiky. Autonomistické snahy sa však často stotožňovali so separatizmom. Krehká integrita republiky bola v podmienkach neustávajúcich snáh budapeštianskej vlády o získanie slovenských území chránená s najvyššou opatrnosťou. Ohrozenie územnej integrity predstavovala okrem iného aj rozvetvená sieť maďarskej iredenty, pričom niektorým jej protagonistom sa dokonca podarilo preniknúť do najvyšších kruhov na slovenskej politickej scéne. Jedným z nich bol aj profesor medzinárodného a ústavného práva Vojtech Tuka.²

V roku 1928 vydal V. Tuka článok s názvom „V desiatom roku Martinskej deklarácie“ a podtitulom „Štátnofilozofická úvaha“, ktorá je tiež známa pod názvom *vacuum iuris*. V tomto článku V. Tuka vychádza z premisy, podľa ktorej má 31. októbra 1928 dôjsť k rozpadu Československej republiky v prípade, ak sa do tohto dátumu nedohodnú politickí predstavitelia Čechov a Slovákov o otázke slovenskej autonómie.

Z čoho vychádzajú uvedené úvahy Vojtecha Tuku? Bola medzivojnová republika štátom na dobu určitú?

1. Vacuum iuris

Dňa 1. Januára 1928 bol v denníku Slovák uverejnený spomínaný článok, resp. skôr úvaha Vojtecha Tuku, ktorá vzbudila mimoriadne veľký ohlas. Bezprostredným následkom bolo podanie trestného oznámenia na V. Tuku od advokáta JUDr. Milana Ivánku a s tým spojené zbavenie poslaneckej imunity V. Tuku a začatie trestného stíhania. Čo je teda obsa-

¹ Pittsburskú dohodu priniesli na domácu pôdu zástupcovia Slovenskej ligy v Amerike v marci 1919.

² Dr. Vojtech Tuka (*4. júl 1880 – †20. august 1946) bol jedným z najkontroverznejších politikov československej, resp. slovenskej modernej histórie. Niektorí ho pasovali za slovenského národovca, pre iných bol maďarón. Ľudia v ňom videli bojovníka za práva Slovákov a martyra trpiaceho pre slovenský národ, ale i iredentistu, maďarského špióna a nepriateľa národa. Bol obžalovaný a odsúdený v dvoch veľkých politických procesoch, ktoré silne rezonovali doma i v zahraničí. V prvom, v roku 1929, bol odsúdený na 15 rokov väzenia a stratu občianskych práv na tri roky a v druhom, v roku 1946, bol odsúdený na trest smrti. Okrem toho Dr. Tuku v roku 1920 vyšetroval vojenský prokurátor a aj štátny zástupca za velezradu v procese v spojitosti s protištátnou činnosťou Jána Toblera a spol. Ako osoba nebezpečná štátu a politicky podozrivá v období mobilizácie proti Maďarsku v októbri 1921 bol internovaný v Zlatých Moravciach a počas pokusu o vojenský prevrat na Slovensku 9. a 10. marca 1939 (tzv. Homolov puč) bol Tuka internovaný spolu s A. Machom, M. Černákom a ďalšími.

hom tejto úvahy? Vojtech Tuka v nej pripomína, že v októbri 1928 bude výročie prijatia Martinskej deklarácie. Píše však, že tento rok nebude mať len jubilejný ráz, pretože 30., resp. 31. október bude dňom historickým s ďalekosiahlym významom. Tento význam vidí V. Tuka v tom, že dňa 31. októbra 1928 „*nastane v jednej polovici štátu, v slovenskej čiaske Česko-Slovenskej republiky mimoriadny stav, vacuum iuris*‘[...]Týmto kritickým dňom totižto prestane etický podklad istých ústavných ustanovizní, pretrhne sa, práva kontinuita, prestane zásadne dočasná platnosť dôležitých zákonov. Právny stav premení sa na faktický, ktorý nespočíva na autorite zákonov, nie len na fyzickej sile. A tento, mimozákonný, precíznejšie, zákonnoprázdny stav nemôže sa ináč napraviť, len pomocou uplatnenia sebaurčovacieho práva slovenského národa.“³ V rámci uvedenej pasáže teda V. Tuka naznačuje, že v prípade, ak do 31. októbra 1928 nedôjde k uplatneniu sebaurčovacieho práva slovenského národa, tak na území Slovenska prestanú platiť zákony a nastane bezprávny stav. Z čoho vychádzajú úvahy Dr. Tuku?

V dňoch 30. a 31. októbra 1918 prebehli v Turčianskom sv. Martine rokovania, ktorých závery sú obsiahnuté v dvoch dokumentoch. Prvým je všeobecne známa Martinská deklarácia z 30. októbra 1918, ktorou sa oznamovalo, že sa Slováci odtrhli od uhorského štátu a utvoria spolu s Čechmi nezávislý štát. Druhým dokumentom, ktorý vzišiel z rokovaní prebiehajúcich 31. októbra, je zápisnica. Mala zaznamenať pokračujúce rokovania na druhý deň po prijatí Deklarácie. Samotná existencia tejto zápisnice, ktorá je tiež označovaná ako tzv. tajná klauzula, je diskutabilná. Jej obsahom mala byť dohoda politických predstaviteľov o štátoprávnom postavení Slovenska v rámci prvej ČSR. Článok V. Tuku vzbudil veľkú vlnu reakcií doma aj v zahraničí.

Proti Tukovi ostro vystúpil napríklad F. Juriga, ktorý bol členom HSĽS, no za svoj postoj bol následne vylúčený.⁴ F. Juriga bol presvedčený, že V. Tuka koná v záujme maďarskej iredenty: „*Pod heslom úplného odtrhnutia Slovenska od republiky Slovákov a Čechov ustalujeme skrytú snahu priviesť náš národ slovenský pod maďarské jarmo, čomu sa z tej duše protivíme. Ideme v boj za najväčšie poklady národa a štátu nášho, proti hungarizmu, tukovine. A tukovina na Slovensku zhynúť musí.*“⁵ Emil Stodola, ktorý rokovaniam z 31. októbra 1918 predsedal, sa k článku V. Tuku vyjadril nasledujúco: „*Nezodpovedá skutočnosti, že by sa bolo v Slovenskej národnej rade dňa 31. októbra 1918 uzav-*

³ TUKA, V.: V desiatom roku Martinskej deklarácie. Štátnofilozofická úvaha. In: *Slovák*, 1/1928, roč. 10 s. 3 – 4.

⁴ BOR, E. J.: *Vojtech Tuka. Úvod do života a diela*. Turčiansky sv. Martin: KOMPAS, 1940, s. 79.

⁵ GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 182.

relo, že by po uplynutí 10 rokov definitívny štáto-právny pomer Slovenska mal stať ešte raz predmetom dohodnutia. Tým menej zodpovedá skutočnosti, poťaž-ne štátno-právny pomerom to, že by v pomere Slovenska k historickým zemiam 31. októbrom 1928 malo nastúpiť *vacuum iuris*.“⁶ Pravdivosť tvrdení V. Tuku spochybnil aj K. Medvecký: „Ako bývalý tajomník revolučnej Národnej rady slovenskej sa osvedčujem, že Martinská deklarácia žiadnej tajnej klauzuly nemala a nemali jej ani ďalšie rokovania členov tejže rady.“⁷

Sám V. Tuka sa k obsahu svojej úvahy vyjadril aj v priebehu hlavného pojednávania v trestnom procese. Zásadne odmietol akékoľvek obviene-nia, že by mal týmto článkom ambíciu nabúravať jednotu štátu a na svoju obranu udáva: „Že som nechcel vyzývať k rozvratným činom, vidieť z týchto slov – Keď by sme až ad absurdum chceli rozobrať pojem *vacuum iuris*, došli by sme k takým a takým výsledkom, atď. Keď ten autor sám označí túto vetu za nezmysel, len aby ten pojem bližšie vysvetlil, tým ten autor zaopatruje absoluto-rium, že v tom prípade tvrdí niečo krajného. Nadpis článku je štátno-filozofická úvaha. Na prevedenie tejto theorie nikto nemyslel, keď sa píše o theorie.“⁸

Pozrime sa bližšie na udalosti martinských rokovaní, od ktorých sa Tu-kov článok odvíja.

2. Martinská deklarácia

Dňa 28. októbra 1918 bol v Prahe vyhlásený vznik samostatného štá-tu Čechov a Slovákov.⁹ Zdanlivým rodným listom bol zákon o zriadení samostatného československého štátu vypracovaný Národným výborom československým, ktorý bol neskôr publikovaný v zbierke zákonov pod číslom 11/1918 Zb. Vychádzajúc z návrhu, ktorý pripravil právnik Ferdi-nand Pantůček, vypracoval koncept zákona Alois Rašín.¹⁰ Dva dni po uda-lostiach v Prahe sa k vytvorenému spoločnému štátu Čechov a Slovákov prihlásili aj predstavitelia slovenskej politickej reprezentácie.

⁶ GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy sloven-skej ligy, 1939, s. 179.

⁷ GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy sloven-skej ligy, 1939, s. 179.

⁸ SNA, Fond Vojtech Tuka a spol. 1929, kr. 1, Zápisnica z hlavného pojednávania.

⁹ Vyhlásenie Československého štátu bolo reakciou na uverejnenie nóty ministra zahraničných vecí monarchie grófa Andrásyho z 27.10.1918 v Prahe, čo sa pova-žovalo za okamžitú kapituláciu.

¹⁰ LETZ, R. Slovenské dejiny IV. 1914 – 1938. Bratislava: Literárne informačné cen-trum, 2010, 342 s., s. 85.

Do Turčianskeho sv. Martina¹¹ sa na rokovania dostavili poprední slovenskí národní a politickí predstavitelia, jednak na základe pozvánok, ale aj na základe oznámenia, ktoré bolo uverejnené v Národných novinách 24. októbra 1918.¹² Prvá porada slovenských národovcov sa konala ešte v predvečer oficiálnych martinských rokovaní v budove Tatra banky, pričom predmetom tohto stretnutia bola finalizácia obsahu deklarácie. Do úvahy prichádzali až tri návrhy, ktoré vypracovali Samuel Zoch, Dr. Emil Stodola a Ján Damborský.¹³ Nakoniec bol použitý Zochov koncept, ktorý bol najradikálnejší, no ako sa vyjadril F. Juriga – „*ak sa budeme vždy báť o svoju kožu a keď ničoho nepostavíme, nemôžeme ani nič vyhrať*“.¹⁴ Konečné znenie deklarácie nebolo úplne totožné s návrhom, ktorý vypracoval S. Zoch. Niektoré formulácie boli vypustené či zjemnené. Dôvodom tejto korekcie bolo, že na rokovania pricestoval Ivan Dérer, ktorý sa po ceste do Martina stretol s členmi Národného výboru československého, ktorí práve cestovali do Ženevy na rokovania s predstaviteľmi zahraničného odboja. Členovia tejto delegácie odporučili, aby slovenskí politickí predstavitelia boli opatrnejší vo svojich formuláciách o Československom štáte, a tiež že by mali najprv počkať na závery rokovaní v Ženeve, po ktorých bude jednoznačné, či dohodové mocnosti garantujú spojenie českého a slovenského národa do jedného štátu.¹⁵

Dňa 30. októbra 1918 sa v preplnenej sieni (okolo 200 účastníkov¹⁶) Tatra banky konala oficiálna časť martinských rokovaní.¹⁷ Zhromaždenie otvoril predseda Slovenskej národnej rady Matúš Dula, ktorý rečnil o peripetiách slovenského národa, a po ňom sa ujal slova Andrej Hlinka. Následne došlo k vytvoreniu Slovenskej národnej rady a jej výkonného výboru. Tento bod programu je predmetom diskusií, kedy vlastne došlo k samotnému vzniku Slovenskej národnej rady.¹⁸ Na existenciu Slovenskej

¹¹ Mesto Turčiansky sv. Martin malo pre Slovákov osobitú symboliku. Bolo sídlom Matice slovenskej, bolo tu jedno z prvých slovenských gymnázií a v roku 1861 sa tu konalo memorandové zhromaždenie.

¹² GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 120.

¹³ GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 125.

¹⁴ GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 125.

¹⁵ LETZ, R. *Slovenské dejiny IV. 1914 – 1938*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010, 342 s., s. 86.

¹⁶ GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 130.

¹⁷ Zaujímavosťou je, že na zhromaždenie nebol povolený vstup ženám. Vychádzalo to z presvedčenia, že politika je doménou mužov. Pozri bližšie: LETZ, R. *Slovenské dejiny IV. 1914 – 1938*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010, 342 s., s. 87.

¹⁸ V poradí druhej.

národnej rady totiž už pred martinskými rokovaniami poukázal F. Juriga, ktorý vo svojom prejave v uhorskom parlamente vyslovil, že v mene slovenského národa je oprávnená hovoriť jedine Slovenská národná rada.¹⁹

Najdôležitejším bodom programu bolo prijatie samotnej deklarácie, t. j. verejného ohlasu za samourčovacie právo slovenského národa. Deklaráciu slovenského národa na zhromaždení predniesol jej autor Samuel Zoch a jej znenie bolo jednomyseľne prijaté. Deklarácia na jednej strane hovorí o národe česko-slovenskom, čím sa jednoznačne hlási k myšlienke spoločného štátu, no súčasne tiež hovorí o národe slovenskom, a teda zdôrazňuje slovenskú individualitu a svojbytnosť. Po večernom príchode M. Hodžu na rokovania sa po jeho návrhoch na korekciu textu z deklarácie pred jej uverejnením vymazala časť o tom, že sa pre Slovákov požaduje osobitné zastúpenie na medzinárodnej mierovej konferencii v Paríži. Do deklarácie sa zase pridala veta o tom, že Slováci prejavujú súhlas s medzinárodným položením tak, ako vyplynulo z nóty W. Wilsona a odpovede na ňu od rakúsko-uhorského ministra zahraničných vecí G. Andrássyho. Tieto zásahy do textu po ex post, teda po prijatí znenia deklarácie, sa stali podnetom spochybňovania jej autenticity v budúcnosti, hoci sa tieto zásahy urobili s vedomím Predsedníctva SNR.²⁰

Účastníci martinských rokovaní 30. októbra 1918 nemali informáciu o tom, že bol dva dni predtým v Prahe vyhlásený Československý štát. Slovenskí politickí predstavitelia prejavili vôľu slovenského národa zrušiť štátny zväzok s Maďarmi v Uhorskom kráľovstve, a tým sa v podstate potvrdil novovzniknutý štátny zväzok s českým národom.

3. Otázka autonómie Slovenska – porada deklarantov z 31. 10. 1918 a „tajná kauzula“

Väčšina deklarantov z Turčianskeho svätého Martina odcestovala už večer 30. októbra. Niektorí však ostali – či už kvôli pretrvávajúcemu národnému oduševneniu alebo pre zlé vlakové spojenie, a preto sa v rokovaní pokračovalo aj nasledujúci deň. Tejto porade predsedal kvôli neprázdnosti Matúša Dulu Emil Stodola.²¹

¹⁹ K otázke, kedy vznikla SNR bližšie pozri: VOJÁČEK, L. Drobné otázky kolem druhé Slovenské národní rady 1918 – 1919). In *Právo v priestore a čase*. Bratislava: ATTICUM, 2014, s. 351 – 367.

²⁰ HRONSKÝ, M: *Boj o Slovensko a Trianon. 1918-1920*, Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, s. 327., s. 48.

²¹ GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 130.

Práve obsah týchto rokovaní sa stal predmetom najrôznejších dohadov a polemík, ktoré v 20. rokoch viedli k dvom veľkým súdnym procesom. Je zaujímavé, že tieto dohady začali až o päť rokov od uskutočnenia „tajnej“ porady v Martine. Spôsobil to zrejme prejav F. Jurigu, ktorý pri príležitosti osláv svojich 50. narodením predniesol prejav, v ktorom spomenul, že slovenský národ má právo žiadať autonómiu aj preto, že to vyplýva z uznesenia SNR z 31. októbra 1918.²² Tým sa stali martinské porady z tohto dňa predmetom zvýšeného záujmu a čoraz viac sa špekulovalo o ich obsahu.

Úvahy V. Tuku stavajú na tom, že z týchto rokovaní boli vyhotovená zápisnica, ktorá je tzv. tajnou klauzulou Martinskej deklarácie. Samotná existencia tejto zápisnice je však diskutabilná. Jej obsahom mala byť dohoda politických predstaviteľov o štátoprávnom postavení Slovenska v rámci Československej republiky, ktorí sa údajne uzniesli na tom, že Slovensko zatiaľ nie je pripravené na autonómiu, ale v že „o otázke autonómie Slovenska nech rozhodnú po desiatich rokoch volení slovenskí zástupcovia, a toto rozhodnutie nech je rešpektované“.²³

V roku 1926 bolo súdnym rozsudkom v spore Jur Koza Matejov proti Karolovi Hušekovi rozhodnuté, že žiadna tajná klauzula nikdy nebola. V tomto procese bolo vypočutých 36 svedkov, pričom väčšina z nich boli poprední predstavitelia martinských rokovaní. To však nezmiernilo snahy V. Tuku o preukázanie jej existencie. Dokonca zaplatil 10 000 Kč Jozefovi Hanzalíkovi za príslub, že mu zoženie originál zápisnice z 31. októbra 1918, ktorý mal byť uložený v archíve Slovenského klubu v Prahe. Hanzalík vo výpovedi pred súdom uviedol, že po uverejnení novoročného článku v denníku Slováč už nemal záujem niečo Tukovi obstaráť, hoci peniaze prevzal.²⁴

Jediný známy a zachovaný dokument (nie je však vôbec isté, či ide o spomínanú zápisnicu) z tohto dňa má názov „Značky zasadnutia výkonného výboru SNR v Turčianskom sv. Martine 31. októbra 1918“, ktorý je zápisnicou k prerokováaniu návrhu zákona o úprave prechodných pomerov na Slovensku.²⁵ Na tomto dokumente chýbajú podpisy a jeho pravosť je spochybňovaná.²⁶ Návrh bol v princípe prijatý s tým, „že po

²² Pozri bližšie: GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 175.

²³ MARKOVIČ, I. Ústava len „na teraz“. In: *Slovák*, 34, 1928, s. 1.

²⁴ SNA, Fond Vojtech Tuka a spol. 1929, kr. 1, Zápisnica z hlavného pojednávania.

²⁵ SNA, Fond Vojtech Tuka a spol. 1929, škatuľa č. 5, Značky zasadnutia výkonného výboru SNR v Turčianskom sv. Martine 31. októbra 1918.

²⁶ Jednou z možností je, že tento dokument predsa len zaobstaral pre V. Tuku J. Hanzalík za 10 000,- Kč, hoci to počas svojej výpovede na hlavnom pojednávaní poprel. Porovnaj: GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 173 a SNA, Fond Vojtech Tuka a spol. 1929, ška-

uplynutí prechodnej doby, najďalej ale 10 rokov upraví sa štátoprávny pomer dosiaľ v Uhorsku žijúcej vetvy nášho národa úmluvou medzi legitímnymi zástupcami z jednej strany zo Slovenska a druhej strany z Čiech, Moravy a Sliezska".²⁷ Dokument obsahuje niektoré vyjadrenia členov výkonného výboru SNR pri prerokovávaní návrhu. Dr. Stodola sa vyslovil: „*Návrh ako prechodný prijímame a žiadame garancie a určitý termín medzinárodne určiť. Vtedy nastane stav autonómie slovenskej a túto žiada úplnú čím najsúrnejšie.*“ Dr. Markovič zase žiadal autonómiu na poli výučby. F. Juriga odporučil demokraciu a federalizmus. M. Hodža sa vyjadril tak, že prítomné zhromaždenie nie je oprávnené hovoriť v mene budúcich generácií. Vierohodnosť tejto zápisnice nebola nikdy preukázaná. Takisto na nej chýbajú podpisy, ktoré sú podstatnou náležitosťou každej vyhotovenej zápisnice. Pôvodcom zápisnice mal byť tajomník SNR K. Medvecký, ktorý sa však k autorstvu nikdy neprihlásil.²⁸

Otázne sú teda viaceré veci: Bola z pokračujúcich rokovaní v Turčianskom sv. Martine vyhotovená zápisnica? Ak áno, išlo len o zápisnicu o prijímaní zákona o úprave prechodných pomerov na Slovensku? Je zachovaný dokument tejto zápisnice pravý? Odvolával sa F. Juriga v spomínanom prejave na túto zápisnicu, alebo skutočne existovala ešte ďalšia (tajná) zápisnica, ktorá sa však nikdy nenašla?

Ak by sme prijali teóriu o existencii zápisnice, ktorá skutočne zachytávala diskusie o otázke slovenskej autonómie, je významnou otázkou práva na záväznosť akejkoľvek prijatej rezolúcie.

Právnu silu zápisnice z rokovaní z 31. októbra 1918 v Turčianskom sv. Martine zdôvodňuje V. Tuka vo svojej úvahe nasledujúco:

1. Slovensko nemalo v čase Martinských rokovaní žiadneho „suveréna“, ktorý by nad ním vykonával moc: „*stará uhorská suverenita nad Slovenskom prestala. Za Dunajom sa utvorila nová, „maďarská suverenita na Slovensko sa už nerozprestierala. Nová legálna suverénna moc sa na Slovensku ešte neutvorila*“.²⁹
2. Na Slovensku bolo teda obdobie tzv. interregna, keď bol nositeľom národnej suverenity každý jeden účastník Martinského zhromaždenia: „*Martinské zhromaždenie bolo zjazdom nekorunovaných „inter-rexov‘. Bol to*

tuľa č. 5, Značky zasadnutia výkonného výboru SNR v Turčianskom sv. Martine 31. októbra 1918 a SNA, Fond Vojtech Tuka a spol. 1929, kr. 1, Zápisnica z hlavného pojednávania.

²⁷ SNA, Fond Vojtech Tuka a spol. 1929, škatuľa č. 5, Značky zasadnutia výkonného výboru SNR v Turčianskom sv. Martine 31. októbra 1918.

²⁸ GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 173.

²⁹ TUKA, V.: V desiatom roku Martinskej deklarácie. Štátnofilozofická úvaha. In *Slovák*, 1/1928, roč. 10, s. 3 – 4.

*„prasnem“ suverénov, kde každý jeden v sebe stelesnil úplnú suverenitu národa. Nie všetci spolu vzájomne sa dopĺňajúc, ale každý jeden osobitne mohol tvrdiť o sebe „La Nation c'est moi“.*³⁰ Podľa V. Tuka boli všetci prítomní nositeľmi suverenity, ktorá mala moc zaviazat' aj nasledujúce generácie národa. Vyrovnal sa aj s otázkou, ak by sa niekto svoju vôľu vyjadrenú počas rokovaní z 31. októbra pokúsil dodatočne zmeniť, resp. odolať: *„A keby všetci účastníci martinského zhrom. sa vzdali doplnenia uznesenia martinského, národ predsa by nebol svojho práva pozbavený. Ved' oni nie pre seba (ad personam) rezervovali právo, ale pre národ.“*³¹

3. Suverenitu účastníkov martinského zhromaždenia považuje V. Tuka za kľúčovú a štátotvornú, od ktorej je následne odvodená legitimita štátnej moci: *„Ich suverenita mala síce len ráz „turičného kráľovstva“, lebo jedným aktom totižto ustanovením štátnej vrchnostenskej moci mala sa vyčerpať. Ale týmto phénixovým sebaobetovaním dali život legálnej štátnej vrchnosti. Nie pre seba ustálili akési stanovy, ved' nezaložili dajakú exkluzívnu účastinársku spoločnosť. Ich činom sám národ stanovil pre seba normy verejného života. Ako suveréní nie sú zodpovední pred žiadnym pozemským súdnym fórumom pre vykonávanie zvrchovanej moci. Svojím suverénnym sebaurčovacím činom zaviazali národ, naložili povinnosti nám všetkým, ved' boli zákonodarcami a „quod principi placuit, legis habet vigorem.“*^{32, 33}

V prospech argumentu, že išlo výlučne o dokument politického charakteru bez právnej záväznosti, svedčia tieto skutočnosti:

1. Nešlo o oficiálnu časť zhromaždenia zvolaného do Turčianskeho sv. Martina, pretože tieto rokovania boli ukončené 30.10.1918 prijatím Deklarácie.
2. Na rokovaníach 31.10.1918 neboli prítomní všetci účastníci rokovaní z 30.10.1918 – prítomná bola len 1/5 deklarantov.³⁴ Boli to vyslovene len deklaranti, ktorí, zdá sa, náhodou ostali v Martine. Nikde sa neuvádza, že by na rokovaníach zámerne ostali napr. len členovia SNR alebo členovia výkonného výboru SNR. O presnom počte členov SNR a jej výkonného výboru sa v literatúre uvádzajú rôzne údaje. Hronský píše o dvanásťčlennom výbore a dvadsaťčlennej SNR, s tým, že sa ko-

³⁰ TUKA, V.: V desiatom roku Martinskej deklarácie. Štátnofilozofická úvaha. In *Slovák*, 1/1928, roč. 10, s. 3 – 4.

³¹ TUKA, V.: V desiatom roku Martinskej deklarácie. Štátnofilozofická úvaha. In *Slovák*, 1/1928, roč. 10, s. 3 – 4.

³² V preklade „čo uspokojí vládcu, má silu zákona“.

³³ TUKA, V.: V desiatom roku Martinskej deklarácie. Štátnofilozofická úvaha. In *Slovák*, 1/1928, roč. 10, s. 3 – 4.

³⁴ GREČO, M.: Martinská deklarácia, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 166

- optovaním ustáli jej počet na sto.³⁵ Rovnaké čísla členov SNR uvádza aj Letz, no ten zase hovorí o prítomnosti 106 deklarantov, na rozdiel od Kováča, ktorý uvádza, že počet deklarantov bol dvesto.³⁶ Grečo uvádza, že výkonný výbor mal dvadsať členov a uvádza aj ich kompletný menný zoznam, ktorý bol uverejnený v Národných novinách 7. novembra 1918.³⁷ Celkový počet členov bol podľa Grečových údajov doplnený kooptovaním na 76.³⁸ Počet deklarantov bol podľa neho dvesto.³⁹ Napriek nejasnostiam okolo presného počtu a zloženia členov SNR a jej výkonného výboru je zrejmé, že na rokovaníach 31.10.1918 neboli prítomní všetci, a preto je otázna relevancia takto prijatého uznesenia.
3. Diskutabilná by bola právna záväznosť akéhokoľvek uznesenia aj v prípade, žeby ho prijali všetci členovia SNR. Od čoho vyvodzovala SNR svoju legitimitu a oprávnenosť hovoriť v mene slovenského národa, resp. zaväzovať ďalšie generácie? Spôsob kreácie SNR jej túto legitimitu nedal, keďže nešlo o demokraticky zvolený zastupiteľský orgán. Možno hovoriť jedine o akejsi „revolučnej legitimitě“, ktorá vyplýva z vonkajších a vnútorných okolností a z revolučnosti daného aktu. Táto legitimita je však len dočasná a stráca sa v momente voľby politických predstaviteľov. Preto akékoľvek právne záväzky „pro futuro“ strácajú svoju záväznosť v momente, keď sa moci ujmú volení reprezentanti ľudu.
- Na základe uvedených argumentov sa domnievame, že aj keby z rokovania 31.10.1918 bola skutočne vyhotovená zápisnica, nemali by akékoľvek v nej prijaté uznesenia právnu záväznosť a relevanciu. Tento dokument by mal čisto politický charakter.

Namiesto záveru: Štát na dobu určitú?

Ak by naše hypotetické úvahy smerovali ešte ďalej a boli by sme ochotní prijať tézu o tom, že z rokovaní z 31. októbra 1918 bola vyhotovená zápisnica, ktorá má právnu relevanciu, tak sa nám ponúka ďalšia otázka –

³⁵ Porovnaj: HRONSKÝ, M.: *Boj o Slovensko a Trianon. 1918 – 1920*, Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, 327 s., s. 48.

³⁶ KOVÁČ, D. a kol., *Muži Deklarácie*, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 2000, s. 143.

³⁷ Porovnaj: GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 136.

³⁸ GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, s. 136.

³⁹ Doslova uvádza, že sieň Tatrabanky „pojala vyše 200 účastníkov. Tí ktorí sa dnu nevmetili, sotrvali pred budovou“. Porovnaj: GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, 130.

môže štát pri svojom vzniku obmedziť dĺžku svojho trvania na určitý čas? Treba však pripomenúť, že na martinských rokovaníach sa v súvislosti s desaťročnou lehotou riešila otázka autonómneho postavenia Slovenska. Ani z textu údajnej zápisnice nevyplýva, že by sa deklaranti vyslovili o zániku štátneho zväzku Čechov a Slovákov. Tento extenzívny výklad bol výlučne interpretáciou Vojtecha Tuku, ktorý tým sledoval vyhrocovanie vzťahov medzi českou a slovenskou politickou reprezentáciou. No ak by sa jeho špekulácie čisto hypoteticky preniesli do reality, vynára sa pomerne zaujímavá otázka, či je možné, aby štát zanikol uplynutím času trvania, na ktorý bol založený.

Z teoreticko-právneho hľadiska nie je úplne absurdná predstava časovo terminovaného trvania štátu. Nejde však pochopiteľne o bežný jav a dalo by sa uvažovať nad tým, či by v takom prípade nešlo o rozpor s konceptom štátu ako vyvrcholenia úsilia určitej spoločnosti v podobe dosiahnutia spoločnej štátnosti. Bežne sa ako dôvody zániku štátu uvádzajú zánik štátu rozpadom a zánik štátu spojením. Historicky bol možný aj tretí spôsob, a to tzv. *debelácia*. *Debelácia je „plná vojenská porážka, zničenie organizovanej štátnej moci druhej strany a mohla byť platným titulom anektovania celého územia porazeného štátu. V dnešnej dobe je tento spôsob zániku štátu po prijatí všeobecného zákazu použitia vojenskej sily neprípustný“*.⁴⁰ V teoretickej rovine je možný zánik štátu po „úplnej strate jeho materiálnych predpokladov, a to územnej a ľudskej zložky napr. v dôsledku pôsobenia prírodných síl“.⁴¹ V odbornej literatúre sa ako jeden z dôvodov zániku štátu neuvádza uplynutie času, na ktorý bol založený. Nie je známy ani žiaden prípad takéhoto štátu, hoci existujú aspoň čiastočné náznaky takejto situácie. V minulosti napríklad nebolo ničím nezvyčajným, že vznikali určité účelové zoskupenia miest, ktorých existencia a dĺžka trvania boli podmienené určitou vonkajšou hrozbou. Rozvázovacou podmienkou tohto zväzku nebolo uplynutie určenej doby, ale pominutie vonkajšieho ohrozenia. Dôkazom sú napríklad grécke *symmachie* (*symmachiai*), ktoré predstavovali obranné aliancie zo 6. storočia pred n. l. Ako ďalší príklad obmedzenej doby trvania určitého zväzku môže byť Honkong, ktorý sa po 99 rokoch v správe Veľkej Británie vrátil pod čínsku vládu. Európske spoločenstvo uhlia a ocele bolo založené na 50 rokov.

Tieto príklady však pochopiteľne nie sú rovnocenné našej hypotetickej úvahe. V histórii ani v súčasnosti zrejme nenájdeme prípad štátu, ktorý by v momente svojho vzniku obmedzil dobu svojho trvania. To však stále neznamená, že to možné nie je.

⁴⁰ AZUD, J.: *Medzinárodné právo*. Prvé vydanie. Bratislava: VEDA, 2003, s. 198.

⁴¹ AZUD, J.: *Medzinárodné právo*. Prvé vydanie. Bratislava: VEDA, 2003, s. 198.

ZOZNAM LITERATÚRY

- AZUD, J.: *Medzinárodné právo*. Prvé vydanie. Bratislava: VEDA, 2003, s. 234.
- BOR, E. J.: *Vojtech Tuka. Úvod do života a diela*. Turčiansky sv. Martin: KOMPAS, 1940, 216 s.
- GREČO, M.: *Martinská deklarácia*, Bratislava: Nákladom ústrednej správy slovenskej ligy, 1939, 177 s.
- HRONSKÝ, M.: *Boj o Slovensko a Trianon. 1918 – 1920*, Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 327 s.
- KOVÁČ, D. a kol.: *Muži Deklarácie*, Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 2000, 202 s.
- LETZ, R.: *Slovenské dejiny IV. 1914 – 1938*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010, 342 s.
- MARKOVIČ, I. Ústava len „na teraz“. In *Slovák*, 34, 1928, s. 1.
- TUKA, V.: V desiatom roku Martinskej deklarácie. Štátnofilozofická úvaha. In *Slovák*, 1/1928, roč. 10, s. 3 – 4.
- VOJÁČEK, L.: Drobné otázky kolem druhé Slovenské národní rady (1918 – 1919) In *Právo v priestore a čase*. Bratislava: ATTICUM, 2014, s. 351 – 367.

Archívny výskum:

SNA, Fond Vojtech Tuka a spol., 1929

Analýza samosprávneho postavenia obce v zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí v podmienkach prvej ČSR

Analysis of autonomous competence
of Czechoslovak municipal corporation
in zák. čl. XXII/1886

ŠTEFAN SISKOVÍČ*

Abstrakt: Predmetom analýzy v predloženom článku je úprava samosprávnej pôsobnosti obce v zák. čl. XX/1886 v podmienkach prvej Československej republiky. Hlavným cieľom článku je ukázať, že zákonný článok striktne neoddeľoval prenesenú a samostatnú pôsobnosť obce. To spôsobovalo, že štát mohol v obidvoch prípadoch, tak prenesenej, ako aj samostatnej pôsobnosti obce, zasahovať do jej vnútorných záležitostí často aj nad rámec zákona, pričom obec sa proti nezákonnému postupu štátu nemohla nijako brániť.

Kľúčové slová: obec, pôsobnosť, dozor

Abstract: The aim of presented article is analysis of the autonomous competence of the Czechoslovak municipal corporation in zák. čl. XXII/1886. The main objective of the article is to show that this regulation did not separate the original and transferred competence of the municipal corporation. This caused that the Czechoslovak State could easily interfere into the internal affairs of municipal corporation often beyond the law regulation.

Keywords: municipal corporation, competence, inspection

Úvod

Systém verejnej správy na Slovensku sa podstatne líšil od organizácie a komplikovaného vzťahu medzi štátnou správou a samosprávou v Čechách, na Morave a v Sliezsku.¹ Všeobecne sa uhorský typ systému

* JUDr. Mgr. Štefan Siskovič, PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; ssiskovic@gmail.com

¹ Dôvodová správa vlády k zákona č. 126/1920 Sb. z. a n. tzv. župnému zákonu charakterizovala subjekty územnej samosprávy na území Slovenska nasledujúco: „Zásadní rozdíl jeví se již v tom, že v organisaci politické správy na Slovensku nesetkáváme se s vysloveným dualismem správy, jenž jest tak charakteristický pro organisaci politické správy v zemích někdejšího Rakouska. V Uhrách není totiž dvojího organismu správního – na sobě zásadně neodvislého totiž zvláštního organismu správy státní se strany jedné a zvláštního organismu správy autonomní

verejnej správy označoval aj ako vrchnostenská samospráva. Volené samosprávne orgány miestnej správy v nej vykonávali prostredníctvom vlastných samosprávnych úradníkov štátom zverenú pôsobnosť tzv. prenesený výkon štátnej správy ako aj samostatnú zákonom ohraničenú pôsobnosť. Išlo o implementáciu organického učenia o samospráve do právneho poriadku Uhorska, keď samospráva – subjekt odlišný od štátu, vykonávala nielen „vlastnú“, ale aj štátnu správu. Orgány obce tak mali pri výkone prenesenej pôsobnosti postavenie štátneho orgánu a pri výkone samostatnej pôsobnosti zase postavenie samosprávneho orgánu, pretože vykonávali správu buď samostatne ako svoje právo, alebo podriadené ako svoju povinnosť.

Predmetom analýzy v tomto článku bude systém pôvodných uhorských samosprávnych orgánov, konkrétne obecných, ktorý bol recipovaný do právneho poriadku ČSR recepčným zákonom č. 11/1918 Sb. z. a n. Naším cieľom nebude len opísať vývoj uhorskej obecnej samosprávy od rakúsko-maďarského vyrovnania až do jeho rozpadu, alebo len porovnať postavenie samosprávnych orgánov pred a po vzniku Československej republiky. Preto sa nezameriame výlučne na normatívny rozbor zákonových článkov a zákonov upravujúcich postavenie samosprávnych orgánov na Slovensku platných v okamihu recepcie alebo len na komparáciu normatívnej úpravy platnej pred a po recepcii. Pri našej analýze budeme vychádzať z predpokladu, že recepčná norma síce nezmenila obsah noriem upravujúcich postavenie samosprávnych orgánov, no tie začali podliehať novej štátnej moci. Pôvodné uhorské samosprávne subjekty sa stali československými a pri aplikácii noriem začali vykonávať zverenú československú štátnu moc. Naša analýza normatívnej úpravy preto musí byť doplnená hlavne o komentáre a interpretácie československých právnych vedcov a judikatúru Najvyššieho správneho súdu Československej republiky, aby sme tak v nasledujúcom texte poskytli taký obraz o československej obecnej samospráve na území Slovenska, ktorý sa čo najviac približuje samosprávnej obecnej „realite“.

se strany druhé. V Uhrách obstarávajú veškeru správu politickou zásadné samosprávne (autonomní) korporace, tak zv. municipia, pokud se týče v jistém směru také obce; toliko pro obstarávání jednotlivých agend politické správy zřízeny jsou v Uhrách zvláštní orgány státní..“ dostupné na internete:

<<http://www.nrsr.sk/dk/Download.aspx?MasterID=15153>>, (navštívené 4. 3. 2013).

1. Obec ako jednotka územnej samosprávy v zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí

Obec bola v rámci uhorskej, ale neskôr aj československej správy najnižšou územnou, ale aj funkčnou jednotkou systému verejnej správy. V predmetnom zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí hneď v úvode v § 1 bolo označenie subjektov obecnej územnej samosprávy, ktoré boli rozdelené do troch skupín. Prvou bolo mesto regulované magistrátom, druhou veľká obec a poslednou malá obec.² Teritoriálna pôsobnosť obce ako jednotky územnej samosprávy bola vyjadrená v § 3 (*„vrchnostenská moc obce sa vzťahuje na všetky osoby, ktoré v obci a na jej území bývajú alebo sa združujú, a na všetok majetok, ktorý sa v obci nachádza“*), ktorý obci priznával tzv. vrchnostenskú moc.³ Pri voľnej interpretácii a pre zrozumiteľnosť môžeme vrchnostenskú moc označiť aj „modernejším“ pojmom verejná moc.⁴ V súvislosti s § 1 to znamená, že obec vystupovala ako subjekt verejnej správy, pretože disponovala verejnou mocou, ktorá bola obmedzená územne a personálne. Personálna stránka obmedzenia vrchnostenskej moci obce sa vzťahovala v pozitívnom zmysle na všetkých členov – obyvateľov obce alebo osôb zdržujúcich sa na jej území, a v negatívnom zmysle boli spod jej pôsobnosti vyčlenené osoby uvedené v § 4 (*„Z tohto všeobecného pravidla sú vyňaté:..“*)⁵. Z teritoriálneho hľadiska bola moc obce obmedzená tak, že z jej pôsobnosti boli vyňaté buď miesta, alebo budovy slúžiace výlučne na vojenské, resp. opevňovacie účely.

² Výsledné zaradenie konkrétnych miest a obcí na Slovensku pod jednotlivé typy obcí uvedených v § 1 bolo ovplyvnené po vzniku prvej ČSR prijatím viacerých zákonných opatrení. Zákon č. 210/1920 Sb. z. o dočasnej úprave správy politickej na Slovensku a degradoval mestá s právom municipiálnym na mestá s regulovaným magistrátom (Bratislava a Košice) a mestá so zriadeným magistrátom na veľké obce Komárno a Banská Štiavnica-Belá), zákonom č. 243/1922 Sb. z. a n. o dočasnej úprave zriadenia obcí na Slovensku spolu s vládny nariadením č. 171/1923 Sb. z. a n. došlo ku konečnej redukcii počtu miest s regulovaným magistrátom na dve – Bratislava a Košice. Porovnaj KLOUBEK, V.: *Obecní zřízení*, Praha: Československý kompas, 1929, s. 856.

³ Vrchnostenská moc je daná orgánom správy, ktorých právomocou je jednostranne príkazmi alebo zákonmi určovať správanie občana. HOETZEL, J.: *Československé správní právo*, Praha: Melantrich, 1934, s. 12.

⁴ Verejnou mocou je taká moc, ktorá autoritatívne rozhoduje o právach a povinnostiach subjektov či už priamo, alebo sprostredkovane. Subjekt, o ktorého právach alebo povinnostiach rozhoduje orgán verejnej moci, nie je v rovnoprávnom postavení s týmto orgánom a obsah rozhodnutia tohto orgánu nezávisí od vôle subjektu. *Sbírka usnesení a nálezů ÚS ČSFR*, roč. 1992, č. 1, s. 15.

⁵ Išlo o osoby, ktoré boli v aktívnej vojenskej službe, alebo miesta, ktoré slúžili výhradne na opevňovacie alebo vojenské účely.

Z dnešného hľadiska obec v podmienkach prvej ČSR disponovala verejnou mocou. V prípade, ak túto verejnú moc vykonávala kvôli správe svojich vnútorných záležitostí, bola podľa zák. čl. XXII/1886 obmedzená len zákonom a bola pri jej výkone samostatná.⁶ Samostatná pôsobnosť obce pritom vyjadrovala jej funkčnú nepodriadenosť voči štátnej správe. To znamená, že obec mala pri výkone samostatnej pôsobnosti vystupovať ako samostatný právny subjekt – verejnoprávna korporácia, ktorej orgány nie sú povinné „počúvať“ nadriadený štátny orgán.

Všetky uvedené znaky robili z obce jednotku územnej samosprávy, ktorá sa pojmovo až tak nelíšila od štátu. Mala vlastné územie, personálny substrát, aj organizačný substrát v podobe noriem upravujúcich činnosť jej orgánov smerom dovnútra a navonok (napr. v podobe štatútov). Mohla dokonca s ostatnými právnymi subjektmi vstupovať do právnych vzťahov, pričom podľa súdovej judikatúry obec nebola len verejnoprávnou, ale aj súkromnou osobou v prípade, ak nevykonávala zákonom zverenú verejnú moc.⁷

Predbežne tak môžeme na základe uvedeného stanoviť dve kumulatívne podmienky, keď možno obec považovať za samosprávny subjekt:

- 1) obec musí mať postavenie samostatného od štátu odlišného právneho subjektu,
- 2) obec musí vykonávať zákonomzverenú časť správy ako svoje právo.

Z uvedených a vyššie spomínaných znakov obce, na základe ktorých ju charakterizujeme ako jednotku územnej samosprávy, je sa treba zamerať predovšetkým na analýzu jej organizačného substrátu, a teda hlavne na normy, ktoré ju definovali ako právny subjekt vykonávajúci zákonom zverenú časť správy ako svoje právo. To by nám malo poskytnúť odpoveď na to, či bola obec pri výkone správy naozaj samostatná, resp. čo si pod samostatnou pôsobnosťou obce v podmienkach prvej ČSR máme predstaviť. V rámci nasledujúcich riadkov sa preto budeme venovať prevažne tomu, čo to znamenalo mať samostatnú pôsobnosť a ako ju obec vykonávala, pri zohľadnení spôsobov jej obmedzenia.

⁶ § 21 a jeho znenie bolo konkretizáciou § 2 „Obec obstaráva v medziach zákona samostatne svoje vnútorné záležitosti.“

⁷ „Obec sa môže voči niektorému spolku len ako súkromná právna osoba a len na základe svojho smluvného svolenia podrobiť volenému súdu; vo verejnoprávnom pomere ale, v ktorom ona ako vrchnosť funguje, nemá práva zaviazat sa...” rozsudok č. 5771/89 B. M., cit podľa ROSENAUER, O.: *Obecné sriadenie platné na Slovensku*, Kyjov: vlastným nákladom, 1924, s. 118.

2. Samostatná a prenesená pôsobnosť obce

Úpravu pôsobnosti obce nájdeme v zák. čl. XXII/1886 o obecnom zriadení konkrétne v § 21. Z jeho obsahu môžeme vyvodíť, že ide o taxatívne vymedzenie rozdelené na:

- 1) **správu vnútorných záležitostí a normotvornú pôsobnosť**⁸ prejavujúcu sa vo vydávaní štatútov – všeobecne záväzných noriem (písm. a) § 21), výkone štatútov a uznesení prostredníctvom vlastných volených orgánov (písm. b) § 21),
- 2) **hospodársku, sociálnu a kultúrnu agendu obce spočívajúcu v správe vlastného majetku** (písm. d) § 21) vyberaní miestnych daní a starostlivosti o miestne komunikácie (písm. e) a f) § 21) a obecné školy (písm. f) § 21) a chudobu (písm. g § 21),
- 3) **starostlivosť o obecnú bezpečnosť** (písm. g) § 21),
- 4) **inú agendu** uloženú zák. čl. XXI/1886 alebo osobitným predpisom (písm. h) § 21).

Mestám s regulovaným magistrátom zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí v § 22 priznával okrem všeobecnej pôsobnosti uvedenej vyššie ešte vykonávanie aj tzv. osobitných práv, ako napr. viničného a iných.⁹

Pôsobnosť obce sa všeobecne rozdeľovala do dvoch hlavných skupín:

- a) výkon správy ako právo obce,
- b) výkon správy ako povinnosť obce.

Medzi správou vykonávanú ako povinnosť obce môžeme zaradiť odkazujúcu normu obsiahnutú v písm. h) § 21, ktorá stanovovala, že obec mala povinnosť obstarávať všetku, zákonom jej uloženú agendu. Kvôli komplikovanosti a neprehľadnosti právneho stavu v Uhorsku je veľmi ťažké si predstaviť diapazón všetkých povinností uložených konkrétnym obciam. Na jednej strane nebolo možné presne určiť, ktoré normy majú postavenie *lex generalis*, ktoré *lex specialis*, a preto ani jasne stanoviť, podľa akých iných noriem sa mali určovať ďalšie povinnosti a práva obce. Na druhej strane zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí ukladal obci povinnosť v § 27 prijímať obecné štatúty, ktoré nesmeli byť v rozpore so zákonmi, predpismi vydanými vládou a municípiom.¹⁰ Obec, resp. jej orgány boli

⁸ § 21 zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí: „Obec“: a, rozhoduje o svojich vnútorných záležitostiach a tvorí si obecné štatúty....h, vykonáva všetky práva a obstaráva všetky úlohy, ktoré sú obci uložené zákonom“; Obec vydávala predovšetkým a) ústavný štatút o obecnej samospráve, b) požiarny štatút, c) štatút o podporovaní chudobných, a ďalšie pozri bližšie NOVÁK, J.: *Rukoväť pre obecných starostov*, Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň v Bratislave, 1924, s. 21.

⁹ Pozri. KLOUBEK, V.: *Obecní zřízení*, Praha: Československý kompas, 1929, s. 865.

¹⁰ Znenie § 27: „obecné štatúty nemôžu byť v rozpore so zákonom a s platnými predpismi vydanými vládou a municípiom.“

povinné skúmať pri vydávaní vlastných štatútov nielen municipiálne, ale aj všetky vládne nariadenia a súvisiace zákony. Situáciu na Slovensku komplikoval ešte aj fakt, že slovenský preklad uhorských noriem vyšiel v nedokonalej podobe naposledy v roku 1911. Nariadenia a ostatné podzákonné normy hlavne municípií v slovenskom preklade neboli dokonca nikdy vydané.¹¹ Pohybujeme sa tu preto jednak na úrovni obrovskej hypertrofie právnych noriem, ktoré musel najnižší článok verejnej správy sledovať, ak chcel vydať vlastnú právne perfektnú normu v rámci svojej samostatnej pôsobnosti, a jednak celú situáciu sťažovala ešte aj jazyková nedostupnosť noriem.

S úpravou výkonu správy ako práva obce to rovnako ako s povinnosťami nebolo také jednoduché. S výkonom správy ako práva obce sa totiž spája už skôr spomenutý pojem tzv. samostatnej pôsobnosti obce. Problémom je, že tento pojem sa v zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí len v § 2 zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí. Celá kapitola zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí upravujúca pôsobnosť obce je však nazvaná „**O právach a pôsobnosti obce**“.¹² V rámci jej paragrafových znení sa stretávame so slovnými spojeniami, ako napr. v § 22 „*okrem práv vymedzených v § 21*“ alebo už spomenuté znenie § 21 písm. h, v ktorom nájdeme spojenie, že „*obec vykonáva všetky svoje práva a obstaráva všetky jej uložené povinnosti, ktoré jej boli zákonom uložené*“. Z toho môžeme usúdiť, že v kapitole zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí, ktorý upravuje práva a povinnosti obce sa stretávame tak so samostatnou pôsobnosťou obce (obec vykonáva správu ako svoje právo), ale tiež aj s preneseným výkonom štátnej správy, keď má obec povinnosť a nie právo vykonávať určitý úsek verejnej správy. Jadro problému, pri definícii samosprávy na obecnej úrovni v prípade, ak vychádzame z úpravy zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí, spočíva teda v nejednoznačnom oddelení samostatnej pôsobnosti obce, kedy koná ako samosprávny orgán a preneseného výkonu štátnej správy, kedy koná ako štátny orgán. Ak porovnáme obdobnú úpravu pôsobnosti obce v Čechách, na Morave a Sliezsku, tak zisťujeme, že príslušné zákony upravovali v osobitnom paragrafe vyslovene len samostatnú pôsobnosť obcí.¹³ Pričom prenesenej pôsobnosti bol venovaný takisto oso-

¹¹ ŠVECOVÁ, A., GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, s. 191.

¹² Obdobný názov podkapitoly vo svojej knihe zvolil aj D. Márkus, ktorý sa venoval úprave uhorskej verejnej správy. Z toho je zrejmé, že samostatná a prenesená pôsobnosť obce nebola v zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí striktné oddelená. MÁRKUS, D.: *Ungarisches Verwaltungsrecht*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1912, s. 283 – 285.

¹³ Zákon č. 7/1864 z. z. o obecnom zriadení v Čechách v § 28, ako aj zákon č. 4/1864 z. z. o obecnom zriadení na Morave v § 27 a zákon č. 17/1863 z. z. o obecnom zriadení v Sliezsku v § 27

bitný paragraf (§ 29 Čechy, § 28 Morava a Sliezsko). Problém nemožnosti rozlíšenia samostatnej a prenesenej pôsobnosti preto v českých krajinách neexistoval.¹⁴

Napriek nejasnému paragrafovému aj terminologickému rozlíšeniu medzi právami a povinnosťami obce môžeme jej postavenie podľa obsahového znenia paragrafov 21 a 22 zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí charakterizovať na jednej strane ako samostatné, v prípade ak vykonáva správu ako svoje právo, a na druhej strane ako viazané a podriadené, a to buď pod municipiálne, alebo štátne orgány, ak vykonáva správu ako svoju povinnosť. Uvedené tvrdenie sa pritom zakladá na tom, ako právna veda definovala samostatnú a prenesenú pôsobnosť obce. Výkon samostatnej pôsobnosti obce bol považovaný za správnu činnosť vykonávanú obcou „samou od seba a pre seba“. Výkon prenesenej pôsobnosti bol zase vnímaný ako povinnosť výkonu správy uloženú obci štátom na základe funkčnej podriadenosti.¹⁵ Kým prenesená pôsobnosť postavila obec do pozície štátneho orgánu a ukladala jej povinnosť bezvýhradne plniť nariadenia funkčne nadriadených štátnych orgánov, samostatná pôsobnosť mala byť výrazom jej nezávislosti od štátu a jeho orgánov v medziach stanovených zákonom. Hoci sa v zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí nenachádza jasné oddelenie samostatnej pôsobnosti obce a preneseného výkonu štátnej správy, obec je stále možné vnímať ako verejnoprávny zväz so samostatnou a prenesenou pôsobnosťou.¹⁶ Slovnému spojeniu samostatná pôsobnosť však musíme rozumieť ako vlastná nie ako nezávislá alebo pôvodná pôsobnosť.¹⁷ V tejto súvislosti však zostáva nezodpovedané, aké sú hranice samostatnosti správy a kedy ešte hovoríme o samostatnej pôsobnosti a kedy naopak už o prenesenom výkone štátnej správy. To znamená, že ak chceme odpovedať na otázku, či mala obec podľa zák. čl. XXII/1886 nejakú samostatnú pôsobnosť, musíme najskôr zistiť, či naozaj disponovala takou právomocou, ktorú štát nielen zveril do jej rúk, ale ktorej výkon, ak bol v medziach zákona, následne aj rešpektoval, resp. bol právom donútený ho rešpektovať, alebo nie. Odpoveď nám poskytne na jednej strane analýza právomocí orgánov vykonávajúcich nad obcou dozor a na druhej

¹⁴ Uvedená téza je odvodená z porovnania medzi § 21 písm. h zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí a § 28 zákona č. 7/1864 z. z. o obecnom zriadení, HOETZEL, J.: *Československé správní právo*, Praha: Melantrich, 1934, s. 178.

¹⁵ NOVÁK, J.: *Rukoväť pre obecných starostov*, Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň v Bratislave, 1924, s. 20.

¹⁶ HOETZEL, J.: *Československé správní právo*, Praha: Melantrich, 1934, s. 161.

¹⁷ Ibidem, s. 178. Obdobne sa vyjadroval o obci aj D. Márkus, ktorý považoval obec za právnickú osobu s právom na správu vlastných záležitostí vo vlastnom mene a na vlastnú zodpovednosť. MÁRKUS, D.: *Ungarisches Verwaltungsrecht*, Tübingen: J. C. B. Mohr, 1912, s. 297.

strane schopnosť obce účinne sa brániť proti nezákonným zásahom do jej samostatnej pôsobnosti.

3. Dozor vykonávaný nad obcou

Dozorná právomoc nadriadených orgánov nad obcou bola v uhorskom práve rozsiahlo upravená. V zásade platilo, že dozorné orgány mohli svoj dozor nad obcou vykonávať buď prostredníctvom odvolania sa dotknutých osôb, alebo priamo ex offo, v prípade ak obec porušila, chybné vykladala zákon, resp. ak konala v rozpore s vlastnými hospodárskymi záujmami.¹⁸ Stotožňujeme sa preto s názorom J. Chmela, ktorý považoval takto široko postavenú dozornú právomoc ex offo za široké obmedzenie pôsobnosti obcí a obecnej samosprávy vôbec.¹⁹

Všeobecne môžeme dozorne nadriadené orgány obce rozdeliť na **samosprávne** (orgány municípie a služnovského okresu) a **štátne**.

A) Samosprávne dozorné orgány v I. inštancii boli:

- 1) municipiálny výbor pre veľké a malé obce, mestá so zriadeným magistrátom (§§ 25, 27, 28, 29, 67, 71, 113, 137, 143, 144, 145, zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí),
- 2) podžupan pre mestá so zriadeným magistrátom (§§ 31, 89²⁰, 96, 97, 98 zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí),
- 3) hlavný služný pre veľké a malé obce (§§ 31, 89, 96, 97, 98 zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí).

B) Štátny dozor nad obcami vykonávaný vládou prostredníctvom ministerstva vnútra.²¹

¹⁸ „Nadřízený úřad samosprávný může přihlížeti ke všem důsledkům, jež z onoho usnesení mohou podle povahy věci vyplynouti pro obec ať jako subjekt hospodářský ať jako veřejnoprávní korporaci, již je svěřena péče o jisté zájmy veřejné.“ Nález Najvyššieho správneho súdu Československej republiky zo dňa 24. apríla 1921, č. 1319. BOHUSLAV, J.: *Sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, ročník IV, Praha: Právnícké vydavatelství v Praze 1923, čís. 1092 – 1802, s. 498.

¹⁹ CHMELO, J.: Úlohy dozorných orgánov nad obcami na Slovensku, In: *Administratívny vestník*, roč. XIV, Turčiansky svätý Martin: Sväz obecných a obvodných notárov na Slovensku, 1935, s. 441.

²⁰ K uvedenej dozornej právomoci sa vyjadril bližšie aj Najvyšší správny súd vo svojom náleze č. 3255 zo 16. februára 1924, BOHUSLAV, J.: *Sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, čís. 3047 – 4288, ročník VI, Praha: Právnícké vydavatelství v Praze 1925, s. 424.

²¹ Zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí § 61: ods. 1: „Ak zastupiteľský zbor niektorej obce postupuje spôsobom, ktorý by bol v rozpore so štátnymi záujmami alebo by ohrozoval verejné blaho obce, môže ministerstvo vnútra na základe návrhu municípie alebo zastupiteľstva samostatného zastupiteľského zbor rozpustiť...“

Samosprávny dozor nad obcou môžeme všeobecne rozdeliť na predbežný a následný. Kým podstatou a účelom následného dozoru bolo odstraňovanie nezákonného postupu obce, predbežný sa orientoval na predchádzanie nezákonnému postupu obce.²² Predbežný dozor sa týkal predovšetkým schvaľovania:

1) uznesení obce:

- a) týkajúcich sa jej hospodárskej správy (výška miestnej dane (písm. a) § 24), uzatváranie nájomných zmlúv (písm. b) § 24), ako aj zmlúv o pôžičkách (písm. c) § 24) a zmlúv na realizáciu verejných stavieb (písm. e) § 24),
- b) ostatná kultúrna a bežná činnosť obce (písm. d) a f) § 24),

2) štatútov obce (§27).

Voči rozhodnutiam nadriadeného samosprávneho dozorujúceho orgánu municípie sa mohla obec brániť podaním sťažnosti proti jeho nezákonnému zásahu do jej samostatnej pôsobnosti. Išlo o prípady, keď municípiom v rámci predbežného dozoru neschválilo uznesenie obce:

1) v prípadoch neschválenia uznesenia bez právneho dôvodu zo strany dozorujúceho orgánu²³ sa obec mohla do 14 dní sťažovať na ministerstve vnútra. (§24)

Spomedzi uvedených medzi najdôležitejšie dozorné právomoci municípiálnych orgánov patrila právomoc municípie upravená v § 27 zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí. Znenie uvedeného paragrafu umožňovalo municípiu preskúmať všetky štatúty obce tak po právnej stránke, ako aj z hľadiska ich účelnosti, pričom až do schválenia municípiom sa štatúty, ktoré obec prijala, nestali účinnými.²⁴ Ďalším obmedzením vzťahujú-

²² HÁCHA, E.: *Slovník veřejného práva československého. Svazek I.* Brno: Nakladatelství Polygrafia Rudolf M. Rohrer, 1929. Reprint původního vydání. Praha: Eurolex Bohemia, s.r.o., 2000, s. 459 – 460.

²³ Dozorujícím orgánem (I. instancie) bol hlavný slúžny pre malé a veľké obce alebo podžupan, ak ide o malé a veľké obce, na okresné úrady. Avšak z jeho tvrdenia o rozsahu dozornej právomoci okresných úradov nad malými a veľkými obcami je zrejmé, „že zákon tento nerozoznává, o jaké obecní statuty jde, a nelze z něho dovodit, že by upravoval dohled k obcím jen ve věcech finančního hospodářství“. Preto si myslíme, že Najvyšší správny súd považoval dohľad vykonávaný nad obcami v rámci vydávania ich obecných štatútov za generálny. To znamená, že municípie preskúmali všetky štatúty obcí, ktoré vydali v rámci svojej pôsobnosti uvedenej v § 21. Nález Najvyššieho správneho súdu Československej republiky zo dňa 21. februára 1935, č. 11747. BOHUSLAV, J.: *Sbírka náleží Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, čís. 11634 – 12246, ročník XVIII, Praha: Právnícké vydavatelství v Praze 1936, s. 335.

²⁴ „...podle § 27 zák. čl. XXII/1886 obecní statuty, které vydává obec podle § 21 lit. a. cit. zák. čl. potřebovaly k své účinnosti schválení municipiem.“ Následne tvrdí, že táto právomoc prešla, ak ide o malé a veľké obce, na okresné úrady. Avšak z jeho tvrdenia o rozsahu dozornej právomoci okresných úradov nad malými a veľkými obcami je zrejmé, „že zákon tento nerozoznává, o jaké obecní statuty jde, a nelze z něho dovodit, že by upravoval dohled k obcím jen ve věcech finančního hospodářství“. Preto si myslíme, že Najvyšší správny súd považoval dohľad vykonávaný nad obcami v rámci vydávania ich obecných štatútov za generálny. To znamená, že municípie preskúmali všetky štatúty obcí, ktoré vydali v rámci svojej pôsobnosti uvedenej v § 21. Nález Najvyššieho správneho súdu Československej republiky zo dňa 21. februára 1935, č. 11747. BOHUSLAV, J.: *Sbírka náleží Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, čís. 11634 – 12246, ročník XVIII, Praha: Právnícké vydavatelství v Praze 1936, s. 335.

cim sa na preskúmavanie štatútov obce bolo, že ak aj dozorný úrad štatút schválil, kedykoľvek neskôr mohol byť schválený štatút zrušený. Jedinou podmienkou bolo, aby dozorný úrad dospel potom, čo štatút schválil, k záveru, že schválený štatút je predsa len v rozpore so zákonom alebo nariadením, resp. municipiálnym štatútom.²⁵ Štatúty obce môžeme pritom pokladať za normy, určujúce charakter obecnej samosprávy, pretože ide prejav vôle „*obecného ľudu*“.²⁶

Podobne široký bol aj zákonný rozsah oprávnenosti **štátneho dozoru**. Ten sa prejavoval v podobe ministerských zásahov voči obci a jej činnosti a viazal sa na neurčité pojmy štátneho záujmu a blaha obce. Je zrejmé, že tzv. „samosprávnosť“ obce, ako možnosť vlastného výkonu správy v zákonných medziach podľa zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí, bola výrazne obmedzená tak z pozície nadriadených samosprávnych orgánov, ako aj z pozície štátu. Išlo o dvojitý dozor nad obcou. Na jednej strane bola obec normotvorne, ale aj hospodársky podriadená municípiu. Na druhej strane kvôli široko postavenej právomoci ministerstva vnútra a vlády, ktoré v rámci dozoru nad obcou mohli rozpustiť obecné zastupiteľstvo – minister vnútra a následne dočasne určiť vedenie obce (obecné predstavenstvo – obecná rada a richtár resp. starosta²⁷), čo patrilo do právomoci vlády, môžeme tvrdiť, že miera samostatnej pôsobnosti obce vykonávať správu v rámci zákonných medzí, bola podmienená nielen právne, ale aj politicky. Zákon pritom predpokladal dve možnosti, keď sa mohlo rozpustiť obecné zastupiteľstvo. Návrh na rozpustenie obecného zastupiteľstva mohlo podať buď municípium, alebo samotné obecné zastupiteľstvo. Ak pod štátnym záujmom a blahom obce rozumieme presadzovanie vládneho programu na miestnej úrovni, pričom poslaním ministerstva vnútra bolo starať sa aj o verejný poriadok a bezpečnosť, tak § 61 zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí poskytoval efektívny spôsob, ako sa zbaviť politickej opozície na najnižšej úrovni verejnej správy. Nesmieme pritom zabúdať na fakt, že obce na rozdiel od municípií nemohli podať v uvedených prípadoch sťažnosť na správny súd na ochranu svojich zákonom vymedzených práv, pretože boli považované za najnižší článok verejnej správy s možnosťou odvolať sa na bezprostredne nadriadený dozorujúci orgán, ktorý v prípade rozpustenia obecného zastupiteľstva neexistoval.

²⁵ Pozri § 28 zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí Sbierka krajinských zákonov na rok 1896, Sväzok I, Budapešť: 1896.

²⁶ NOVÁK, J.: *Rukoväť pre obecných starostov*, Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň v Bratislave, 1924, s. 21.

²⁷ Uvedené zmeny pomenovania jednotlivých obecných orgánov nastali s účinnosťou zák. č. 243/1922 Sb. z. a n. o dočasnej úprave zriadenia obcí na Slovensku.

Podanie sťažnosti na uhorský správny súd bolo podľa zák. čl. XXVI/1896 o Uhorskom správnom súde možné výhradne proti rozhodnutiam vyšších a stredných článkov verejnej správy.²⁸ Uhorský správny súd teda rozhodoval o podaných sťažnostiach iba v prípadoch, ktoré stanovoval zákon o správnom súde, pretože podľa znenia § 19 nebolo možné podanie sťažnosti na správny súd z iného než v zákone uvedeného dôvodu, pričom dôvody na podanie sťažnosti boli v zákonom článku taxatívne vypočítané. Išlo teda o dvojité obmedzenie.

Obec ako právny subjekt podľa znenia zákonného článku XXVI/1896 o Uhorskom správnom súde nebola uvedená medzi oprávnenými na podanie sťažnosti v žiadnom taxatívne vymedzenom dôvode.²⁹ Verejnoprávne postavenie samosprávy sa čiastočne zmenilo až prijatím zák. čl. LX/1907. Municípium mohlo od jeho platnosti prostredníctvom municipiálneho výboru podať sťažnosť proti rozhodnutiam alebo nariadeniam vlády alebo jej orgánov, ktorým zasahovala do zákonom chránených práv municípií.³⁰ Obec, ktorá bola tiež verejnoprávnym subjektom, tak zostala voči rozhodnutiam ústredných orgánov štátnej správy, ale aj municípií, bez súdnej ochrany a nemala možnosť brániť sa súdnou cestou proti nezákonným zásahom do jej samostatnej pôsobnosti.

Odlišnú ochranu poskytoval zákon jednotlivcom, o ktorých právach a povinnostiach obec podľa zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí rozhodovala. V obecných uzneseniach, ktorými sa rozhodovalo o súkromných záležitostiach jednotlivcov (§ 25) bol nadriadeným dozorujúcim orgánom (II. inštancia) buď municipiálny výbor, ak v I. inštancii rozhodoval hlavný slúžny, alebo správny výbor,³¹ ak v I. inštancii rozhodoval podžupan. Podľa ustanovení zák. čl. XX/1901 v § 2 bola prijatá zásada, že odvolanie k tretej inštancii je prípustné iba vtedy, ak sa rozhodnutia I. a II. inštancie

²⁸ STIPTA, I.: *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*, Košice: Nica, 2004, s. 143.

²⁹ Zák. čl. XXVI/1896 o Uhorskom správnom súde síce umožňoval vo veciach pôsobností obcí podávať sťažnosti (s našou analýzou súvisí hlavne § 35, ktorý upravoval právo podať sťažnosť proti rozhodnutiu municipiálneho výboru o ex offio zrušení obecného štatútu pre jeho nezákonnosť), ale jediná osoba, ktorá bola oprávnená v prospech obcí takúto sťažnosť podať, bol podžupan, nie obec samotná. Z toho vyplýva, že obec sa proti rozhodnutia nadriadených dozorných orgánov nemohla brániť prostredníctvom svojich orgánov, ale bola odkázaná na vôľu podžupana. *Sbierka krajiných zákonov na rok 1896, Sväzok I*, Budapešť: 1896, s. 232 – 238 a 263 – 264.

³⁰ MAŠEK, O.: Přehled platné organisace politické správy na Slovensku, In: *Správní obzor*, roč. XI, 1919, s. 78.

³¹ Správny výbor bol tvorený šiestimi menovanými štátnymi úradníkmi, piatimi stálymi municipiálnymi úradníkmi a desiatimi členmi municipiálneho výboru volenými na 2 roky podľa zásad uvedených v §§ 1 – 5, zák. čl. VI/1876.

líšili.³² Zároveň však § 20 zák. čl. XXVI/1896 o Uhorskom správnom súde v spojení s § 12 zák. čl. XX/1901 obmedzili zrušovaciú právomoc vlády a príslušného ministra smerom k rozhodnutiam municipiálneho výboru, vyplývajúcu z § 10 zák. čl. XXI/1886 o municípiách pre ich zmätočnosť. Zo zrušovacej právomoci príslušného ministra boli vylúčené všetky rozhodnutia municipiálneho výboru, o ktorých mal rozhodovať správny súd.³³ Tento dozor nad činnosťou obce môžeme vnímať ako následný. Ide o prípady, keď nadriadený dozorujúci orgán sleduje správanie adresáta dozoru a v prípade jeho nezákonného postupu odstraňuje následky takejto činnosti.

Záver

Obec bola kontrolovaná na jednej strane nadriadenými samosprávnymi orgánmi a na druhej strane štátom. Ak chceme teda hovoriť o samostatnom výkone samo-správnej pôsobnosti, tak musíme brať do úvahy vôľu ministerstva vnútra aj nadriadeného municípia. Nejasnosť pojmov, verejné blaho, ako aj štátny záujem, mohli spôsobiť také tvrdé následky, ako bolo rozpustenie hlavného samosprávneho orgánu – obecného zastupiteľstva, pričom vláde následne pripadla povinnosť dočasne určiť nové vedenie obce. Pýtame sa preto, či išlo naozaj o samostatnú pôsobnosť v medziach zákona, resp. právny pojem samosprávy na úrovni obce? Ak áno, tak si potom musíme položiť otázku, kde sú hranice toho, kedy môžeme ešte hovoriť o samostatnosti a samostatnom výkone pôsobnosti, ak je dozorná právomoc štátu nad obcami taká široká ako

³² Pozri výklad Najvyššieho správneho súdu v náleze č. 4266 zo dňa 27.12.1924, BOHUSLAV, J.: *Sbírka nálezů nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních z roku 1924*, čís. 3047 – 4288, ročník VI, Praha: Právnické vydavatelství v Praze, 1925, s. 2375.

³³ V rozhodnutí č. 1376 z 26. 5. 1922 uvedenú argumentáciu aplikoval aj pre prípady, ak bol konečnou II. inštanciou správny výbor municipiálneho mesta (v prvej inštancii rozhodoval municipiálny výbor): „Opírá-li však žalovaný úřad svou kompetenci (zrušit uznesení z moci úřední pozn. autora) o § 10 zák. čl. XXI/1886 máje přitom na mysli dozorčí právo předpisem tím mu přiznané, jest jeho výrok taktéž nezákonný, poněvadž, jak nss ... vyslovil a blíže odůvodnil, nelze onoho dozorčího práva o citovaný § 10 použití v případech, kde proti rozhodnutí správního výboru jakožto konečnému, připuštěna je pouze stížnost k nss.“ BOHUSLAV, J.: *Sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, ročník IV, Praha: Právnické vydavatelství v Praze 1923, čís. 1092 – 1802, s. 622 – 623. Uvedený výklad si osvojil aj najvyšší správny súd vo svojej judikatúre. Pozri bližšie jeho nález č. 1016 z 15. novembra 1921, BOHUSLAV, J.: *Sbírka nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, ročník III, Praha: Právnické vydavatelství v Praze 1922, čís. 649 – 1091, s. 857 – 858.

v uhorskej právnej úprave? Pritom problémom nie je ani tak možnosť štátu zasiahnuť a zrušiť nesprávne rozhodnutie obce alebo ukončiť jej nezákonný postup, ako skôr to, že sa obec proti uvedenému postupu nemôže brániť. Bez možnosti efektívnej obrany môžeme ťažko hovoriť o samostatnosti obce vykonávajúcej správu ako svoje právo. V našom prípade si totiž štát v prípade obecnej samosprávy stanovil, resp. uznal okruh jej samostatnej pôsobnosti, no pritom si zabezpečil možnosti, ako túto samostatnosť obce obísť. Nemyslíme si, že je možné udržať takú koncepciu, kde budeme tvrdiť, že súčasťou samostatnosti je aj nevyhnutnosť rešpektovať štátny záujem, ktorý sa prejavuje ako politický záujem ústredných orgánov štátnej správy. Skôr sa prikláňame k tvrdeniu, že uznaním samostatnosti sa prejavuje záujem štátu na dekoncentracii moci, na základe ktorej sa delegované subjekty a štát stávajú rovnocennými hráčmi pri výkone verejnej správy. Prejavom toho potom je, že štát rešpektuje, že to, čo mi zveril do pôsobnosti, vykonávam sám ako svoje právo. Účel dekoncentracie by bol však zmarený, ak by zverená pôsobnosť na neštátne subjekty bola stále nepriamo podriadená vôli vlády a ostatných ústredných orgánov štátu. Myslíme si, že východisková situácia obce ako formy územnej samosprávy na Slovensku, ktorú môžeme pozorovať v zák. čl. XXII/1886 o obecnom zriadení, síce hovorila o obci ako o samostatnom subjekte, no v skutočnosti bol tento subjekt pri prenesenom výkone správy identický s orgánom štátnej správy a výkon jeho samostatnej pôsobnosti mohol byť existenčne ohrozený v prípade kolízie obecných záujmov so štátnymi, resp. municipiálnymi, pretože prípadné spory nebolo možné riešiť na nezávislom súde. Hranice samostatnej pôsobnosti odrážajúce mieru samosprávnej obce boli závislé od politickej nálady a momentálnej predstavy toho, čo je verejné blaho, resp. verejný (štátny) záujem.³⁴

Na záver môžeme konštatovať, že samostatná – vlastná pôsobnosť obce upravená v zák. čl. XXII/1886 o zriadení obcí, ktorá bola výrazom určitej zákonom vymedzenej a nárokovateľnej autonómie obce pri výkone správy od štátu, a ktorá mala byť tiež prejavom „samosprávnej“ obce, pretože bez nej by bola iba štátnym orgánom,³⁵ bola zaručená iba politicky,³⁶ no nie právne. Na území Slovenska neexistovala „*stricto sensu*“ legálne

³⁴ V dobových prameňoch je verejný záujem používaný ako synonymum štátneho záujmu. Porovnaj § 84 bod 2 zák. čl. XXVI/1896 o Uhorskom správnom súde: „*na obranu pôsobnosti štátneho verejného záujmu.*“

³⁵ HOETZL, J.: *Československé správní právo*, Praha: Melantrich 1934, s. 176.

³⁶ Obdobne sa vyjadril o vzťahu politických a právnych záruk samosprávnej D. Márkus. MÁRKUS, D.: *Ungarisches Verwaltungsrecht*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1912, s. 101 a 114.

zadefinovaná samostatná – vlastná právomoc obce, ktorú by obec mohla obhajovať v prípade prekročenia a nezákonného zásahu štátu a jeho orgánov, prípadne ostatných dozorných orgánov na správnom súde. Na úrovni obce rovnako ako na úrovni municípie bola v Uhorsku zavedená zásada organického zlúčenia výkonu samosprávy a štátnej správy. Tento uhorský model samosprávy, ktorý bol recipovaný do právneho poriadku prvej ČSR, bol označovaný aj ako vrchnostenský.³⁷ Pre postavenie obce uvedená skutočnosť znamenala dvojnásobnú kontrolu. Jej činnosť podliehala tak dozornej právomoci nadriadených samosprávnych orgánov municípie, ako aj štátu. Môžeme sa preto oprávnene pýtať, aký vplyv to malo na obec a či zostala verejnoprávnou korporáciou, alebo nie.

ZOZNAM LITERATÚRY

- BAXA, B.: *Veřejná správa na Slovensku*, Brno: Čs A. S. Právnik v Brně, 1936.
- HÁCHA, E.: *Slovník veřejného práva československého. Svazek I.* Brno: Nakladatelství Polygrafia Rudolf M. Rohrer, 1929. Reprint původního vydání. Praha: Eurolex Bohemia, s.r.o., 2000, s. 459 – 460.
- HOETZEL, J.: *Československé správní právo*, Praha: Melantrich, 1934.
- CHMELO, J.: Úlohy dozorných orgánov nad obcami na Slovensku, In: *Administratívny vestník*, roč. XIV, Turčiansky svätý Martin: Sväz obecných a obvodných notárov na Slovensku, 1935.
- KLOUBEK, V.: *Obecní zřízení*, Praha: Československý kompas, 1929.
- MÁRKUS, D.: *Ungarisches Verwaltungsrecht*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1912.
- MAŠEK, O.: Přehled platné organisace politické správy na Slovensku, In: *Správní obzor*, roč. XI, 1919.
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848 – 1948)*. Kraków: Spółok Slovákov v Polsce – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, 165 s.
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *History of the State and Law on the Territory of Slova-*

³⁷ Na území Čiech sa presadil korporáčny model. Obec mala síce podľa zákona č. 18/1862 z. ř., ktorý tvoril právny základ prijatých zemských zákonov o obecnom zriadení v Sliezske, Morave a Česku, aj samostatnú aj prenesenú pôsobnosť, no čl. VI definuje prenesenú pôsobnosť obce ako „povinnost obcí, přičiňovati se spolu k účelům správy veřejné, vyměřuje se zákony obecnými a v mezích zákonů obecných zákony zemskými“. Obec bola síce povinná vykonávať prenesený výkon pôsobnosti uložený jej iným orgánom, no ten orgán mal taktiež charakter samosprávny. Išlo teda o prenesený výkon samosprávy a nie prenesený výkon štátnej správy. V Čechách bola samospráva organicky odlúčená od štátnej správy a výkon samosprávy bol korporáčne uzavretý medzi samosprávnymi subjektami. V tejto súvislosti treba aj spomenúť, že doboví odborníci, ako napr. B. Baxa, považovali organické zlúčenie štátnej správy a samosprávy v podobe vrchnostenskej samosprávy za „moderný“ a veľmi efektívny model organizácie verejnej správy. BAXA, B.: *Veřejná správa na Slovensku*, Brno: Čs A. S. Právnik v Brně, 1936, s. 19.

- kia II. (1848 – 1948)*. Kraków: Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, 190 s.
- NOVÁK, J.: *Rukoväť pre obecných starostov*, Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň v Bratislave, 1924.
- ROSENAUER, O.: *Obecné sriadenie platné na Slovensku*, Kyjov: vlastným nákladom, 1924.
- STIPTA, I.: *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*, Košice: Nica, 2004.
- ŠVECOVÁ, A., GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2009.

Pramene:

- BOHUSLAV, J.: Sbíрка nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních, ročník III, Praha: Právnícké vydavatelství v Praze 1922, čís. 649 – 1091.
- BOHUSLAV, J.: Sbíрка nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních, ročník IV, Praha: Právnícké vydavatelství v Praze 1923, čís. 1092 – 1802.
- BOHUSLAV, J.: Sbíрка nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních, čís. 3047 – 4288, ročník VI, Praha: Právnícké vydavatelství v Praze 1925.
- BOHUSLAV, J.: Sbíрка nálezů Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních, čís. 11634 – 12246, ročník XVIII, Praha: Právnícké vydavatelství v Praze 1936.

Postoj štátu k otázke drobenia pozemkového vlastníctva v Československu v rokoch 1945 – 1964

Attitude of State towards the Question of Land Ownership Crumbling in Czechoslovakia Between 1945 – 1964

JÁN SOMBATI*

Abstrakt: Cieľom tohto príspevku je poukázať na vývoj štátnej agrárnej politiky v rokoch 1945 až 1964, smerujúcej k odstraňovaniu hospodársky negatívnych javov existujúcej rozdrobenosti a ďalšieho drobenia pozemkového vlastníctva. Osobitná pozornosť preto bude venovaná pozemkovej reforme, sceľovaniu pôdy a obmedzovaniu dispozičnej slobody vlastníka pôdy ako jednotlivým opatreniam na riešenie uvedených problémov v poľnohospodárstve.

Kľúčové slová: drobenie pôdy, pozemková reforma, sceľovanie pôdy, dispozičná sloboda

Abstract: The aim of this article is to point out the development of state agrarian policy between 1945 and 1964, which headed towards the goal of elimination of negative economic phenomena of existing fragmentation and further crumbling of landed property. Thus, particular attention will be dedicated to land reform, land mergers and restriction of owner's freedom of disposition with his land ownership as forms of tangible governmental measures.

Keywords: land crumbling, land reform, land mergers, freedom of disposition

1. Rozdrobenosť pôdy do roku 1945 – východisko ďalšieho vývoja

Od momentu vzniku Československa tvorilo poľnohospodárstvo významnú časť národného hospodárstva, ktoré poskytovalo zdroj obživy veľkému počtu prevažne vidieckeho obyvateľstva.¹ No chronickými ne-

* Mgr. Ján Sombati, PhD. Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky; jan.sombati@flaw.uniba.sk

¹ O sociálno-ekonomických pomeroch na vidieku a v poľnohospodárstve a ich zmene v kontexte pozemkových reforiem v medzivojnovom období a počas druhej svetovej vojny pozri napr.: ZEMAN, K.: *Vývoj vlastníctví k půdě a souvisejících procesů na území ČR od roku 1918 do současné doby*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomica, 2013, s. 11 – 40, 59 – 64 (ďalej citované ako „ZEMAN, K.: *Vývoj vlastníctví k půdě*.”); PRŮCHA, V.: *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha: Svoboda, 1974, s. 79 – 86, 104 – 112 (ďalej citované

duhmi československého poľnohospodárstva, ktoré boli najmä vzhľadom na územie Moravy, Sliezska a Slovenska dedičstvom spoločensko-ekonomického vývoja z obdobia Rakúsko-Uhorska, bola **rozdrobenosť obrábanej poľnohospodárskej pôdy a tendencia k jej ďalšiemu drobeniu**.

O rozdrobenosti najmä poľnohospodárskej pôdy svedčia dobové úradné štatistiky. Hoci poľnohospodárskej výrobe dominovali veľkostatky spolu s viacerými kategóriami stredných poľnohospodárskych statkov, ešte začiatkom 20. rokov 20. storočia zaberali svojou výmerou malé poľnohospodárske statky stále nezanedbateľnú rozlohu poľnohospodárskej pôdy.² Rozdrobenosť poľnohospodárskej pôdy pritom mala ďalekosiahle negatívne dôsledky v sociálnej a ekonomickej sfére. Malá výmera pôdy spravidla nedokázala uživiť vlastníka s jeho rodinou a rozdrobenosť pôdneho fondu bránila jeho efektívnemu hospodárskemu využitiu a tiež modernizácii poľnohospodárskej výroby. Najmä preto sa v medzivojnovom období nádeje na **odstránenie rozdrobenosti pozemkového vlastníctva** a jej následkov spájali s uskutočnením pozemkovej reformy.³ Ani prerozdelenie pozemkového vlastníctva medzi malých a stredných vlastníkov v rámci pozemkovej reformy však problém rozdrobenosti poľnohospo-

ako „PRŮCHA, V.: *Hospodářské dějiny Československa*. (1974“); JANŠÁK, Š.: *Pozemková reforma na Slovensku*. In: SETON-WATSON, R. W. (ed.): *Slovensko kedysi a teraz – politický prehľad*. Praha: Nakladatelstvo Orbis a.s., 1931, s. 316 – 333.

² V roku 1921 v Čechách zaberali poľnohospodárske statky o výmere do 5 ha 23,8 % (837 760 ha), na Morave 28,1 % (477 419 ha) a na Slovensku 18,5 % (507 825 ha) z celkovej výmery všetkej poľnohospodárskej pôdy v danej časti Československa. Úplne zanedbateľný pritom nebol ani podiel najmenších, tzv. trpasličích statkov s výmerou do 1 ha, ktoré zaberali v Čechách 3 % (105 600 ha), na Morave 4,5 % (76 455 ha) a na Slovensku 1,9 % (52 155 ha) z celkovej výmery všetkej poľnohospodárskej pôdy v danej časti Československa. ZEMAN, K.: *Vývoj vlastnictví k půdě*, s. 14. (Prepočet výmery poľnohospodárskej pôdy uskutočnil autor článku na základe údajov uvedených v citovanom zdroji.) K situácii na Morave a Sliezsku pozri tiež: KREJČÍ, D.: Zastavilo se drobení zemědělských závodů u nás? In: *Právní obzor*, Bratislava, 14, 1931, s. 387 – 394.

³ Svedčia o tom aj výroky zo zasadnutia pléna Dočasného národného zhromaždenia, ktoré v rokoch 1919 a 1920 prerokúvalo osnovu tzv. prídelového zákona č. 81/1920 Zb. z. a n.: „*Naše reforma... koriguje nesrovnalosti hospodárské a sociálne, směřuje k docílení zdravého poměru mezi majetkem velikým a mezi majetkem drobným, ...nesměřuje tedy k tomu, aby vytvořeny byly nějaké geometrické výrobky, nýbrž aby zřizovány byly usedlosti, které přizpůsobují se potřebám skutečného života, aby vytvořeny byly zdravé hospodářské organismy, života schopné a aby zabezpečen byl zdravý poměr jednotlivých kategorií velikosti a směru hospodaření.*“ Poslanec za agrárikov, JUDr. Karel Viškovský, k osnove prídelového zákona, stenografický záznam z 113. schôdze Dočasného národného zhromaždenia, 30.1.1920. [online] [cit. 26.11.2015] Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=12398>

dárskej pôdy nevyriešil.⁴ Taktiež počas druhej svetovej vojny sa situácia zmenila len nepatrne, pričom celkový trend rozdrobenosti pozemkového vlastníctva pretrval až do roku 1945.⁵

Popri pozemkovej reforme existovali aj ďalšie právne prostriedky, ktoré mali podporovať odstrániť rozdrobenosť pozemkového vlastníctva. Dobová terminológia ich označovala ako tzv. **agrárne operácie**. V podstate išlo o viaceré formy úprav vlastníckych a držobných vzťahov k pôde, ktorých účelom bolo zefektívnenie hospodárskeho využitia poľnohospodárskej a lesnej pôdy odstránením prekážok brániacich jej racionálnemu obrábaniu a intenzívnemu hospodáreniu. Popri iných faktických a právnych chybách sa za takéto prekážky považovala hlavne územná rozptýlenosť pozemkov, patriacich k určitému poľnohospodárskemu statku.⁶ Agrárnou operáciou na jej odstránenie bola **komasácia (sceleovanie pôdy)**, pri ktorej išlo o proces dobrovoľného a individuálnymi vlastníkmi iniciovaného zlúčenia pozemkov v rámci určitého katastrálneho územia a ich opätovného rozdelenia v hospodársky racionálnejšom počte a tvare, s náležitou úpravou vlastníckych práv k novo prideleným pozemkom. Aj napriek duálnej právnej úprave komasácie v Českých krajinách a na Slovensku a Podkarpatskej Rusi ostávala s výnimkou niektorých procesnoprávných otázok podstata komasácie na celom území Československa rovnaká.⁷

⁴ Dobrým príkladom je Slovensko, kde veľkosť individuálneho prídeltu pôdy bola v priemere iba asi 1,2 ha pôdy. (CAMBEL, S.: Výsledky prvej československej pozemkovej reformy na Slovensku a ich dopad v ďalšom vývoji. In: *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 1994, s. 51.) Do roku 1930 sa za súčasného zväčšenia celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy na Slovensku o približne 4,3 % oproti roku 1921, zvýšila aj výmera poľnohospodárskej pôdy, ktorú zaberali malé poľnohospodárske statky do 5 ha. A to až na približne 20,91 % (598 416 ha) z celkovej výmery všetkej poľnohospodárskej pôdy na Slovensku. Pritom pri kategórii trpasličích statkov s výmerou do 1 ha sa výmera poľnohospodárskej pôdy, ktorú tieto statky zaberali z celkového množstva poľnohospodárskej pôdy na Slovensku, znížila len o v zásade štatisticky zanedbateľných 2 887 ha. K tomu porovnaj štatistiku: CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948*. Bratislava: Pravda, 1972, s. 12. (ďalej citované ako „CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka.*“) (Prepočet výmery poľnohospodárskej pôdy uskutočnil autor článku na základe údajov uvedených v citovanom zdroji.)

⁵ Napríklad v prostredí vojnového Slovenského štátu sa situácia zmenila najmä v dôsledku strát poľnohospodárskej pôdy na juhu Slovenska, odstúpenom v prospech Maďarska. K tomu porovnaj štatistiku: CAMBEL, S.: *Slovenská dedina (1938 – 1944)*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1996, s. 12.

⁶ SMETÁČEK, R.: Agrární operace. In: *Slovník veřejného práva československého. Svazek 1: A – CH*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000, s. 19 – 20.

⁷ Tamže, s. 20 – 24, 26 – 28; BILOVSKÝ, F.: Unifikace zákonů zemědělských. In: *Práv-*

V kontexte historického vývoja možno za jeden z dôvodov **drobenia pôdy** identifikovať delenie poľnohospodárskych statkov pri dedičskom vyrovnaní medzi potomkami zosnulého vlastníka. Pri reálnej delbe statku dochádzalo k drobeniu pôdy a postupnému vymiznutiu materiálnej základne roľníckeho stavu, ktorému malá výmera zdedenej pôdy nepostačovala na zabezpečenie živobytia.⁸ Najmä v Českých krajinách preto od konca 18. storočia možno sledovať trend prijímania **osobitnej právnej úpravy dedenia stredne veľkých poľnohospodárskych statkov**. Jej podstatou bolo regulovať situácie, keď poručiteľ zanechal takúto nehnuteľnosť viacerým dedičom. Riešením bola zásada, že celý statok i s príslušenstvom pripadal vždy len jednému dedičovi, ktorý ostatných spoludedíčov musel vyplatiť do výšky ich dedičských nárokov.⁹ V nastavenom kurze sa s menšími korektúrami pokračovalo aj pri úprave právneho režimu pozemkovou reformou vytváraných stredne veľkých nedielných gazdovstiev.¹⁰ Na Slo-

ny obzor, 20, 1937, s. 307 – 310; FAJNOR, V. – ZÁTUERCKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. Všeobecného zákonníka občianskeho, zhotoveného superrevíziou komisiou)*. 3. vydanie. Šamorín: Heuréka, 1998, s. 87 – 88.

⁸ K tomu pozri: BILOVSKÝ, F.: Unifikace zákonů zemědělských. In: *Právní obzor*, 20, 1937, s. 314 – 316.

⁹ Jedným z takýchto predpisov, ktorý bol pri vzniku Československa recipovaný do jeho právneho poriadku, bol český zemský zákon č. 68/1908 čes. z. z., ktorým sa pre Čechy zavádzali osobitné predpisy o delení poľnohospodárskych statkov strednej veľkosti v rámci dedičského konania. Ten okrem toho určil aj osobitné poradie jednotlivých dedíčov v rámci dedičských skupín zákonnej dedičskej postupnosti a na 10 rokov od smrti poručiteľa umožnil zaistiť majetkové záujmy spoludedíčov obmedzením dispozičnej slobody nadobúdateľa dedičstva. K tomu pozri viac: ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Díl III*. Praha: Codex Bohemia, 1998, s. 390 – 404; KRČMÁŘ, J.: *Základy přednášek o právu občanském V.: Právo dědické*. Praha: Všehrd, 1926, s. 86 – 89. O historickom kontexte a ďalších podrobnostiach o tejto problematike pozri najmä: HORÁČEK, C.: *Nedíl zemědělský (střední selský statek)*. In: *Slovník veřejného práva Československého. Svazek 2: I až O*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000, s. 818 – 824; TILSCH, E.: *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní*. Praha: Bursík & Kohout, 1905, s. 148 – 155.

¹⁰ Prídelový zákon č. 81/1920 Zb. z. a n. s celorepublikovou pôsobnosťou vychádzal zo zásad českého zemského zákona č. 68/1908 čes. z. z., a pridal aj ďalšie obmedzenia dispozičnej slobody vlastníka nedielného gazdovstva pre právne úkony účinné *inter vivos*, o čom svedčí aj správa výboru Dočasného národného zhromaždenia k osnove prídelového zákona [online]: „*Zásady většinou souhlasí se zemským zákonem ze 7. srpna 1908 pro Čechy a jsou přizpůsobeny účelům pozemkové reformy, takže dohodám stran a vůli zůstavitelově vytyčeny jsou meze o mnoho užší než ve jmenovaném zákoně.*“ [cit. 26.11.2015] Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=14969>

vensku však právna úprava dedenia poľnohospodárskych statkov strednej veľkosti obdobná zákonom platným v Čechách neexistovala.¹¹ Právny dualizmus sa pritom do roku 1945 nepodarilo odstrániť. Ďalšie pasáže príspevku preto venujeme rokom 1945 – 1964, kde budeme sledovať spôsob a prostriedky, akými sa štát rozhodol riešiť **existujúci stav rozdrobenosti pozemkového vlastníctva** (pozemková reforma a sceľovanie pôdy) a **za medziť ďalšiemu drobeniu pôdy** (obmedzenie dispozičnej slobody vlastníka pôdy).

2. Štát v boji proti drobeniu pôdy počas rokov 1945-1964

Pri odstraňovaní rozdrobenosti pozemkového vlastníctva a vytváraní právnych bariér ďalšiemu drobeniu pôdy používal štát po roku 1945 rovnaké prostriedky, aké používal v predchádzajúcom období. Pozemková reforma, sceľovanie pôdy a osobitný právny režim dedenia a disponovania s pôdou však nadobudli kvalitatívne iný rozmer, a to najmä z hľadiska nového ideového vymedzenia štátnej agrárnej politiky.

2.1 Ideový rámec a jeho odraz v politike štátu v období ľudovej demokracie

Československo po druhej svetovej vojne nastúpilo kurz ľavicovej politickej orientácie a posilňovania úlohy štátu v národnom hospodárstve najmä v súvislosti s mocensko-politickým presadením sa komunistov priamo na vládnej úrovni. Komunistická strana Československa (KSČ) a Komunistická strana Slovenska (KSS) totiž ako vládne strany razantne presadzovali model revolučnej sociálnej a hospodárskej transformácie celej krajiny, ktorá mala prejsť od kapitalizmu k socializmu. Ideovým východiskom tejto myšlienky bol marxizmus-leninizmus ako jeden zo socialistických smerov, rozvíjajúci tiež trend štátneho intervencionizmu, badaateľný už od 30. a 40. rokov 20. storočia.¹²

¹¹ BILOVSKÝ, F.: Unifikace zákonů zemědělských. In: *Právní obzor*, 20, 1937, s. 314 – 316.

¹² Prechod od kapitalizmu k socializmu sledoval cieľ nahradiť zásady hospodárskeho liberalizmu ideálom solidaristického usporiadania spoločnosti, v ktorom sa uplatňovala zásada vyrovnávania rozdielov medzi jednotlivcami rovnomerným uspokojovaním potrieb všetkých štátom opatrovaných jednotlivcov. ENGLIŠ, K.: *Hospodářské soustavy*. Praha: Všehrd, 1990, s. 14 – 39. K tomu ďalej pozri: heslá „Boj třídní za kapitalismu, Diktatura proletariátu, Revoluce socialistická, Socialismus“ In: *Slovník vědeckého komunismu*. Praha: Svoboda, 1978, s. 20, 48, 199 – 200, 220 (ďalej

Celý transformačný proces sa mal začať zásadnými zmenami vlastníckych vzťahov k výrobným prostriedkom, čím sa mala otvoriť cesta k vybudovaniu socializmu ako novej spoločensko-ekonomickej formácie. Takéto zmeny sa v krajine s významným podielom poľnohospodárstva na národnom hospodárstve týkali rovnako otázky vlastníckych vzťahov k pôde, ako aj otázky hospodárskeho účelu a spôsobu využitia pôdy. Pre socializmus typická priorita celospoločenských záujmov sa tak premietla do definovania pôdy ako prostriedku naplňania celospoločensky prospešných úloh zabezpečovaných štátom. Vo vzťahu k jednotlivcovi mal štát úpravou vlastníckych vzťahov k pôde nanovo definovať jeho postavenie individuálneho vlastníka už iba ako sprostredkovateľa celospoločenského poslania pôdy smerom k celému národu.¹³ Odrazom týchto myšlienok v politike štátu sa v období prípravy materiálnych podmienok na prechod od kapitalizmu k socializmu stali programové vyhlásenia československých vlád.

Košický vládny program z apríla 1945 vo svojej XI. časti rátal s uskutočnením pozemkovej reformy, ktorá bola z ideologického a praktického hľadiska čiastočným znárodnením pôdy. Vzhľadom na silné súkromno-vlastnícke tradície, ako aj vnútropolitický, sociálny a hospodársky vývoj v Československu bol nevyhnutný odklon od klasického marxisticko-leninského konceptu znárodnenia pôdy.¹⁴ Znárodnená bola sprvu najmä lesná pôda, pričom pri poľnohospodárskej pôde bola zahájená etapovitá pozemková reforma, ktorej cieľom bola pôda Nemcov, Maďarov a domácich zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa. Prvá etapa pozemkovej reformy tak iba začínala proces odbúrania súkromného vlast-

citované ako „Slovník vědeckého komunismu.“); GLOS, B.: *Hospodářské systémy dneška. Universalismus, nacionalismus, liberalismus, socialismus*. Olomouc: Čeněk Beran, 1935, s. 25 – 31; KARVAŠ, I.: *Základy hospodářské vědy, Svazek prvý*. Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenská, 1947, s. 301 – 305; CONWAY, E.: *Ekonomía – 50 myšlienok, ktoré by ste mali poznať*. Bratislava: Slovart, 2013, s. 38 – 41.

¹³ BILOVSKÝ, F.: Zřízení agrární. In: *Slovník veřejného práva československého. Svazek 5: U – Ž*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000, s. 824 – 825.

¹⁴ XI. časť Košického vládneho programu (úryvky): „Bude zřízen Národní pozemkový fond. **Do Národního pozemkového fondu vejde veškerá půda, budovy, mrtvý i živý inventář, pokud patřil: německým a maďarským šlechticům a velkostatkářům bez rozdílu státní příslušnosti, jakož i občanům nepřátelských států...německým a maďarským občanům Československé republiky, kteří aktivně napomáhali rozbití a okupaci Československa; ostatním občanům Československa, kteří zradili národ... Výše uvedený majetek bude konfiskován bez náhrady. ...Zemědělská půda, nacházející se v dispozici Národního pozemkového fondu, bude rozdělena...** Za půdu, která se dává **do vlastnictví přídělce**, bude brána na účely zvelebení zemědělství mírná úplata...” GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945 – 1960*. Praha: Karolinum, 2006, s. 30. (ďalej citované ako „GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty II.*“)

níctva pôdy, vytvárajúc základy na neskorší dôsledný prechod na spoločné obrábanie pôdy a kolektivizáciu poľnohospodárstva.¹⁵

Napriek formálnemu nadviazaniu na obsahovú náplň Košického vládneho programu sa **Budovateľský vládny program** z júla 1946 vo veciach usporiadania vlastníckych vzťahov k pôde a definovania úlohy pôdy v hospodárskej prestavbe krajiny uberal iným smerom.¹⁶ Vláda pod vedením jej predsedu z radov KSČ, Klementa Gottwalda, sa v ňom okrem rozbehnutia 2. etapy pozemkovej reformy zaviazala k podpore rozvoja družstevníctva. Predpokladom rozvoja družstevníctva bolo vytvorenie adekvátneho pôdneho fondu účelným sceľovaním rozdrobenej pôdy.¹⁷ V súvislosti s nastoľovaním režimu ľudovej demokracie, v rámci ktorého malo dôjsť k postupnému prechodu od kapitalizmu k socializmu, preto sceľovanie pôdy predstavovalo prostriedok utvárania materiálnych predpokladov kolektivizácie pôdy.¹⁸

¹⁵ Heslo „Znárodnenie pôdy“ In: *Politicko-ekonomický slovník*. Bratislava: Pravda, 1974, s. 366; *Slovník vědeckého komunismu.*, s. 302 – 303; PRŮCHA, V.: *Hospodářské dějiny Československa*. (1974), s. 234, 239; BEŇA, J.: *Moderné dejiny štátu a práva krajín strednej a východnej Európy. (Náčrt systému.) I. diel*. Bratislava: VO PraF UK, 1994, s. 124 – 126.

¹⁶ Stenografický záznam z 3. schôdze Ústavodarného národného zhromaždenia, 8.7.1946 [online]: „Volbou ústavodárného Národního shromáždění se začíná nové období našeho národního a státního života v osvobozené vlasti: období ústavně-právního zakotvení výsledků našeho národně-osvobozeneckého boje proti cizáckým vetřelcům, jakož i výsledků tvořivé a budovatelské práce našeho lidu v prvním roce po osvobození. Zároveň pak je to období dalšího, ještě více vystupňovaného úsilí o výstavbu republiky v duchu košického vládního programu.“ [cit. 26.11.2015] Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=48733>

¹⁷ Stenografický záznam z 3. schôdze Ústavodarného národného zhromaždenia, 8.7.1946 [online]: „Hlavní předpoklad pro zvýšení živočišné i rostlinné výroby je mechanizace a elektrifikace zemědělství, aby se tak nahradil úbytek pracovních sil. ...Stejně tak bude nutno rozšířit síť místních a obvodních zemědělských strojních družstev... Aby mohlo býti řádně využito traktorů a strojů a aby se jednotlivým hospodářům usnadnily polní práce, bude vláda podporovat dobrovolné sceľování půdy a navrhne nový zákon, jímž by sceľování pozemků bylo zjednodušeno, zlevněno a zdemokratisováno. ...V pohraničních obcích s převážnou většinou nových nabyvatelů půdy budou sceľování a arondace povinné, aby se už předem zabránilo roztržení jednotlivých usedlostí na množství trpasličích parcel. ...Pokud jde o otázku půdy ve vnitrozemí...hodlá vláda také přikročit k revisi přidělového řízení při t. zv. zbytkových statcích. Takto získanou zemědělskou půdu zamýšlí vláda jednak přidělit drobným přidělcům z řad rolníků, domkářů a bezzemků, jednak ji zachovati v celých objektech jako vzorné výzkumné, pěstitelské a šlechtitelské stanice ve veřejné správě.“ [cit. 26.11.2015] Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=48734>

¹⁸ K efektívnemu uplatňovaniu Budovateľského vládneho programu v praxi prispel aj ústavno-politický vývoj v Československu, keď v dôsledku troch pražských dohôd sa značne oklieštili kompetencie Slovenských národných orgánov, v ktorých

Zásady Budovateľského vládneho programu boli inkorporované a rozšírené v rámci agrárneho programu KSČ z apríla 1947, známeho ako **Hradecký program**. Okrem návrhu novej úpravy sceľovania pôdy došlo aj k formulovaniu zásad a požiadaviek 3. etapy pozemkovej reformy. Jej cieľom malo byť odbúranie podstatnej časti súkromného vlastníctva pôdy štátom riadeným výkupom, postihujúcim súkromné vlastníctvo pôdy nad jeho navrhovanú hornú hranicu 50 ha. Výkup pôdy sa pritom mal riadiť triedne chápanou zásadou „*pôda patrí tým, ktorí na nej pracujú*“.¹⁹ Ale až po uchopení politickej moci komunistami vo februári 1948 sa začalo so skutočnou realizáciou Hradeckého programu.

Akčný program Gottwaldovej vlády z marca 1948 už jasne demonštroval nezvratnosť transformačného procesu v poľnohospodárstve, smerujúceho k prechodu od kapitalistických k socialistickým vlastníckym a výrobným vzťahom. Zmeny vlastníckych vzťahov k pôde v kontexte plánovanej 3. etapy pozemkovej reformy mali sledovať kurz vytvárania materiálneho zázemia pre socialistický sektor národného hospodárstva, nastavený už v Budovateľskom vládnom programe, ako aj v Hradeckom programe. Podporovať to mala práve zásada „*pôda patrí tým, ktorí na nej pracujú*“, na základe ktorej sa pôda mala dočasne až do kolektivizácie na vidieku koncentrovať u príslušníkov roľníckej triedy vo forme stále tolerovaného súkromného vlastníctva. Navyše stanovenie hornej hranice súkromného vlastníctva pôdy súčasne podporovalo marginalizáciu tejto formy vlastníctva, predstavujúcej ideového i hospodárskeho konkurenta novo preferovaných kolektívnych foriem socialistického vlastníctva.²⁰ Tento trend ostal aktuálny aj po **IX. zjazde KSČ**, ktorý sa uskutočnil v máji 1949. Na ňom bola sformulovaná **generálna línia výstavby socializmu**, rátajúca so štrukturálnou prestavbou národného hospodárstva.

mala väčšinové zastúpenie voči komunistom opozične naladená Demokratická strana. BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2001, s. 208 – 218; GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty II.*, s. 211.

¹⁹ S obsahom Hradeckého programu sa stotožnili aj slovenskí komunisti vo svojom Akčnom pláne KSS v roľníckej politike zo septembra 1947. CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka.*, s. 322 – 323, 341 – 342; ZEMAN, K.: *Vývoj vlastníctví k pôde.*, s. 82.

²⁰ Akčný plán Gottwaldovej vlády (úryvky): „*Pokud beží o súkromný majetok nášho pracujúceho ľudu vo mestech i na venkove, trváme na tom, aby roľníkom bolo ústavně zaručeno soukromé vlastníctví půdy do 50 ha,...Ve věcech půdy chceme provést novelisaci zákona o revizi proní pozemkové reformy, zejména v tom smyslu, aby půda zbytkářů mohla být v případě potřeby přidělena rolníkům ve větším rozsahu než dosud. Zároveň je nutno uskutečnit zákon o trvalé úpravě vlastníctví půdy. Tímto zákonem se má umožnit výkup půdy nad 50 ha, nacházející se v soukromých rukou, a rozparcelování této půdy mezi výkonné zemědělce. ...Pokud běží o zemědělské otázky, shodují se tato usnesení vcelku s dřívějším programem vlády, o jehož splnění jsem mluvil.*“ GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty II.*, s. 296.

Kapitalistický sektor a poľnohospodárska malovýroba mali byť potlačené v prospech jediného socialistického sektoru, založeného na štátnom a družstevnom vlastníctve ako formách socialistického vlastníctva výrobných prostriedkov, umožňujúcich kolektívne uskutočňovanú a mechanizovanú veľkovýrobu.²¹

2.2 Prostriedky realizácie štátnej politiky boja proti drobeniu pôdy v rokoch 1945 – 1964

Jednotlivé zásady štátnej agrárnej politiky z rokov 1945 až 1949 vďaka ich postupnej inkorporácii do noriem ústavného a pozemkového práva nadobudli charakter právnych zásad. Ako všeobecne záväzné interpretačné pravidlá sa tak stali právnym prostriedkom, ktorý umožňoval zrealizovať prechod od kapitalistických k socialistickým vlastníckym a výrobným vzťahom v poľnohospodárstve.

Kľúčovou bola už spomínaná zásada „*pôda patrí tým, ktorí na nej pracujú*“. Najmä komunisti sa zasadzovali o jej naplnenie pri výkone pozemkovej reformy už od roku 1945.²² To sa však do dôsledkov podarilo až vďaka zmene politických pomerov vo februári 1948. V Ústave 9. mája predstavovala táto zásada základný princíp budovania socializmu v poľnohospodárstve, vyjadrený tak v Základných článkoch ústavy (čl. XII), ako aj v ôsmej hlave ústavy, upravujúcej hospodárske zriadenie krajiny (§ 159). Štát mal na jej základe právo rozhodovať o tom, kto môže a kto nemôže byť vlastníkom pôdy, a to striktne v súlade s kritériom triednej príslušnosti. V podmienkach utvárajúcich sa socialistických vlastníckych a výrobných vzťahov mohol byť vlastníkom pôdy len výkonný poľnohospodár, ktorý obrábaním pôdy sprostredkúval jej celospoločenské poslanie vo vzťahu k celému národu. Len výkonným poľnohospodárom ústava garantovala nedotknuteľnosť ich súkromného vlastníctva pôdy do jej maximálnej výmery 50 ha.²³ Kto bol výkonným poľnohospodárom nepriamo

²¹ PRŮCHA, V.: *Hospodářské dějiny Československa*. (1974), s. 289 – 291; V. PRŮCHA: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992, 2. díl, období 1945 – 1992*. Brno: Doplněk, 2009, s. 327 – 332. (ďalej citované ako „V. PRŮCHA: *Hospodářské a sociální dějiny Československa*. (2009)“)

²² Agrárna politika komunistov pritom bola cieľom ostrej kritiky opozičných strán. K tejto problematike pozri napr.: CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka*, s. 335 – 337; KUKLÍK, J.: *Znárodnění Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, s. 271 – 275.

²³ § 159 ods. 2 Ústavy 9. mája: „*Soukromé vlastnictví půdy je u zemědělců, kteří na ní sami pracují, do výměry 50 hektarů zaručeno.*“

definoval zákon č. 46/1948 Zb. o novej pozemkovej reforme (trvalej úprave vlastníctva k poľnohospodárskej a lesnej pôde), ktorý odštartoval záverečnú 3. etapu pozemkovej reformy.

Z dikcie zákona č. 46/1948 Zb. implicitne vyplývalo, že výkonnými poľnohospodármi boli tí jednotlivci, ktorí pôdu trvalo obrábali buď sami, alebo so svojimi rodinnými príslušníkmi, prípadne sa na jej obrábaní aspoň aktívne podieľali. Len aktívne využitie hospodárskeho potenciálu pôdy legitimovalo postavenie jednotlivca ako vlastníka pôdy do maximálnej výmery 50 ha.²⁴ Naproti tomu pôda mala byť bez ohľadu na výmeru vykúpená od tých vlastníkov (fyzických i právnických osôb), ktorí bez objektívnych dôvod alebo splnenia podmienok na uplatnenie zákonnej výnimky (§ 1 ods. 3) takýmto spôsobom na svojej pôde aktívne nepracovali.²⁵ Vylúčenie osôb, ktoré nepatrili k triede pracujúceho roľníctva, sledovalo okrem cieľa likvidovať súkromné vlastníctvo v kontexte prechodu od kapitalistických k socialistickým vlastníckym a výrobným vzťahom v poľnohospodárstve aj odstraňovať rozdrobenosť pôdy a zamedziť jej ďalšie drobenie. Odobranie pôdy „nepoľnohospodárom“ totiž umožňovalo štátu v rámci pozemkovej reformy sústrediť zvyšné súkromné vlastníctvo pôdy v rukách tej spoločenskej triedy, ktorá mala prioritný záujem na jej zhodnotení prostredníctvom vlastnej práce. Predpokladom teda bolo, že roľník, ktorému dáva pôda obživu, nebude mať záujem na jej rozpredaní alebo využití na ekonomické špekulácie.²⁶

Celkový význam pozemkovej reformy z obdobia po roku 1945 v kontexte snahy štátu o odstránenie rozdrobenosti pôdy je možné vnímať len skrz jej výsledky. V rámci jej 1. etapy sa trend rozdrobenosti pozemkového vlastníctva nepodarilo odstrániť. Podstatná výmera pôdy, ktorá bola skonfiškovaná na národnom a antifašistickom princípe, sa totiž pridělila vo forme relatívne malých prídělov do súkromného vlastníctva bezzem-

²⁴ SOUKUP, T. – PETRŮV, F.: *Zákon o nové pozemkové reformě. Trvalá úprava vlastnictví k zemědělské a lesní půdě*. Praha: Orbis, 1948, s. 47.

²⁵ Pre viac podrobností pozri: Tamže, s. 50 – 54.

²⁶ Svedčia o tom aj slová ministra poľnohospodárstva Júliusa Ďuriša (KSS), ktorý pri uvádzaní súboru poľnohospodárskych zákonov vrátane zákona o novej pozemkovej reforme v pléne Ústavodarného národného zhromaždenia povedal, že „Tak až teraz po novej pozemkovej reforme a po parcelácii veľkostatkárskej a zbytkárskej pôdy bude stáť český a slovenský roľník pevnou nohou na pôde, a len tým dávame našim roľníkom pevné a isté základy pre budúci rozvoj ich hospodárstva. Len po tomto rozriešení otázky pôdy môže drobný a stredný roľník v plánovitej výstavbe využiť výhod najmodernejšej techniky a strojovej práce, môže krok za krokom podľa plánu zvyšovať výrobnosť práce svojej rodiny na poli i v maštali a tým zlepšovať dôchodky zo svojej práce.“ Stenografický záznam z 100. schôdze Ústavodarného národného zhromaždenia, 21.3.1948 [online] [cit. 26.11.2015] Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=49882>

kov a malých a stredných roľníkov.²⁷ Naproti tomu 2. etapa viac smerovala k posilňovaniu štátneho vlastníctva pôdy, keď väčšina zabranej, najmä lesnej pôdy skončila vo vlastníctve štátu.²⁸ V tomto trende pokračovala aj 3. etapa. Tá znamenala otvorenú prípravu materiálnych podmienok pre nastoľovanie socialistických vlastníckych a výrobných vzťahov v poľnohospodárstve, keď štátom vykúpená pôda sa poskytovala priamo novovytváraným jednotným roľníckym družstvám, štátnym statkom alebo obciam.²⁹ Pozemková reforma najmä vďaka svojej 1. etape a len veľmi pozvoľnému koncentrovaniu pôdy vo formách kolektívneho vlastníctva počas 2. a 3. etapy nemala okamžitý priamy účinok na odstránenie existujúcej rozdrobenosti pozemkového vlastníctva.³⁰ Až s nástupom kolektivizácie a tvorby jednotných roľníckych družstiev na vidieku v súlade s generálnou líniou budovania socializmu sa vlastnícke vzťahy k pôde mali prispôbiť potrebám reštrukturalizovaného systému národného

²⁷ Na Slovensku sa priemerná výmera prídelu pohybovala okolo 2,3 ha (183 463 ha prevažne poľnohospodárskej pôdy rozdelennej medzi 79 976 uchádzačov o prídel): CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka*, s. 405.

²⁸ Išlo pritom o trend presadzovaný štátom na legislatívnej úrovni. Na Slovensku sa nariadením SNR č. 104/1945 Zb. nar. SNR zavádzal úzus, že lesná pôda sa pridelovala lesným družstvám, lesným spoločenstvám, obciam a výnimočne jednotlivcom len vtedy, ak ju nebolo možné účelne spojiť so susediacimi štátnymi lesmi alebo jej výmera nepresahovala 50 ha, a po novele nariadením SNR č. 64/1946 Zb. nar. SNR výmeru 100 ha. O dôslednom uplatňovaní tejto zásady aj napriek reálnym hospodárskym ťažkostiam uvedených druhov žiadateľov o prídel lesnej pôdy svedčia najmä archívne dokumenty. Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (ďalej len „PPPR“) vydalo 17. augusta 1948 rozhodnutie, ktorým zamietlo žiadosť o prídel lesnej pôdy Lesnej spoločnosti Šudince (okres Krupina). Aj napriek hospodárskym problémom žiadateľov, doloženým vyjadreniami okresného a miestneho národného výboru ešte z 5. a 6. mája 1945, PPPR žiadosti zamietlo s odôvodnením, že „Podľa odst. 2 § 11 nar. č. 104/1945 v úprave vyhl. č. 1/1948 Sb. n. SNR možno prideliť lesným družstvám, lesným spoločenstvám, obciam a jednotlivcom len tie lesné plochy, do 100 ha, ktoré nemožno spojiť v súvislý celok so štátnou lesnou pôdou. Lesy s výmerou nad 100 ha zásadne sú pridelené len štátu. Keďže Vašou žiadosťou zo dňa 20. IV. 1947 žiadate prídel lesa o výmere 57 ha zo skonfiškovaného lesného objektu, ktorý má celkovú výmeru 5 186 ha, ale zo súvislého lesného hospodárskeho celku, Vašej žiadosti nebolo možné vyhovieť, lebo podľa ods. 1 § 11 les bol pridelený štátu.“ Slovenský národný archív, fond „Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy“, kartón, č. j. 891.

²⁹ K 3. etape pozemkovej reformy pozri: CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka*, s. 407 – 411; PRŮCHA, V.: *Hospodárske dejiny Československa*. (1974), s. 277 – 280; V. PRŮCHA: *Hospodárske a sociální dějiny Československa*. (2009), s. 195 – 198; ZEMAN, K.: *Vývoj vlastnictví k půdě*, s. 82 – 86.

³⁰ K tomu porovnaj napr. štatistiku: CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka*, s. 413. V roku 1949 zaberalo 387 205 poľnohospodárskych statkov o výmere do 5 ha až 808 530 ha (t. j. asi 17,5 %) z celkovej výmery 4 623 605 ha všetkej pôdy na Slovensku.

hospodárstva iba s jedným socialistickým sektorom, založeným na štátnej a družstevnej forme vlastníctva pôdy.

Ďalším logickým krokom preto bolo zvýšenie tempa pri odstraňovaní rozdrobenosti pôdy. Ak bolo totiž hlavným cieľom štátnej agrárnej politiky zvýšiť životnej úroveň roľníctva prostredníctvom rozvoja poľnohospodárskej veľkovýroby zvyšovaním produktivity práce jej mechanizáciou na úrovni jednotných roľníckych družstiev a štátnych statkov, bolo nevyhnutné začať s účelným sceľovaním pôdy.³¹

Nová, tomuto cieľu podriadená a unifikovaná úprava sceľovania pôdy, prijatá v marci 1948 v podobe zákona č. 47/1948 Zb. o niektorých technicko-hospodárskych úpravách pozemkov (sceľovací zákon), nahrádzala dovtedy existujúci nejednotný model komasácie. Hlavné zásady sceľovacieho konania vychádzali zo zásad Hradeckého programu a pôvodného návrhu sceľovacieho zákona z roku 1947. Sceľovanie malo byť spravidla **dobrovoľné**, pri súhlase väčšiny vlastníkov pôdy v príslušnom katastrálnom území (§ 33 ods. 1 a 2). **Povinné sceľovanie** sa malo týkať len prídelov skonfiškovanej pôdy v oblastiach uskutočňovania vnútornej kolonizácie pôdy a osídľovania pohraničia (§ 33 ods. 3 a 4).³² Uskutočňovanie sceľovania mali zabezpečiť sceľovacie družstvá, ako aj oblastné a krajské komisie pre technicko-hospodárske úpravy pozemkov, ako **orgány zložené z roľníkov a ich zástupcov** z prostredia okresných a krajských národných výborov (§§ 2 – 5 a 9 – 15). Nakoniec po uskutočnení sceľovania na

³¹ Spravodajca poľnohospodárskeho, zásobovacieho a osídľovacieho výboru Ústavodarného národného zhromaždenia, Jaroslav Ledl (KSČ), a jeho správa k návrhu zákona č. 47/1948 Zb. o niektorých technicko-hospodárskych úpravách pozemkov (sceľovací zákon), stenografický záznam zo 100. schôdze Ústavodarného národného zhromaždenia, 21.3.1948 [online]: „Jestliže je povinností zemědělství zajistit výživu národa, potom je povinností zemědělské politiky zabezpečit zemědělci řádnou odměnu za jeho práci. ...Zvýšení odměny za práci zemědělcovu chceme dosáhnout zvýšením veškeré výroby a v tom i výroby zemědělské. ...Je to zejména nová, lepší organizace práce, nové, vhodnější formy výroby a zejména nahrazení fyzické pracovní síly mechanickou, strojovou. ...Mechanizace zemědělství není však úkolem jednoduchým, který by závisel jenom na dostatečném množství hospodářských strojů. Není to pouze otázka výroby těchto strojů. K jejich řádnému a hlavně hospodárnému využití je třeba splnit řadu předpokladů. Jedním z nich - a to velmi důležitým - je odstranění parcelové roztržitosti v jednotlivých zemědělských podnicích, roztržitosti, které přibývá v Československé republice směrem na východ a která vytváří zejména na jihovýchodní Moravě a na Slovensku stav neslučitelný s nezbytnostmi moderního podnikání, protože je nepřekonatelnou překážkou mechanizace. Odstranění této překážky má být aspoň částečně dosaženo sceľováním.“ [cit. 26.11.2015] Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=49885>

³² K východiskám Hradeckého programu a návrhu sceľovacieho zákona z roku 1947 pozri: CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka*, s. 326 – 327.

základe návrhov samotných vlastníkov sceľovanej pôdy sa mala vlastníkom poskytnúť **rovnocenná náhrada** za scelené pozemky, keď náhradný pozemok mal mať približne rovnakú akosť a vzdialenosť od centra obce ako ten pôvodný.³³ V kontexte zintenzívňujúceho sa procesu prechodu od kapitalizmu k socializmu a začiatku kolektivizácie na vidieku tieto zásady prešli významnými kvalitatívnymi zmenami.

Od zásady dobrovoľnosti sceľovania pôdy sa začalo upúšťať s nástupom kolektivizácie. **Práve sceľovací zákon sa totiž stal jedným z prostriedkov uskutočňovania kolektivizácie**, keď sceľovanie pôdy sledovalo cieľ vytvárať súvislé pozemkové celky pre potreby jednotných roľníckych družstiev a štátnych statkov. S týmto cieľom sa vytvárali aj jednotné roľnícke družstvá II. typu, ktorých úlohou bolo popri realizácii spoločného obrábania pôdy aj jej účelné scelenie rozoraním existujúcich medzí vo vlastníctve osôb, ktoré neboli členmi družstva.³⁴ Proces sceľovania pritom z hľadiska svojej formy prešiel od decentralizovaného modelu v réžii zástupcov roľníctva k **centralizovanému modelu**, keď na základe vládneho nariadenia č. 211/1949 Zb. boli za uskutočňovanie sceľovania zodpovedné okresné a krajské národné výbory ako orgány štátnej správy. Výkon kompetencií týchto orgánov sa riadil striktne zásadou **demokratického centralizmu**, ktorá umožňovala národné výbory pri plnení ich úloh zaväzovať k plneniu cieľov štátnej agrárnej politiky.³⁵ Sceľovanie sa nakoniec stalo aj **prostriedkom plnenia triedno-potlačovateľských úloh štátu** pri nastoľovaní politického režimu ľudovej demokracie ako formy diktatúry proletariátu. Zásahy do pozemkového vlastníctva, tvoriaceho

³³ Spravodajca poľnohospodárskeho, zásobovacieho a osídľovacieho výboru Ústavodarného národného zhromaždenia, Jaroslav Ledl (KSČ), a jeho správa k návrhu zákona č. 47/1948 Zb. o niektorých technicko-hospodárskych úpravách pozemkov (sceľovací zákon), stenografický záznam zo 100. schôdze Ústavodarného národného zhromaždenia, 21.3.1948 [online]: „*Za pozemky odevzdané do sceľovacího řízení obdrží každý účastník rovnocennou náhradu v přibližně stejné jakosti a vzdálenosti. Odchylky jsou přípustný pouze do 1/10 nároků, čili o tuto jednu desetinu mohou být náhradní pozemky hodnotnější nebo méně hodnotné než původní pozemky jednotlivého účastníka.*“ [cit. 26.11.2015] Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=49886>

³⁴ V. PRŮCHA: *Hospodářské a sociální dějiny Československa*. (2009), s. 353 – 359.

³⁵ Demokratický centralizmus predstavoval základnú zásadu riadenia socialistického štátu a spoločnosti. Podľa nej sa na výkone verejnej moci podieľali priamo volení a pracujúcemu ľudu zodpovední pracujúci jednotlivci (demokratizmus). Výkon verejnej moci bol podriadený politickým a hospodárskym záujmom celej socialistickej spoločnosti, vyjadreným v jednotnom hospodárskom pláne, pričom zaistenie jeho plnenia sa na úrovni štátnych orgánov opieralo o systém stránickej disciplíny (centralizmus). Pre viac podrobností pozri heslo „*Centralismus demokratický*“ In: *Slovník vědeckého komunismu.*, s. 28– 30.

materiálnu oporu tzv. „kulakov“ ako príslušníkov vidieckej buržoázie, sa mali v rámci sceľovacích prác na základe pokynov pre nižšie orgány KSC uskutočňovať tak, aby sa kulakom prideľovala scelená pôda až na okraji katastrálneho územia, a naopak scelená pôda bližšie k centru obce mala byť poskytnutá jednotným roľníckym družstvám. Tým sa malo prispieť k ďalšiemu ekonomickému oslabeniu tejto spoločenskej vrstvy na vidieku.³⁶ Kľúčovými zmenami však sceľovanie prešlo v druhej polovici 50. rokov.

Vládne nariadenie č. 47/1955 Zb. o opatreniach v odbore hospodársko-technických úprav pozemkov, spolu s vykonávacími vyhláškami ministerstva poľnohospodárstva č. 212/1955 Ú. l. a č. 27/1958 Ú. l., znamenali ďalší kvalitatívny posun v koncepcii sceľovania pôdy. Aj naďalej ostalo sceľovanie pôdy prostriedkom vytvárania materiálnych podmienok pre rozvoj socialistických vlastníckych a výrobných vzťahov v poľnohospodárstve. Zmena však nastala v chápaní dôsledkov sceľovania na vlastnícke vzťahy k scelenej pôde. Kým klasická komasácia znamenala zánik vlastníckeho práva k pôvodnému pozemku a vznik vlastníckeho práva k scelenému pozemku, výsledkom scelenia pôdy po vykonaní hospodársko-technických úprav pozemkov v zmysle uvedených predpisov bol vznik vzťahov tzv. **náhradného užívania pôdy**. Po vykonaní scelenia síce pôdu užívalo jednotné roľnícke družstvo, no vlastnícke právo majiteľa sceleného pozemku ostalo zachované, pričom majiteľ tiež získal do osobného užívania náhradný pozemok. Vo svojej podstate však malo ísť iba o dočasný stav, kým by pôda neprešla do pôdneho fondu jednotného roľníckeho družstva v rámci procesu kolektivizácie. Táto právna úprava sceľovania pôdy ostala základom budovania právne vysporiadaného pôdneho fondu pre potreby jednotných roľníckych družstiev až do roku 1975.³⁷

Obdobnou premenou ako sceľovanie prešli aj **opatrenia smerujúce k zamedzeniu ďalšieho drobenia poľnohospodárskej pôdy**. Už v roku 1947 bola zásada obmedzovania drobenia pozemkov ako jedna z hlavných zásad komunistami presadzovanej agrárnej politiky pretavená do podoby zákona č. 139/1947 Zb. o rozdelení pozostalostí s poľnohospodárskymi podnikmi a o zamedzení drobenia poľnohospodárskej pôdy, unifikujúceho právnu úpravu tejto problematiky pre celé Československo. Zákon sa vo svojej I. časti, ktorá kvôli osobitým faktickým i právnym

³⁶ V. PRŮCHA: *Hospodářské a sociální dějiny Československa*. (2009), s. 355. K triedno-potlačovateľským úlohám štátu v období diktatúry proletariátu pozri heslo „Diktatura proletariátu“ In: *Slovník vědeckého komunismu.*, s. 48– 49.

³⁷ Pre viac podrobností v zmysle vyhlášky ministerstva poľnohospodárstva č. 27/1958 Ú. l. pozri: KOLESÁR, J. et al.: *Československé pozemkové právo*. Bratislava: Obzor, 1980, s. 183 – 193.

pomerom mala na Slovensku nadobudnúť účinnosť až 1. januára 1950, zameriaval na obmedzenie delenia poľnohospodárskych statkov v rámci dedičského konania.³⁸ Platila zásada, že poľnohospodársky statok zdedil jediný dedič za predpokladu, že jeho rozdelením by vznikli reálne alebo ideálne diely s výmerou menšou, než bola zákonom stanovená minimálna výmera pozemkov pre príslušnú poľnohospodársku oblasť. Naopak, ak bol predmetom dedičstva poľnohospodársky statok, ktorého delbou v rámci dedičského konania mali vzniknúť diely aspoň so zákonom predpísanou minimálnou výmerou, platila zásada prípustnosti tak reálneho rozdelenia dedičstva, ako aj prípadného zriadenia spoluvlastníctva všetkých dedičov.³⁹ K tomu následne pristúpili aj obmedzenia II. časti zákona, ktoré pre právne úkony *inter vivos* i *mortis causa* určili absolútne minimum výmery pozemkov na 0,5 ha s podmienkou možnosti účelného obrábania takéhoto pozemku (§ 17).

Uvedené zásady platili plošne na všetky druhy poľnohospodárskych statkov. Zákon č. 139/1947 Zb. totiž bližšie nevymedzoval presné kategórie statkov, na ktoré sa právny režim jeho I. časti vzťahoval, ako to bolo napríklad v českom zemskom zákone č. 68/1908 čes. z. z. (poľnohospodárske statky strednej veľkosti) alebo prídelovom zákone č. 81/1920 Zb. z. a n. (nedielne gazdovstvá).⁴⁰ A tak mal štát dosah na všetku pôdu na svojom

³⁸ Na sociálno-ekonomické pozadie tohto kroku poukazuje spravodajca poľnohospodárskeho výboru Ústavodarného národného zhromaždenia, JUDr. PhDr. Ludvík Novotný (Československá strana národně socialistická), vo svojom prednese spoločnej správy poľnohospodárskeho, právneho a rozpočtového výboru k vládne mu návrhu zákona č. 139/1947 Zb. – Stenografický záznam zo 64. schôdze Ústavodarného národného zhromaždenia, 3.7.1947. [online]: „Rovněž tak s ohledem na Slovensko byl doplněn poslední paragraf vládního návrhu v tom smyslu, že ustanovení dílu prvního nabývají na Slovensku účinnosti teprve dnem 1. ledna 1950. Slovensko jako země převážně zemědělská a nedostatečně průmyslová potřebuje delší lhůtu k tomu, aby rodiče více dětí mohly včas připravit několik dětí pro jiné než zemědělské povolání, ježto zemědělské usedlosti slovenské jsou většinou tak drobné, že cestou pozůstalostního řízení nebude lze je vůbec dělit a bude nutno ve většině případů celou usedlost přiřknout jedinému z potomků zůstavitelových, kdežto ostatní budou musít být zabezpečeni způsobem jiným.“ [cit. 26.11.2015] Dostupné na internete: <http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=49421>

³⁹ Pre podrobný výklad o aplikácii príslušných ustanovení zákona pozri: GREGOR, P.: *O roľníckom dedičskom práve a o predpisoch pri odpredaji pôdy. (K zákonu č. 139/1947 Sb., o rozdelení pozostalosti s poľnohospodárskymi statkami a o zamedzení drobenia poľnohospodárskej pôdy.)* Bratislava: Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, 1947, s. 15 – 21.

⁴⁰ Definícia pojmu poľnohospodársky statok implicitne vyplývala z textu zákona, a bola tiež precizovaná naň nadväzujúcou judikatúrou. Za poľnohospodársky statok sa považovala hospodárska jednotka tvorená súbormi pozemkov, ich súčasťami (nehnuteľnosti a k nim prislúchajúce práva) a príslušenstvom (živý a mŕtvy

území, čo v kontexte politických zmien po februári 1948 umožnilo využiť osobitný právny režim dedenia ako ďalší **prostriedok nepriamej podpory kolektivizácie pôdy na vidieku**. Pozostalostný súd, resp. od účinnosti zákona č. 52/1954 Zb. štátne notárstvo, mali povinnosť pri rozhodovaní o ustanovení dediča poľnohospodárskeho statku s menšou než minimálnou zákonnou výmerou uprednostniť osoby z radov myšlienke socializmu oddaných výkonných poľnohospodárov. Dedičom tak v prvom rade mohla byť len osoba, u ktorej bol predpoklad, že má úmysel v poľnohospodárstve pracovať, ktorá tiež mala osobné a kvalifikačné predpoklady byť výkonným poľnohospodárom, a ktorá tiež spĺňala ďalšie zákonom stanovené podmienky dedičskej postupnosti. Okrem toho však judikatúra súdov poukazovala na trend preferovania osôb s kladným vzťahom k ľudovodemokratickému zriadeniu a k socialistickej forme poľnohospodárskej výroby, čo v praxi znamenalo schválenie dediča, ktorý už bol alebo plánoval vstúpiť do jednotného roľníckeho družstva.⁴¹ Tým sa povaha osobitného právneho režimu obmedzení dispozičnej slobody vlastníka pôdy posunula z roviny obmedzenia tolerujúceho súkromné vlastníctvo pôdy k obmedzeniu, ktoré smeruje k transformácii individuálnej formy súkromného vlastníctva na kolektívnu formu družstevného vlastníctva. Tento stav pritom trval až do prijatia Občianskeho zákonníka v roku 1964, ktorý § 509 zrušil zákon č. 139/1947 Zb., a pôdu, ktorá ostala v súkromnom vlastníctve alebo v osobnom užívaní jednotlivcov podriadil svojej úprave dispozičného oprávnenia a dedenia (4. hlava III. časti a 1. hlava VIII. časti Občianskeho zákonníka).

hospodársky inventár), poskytujúca v ich súhrne nadobúdateľovi statku základ jeho ďalšej hospodárskej existencie („*Při posuzování, zda zemědělské hospodářství je zemědělským podnikem ve smyslu uvedeného zákona, přihlédne soud nejen k výměře jednotlivých reálných dílů, které by dělením vznikly, nýbrž i k tomu, zda zemědělské hospodářství může být vůbec samostatným základem pro hospodářskou existenci příjematele.*“) Rozhodnutie Krajského súdu v Uherském Hradišti z 12.9.1950, R I 213/50. In: ASPI [právny informačný systém] Iura Edition, člen skupiny Wolters Kluwer. [cit. 26.11.2015].

⁴¹ „*Při stanovení přejimatele podle §§ 4, 5 zákona č. 139/1947 Sb., o rozdělení pozůstalosti se zemědělskými podniky a o zamezení drobení zemědělské půdy, nutno přihlížet především k postoji dědiců k socialistické formě zemědělské výroby. ...zůstavitelčin syn má kromě hostince další dům, ...podle výsledků šetření okresního prokurátora odmítl začlenit se do komunálního podniku...by tím, kdyby dostal ještě další soukromý majetek, byly posíleny jeho spekulární cíle. Naproti tomu má dcera zůstavitelčina kladný postoj k lidově demokratickému zřízení, je členkou jednotného zemědělského družstva a nabude-li dědictví, bude mít potřebné zemědělské zařízení, jež dosud nemá a které jí umožní v zemědělství pracovat.*“ Rozhodnutie Krajského súdu v Brne z 5.9.1951, 9 Ok 34/51. In: ASPI [právny informačný systém] Iura Edition, člen skupiny Wolters Kluwer. [cit. 26.11.2015]

Záver

Pri zohľadnení celkového vývoja prostriedkov, ktorými štát po roku 1945 bojoval proti existujúcej rozdrobenosti a ďalšiemu drobeniu pozemkového vlastníctva, môžeme sledovať trend ich priam dialektickej premeny. Staré právne formy v podobe pozemkovej reformy, komasácie a obmedzení dispozičnej slobody totiž v kontexte prechodu československého poľnohospodárstva od kapitalistických k socialistickým vlastníckym a výrobným vzťahom nadobudli kvalitatívne nový obsah.

Kým najmä v medzivojnovom období mala pozemková reforma pre rozdelením pozemkového vlastníctva podporiť odstránenie rozdrobenosti pozemkového vlastníctva, po roku 1945 sa napriek formálnemu zotrvaníu pri tomto celi sporadicky stala prostriedkom zaistenia základov právne vysporiadaného pozemkového fondu pre potreby budovania socialistického poľnohospodárstva. Na výsledky pozemkovej reformy, ktorá najmä vo svojej začiatkovej 1. etape posilnila súkromné vlastníctvo pôdy u maloroľníkov, mala nadviazať komasácia. Novo chápané sceľovanie pôdy v podobe hospodársko-technických úprav pozemkov však už nemalo viesť k vzniku súkromného vlastníctva k scelenej pôde. Namiesto toho malo vyústiť buď do kolektivizácie pôdy v rámci jednotných roľníckych družstiev II. typu, alebo k vytvoreniu dočasného režimu náhradného užívania pôdy, kým nakoniec predsa len nedôjde k v zásade nevyhnutnej kolektivizácii pôdy. Nakoniec obmedzenie dispozičnej slobody vlastníka, ktoré malo zabrániť hospodársky neúčelnému drobeniu poľnohospodárskej pôdy, sa postupne tiež vyvinulo do právneho prostriedku, uľahčujúceho štátnu agrárnu politiku zameranú na postupný prechod od kapitalizmu k socializmu v poľnohospodárstve.

Možno teda konštatovať, že štát v rokoch 1945 – 1964 bojoval s hospodársky negatívnymi javmi rozdrobenosti a ďalšieho drobenia pôdy v záujme nastolenia foriem socialistickej veľkovýroby v poľnohospodárstve, založenej na kolektívnych formách vlastníctva pôdy. S týmto cieľom potom využíval všetky spomínané právne prostriedky, ktorých obsahovú náplň prispôbil svojim zámerom až do momentu, kým ju opäť nezmenil pri zmene spoločensko-ekonomických pomerov.

ZOZNAM LITERATÚRY

- BEŇA, J.: *Moderné dejiny štátu a práva krajín strednej a východnej Európy. (Náčrt systému.) I. diel.* Bratislava: VO PraF UK, 1994.
- BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku.* Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2001.
- BILOVSKÝ, F.: Unifikace zákonů zemědělských. In: *Právní obzor*, 20, 1937.

- BILOVSKÝ, F.: Zřízení agrární. In: *Slovník veřejného práva československého. Svazek 5: U – Ž*. Praha: EurolexBohemia, 2000.
- CAMBEL, S.: *Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948*. Bratislava: Pravda, 1972.
- CAMBEL, S.: *Slovenská dedina (1938 – 1944)*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1996.
- CAMBEL, S.: Výsledky prvej československej pozemkovej reformy na Slovensku a ich dopad v ďalšom vývoji. In: *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 1994.
- CONWAY, E.: *Ekonomía – 50 myšlienok, ktoré by ste mali poznať*. Bratislava: Slovart, 2013.
- ENGLIŠ, K.: *Hospodářské soustavy*. Praha: Všehrd, 1990.
- FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi so zreteľom na banské právo a na právne predpisy o pozemkovej reforme (s príslušnými časťami návrhu čl. Všeobecného zákonníka občianskeho, zhotoveného superrevíznou komisiou)*. 3. vydanie. Šamorín: Heuréka, 1998.
- GLOS, B.: *Hospodářské systémy dneška. Universalismus, nacionalismus, liberalismus, socialismus*. Olomouc: Čeněk Beran, 1935.
- GREGOR, P.: O roľníckom dedičskom práve a o predpisoch pri odpredaji pôdy. (K zákonu č. 139/1947 Sb., o rozdelení pozostalosti s poľnohospodárskymi statkami a o zamedzení drobenia poľnohospodárskej pôdy.) Bratislava: Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, 1947.
- GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa II. 1945 – 1960*. Praha: Karolinum, 2006.
- HORÁČEK, C.: Nedíl zemědělský (střední selský statek). In: *Slovník veřejného práva Československého. Svazek 2: I až O*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000.
- JANŠÁK, Š.: *Pozemková reforma na Slovensku*. In: SETON-WATSON, R. W. (ed.): *Slovensko kedysi a teraz – politický prehľad*. Praha: Nakladatelství Orbis, a.s., 1931.
- KARVAŠ, I.: *Základy hospodárskej vedy, Sväzok prvý*. Turčiansky Sv. Martin: Matica Slovenská, 1947.
- KRČMÁŘ, J.: *Základy přednášek o právu občanském V.: Právo dědické*. Praha: Všehrd, 1926.
- KREJČÍ, D.: Zastavilo se drobení zemědělských závodů u nás? In: *Právní obzor*, Bratislava, 14, 1931.
- KOLESÁR, J. et al.: *Československé pozemkové právo*. Bratislava: Obzor, 1980.
- KUKLÍK, J.: *Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010.
- Politicko-ekonomický slovník*. Bratislava: Pravda, 1974.
- PRŮCHA, V.: *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*. Praha: Svoboda, 1974.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Díl III*. Praha: Codex Bohemia, 1998.
- Slovenský národný archív, fond „Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy“, kartón, č. j. 891.
- Slovník vědeckého komunismu*. Praha: Svoboda, 1978.
- SMETÁČEK, R.: Agrární operace. In: *Slovník veřejného práva československého. Svazek 1: A – CH*. Praha: Eurolex Bohemia, 2000.
- SOUKUP, T. – PETRŮV, F.: *Zákon o nové pozemkové reformě. Trvalá úprava vlastnictví k zemědělské a lesní půdě*. Praha: Orbis, 1948.

- TILSCH, E.: *Dědické právo rakouské se stanoviska srovnávací vědy právní*. Praha: Bursík & Kohout, 1905.
- ZEMAN, K.: *Vývoj vlastnictví k půdě a souvisejících procesů na území ČR od roku 1918 do současné doby*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomia, 2013.

Základné koncepty aztéckeho trestného práva (hmotného)

Basic Concepts of Aztec Penal Law

PETER VYŠNÝ*

Abstrakt: Štúdia patrí do odboru svetových dejín štátu a práva. Jej autor sa bez nároku na úplnosť zaoberá základnými konceptmi trestného práva hmotného Aztékov, ktorými sa v štúdii (zjednodušene) rozumejú obyvatelia dvoch hlavných centier Aztéckej ríše, mestských štátov Tenochtitlan a Texcoco, nachádzajúcich sa v Mexickom údolí v strednom Mexiku. Autor najskôr podáva základné informácie o Aztékoch, ich práve a trestnom práve a potom rozoberá aztécke trestnoprávne koncepty „trestnoprávna zodpovednosť“, „trestný čin“, „páchateľ trestného činu“ a „trestanie a trest“. Popri tom v krátkosti skúma aztécku spoločnosť cez prizmu jej trestného práva a dospieva k záveru, že trestné právo v nej bolo najdôležitejším a najúčinnším nástrojom sociálnej kontroly a zaručovalo podriadenie každodenného života aztéckeho obyvateľstva určitej disciplíny, predovšetkým potrebnej na to, aby bolo schopné plniť určité nadprirodzené poslanie aztéckeho štátu. S týmto záverom korešpondujú zistenia autora, že v aztéckej spoločnosti existoval monopol štátnej moci na stíhanie a trestanie delikventov a že delikty boli považované za *crimina publica*, ako aj jeho hypotéza, že charakter aztéckej spoločnosti sa postupne menil z tzv. kultúry hanby na tzv. kultúru viny.

Kľúčové slová: Aztékovia, trestné právo (hmotné), trestnoprávna zodpovednosť, trestný čin, páchateľ, trest.

Abstract: The paper belongs in the area of World History of State and Law. The author briefly deals with the basic concepts of the penal law of the Aztecs, the inhabitants of the two main centers of the Aztec empire, city-states Tenochtitlan and Texcoco, located in the Valley of Mexico in central Mexico. First author gives basic information about the Aztecs, their law and penal law and then he discusses concepts „criminal liability“, „crime“, „offender“ and „punishment“. In addition, the author shortly explores Aztec society through the prism of its penal law and concludes that the penal law was the most important and effective instrument of social control and guaranteed a discipline in the daily life of the Aztec population, which was especially necessary because of a certain supernatural mission all Aztecs had to fulfill. With these conclusions correspond author's findings that in the Aztec society there was a state monopoly to the prosecution and punishment of offenders and offenses were considered *crimina publica*, as well as his hypothesis that the Aztec society was gradually changing from a shame culture to a guilt culture.

Keywords: Aztecs, Penal Law, criminal liability, crime, offender, punishment

* doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; peter.vysny@post.sk

Úvod

Mezoamerika, kultúrno-historická oblasť zahŕňajúca stredné a južné Mexiko, Belize, Guatemalu a sčasti aj ostatné stredoamerické štáty okrem Panamy, bola pred španielskou inváziou na americký kontinent začiatkom 16. storočia (tzv. *conquista*) životným priestorom svojbytnej autochtónnej svetovej civilizácie, tvorenej mnohými *indiánskymi* kultúrami. Tieto kultúry mali veľa spoločných znakov,¹ čo však neznamená, že by medzi nimi neboli – popri podobnostiach – aj zreteľnejšie rozdiely. Vo výskume mezoamerických kultúr v uplynulých desaťročiach prevažoval, a aj v súčasnosti prevažuje, partikularizmus, t. j. konkrétni bádatelia väčšinou skúmali/skúmajú iba niektorú (jednu) mezoamerickú kultúru. To je na jednej strane celkom pochopiteľné, keďže seriózny výskum ktorejkoľvek mezoamerickej kultúry kladie na bádateľov značné nároky – naučiť sa jazyk kultúry, zvládnuť archívny a/alebo archeologický a/alebo etnografický výskum či interpretáciu ikonografických materiálov a pod. – ktorým bádatelia môžu plnohodnotne vyhovieť v zásade iba vo vzťahu k jednej kultúre. Na druhej strane však bádateľský partikularizmus (aspoň v niektorých smeroch) nevedie k dostatočnému poznaniu jednotlivých mezoamerických kultúr, keďže prakticky žiadna mezoamerická kultúra sa nevyvíjala úplne samostatne, ale vo väčšej či menšej miere v určitej interakcii s niektorými inými kultúrami Mezoameriky.²

K najrozvinutejším a súčasne aj k najviac prebádaným kultúram Mezoameriky patrí *aztécka kultúra*, ktorou sa (v najširšom chápaní) rozumie kultúra Mexického údolia a k nemu priľahlých území (stredné Mexiko),

¹ Spoločné znaky mezoamerických kultúr sa týkajú poľnohospodárskej a remeselnej výroby, obchodu, fyzického výzoru sídel, sociálnej a politickej organizácie, hodnotového a normatívneho systému, náboženstva, svetonázoru, písma, umenia, astronómických znalostí a i. V tejto štúdii nie je priestor na bližšie charakterizovanie týchto komplexných znakov. Ich základný prehľad podal KIRCHHOFF, P.: *Mesoamérica. Sus Límites Geográficos, Composición Étnica y Caracteres Culturales. Acta Americana*, Vol. 1, no. 1, 1943, s. 92 – 107.

² Túto skutočnosť už zohľadňuje novšie chápanie Mezoameriky. Kým jej staršie chápanie, vychádzajúce zo štúdie P. Kirchhoffa citovanej v predchádzajúcej poznámke pod čiarou, je statické (ahistorické), t. j. v podstate sa obmedzuje na výpočet typických (spoločných) znakov mezoamerických kultúr bez skúmania okolností ich vzniku a vývoja, jej novšie chápanie je dynamické (historické), t. j. typické znaky mezoamerických kultúr vysvetľuje ako ich prvky, ktoré vznikli postupne, a to sčasti miestnymi historickými procesmi, sčasti na základe interkultúrnych kontaktov, a ktoré sa u jednotlivých mezoamerických kultúr nerozvinuli v rovnakom čase, ani v úplne rovnakej miere či podobe a pod. K tomu pozri napr. TONATIUH ROMERO CONTRERAS, A. – ÁVILA RAMOS, L.: *Mesoamérica: historia y reconsideración del concepto. Ciencia Ergo Sum*, vol. 6, núm. 3, 1999, s. 233 – 242.

rozvíjajúca sa v priebehu tzv. stredného (1150 – 1350 po Kr.) a tzv. neskorého poklasického obdobia (1350 – 1521 po Kr.). V rámci *aztéckej kultúry* existovali komplexné sociálne javy ako: stabilizovaná sociálna stratifikácia a hierarchia; poľnohospodárska a remeselná výroba; obchod; štátna organizácia; štátnou mocou vytvorené alebo uznané a súčasne efektívne uplatňované právne normy, do určitej miery oddelené od noriem neprávnych normatívnych systémov; oficiálna ideológia legitimizujúca panujúci spoločenský poriadok, vyznačujúci sa o. i. nerovnoprávnosťou dvoch hlavných spoločenských vrstiev (*pipiltin*, t. j. úzkej privilegovanej elity, a *macehualtin*, t. j. masy nepriviligovaných obyčajných ľudí); ucelené náboženské a svetonázorové koncepcie; náboženské rituály o. i. symbolicky vytvárajúce, resp. periodicky symbolicky obnovujúce určité spoločenské a mocenské vzťahy; kalendár; písmo a i. Výskumy *aztéckej kultúry* sa zvyčajne zameriavali a zameriavajú na aztécku materiálnu kultúru, ekonomiku, sociálnu organizáciu, štátnu správu, náboženstvo a umenie. Pozornosti bádateľov v uplynulých desaťročiach neuniklo ani *aztécke právo*, je však potrebné zdôrazniť, že aktuálne poznanie tohto práva nie je dostatočné, navyše metodika, ktorú väčšina bádateľov využila pri jeho skúmaní, má jeden výrazný deficit – nezohľadňuje (aspoň nie systematicky) dobový sociálno-kultúrny kontext aztéckeho práva a jeho chápanie samotnými Aztékmi.

V prítomnej štúdii sa bez nároku na úplnosť zaoberám významnou súčasťou práva *aztéckej kultúry* – aztéckym trestným právom hmotným, a to z hľadiska jeho základných konceptov, ktorými rozumiem aztécke komplexné chápanie a právnu úpravu trestnoprávných pojmov, resp. inštitútov *trestnoprávna zodpovednosť*, *trestný čin*, *páchateľ*, *trestanie* a *trest*. Štúdia má súčasne ambíciu, byť špecifickou výpoveďou o niektorých charakteristických stránkach *aztéckej kultúry* (resp. spoločnosti), založenou na nahliadnutí na túto kultúru cez prizmu jej trestného práva. Vychádzam pritom z presvedčenia, že nahliadnutie na určitú kultúru cez prizmu jej trestného práva umožňuje dospieť k jej obrazu, ktorý je širší, ako by sa mohlo zdať na prvý pohľad. Trestné právo totiž v súvislosti s plnením svojej najhlavnejšej funkcie, ktorou sú prevencia a represia kriminality, súčasne plní celý rad ďalších dôležitých sociálnych funkcií (regulácia a kontrola každodenného ľudského správania sa a činnosti inštitúcií; ochrana spoločenského zriadenia, ľudí, inštitúcií, majetkov, ako aj nehmotných hodnôt; presadzovanie verejných i súkromných záujmov; urovnávanie sporov jednotlivcov, ale aj väčších sociálnych konfliktov a pod.), a predstavuje tak celospoločensky významný fenomén, ktorý sa nejakým spôsobom týka a mocensky vplyva na každého člena, skupinu členov, štruktúru či inštitúciu spoločnosti. Trestné právo však nie je len v konkrétnych prípadoch viac či menej účinným, mocenským nástrojom udržiavania alebo obno-

vovania správneho „chodu“ spoločnosti a jej súčastí, ale aj sociálno-kultúrnym javom, vypovedajúcim veľmi veľa o spoločnosti ako takej – o jej usporiadaní, hodnotách, nazeraní na samú seba, predstavách o legitimité moci (vlády), správnom spôsobe života ľudí, správnej podobe medziľudských a mocenských vzťahov a pod.

1. Aztékovia, aztécke právo a aztécke trestné právo – základné informácie

Za príslušníkov *aztéckej kultúry*, t. j. za Aztékov, možno považovať: 1) obyvateľov mesta (resp. mestského štátu; *altepetl*) *Tenochtitlan* (jeho územie je dnes súčasťou mexického hlavného mesta, nachádzajúceho sa v Mexickom údolí v strednom Mexiku), ktorý sa v priebehu druhej polovice 15. storočia stal mocensky, hospodársky, ako aj v ideologickom a náboženskom smere najvýznamnejším centrom Aztéckej ríše (existovala od druhej štvrtiny 15. storočia do roku 1521) a súčasne jej najväčším a najľudnatejším mestom;³ 2) obyvateľov *Tenochtitlanu* a s ním susediacich miest *Tlatelolco* (roku 1473 anektované *Tenochtitlanom*), *Texcoco* (z hľadiska významu druhé hlavné centrum Aztéckej ríše) a *Tlacopan* (tretie hlavné centrum Aztéckej ríše); a 3) *Nahuov*, t. j. obyvateľov stredno-mexických mestských štátov (*altepetl*) (väčšina z nich bola súčasťou Aztéckej ríše), ktorí síce neboli jednotní ani po politickej a ani po etnickej stránke, avšak hovorili rovnakým jazykom *nahuatl* a mali určitú spoločnú hmotnú a duchovnú kultúru.⁴

V tejto štúdii pojem „Aztékovia“ vzťahujem na obyvateľov *Tenochtitlanu* a *Texcoca*, o ktorých právach je k dispozícii najviac pramenných údajov. Medzi právami *Tenochtitlanu* a *Texcoca* existovali podobnosti, ale aj rozdiely. Mieru (obsahovej) podobnosti/rozdielnosti oboch práv nie je možné presne určiť, zdá sa však, že podobnosti, osobitne vo sfére trestného práva, prevažovali,⁵ čo v zásade umožňuje hovoriť o oboch právach súhrnne ako o (jedinom) „aztéckom práve“.

Na druhej strane, právna kultúra *Tenochtitlanu* zrejme nedosiahla taký vysoký stupeň rozvoja ako právna kultúra *Texcoca*. Tá sa totiž, ako ukázal

³ Tenochtitlan sa rozkladal na ploche cca. 1350 ha, ktorú obývalo približne 212 500 ľudí. Porovnaj SMITH, M. E.: City Size in Late Postclassic Mesoamerica. *Journal of Urban History*, 31, 4, 2005, s. 411.

⁴ Stotožňovanie *Nahuov* s Aztékmi však nie je všeobecne zaužívané, pričom stretnúť sa s ním možno v zásade len u severoamerických bádateľov. Ďalej možno spresniť, že popri *Nahuoch*, t. j. konkrétne asi 20 *nahuaských* etnických skupinách, obývali stredné Mexiko ešte niekoľké ďalšie etniká, napr. *Otomíovia*.

⁵ VYŠNÝ, P.: Grundprobleme der Erforschung des aztekischen Rechts. *Societas et Iurisprudentia*, 2015, ročník III, číslo 3, s. 76.

J. A. Offner, vo veľkom rozsahu vyznačovala tzv. *legalizmom*,⁶ t. j. systematickým a extenzívnym, štátno-mocenským riadením celej spoločnosti prostredníctvom štátom sčasti vytvoreného, sčasti uznaného a štátnymi orgánmi (súdmi, správnymi úradmi) mechanicky a rigorózne uplatňovaného, normatívneho práva s univerzálnou pôsobnosťou a s funkciou takmer výlučného zdroja záväzných riešení individuálnych právnych prípadov. V tejto súvislosti stojí za zmienku, že legalizmus je v globálnej právnej histórii dosť zriedkavým javom; napr. z európskeho vývoja sa legalizmus vytratil po zániku Západorímskej ríše a znovu objavil až v ranom novoveku ako súčasť vtedajších snáh o presadenie absolutizmu.

Pred *conquistou*, t. j. pred španielskym dobytím Aztéckej ríše (1519 – 1521) a ďalších amerických (indiánskych) území, sa u Aztékov, resp. v strednom Mexiku rozvinulo určité písomníctvo, tvorené kvázi textami písanými či skôr kreslenými/maľovanými, v aztéckom piktograficko – ideografickom písme, ktoré mali rôzny, napr. historický alebo náboženský obsah.⁷ Zdá sa, že súčasťou tohto ikonografického písomníctva boli aj určité právne akty, tak normatívne, ako aj individuálne, ktoré sa však nezachovali. Na druhej strane tieto ešte pred *conquistou* vytvorené pramene vzniku aztéckeho práva sa v určitom rozsahu stali, spolu s neprávnyymi ikonografickými materiálmi a rôznou ústnou slovesnosťou aztéckej proveniencie, súčasťou po *conquiste* vzniknutých prameňov k Aztékom,⁸ čo však bolo spojené s mnohými deformáciami a modifikáciami ich pôvodných (predšpanielskych) obsahov.⁹ Tie objektívne vyplývali z toho, že pramene vznikli v novom – koloniálnom prostredí, vyznačujúcim sa nedostatočne celistvým a/alebo správnym pochopením indiánskych kultúr kolonizátormi (Španielmi) ako autormi niektorých prameňov, a naopak, avšak nezriedka boli uskutočnené intencionálne, keď Španieli, ale aj Indiáni a miešanci upravovali pramene vypovedajúce o dejinách a reáliách obdobia pred *conquistou* tak, aby nimi mohli podporiť svoje mocenské a majetkové záujmy.¹⁰ V prameňoch vytvorených hispanizovanými potomkami

⁶ OFFNER, J. A.: *Law and Politics in Aztec Texcoco*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 66nn.

⁷ Vyčerpávajúci výklad o aztéckom písme a písomníctve pozri v práci HILL BOONE, E.: *Stories in Red and Black. Pictorial Histories of the Aztecs and Mixtecs*. Austin: University of Texas Press, 2000.

⁸ VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 117 – 118.

⁹ VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 15nn.

¹⁰ Napríklad v niektorých prameňoch sa objavuje tvrdenie, že na aztécke elity sa pred *conquistou* nevzťahovala daňová povinnosť, čo J. Lockhart na základe iných, hodnovernejších prameňov odmietol s tým, že s najväčšou pravdepodobnosťou išlo o *výmysel* aztéckych elít, ktorý mal ospravedlniť ich snahy o oslobodenie od

žien, ktoré patrili k aztéckej elite, a Španielov, zase nachádzame idealizácie a iné „politicky korektné“ úpravy predšpanielskej minulosti Aztékov, ktorých cieľom bolo prezentovať túto minulosť spôsobom, ktorý by Španielom umožnil akceptovať ju z hľadiska *ich* axiologických a normatívnych štandardov, čo malo Aztékov štylizovať do pozície ľudí morálne a kultúrne rovnocenných Španielom a tak legitimizovať snahy potomkov predšpanielskych aztéckych elít o posilnenie postavenia a získanie určitých výhod v koloniálnej spoločnosti. V týchto prameňoch sa napr. možno dočítať, že aztécke trestné právo rigorózne – smrťou trestalo o. i. mužskú aj ženskú homosexualitu, predmanželský sexuálny styk, cudzoložstvo či porušenie kňazského celibátu, čo pravdepodobne úplne nezodpovedalo aztéckej predšpanielskej realite, avšak až podozrivo dobre korešpondovalo so súdobými španielskymi, resp. kresťanskými hodnotami.¹¹

Pramene k Aztékom vzniknuté po *conquiste* majú sčasti charakter prameňov poznania aztéckeho práva. Z hľadiska spôsobu vyhotovenia ich možno rozdeliť na textové (písané latinskou abecedou), ikonografické a kombinované pramene. Z obsahového hľadiska ide o naratívne (kroniky a i.) alebo diplomatické pramene.¹²

K prameňom aztéckeho práva vo formálnom zmysle možno zaradiť (nepísané) právne obyčaje, normatívne právne akty vydané štátnou mocou, resp. niektorými aztéckymi vládcami (*tlatoque*, sg. *tlatoani*), súdne precedensy a napokon aj „rozum“, t. j. hľadanie racionálnych riešení právnych prípadov, pre ktoré neexistovala právna úprava.¹³

V písomných prameňoch poznania aztéckého práva početne výrazne prevažujú normy trestného práva (hmotného) nad normami ostatných právnych odvetví. Z týchto prameňov je zrejmé, že aztécke trestné právo (hmotné) sa po obsahovej stránke vyznačovalo vysokým stupňom komplexnosti – jeho riadne (štátno-mocensky) sankcionované normy upravovali množstvo trestných činov smerujúcich proti štátu, (prísnej) disciplíne, ktorej boli podriadení vojaci, úradníci, sudcovia a kňazi, verejnej mravnosti, životu a zdraviu ľudí, rodine, majetku a pod.¹⁴ Tieto skutočnosti, spolu

daňovej povinnosti v koloniálnej spoločnosti. LOCKHART, J.: *The Nahuas after the Conquest: A Social and Cultural History of the Indians of Central Mexico, Sixteenth through Eighteenth Centuries*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1992, s. 106 – 107.

¹¹ JOHANSSON KERAUDREN, P.: La literatura indigenista en la Nueva España en los albores del siglo XVII. In MASERA, M. – FLORES, E. (eds.): *Ensayos sobre literaturas y culturas de la Nueva España*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Filológicas, 2009, s. 33-72.

¹² VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 15nn.

¹³ VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 117 – 118.

¹⁴ V zásade celistvý prehľad aztéckej trestnoprávnej regulácie pozri v diele VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 179nn.

s existenciou inštitucionálne značne rozvinutého a efektívne fungujúceho súdnictva,¹⁵ umožňujúceho systematicky stíhať a trestať páchatelov trestných činov, dovoľujú predpoklad, že trestné právo bolo najvýznamnejšou súčasťou aztéckeho právneho poriadku. Tento predpoklad ďalej podporuje vo veľkom rozsahu úspešné úsilie aztéckeho štátu podriaďiť každodenný život Aztékov oboch pohlaví od útleho veku až do staroby a naprieč celým spoločenským spektrom určitej disciplíny a štátno-mocenskej kontrole, čo by bez existencie komplexného trestného práva (hmotného, ako aj procesného) dozaista nebolo možné. Disciplína a kontrola boli pritom potrebné najmä preto, aby aztécke obyvateľstvo bolo spôsobilé plniť nadprirodzené poslanie aztéckeho štátu (Tenochtitlanu), „pomáhať bohom“ pri ich nadprirodzených aktivitách, ktorými bohovia podľa aztéckeho chápania udržiavali existenciu sveta a zabezpečovali jeho normálny „chod“ (napr. úrodu či každodenný východ Slnka). „Pomoc bohom“, ako je známe, spočívala v ich periodicky opakovanom „živení“ nadprirodzenými silami, uvoľňovanými o. i. z telesných schránok ľudí ich rituálnou popravou. Plnenie poslania a osobitne „obstarávanie“ stále nových ľudí ako obetí pre bohov (obetovaní boli prevažne vojnoví zajatci, od čoho sa odvíjala výrazne militaristická mentalita Aztékov a ich rozsiahla vojenská expanzia vedúca k vzniku Aztéckej ríše) predpokladali vniesť do všetkých sfér života aztéckej spoločnosti určitý prepracovaný poriadok, ktorý aztécka štátna moc v značnom rozsahu presadzovala práve prostriedkami trestného práva.

Zásadný význam trestného práva podčiarkuje aj prevažne univerzálna osobná pôsobnosť jeho noriem – ich adresátom boli radoví obyvatelia (*macehualtin*), členovia elity (*pípiltin*), ale aj blízki príbuzní vládcu (*tlazopipiltin*)¹⁶ a v podstate aj samotný aztécky vládca (*tlatoani*), na ktorého sa aj napriek jeho značnej faktickej moci a funkcii zákonodarcu princíp *princeps legibus solutus* nevzťahoval.¹⁷

V neposlednom rade svedčí o dôležitosti a rozvinutosti aztéckej trestnoprávnej kultúry štátno-mocensky organizované stíhanie a trestanie páchatelov trestných činov, pravda, nie všetci páchatelia boli (súdne) stíhaní *ex officio*. Napríklad ak existovalo podozrenie zo spáchania trestného činu

¹⁵ K aztécku súdnictvu pozri LÓPEZ AUSTIN, A.: *La Constitución Real de México-Tenochtitlan*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1961, s. 97 – 105.

¹⁶ KOHLER, J.: *El derecho de los aztecas*. México: Tribunal Superior de Justicia del Distrito Federal, 2002, s. 123. Beztrestnosť nepožívali ani najbližší príbuzní aztéckych vládcov. Napríklad sa traduje, že Nezahualcoyotl (vládca Texcoca) dal popraviť svojich štyroch synov za to, že sa s jeho manželkami dopustili cudzoložstva. Pozri TORQUEMADA, J. de: *Monarquía Indiana*. Tomo segundo. México: Editorial Porrúa, 1969, s. 165.

¹⁷ VYŠNÝ, P.: Funkcia tlatoaniho v aztéckom Tenochtitlane. *Ethnologia Actualis Slovaca*, 1, 2012, s. 71 – 110.

cudzoložstva, avšak cudzoložnica nebola podvedeným manželom pristihnutá s milencom *in flagrante delicto*, súd začal vec vyšetrovať len na návrh (údajne) podvedeného manžela.¹⁸

2. Základné koncepty aztéckeho trestného práva hmotného

Jednotlivé aztécke trestnoprávne koncepty sú spolu úzko prepojené, sčasti sa prelínajú a súčasne aj (obsahovo, resp. významovo) dopĺňajú, preto sa nimi v ďalšom výklade zaoberám do určitej miery súbežne. Tieto koncepty, hoci našli svoj výraz v aztéckej trestnoprávnej regulácii a uplatňovali sa v praktickom právnom živote Aztékov, nie sú legálnymi definíciami alebo celistvými právnymi teóriami, ale súčasťou aztéckeho, obsahovo heterogénneho mytologicko-nábožensko-filozofického myslenia, v rámci ktorého sa síce uvažovalo aj o právnych otázkach,¹⁹ nie však v podobe autonómneho právneho myslenia.

Trestnoprávna zodpovednosť. Nevyhnutným, východiskovým predpokladom existencie trestného práva v akejkoľvek spoločnosti je, samozrejme, existencia konceptu trestnoprávnej zodpovednosti, ktorou vo všeobecnosti možno rozumieť skutočnosť, že páchatelia trestných činov musia za nimi spáchané trestné činy niesť následky v podobe určitých trestov, a to preto, že sú členmi spoločnosti, ktorá rozlišuje aprobované a reprobované druhy ľudského správania sa a je v nej inštitucionalizovaný mechanizmus systematickej prevencie a represie delikvencie. Svetový vývoj trestného práva ukázal, že na vznik trestnoprávnej zodpovednosti páchatel'a sa môže, ale aj nemusí vyžadovať zavinenie, t. j. z trestnoprávnych dejín poznáme prípady uplatňovania subjektívnej, ale aj objektívnej trestnoprávnej zodpovednosti. Zavinenie, t. j. vina v právnom zmysle, majúce podobu či už páchatel'ovho úmyslu, alebo nedbanlivosti, je síce významným, avšak iba takpovediac „technickým“ predpokladom vzniku (subjektívnej) trestnoprávnej zodpovednosti. Táto zodpovednosť totiž vyplýva zo širšieho a horizont trestnoprávnej regulácie presahujúceho chápania deliktu (v najvšeobecnejšom význame ľudského správania sa v rozpore hodnotami a normami určitej spoločnosti) a jeho následku, ktorý bol/je v rôznych svetových kultúrach konceptualizovaný primárne ako „vina“ alebo „hanba“, na základe čoho sa rozlišujú tzv. *kultúry viny* a tzv. *kultúry hanby*. Tieto kultúry nie je možné univerzálne definovať, keďže vina a hanba sú emóciami, na ktoré rôzne kultúry nazerali/nazerajú rôzne

¹⁸ ALVA IXTLILXOCHITL, F. de: *Obras Históricas*, I. México: UNAM, 1997, s. 385.

¹⁹ LEÓN-PORTILLA, M.: *La Filosofía Náhuatl estudiada en sus fuentes*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1993, s. 231nn.

a ktoré v rôznych kultúrach rôzne ovplyvňovali/ovplyvňujú správanie sa jednotlivcov a medziľudské vzťahy,²⁰ preto je nižšie uvedené vymedzenie *kultúry hanby* a *kultúry viny* potrebné chápať iba ako rámcové.

Vo všeobecnosti platí, že kým vina je určitým vnútorným psychickým stavom a vecou svedomia vinníka, t. j. je takpovediac „viditeľná“ či „hmatateľná“ iba pre samotného vinníka, a nie aj pre ostatných ľudí, hanbu, ktoré na seba uvrhol jednotlivec, naopak „vidia“ aj ostatní ľudia, t. j. hanba sa určitým spôsobom manifestuje navonok (napr. ľudia opovrhujú človekom postihnutým hanbou). Zároveň platí, že vinu je možné odčiniť, hanbu však nie, resp. hanbu je možné úplne „zmyť“ spravidla iba smrťou osoby, ktorá si svojím delikventným správaním spôsobila hanbu.²¹ Toto môže byť jeden z dôvodov, pre ktorý boli v aztéckej kultúre, majúcej charakter kultúry hanby (pozri ďalej), páchatelia mnohých, aj (z dnešného hľadiska) menej závažných trestných činov nekompromisne trestaní kapitálnou sankciou.

V kultúre hanby (*shame culture*, *Schamkultur*) sa prevažne uplatňuje kolektivistická mentalita, delikventova individualita je oslabená a delikvent je považovaný za integrálnu súčasť určitého spoločenstva (napr. rodu alebo národa), s ktorého členmi ho spája určitá solidarita, preto delikvent následok svojho deliktu, t. j. hanbu, neznáša sám, ale spolu s ostatnými členmi svojho spoločenstva. Delikvent je teda spolu s členmi svojho spoločenstva postihnutý hanbou, nie je však samostatne zodpovedný, t. j. osobne vinný za spáchanie deliktu, aspoň nie smerom navonok (mimo spoločenstva). Naproti tomu v kultúre viny (*guilt culture*, *Schuldkultur*) sa prevažne uplatňuje individualistická mentalita, delikventova individualita nie je zásadne oslabená a následkom deliktu je samostatná zodpovednosť, t. j. osobná vina delikventa. V zásade tiež možno konštatovať, že kým v kultúre hanby sa delikvent správa v rozpore s hodnotami a normami určitého spoločenstva, ktoré je jednou z relatívne samostatných a samosprávnych súčastí širšej spoločnosti, v kultúre viny delikvent porušuje pravidlá správania rovnaké pre celú spoločnosť, ktorá sa nerozdeľuje na autonómne spoločenstvá charakteristické pre kultúry hanby.²²

²⁰ YING WONG – TSAI, J.: Cultural Models of Shame and Guilt. In Tracy, J. L. – Robins, R. W. – Price Tangney, J. (eds.): *The Self-Conscious Emotions, Theory nad Research*. New York, London: The Guilford Press, 2007, s. 209 – 224.

²¹ ASSMANN, J.: *Panství a spása. Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*. Praha: OIKOYMENH, 2012, s. 154.

²² FIKENTSCHER, W.: *Law and Anthropology. Outlines, Issues, and Suggestions*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 425.

P. Johansson priradzuje aztécku spoločnosť ku kultúram hanby.²³ Dôvodom tohto priradenia je podľa Johanssona predovšetkým aztécke všeobecné chápanie deliktu. Aztékovia delikt (*tlahtlacolli*) nechápali ako hriech v západnom/kresťanskom význame, hoci práve taký význam mu prepožičali autori písomných prameňov.²⁴ V aztéckom prípade totiž delikt nebol správaním sa v rozpore s *morálnymi* normami – nebol chápaný ako protiklad dobra, ako zlo samo osebe, pretože vyhranená dichotómia dobro – zlo u Aztékov neexistovala. Delikt bol správaním sa v rozpore so *sociálnymi* normami, čiže nežiaducim a takpovediac viditeľným či „hmatateľným“ narušením panujúceho spoločenského poriadku, zásahom do jeho normálneho fungovania, čo sa navonok prejavilo ako určitý pozorovateľný nepriaznivý následok – ujma. Normálne fungovanie spoločenského poriadku sa v aztéckej optike nemohlo obnoviť tým, že by nejaká nadprirodzená/božská bytosť odpustila delikventovi jeho hriech, ale iba mechanickou „opravou“ spoločenského poriadku „poškodeného“ deliktom. Keďže však pre Aztékov bol panujúci spoločenský poriadok súčasťou bohmi stvoreného a riadeného, a preto na základe nadprirodzených zákonitostí fungujúceho poriadku pozemského sveta (prírody, ľudskej spoločnosti) a vesmíru, pripisovali ujme spôsobenej deliktom nielen prirodzené, ale aj nadprirodzené škodlivé následky, ktorých odstránenie, t. j. obnovenie normálneho „chodu“ poriadku sveta a vesmíru, si často vyžadovalo nápravu spočívajúcu v aplikácii nielen reálnych (napr. odškodnenie), ale aj s nadprirodzenými účinkami spojených sankcií, ktoré mali formu rituálnych akcií a nábožensko-symbolický obsah (charakter náboženského rituálu mal napr. výkon trestu smrti).²⁵

Západné/kresťanské chápanie deliktu ako skutku morálne zlého *an sich*, ktorý je prejavom toho, že osoba má slobodnú vôľu a môže sa slobodne rozhodnúť spáchať zlo, za čo však potom nesie osobne zodpovednosť, t. j. vinu, u Aztékov neexistovalo. Súviselo to s tým, že delikventné

²³ JOHANSSON K., P.: Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta. *Estudios de Cultura Náhuatl*, 41, 2010, s. 91 – 136 (+ obrázková príloha v rozsahu 7 s.).

²⁴ V prameňoch sa možno stretnúť s hodnotením spôsobu života Aztékov, ako aj iných Indiánov z hľadiska miery jeho súladu s prirodzeným právom, ktoré malo byť spoločné, t. j. rovnaké pre všetkých racionálnych a civilizovaných kresťanov, ale aj nekresťanov (prípád Indiánov). Toto právo bolo ale v skutočnosti silne christianizované, a preto nemohlo mať celosvetovo rovnaký obsah, čo však niektorí španielski autori prameňov nechápali a indiánske odchýlky od prirodzeného práva považovali za prejav nižšej racionality a civilizovanosti Indiánov, odôvodňujúci ich inferiórne postavenie voči španielskym kolonizátorom atď.

²⁵ JOHANSSON K., P.: Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta, s. 95.

správanie bolo v podstate považované za nezmeniteľný osud (predurčenie) delikventa,²⁶ pravda, aztécka filozofia pripúšťala, že človeku sa do určitej miery môže podariť vlastným úsilím (sústavným sebaovládaním, prekonávaním pokušenia páchať zlo, eticky správnym rozhodovaním sa a konaním a pod.) zvrátiť svoje nepriaznivé predurčenie, v našom prípade predurčenie byť delikventom.²⁷

Vo filozofickej rovine teda pomyselné spojenie aztéckeho delikventa s deliktom, ktorý spáchal, nespočívalo na predstave o jeho osobnej vine. Toto (logické) spojenie vyjadroval iný pojem, a to *hanba*. Hanba (*pinahuiliztli*) bola zákonitým dôsledkom porušenia pravidiel správania sa. Aztékovia sa hanbe teoreticky usilovali vyhnúť, t. j. predísť jej príčine – delikventnému správaniu sa, nielen pre prirodzenú obavu človeka z upadnutia do hanby, ale možno aj zo špecifickejšieho dôvodu – presvedčenia, že ak človeka postihne hanba, zmenšia sa jeho fyzické a duševné schopnosti.²⁸

Trestný čin. Základom aztéckeho konceptu trestného činu je vyššie načrtnuté chápanie deliktu. Ďalej možno konštatovať, že aztécke nazeranie na trestný čin zodpovedalo pojmu *crimen publicum*, t. j. trestný čin mal verejnoprávny charakter, a to aj vtedy, ak ohrozoval či útočil na súkromný záujem konkrétneho jednotlivca. Na represii, ako aj prevencii kriminality existoval verejný, celospoločenský záujem, ktorého realizácia bola funkciou aztéckeho štátu, pričom súkromná odvetá bola zakázaná.²⁹ Popri tom však existovali určité delikty, ktorých páchatel'ov netrestala štátna moc; išlo o delikty detí, ktoré (najmä fyzicky) trestali ich rodičia, a delikty žiakov verejných škôl, ktorých (najmä fyzicky) trestali ich pedagógovia.³⁰

Zdá sa, že Aztékovia klasifikovali trestné činy z hľadiska ich závažnosti (spoločenskej nebezpečnosti) na závažné a ostatné. K závažným trestným činom (*tetzauhtlahtlacolli*) patrili predovšetkým rôzne útoky proti aztéckemu štátu, resp. *tlatōanimu* a spoločenskému zriadeniu, vojenské trestné činy, vražda, lúpež, krádež, cudzoložstvo, ale napr. aj verejné opilstvo a i.³¹

Páchatel'. Páchatel'a Aztékovia všeobecne chápali ako človeka bez tváre, t. j. ako akúsi neplnohodnotnú a súčasne zavrhnutiahodnú osobu, ktorú

²⁶ JOHANSSON K., P.: Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta, s. 97.

²⁷ VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 127 – 130.

²⁸ JOHANSSON K., P.: Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta, s. 97 – 98.

²⁹ KATZ, F.: *Staré americké civilizace*. Praha: Odeon, 1989, s. 186.

³⁰ LÓPEZ AUSTIN, A.: *La Constitución Real de México Tenochtitlan*, s. 117 – 123. LUZ LIMA, M. de la: Control Social en México Tenochtitlan. *Criminalia*. LII. Nos. 1 – 2. Ene – Dic. 1986, s. 13 – 15.

³¹ VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 177.

už sotva možno „polepšiť“, ktorej sa treba strániť a ktorú nemôže minúť zaslúžený trest.³² Pojem *tvár* (*ixtli*) bol v aztéckom chápaní jedným z dvoch esenciálnych konštitutívnych prvkov človeka ako osoby. Označoval stály charakter človeka, ktorý sa podľa Aztékov mal vyznačovať rozumnosťou. Druhým prvkom bolo tzv. *srdce* (*yollotl*), ktoré malo byť pevné. Tento pojem vyjadroval každodenné rozhodovanie sa a konanie človeka, ktoré sa malo riadiť určitými pravidlami, osvojenými vďaka rodinnej a školskej výchove.³³

Osobitný obrazný pojem mali Aztékovia pre osobu podozrivú zo spáchania nejakého trestného činu – nazývali ju *tvár zašpinená popolom*. Podľa jedného prameňa išlo o osobu, o ktorej sa už všeobecne vedelo, že spáchala nejaký trestný čin, hoci táto osoba bola ešte stále presvedčená, že svoj trestný čin utají.³⁴ Symbolika špinavej tváre je zrejmá – špina je metaforickým vyjadrením zločinu. Skutočnosť, že verejnosť vážne podozrieva, že nemôžu uniknúť trestu, súvisí s možnosťou zaviesť voči niekomu trestný proces len na základe „rečí“ či „klebiet“, ktoré sa o ňom verejne šíri.³⁵

Podľa právnej úpravy mohla byť páchatelom trestného činu osoba mužského aj ženského pohlavia a akéhokoľvek spoločenského postavenia, ktorá v čase spáchania trestného činu dovŕšila vek aspoň 10 rokov.³⁶ S výnimkou trestného činu zrady štátu, resp. *tlatoaniho*, ktorého skutková podstata malo viacero variantov³⁷ a v prípade ktorého spáchania sa trestal nielen zradca (smrťou), ale aj jeho rodinní príslušníci (zotročením), sa uplatňoval princíp individuálnej subjektívnej trestnej zodpovednosti. V tejto súvislosti sa vynára otázka, či tento princíp nenaruša nazeranie na aztécku spoločnosť ako na kultúru hanby? Domnievam sa, že do určitej miery áno. Trestný čin jednotlivého páchatela v aztéckom chápaní síce uvrhol hanbu nielen na neho samého, ale (pomyselne) aj na celú aztécku spoločnosť (jej členov napriek výrazným sociálnym rozdielom a právnej nerovnosti spájala istá solidarita, keďže všetci boli povolaní participovať na plnení spomenutého nadprirodzeného poslanca a tvorili na tento pre nich najvýznamnejší účel jednotné zomknuté kultovo-politické spoločenstvo), z praktického hľadiska však, pochopiteľne, nemohla byť v záujme

³² LEÓN-PORTILLA, M. – SILVA GALEANA, L.: *Huehuetlahtolli. Testimonios de la antigua palabra*. México: Fondo de Cultura Económica, 1991, s. 55 – 59, 83 – 86.

³³ LEÓN-PORTILLA, M.: *La Filosofía Náhuatl estudiada en sus fuentes*, s. 189 – 202.

³⁴ SAHAGÚN, B. de: *Historia general de las cosas de la Nueva España*, I. Madrid: Dastin, 2001, s. 588.

³⁵ VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 122.

³⁶ TORQUEMADA, J. de: *Monarquía Indiana*, s. 564.

³⁷ VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 181 – 182.

„zmytia“ hanby potrestaná, zvlášť ak často ukladaným trestom bola smrť, celá trestným činom zahanbená spoločnosť. Členovia spoločnosti svoju hanbu „preniesli“ na páchatela, čím naňho upozornili nielen ako na pôvodcu hanby, ale *de facto* aj ako na niekoho, kto je *individuálne vinný* zo spáchania trestného činu, takže na „zmytie“ hanby z celej spoločnosti v konečnom dôsledku postačovalo potrestať jej jednotlivého člena – páchatela. Minimálne v právo-aplikačnej rovine tak vlastným dôvodom potrestania aztéckeho páchatela nebola jeho hanba, ale vina (zavinenie).

Ďalej sa domnievam, že obraz aztéckej spoločnosti ako kultúry hanby naruša aj iná skutočnosť, ktorou by mohol byť jej postupný vývoj smerom ku kultúre viny. Takýto vývoj je vo všeobecnosti spojený s komplexnými javmi ako sú rozvoj vertikálnej, t. j. vrchnostenskými autoritami, štátno-mocensky organizovanej sociálnej kontroly (hanba sa naopak prejavuje v rámci horizontálnych medziľudských vzťahov), štátnej organizácie a osobitne štátnych orgánov tvoriacich a uplatňujúcich právo, ako aj právneho poriadku tvoreného záväznými a štátno-mocensky, ale aj božsky sankcionovanými a určitú vôľu bohov vyjadrujúcimi normami a pod.³⁸ Keďže uvedené javy sa objavili a rozvíjali aj u Aztékov (v priebehu 15. storočia), môže mať hypotéza o postupnej zmene charakteru aztéckej spoločnosti z kultúry hanby na kultúru viny isté opodstatnenie. Túto hypotézu by ale bolo potrebné ďalej testovať, na čo však v tejto štúdii nie je priestor.

Na záver ku konceptu páchatela možno ešte doplniť, že u Aztékov sa trestali aj spolupáchatelia a osoby, ktoré sa popri páchatelovi nejakým spôsobom podieľali na spáchaní trestného činu (napr. poskytli páchatelovi nejakú pomoc, ktorá mu uľahčila spáchanie trestného činu).³⁹

Trestanie a trest. Trestnú spravodlivosť si Aztékovia predstavovali ako šelmu, ktorá nemilosrdne požíra všetkých delikventov bez rozdielu,⁴⁰ z čoho možno usúdiť, že boli presvedčení o tom, že spáchanie trestného činu má vždy za následok uloženie trestu páchatelovi. Trestanie, resp. trest označovali Aztékovia viacerými výrazmi, napr. výrazom *tetlatzacu-iltiliztli* (alebo: *tetlatzacuilitzli*).⁴¹ Metaforicky sa trest označoval napr. ako *tetl quahuítl* = kameň, drevo,⁴² čo evokuje nástroje, ktorými sa niekedy vykonával fyzický alebo kapitálny trest.

Trestanie kriminálnikov a osobitne ukladanie trestu smrti treba odlíšiť od očistných úkonov a úkonov kajúcnosti (zdržiavanie sa sexuálneho

³⁸ ASSMANN, J.: *Panství a spása. Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*, s. 166.

³⁹ VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 174.

⁴⁰ SAHAGÚN, B. de: *Historia general de las cosas de la Nueva España*, I, s. 476.

⁴¹ OFFNER, J. A.: *Law and Politics in Aztec Texcoco*, s. 247 – 250.

⁴² OFFNER, J. A.: *Law and Politics in Aztec Texcoco*, s. 250, tabuľka (table) 6.9.

styku, pôst, sebatrýznenie a pod.) i od obetovania ľudí ako aktivít realizovaných v rituálnom kontexte. Odlišnosť smrti ako trestu a smrti ako obeť bohom sa prejavila aj v lingvistickej rovine: smrť ako trest sa nazývala *miquiztlatzontequiliztli*, smrť ako obeť *xomiquiztli*.⁴³

Aztécky zákonodarca stanovil viaceré druhy trestu a sčasti aj presne upravil spôsob ich vykonania. Druhy trestu, ktoré stanovil, boli konkrétne: trest smrti, telesný trest, mrzačiaci trest, uväznenie, zotročenie, zbavenie úradu, vyhnanstvo, verejné zneváženie, trest spočívajúci v strate príslušnosti k elite (*pipiltin*) a trest postihujúci majetok odsúdenca, a to úplne (odňatie celého majetku odsúdenca štátom, t. j. *tlatoanim*) alebo iba čiastočne (odsúdenec musel poskytnúť časť svojho majetku na účel uhradenia pokuty, resp. odškodného).⁴⁴

Osobitnú pozornosť si zasluhuje *trest smrti*, a to nielen preto, že sa ukladal za spáchanie mnohých trestných činov, ale aj pre jeho transcendentálny význam prostriedku, ktorý v očiach Aztékov „opravoval“ nadprirodzený poriadok sveta „poškodený“ niektorým z trestných činov, ktoré boli považované za závažné. Zdá sa, že táto „oprava“ sa v aztéckom chápaní uskutočňovala napr. prenosom *tonalli*, t. j. akejsi nadprirodzenej životnej sily či duše sídliacej v telesných schránkach ľudí, z osoby odsúdennej na smrť na iného človeka alebo vec, ktorým *tonalli* následne mohlo priniesť určitý prospech, pričom prenos *tonalli* mal byť podľa Aztékov vyvolaný strachom odsúdenca z blížiacej sa smrti. Dokladom tejto predstavy môže byť popravovanie delikventov na účel revitalizácie (nadprirodzenej) životnej sily *tlatoaniho* alebo zatvorenie odsúdenca čakajúceho na smrť (zaškrtením) do drevenej kletky, ktorá bola umiestnená vedľa sýpky, čo naznačuje, že *tonalli* odsúdenca malo nadprirodzene prospieť kukurici uskladnenej v sýpke⁴⁵ ako najdôležitejšej (a súčasne posvätej) potravine Aztékov. Ak uvážime, že napr. (periodická) revitalizácia životnej sily *tlatoaniho* bola v aztéckom chápaní nevyhnutnosťou, keďže *tlatoani* bol zárukou zachovania existencie nadprirodzeného svetového poriadku, natíska sa myšlienka, že nevyhnutnosťou bola aspoň do určitej miery aj delikvencia, keďže pre optimálny „chod sveta“ bolo potrebné nielen *tonalli* osôb obetovaných kňazmi v rituálnom kontexte, ale aj delikventov odsúdených na smrť súdom. Táto myšlienka podporuje spomenutú domnienku, že páchanie trestných činov bolo v aztéckom chápaní viac dôsledkom predurčenia človeka, ktoré mu dávalo určitú úlohu potrebnú

⁴³ JOHANSSON, K. P.: Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta, s. 91.

⁴⁴ VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*, s. 175.

⁴⁵ JOHANSSON, K. P.: Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta, s. 99 – 100.

z hľadiska správneho „fungovania“ nadprirodzeného svetového poriadku, ako (výlučným) prejavom jeho slobodnej vôle.

Uloženie a výkon trestu smrti podliehali zložitým nábožensko-právnym pravidlám, ktoré určovali kto má právomoc uložiť trest smrti a kto má právomoc ho vykonať, ako aj dátum, miesto, spôsob a nástroj popravy i telesnú časť odsúdenca na smrť, voči ktorej mala poprava smerovať.

Jurisdikcia patrila profesionálnym sudcom so znalosťou práva, ktorí trest smrti síce právoplatne neukladali – to patrilo do kompetencie *tla-toaniho*-, mohli však jeho uloženie *tla-toanimu* odporučiť. *Tla-toani* svoju právomoc uložiť trest smrti (s konečnou platnosťou) realizoval v deň, na ktorý podľa rituálneho kalendára (*tonalpohualli*) pripadalo znamenie *ce itz-cuintli* (1 – pes).⁴⁶ Popravu odsúdenca nevykonávali sudcovia, ale osobitní zriadení – kati (*temictique*).⁴⁷

Dátum, miesto, spôsob a nástroj popravy, ako aj telesná časť odsúdenca na smrť, voči ktorej mala poprava smerovať, boli dané sociálnym postavením, príp. inými charakteristikami odsúdenca na smrť, a charakterom spáchaného trestného činu. Súčasne ale súviseli aj s rôznymi nadprirodzenými významami, ktoré Aztékovia pripisovali skutočnosti, že popravy sa uskutočnili v určitých dňoch, na určitých miestach, určitými spôsobmi či určitými nástrojmi.⁴⁸

Možný dátum popravy za spáchanie toho ktorého trestného činu vyplýval z rituálneho kalendára. Popravy sa uskutočňovali v chráme *Macuilcalli* (*Macuilquiahuitl*), v priestoroch palácového súdu *tecpilcalli*, na trhovisku (t. j. verejne) alebo v dome odsúdeného na smrť. Vykonávali sa kameňovaním, zaškrtením, obesením, rozštvrením, utopením, upálením (zaživa), dekapitáciou, stiahnutím z kože, zastrelením šípami, ubitím paličou alebo postupným znižovaním dávky poskytovaného jedla. Nástrojmi, ktoré sa používali pri poprave, boli: kamene, povrazy, voda, oheň, palica, šíp, sekera či odopretie jedla. Pokiaľ ide o telesné súčasti odsúdenca, voči ktorým smerovala poprava, mohlo ísť o hlavu, krk, dych, telo ako celok či kožu.⁴⁹

Okolnosti, za ktorých prišlo k spáchaniu trestného činu, súd dôkladne preskúmal. Súd skúmal aj prípadnú prítomnosť určitých priťažujúcich alebo poľahčujúcich okolností.

⁴⁶ SAHAGÚN, B. de: *Historia general de las cosas de la Nueva España*, I, s. 348.

⁴⁷ JOHANSSON, K. P.: *Miquiztlatzontequiliztli*. La muerte como punición o redención de una falta, s. 107.

⁴⁸ JOHANSSON, K. P.: *Miquiztlatzontequiliztli*. La muerte como punición o redención de una falta, s. 107 – 134.

⁴⁹ JOHANSSON, K. P.: *Miquiztlatzontequiliztli*. La muerte como punición o redención de una falta, s. 107 – 134.

Za priťažujúce okolnosti sa považovalo spáchanie trestného činu osobou patriacou k *pipiltin* a/alebo zastávajúcou v čase spáchania trestného činu nejakú civilnú či vojenskú funkciu, spáchanie trestného činu na osobitných miestach – na trhovisku, v paláci *tlatoniho*, v chráme alebo na bojovom poli – či spáchanie trestného činu v čase, keď sa viedla vojna. Poľahčujúcou okolnosťou bolo o. i. odpustenie páchatelovi vraždy príbuznými zavraždeného alebo odpustenie páchatelovi cudzoložstva jeho manželom/manželkou.⁵⁰

V prípade, ak páchatel spáchal dva alebo viac trestných činov, za každý z nich sa mu uložil príslušný trest.⁵¹ Súbeh trestných činov sa teda riešil podľa princípu *quot delicta tot poenae*. Recidivistom sa ukladali sprísnené tresty, pričom trest bolo možné sprísniť až na trest smrti.⁵²

Napriek tomu, že pravidelným následkom spáchania trestného činu bolo uloženie určitého trestu, za určitých okolností bolo možné upustiť od potrestania páchatel'a. Aztécke trestné právo umožňovalo nepotrestať páchatel'a trestného činu, ak po jeho spáchaní vykonal nejaký udatný čin na bojovom poli, alebo na základe udelenia milosti či vyhlásenia amnestie štátom.⁵³ Raz za štyri roky, počas slávnosti na počesť boha *Tezcatlipoca*, štát delikventom udeľoval generálny pardon.⁵⁴

V literatúre sa často uvádza, že páchatelia sexuálnych trestných činov (najmä cudzoložstva) sa mohli vyhnúť svojmu potrestaniu akousi „spoveďou“ vykonanou pred kňazom v chráme bohyně *Tlazolteotl*. Táto „spoveď“ sa nazývala *neyolmelahualiztli* = *umenie pravdivého predkladania srdca*, pričom každý Azték mal právo vykonať ju iba raz za život, preto ju Aztékovia údajne vykonávali až vo vyššom veku či na sklonku života. Na druhej strane, kňazi mohli rozhodnúť, že osoba bude po „spovedi“ obetovaná. Delikvent tak „spoveďou“ v konečnom dôsledku nemusel uniknúť smrti, ktorá mu za spáchanie sexuálneho trestného činu hrozila zo strany svetskej justície.⁵⁵

⁵⁰ ALBA, C. H.: *Estudio comparado entre el derecho azteca y el derecho positivo mexicano*. México : Instituto Indigenista Interamericano, 1949, s. 10.

⁵¹ ALBA, C. H.: *Estudio comparado entre el derecho azteca y el derecho positivo mexicano*, s. 10.

⁵² ALBA, C. H.: *Estudio comparado entre el derecho azteca y el derecho positivo mexicano*, s. 10.

⁵³ KOHLER, J.: *El derecho de los aztecas*, s. 126.

⁵⁴ DURÁN, D.: *Historia de las Indias de Nueva España e Islas de Tierra Firme*, II. México: Consejo nacional para la cultura y las artes, 2002, s. 48.

⁵⁵ KOVÁČ, M.: *Slnko jaguára. Náboženský svet Olmékov, Mayov a Aztékov*. Bratislava: Chronos, 2002, s. 264. GARCIA QUINTANA, Ma. J.: La confesión auricular. Dos textos. *Estudios de Cultura Náhuatl*, 36, 2005, s. 331 – 357.

P. Johansson však existenciu spovede v západnom/kresťanskom zmysle u Aztékov odmieta a ponúka inú interpretáciu: úlohou *Tlazolteotl* nebolo z pozície božskej bytosti odpustiť človekom úprimne vyznaný a oľutovaný hriech, ale nadprirodzene „absorbovať“ či „neutralizovať“ delikt (trestný čin), resp. jeho škodlivé účinky. Keďže delikt Aztékovia obrazne prirovnávali k nečistote a tiež k exkrementu, možno túto aktivitu *Tlazolteotl* označiť ako akúsi „rituálnu koprofágiu“. Jej význam pritom nemusel spočívať len v nadprirodzenom obnovení normálneho „chodu sveta“, ktorý bol narušený deliktom, ale aj v nadprirodzenom premenení deliktu na určitý, pre svet pozitívny fenomén, čo azda možno doložiť na príklade cudzoložstva. Cudzoložstvo bolo reprobované, takže cudzoložníci museli zomrieť (niekedy ukameňovaním), avšak spáchanie cudzoložstva mohlo byť v nadprirodzenej rovine akoby „vykúpené“ jeho potenciálom uvoľniť plodivú silu ako nevyhnutný základ života ľudí, fauny i flóry, keďže vo svojej podstate bolo cudzoložstvo sexuálnym, t. j. plodivým aktom.⁵⁶

Záver

Aztécke trestné právo (hmotné) operovalo s vlastnými komplexnými konceptmi trestnoprávnej zodpovednosti, trestného činu, páchatela trestného činu, ako aj trestania a trestu. Pôsobilo voči všetkým členom aztéckej spoločnosti, ktorých vo veľkej miere pomáhalo disciplinovať, aby boli schopní plniť nadprirodzené poslanie aztéckeho štátu. Štátna moc, resp. sudy ho uplatňovali – prevažne *ex officio* – v riadnych trestných procesoch, spravidla končiacich uložením a výkonom trestov v súlade s určitými nábožensko-právnymi pravidlami.

V aztéckom chápaní bol delikt/trestný čin nežiaducim narušením panujúceho poriadku sveta (spoločnosti). Na druhej strane je možné, že v záujme správneho „fungovania“ tohto v aztéckej optike nadprirodzeného poriadku, bola pre Aztékov do určitej miery delikvencia vítaná, keďže verili, že nadprirodzené sily (energie) uvoľnené z telesných schránok odsúdencov ich smrťou (popravou) môžu tomuto poriadku, resp. jeho kľúčovým prvkom (napr. vládcovi) nadprirodzene prospieť.

Delikt bol súčasne správaním, ktoré delikventa uvrhlo do hanby, ktorá sa pomyselne rozširovala na celú aztécku spoločnosť, od čoho sa odvíjala existencia celospoločenského, verejného záujmu na odstránení hanby, t. j. na potrestaní delikventa ako pôvodcu hanby. Skutočnosť, že hanbu bolo možné zo spoločnosti „zmyť“ potrestaním, často smrťou, iba jej jednotli-

⁵⁶ JOHANSSON, K. P.: Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta, s. 95, 97, 100, 112 – 113.

vého člena – delikventa, spolu s ďalšími skutočnosťami naznačuje, že charakter aztéckej spoločnosti sa postupne menil z kolektivistickej kultúry hanby na individualistickú kultúru viny.

Keďže v aztéckom chápaní mal spoločenský/svetový poriadok nadprirodzenú povahu, musela mať nadprirodzenú povahu aj náprava ujmy, ktorú mu spôsobil delikt. Preto prostriedok tejto nápravy – konkrétne potrestanie delikventa – bolo vlastne rituálom s určitým nábožensko-symbolickým obsahom, čo platilo predovšetkým o výkone trestu smrti, ktorý sa ukladal za spáchanie mnohých, z hľadiska Aztékov závažných trestných činov.

Stručný rozbor základných konceptov aztéckeho trestného práva (hmotného) ukázal, že toto právo ako najdôležitejší a najúčinnjší nástroj sociálnej kontroly v aztéckej spoločnosti spočívalo na celistvých ideových základoch, ktoré prepožičiavali stíhaniu a trestaniu páchatel'ov trestných činov určitý väčší význam – represia páchatel'ov bola prostriedkom udržiavania správneho „chodu“ nadprirodzeného poriadku sveta ako nevyhnutného predpokladu možnosti plniť nadprirodzené poslanie aztéckym štátom. Keďže plnenie tohto poslanca bolo chápané ako hlavná funkcia štátu, neprekvapuje, že v aztéckej spoločnosti sa objavil monopol štátnej moci na stíhanie a trestanie delikventov a delikty boli považované za *crimina publica*.

ZOZNAM LITERATÚRY

- ALBA, C. H.: *Estudio comparado entre el derecho azteca y el derecho positivo mexicano*. México: Instituto Indigenista Interamericano, 1949.
- ALVA IXTLILXOCHITL, F. de: *Obras Históricas*, I. México: UNAM, 1997.
- ASSMANN, J.: *Panství a spása. Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*. Praha: OIKOYMENH, 2012.
- DURÁN, D.: *Historia de las Indias de Nueva España e Islas de Tierra Firme*, II. México: Consejo nacional para la cultura y las artes, 2002.
- FIKENTSCHER, W.: *Law and Anthropology. Outlines, Issues, and Suggestions*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2009.
- GARCIA QUINTANA, Ma. J.: La confesión auricular. Dos textos. *Estudios de Cultura Náhuatl*, 36, 2005, s. 331 – 357.
- HILL BOONE, E.: *Stories in Red and Black. Pictorial Histories of the Aztecs and Mixtecs*. Austin: University of Texas Press, 2000.
- JOHANSSON KERAUDREN, P.: La literatura indigenista en la Nueva España en los albores del siglo XVII. In MASERA, M. – FLORES, E. (eds.): *Ensayos sobre literaturas y culturas de la Nueva España*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Filológicas, 2009, s. 33 – 72.
- JOHANSSON, K. P.: Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta. *Estudios de Cultura Náhuatl*, 41, 2010, s. 91 – 136 (+ obrázková príloha 7 s.).

- KATZ, F.: *Staré americké civilizace*. Praha : Odeon, 1989, s. 186.
- KIRCHHOFF, P.: Mesoamérica. Sus Límites Geográficos, Composición Étnica y Caracteres Culturales. *Acta Americana*, Vol. 1, no. 1, 1943, s. 92 – 107.
- KOHLER, J.: *El derecho de los aztecas*. México: Tribunal Superior de Justicia del Distrito Federal, 2002.
- KOVÁČ, M.: *Slnko jaguára. Náboženský svet Olmékov, Mayov a Aztékov*. Bratislava: Chronos, 2002.
- LEÓN-PORTILLA, M.: *La Filosofía Náhuatl estudiada en sus fuentes*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1993.
- LEÓN-PORTILLA, M. – SILVA GALEANA, L.: *Huehuetlahtolli. Testimonios de la antigua palabra*. México: Fondo de Cultura Económica, 1991.
- LOCKHART, J.: *The Nahuas after the Conquest: A Social and Cultural History of the Indians of Central Mexico, Sixteenth through Eighteenth Centuries*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1992.
- LÓPEZ AUSTIN, A.: *La Constitución Real de México-Tenochtitlan*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1961.
- LUZ LIMA, M. de la: Control Social en México Tenochtitlan. *Criminalia*. LII. Nos. 1 – 2. Ene – Dic. 1986.
- OFFNER, J. A.: *Law and Politics in Aztec Texcoco*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- SAHAGÚN, B. de: *Historia general de las cosas de la Nueva España, I*. Madrid: Dastin, 2001.
- SMITH, M. E.: City Size in Late Postclassic Mesoamerica. *Journal of Urban History*, 31, 4, 2005, s. 403 – 434.
- TONATIUH ROMERO CONTRERAS, A. – ÁVILA RAMOS, L.: Mesoamérica: historia y reconsideración del concepto. *Ciencia Ergo Sum*, vol. 6, núm. 3, 1999, s. 233 – 242.
- TORQUEMADA, J. de: *Monarquía Indiana*. Tomo segundo. México: Editorial Porrúa, 1969.
- VYŠNÝ, P.: Grundprobleme der Erforschung des aztekischen Rechts. *Societas et Iurisprudentia*, 2015, ročník III, číslo 3, s. 71 – 103.
- VYŠNÝ, P.: Funkcia tlatoaniho v aztéckom Tenochtitlane. *Ethnologia Actualis Slovaca*, 1, 2012, s. 71 – 110.
- VYŠNÝ, P.: *Štát a právo Aztékov*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012.
- YING WONG – TSAI, J.: Cultural Models of Shame and Guilt. In Tracy, J. L. – Robins, R. W. – Price Tangney, J. (eds.): *The Self-Conscious Emotions, Theory and Research*. New York, London: The Guilford Press, 2007, s. 209 – 224.

S e k c i a

Recenzie a anotácie

Stupková, Marie – Klečanský, Martin:
Slovník představitelů soudní správy v Čechách
v letech 1849 – 1918.

Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2015, 463 s.
ISBN 978-80-87782-40-8

V roce 2015 se svým čtvrtým a zároveň závěrečným svazkem uzavřela ediční řada bibliografických slovníků, které poskytují základní přehled o bibliografických údajích významných představitelů veřejné správy v Čechách v období 1848 – 1918. První impuls k sestavení těchto slovníků vzešel již před bezmála pětadvaceti lety a v dalším období se práci na nich postupně ujali zaměstnanci Státního ústředního archivu v Praze (dnešního Národního archivu). Oblast zemské samosprávy byla svěřena Marii Liškové, církevní správa Elišce Čáňové, politická správa Alexandře Špiritové a konečně soudní správa Marii Stupkové. První tři slovníky byly vydány v první polovině devadesátých let minulého století,¹ avšak slovník představitelů soudní správy v Čechách se dočkal své publikace až letos.

V úvodu recenzované publikace autoři čtenáře podrobně seznamují s vývojem soudnictví v českých zemích a uvádějí nejdůležitější změny, které doznala soudní soustava ve zmíněném období. Tento vývoj správy soudnictví je rozdělen do tří období: zavedení správy soudnictví v letech 1850 – 1855, její konsolidace v rámci jednotného rakouského státu v letech 1855 – 1868 a její další osudy v letech následujících po vzniku Rakousko-Uherska až do zániku habsburské monarchie spojeného s koncem první světové války v roce 1918.

Po úvodu následují jednotlivá bibliografická hesla představitelů soudní správy, avšak samozřejmě se nejedná o vyčerpávající výčet všech osob činných u soudů v Čechách. Jejich výběr je omezen na rady Vrchního zemského soudu, kteří sloužili u Vrchního zemského soudu v Praze, dále na prezidenty a viceprezidenty Vrchního zemského soudu v Praze, Zemského soudu v Praze, Obchodního soudu v Praze a všech krajských soudů v Čechách, jakož i na rady, kteří sloužili u Zemského či Obchodního soudu v Praze. Vedle soudců jsou do bibliografického slovníku zahrnuti

¹ ŠPIRITOVÁ, A., *Slovník představitelů státní správy v Čechách 1850 – 1918*. Praha: Státní ústřední archiv, 1993; LIŠKOVÁ, M., *Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách 1861 – 1913*. Praha: Státní ústřední archiv, 1994; ČÁŇOVÁ, E., *Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách 1848 – 1918*. Praha: Státní ústřední archiv, 1995.

i státní nadvládní v Praze a státní nadvládní činní u všech sborových soudů první instance v Čechách.

Každé bibliografické heslo obsahuje několik skupin informací. Kromě základních životopisných údajů soudce (datum a místo narození a úmrtí) a funkčního zařazení je ve formě tabulky uveden jeho hodnostní potup společně s konkrétním časovým určením. Následují údaje o tom, jakými nižšími soudy za svou kariéru prošel. U významných soudců jsou uvedeny i doplňující informace o příslušnících jeho rodiny, důležitých projednávaných kauzách či o jejich aktivitách ve veřejném životě. Právě informace o rodinných příslušnících umožňují sledovat provázanost některých rodinných klanů v oblasti justice, zemské správy a samosprávy. Některá hesla obsahují i seznam vyznamenání, tedy propůjčení domácích i cizích řádů či nobilitací. Pokud byly bibliografické údaje čerpány kromě archivního materiálu i ze sekundární literatury (např. časopisu *Právník*), tak je u hesla uveden i odkaz na konkrétní článek. Pro sestavení hesel byly využity kromě archivních pramenů uložených v Národním archivu rovněž i archiválie z Rakouského státního archivu ve Vídni.

Na závěr autoři zařadili ještě chronologický přehled prezidentů sborových soudů první a druhé instance.

Předloženou publikaci jistě využijí všichni zájemci o dějiny správy a soudnictví v českých zemích v druhé polovině devatenáctého století. Jistě je škoda, že bylo dosud zpracováno jen období před rokem 1918 a doba první Československé republiky tak na své zpracování i nadále čeká.

Jaromír Tauchen*

* JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M.Eur.Integration (Dresden), Masarykova univerzita Brno, Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva; jaromir.tauchen@law.muni.cz

Mosný, Peter – Laclavíková, Miriam:
Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848 – 1948).
Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków
w Polsce, 2014, 165 s. ISBN 978-83-7490-761-3

Ašpiráciou vysokoškolského pedagóga má byť počas pedagogickej praxe pripraviť a skoncipovať vhodný učebný text, ktorým potvrdzuje aj vlastné pedagogické majstrovstvo. V predloženej učebnici sa znova stretli skúsení a nepochybne aj dobrí učitelia, ktorí majú za sebou už ne jeden akademický rok, a tak ich bohatá životná skúsenosť sa odzrkadlila na uvedenom diele. Nadviazalo sa v ňom na inovatívne poňatý učebný text I. dielu učebnice slovenských dejín štátu a práva, ktorý bol vydaný pred niekoľkými rokmi tou istou autorskou dvojicou (Mosný, Peter – Laclavíková, Miriam: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848*. Heuréka: Bratislava, 2010, s. 103). Zásadnou zmenou spredmetnenou v uvedenom učebnom texte voči starším učebniciam, ktoré neraz pochádzali z deväťdesiatych rokov 20. storočia (hoci odbremeňeného od socialistickej ideológie a demogógie) sa stala reflexia a odmietnutie konceptu marxistického chápania dejín s preferenciou dejín štátu pred dejinami práva, prameňov práva či právnych odvetví. Zachované z didaktického a logického konceptu I. dielu zostalo chronologické chápanie, ktoré len nadviazalo na uvedený I. diel z roku 2010 (od najstarších čias do roku 1848). Predmetná učebnica tak rozvinula dejiny štátu a práva na Slovensku v zásadnom období formovania občianskej aj slovenskej štátoprávnej histórie v rokoch 1848 – 1948.

Ciele a konkrétne autorské zámery vyjadrili na úvod a v ňom akcentovali kladnú odozvu študentskej obce na I. diel, preto si uvedený koncept osvojili autori aj v II. diele a pozitívne ho rozvinuli na historicko-právnu materiú mladších a najnovších dejín. Tak ako v I. diele im išlo o zjednodušenie predkladaných historicko-právnych a štátoprávnych téz bez zbytočnej faktografie a dát. Text je členený znova podľa vzoru I. dielu na časť štátoprávnej histórie s rozšíreným výkladom o dejinám národno-emancipačných snáh slovenského národa na ceste k sebauvedomeniu až k prvej štátnosti v marci 1939 a osobitne tiež výklad o prameňoch práva. Uvedená téma je rozdelená v siedmich kapitolách, pričom je zvyčajne formálne oddelená do samostatnej kapitoly, resp. je koncipovaná ako súčasť štátoprávnej histórie štátnych celkov, v celkovom politickom a štátoprávnom kontexte dejín štátnych celkov, ktorých Slovensko bolo nespochybneiteľnou súčasťou (či už ide o Uhorsko v revolúcii 1848/49, po nej, v dualiz-

me alebo v CSR). Ďalšie kapitoly (8. – 10.) rozvinuli výklad k formovaniu novodobého práva, jeho zásadných právnych odvetví a osobitne právnych inštitútov. Uvedené kapitoly napomáhajú študentskej obci sa lepšie a fundovanejšie zorientovať v budúcej študijnej materii pozitívno-právnych disciplín, tak verejného aj súkromného práva. Učebnica podáva totiž výklad takých právnych odvetví od ich začiatkov formovania prvých zákonných úprav a kodifikácií, a tiež osvetľuje vývoj, dobové chápanie primárnych právnych inštitútov, ako sú veci, osoby, vlastníctvo, trestné činy a ich delenie, pracovná zmluva, obchodné spoločnosti a podobne. Prínosnou a novou voči minulým učebným textom sa stáva nepochybne 10. kapitola, v ktorej autori predstavili zjednodušené a pritom konštruktívne základy vývoja zásadných odvetví ako občianske právo hmotné, pracovné, obchodné právo, občianske právo procesné, právo duševného vlastníctva, trestné právo a proces a právo sociálneho zabezpečenia. V nich v zásade koncentrovali výklad len na všeobecné vývojové trendy, prvé a podstatné (pod)zákonné úpravy v ich pôvodnom nosnom význame a charaktere.

Sumárne možno hodnotiť obsah nasledujúco: ak autorom išlo v I. diele o ucelený koncept zjednodušenej právnohistorickej materie pre účely didaktické, potom aj v II. diele sa uvedený koncept naplnil. Autori sa od uvedenej metodiky neodklonili a podali ucelený vývoj štátnej organizácie, foriem a prameňov práva a na ne nadviazali náčrtom všetkých relevantných právnych inštitútov, a tým aj jednotlivých právnych odvetví v historickom kontinuu. Výsledkom je preto iste komplexný prehľad dobového práva platného na našom území.

Keď teda na záver hodnotím predložený II. diel učebného textu Dejín štátu a práva na území Slovenska, pozitívne vyzdvihnem jeho prehľadnosť, zjednodušenosť, a pritom konzistentnosť predkladanej materie. Pre budúce vydanie však bude vhodné zvoliť väčší knižný formát, doplniť texty o isté vizualizácie, fotografický materiál, základné mapy, a grafické štruktúry. Širšie odseky medzi jednotlivými kapitolami by tiež poskytli čitateľovi lepší čitateľský komfort. Úspešný čin našich renomovaných právnych historikov, myslím si, nájde pozitívnu odozvu u akademickej aj laickej verejnosti, čím sa naplní jeden z autorských zámerov priblížiť naše dejiny v novom didaktickom šate pri zachovaní historickej pravdy o nich.

Adriana Švecová*

* doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; adriana.svecova@truni.sk

Čentěš, Jozef – Považan, Michal – Šanta, Ján:
Dejiny prokuratúry na Slovensku.
Bratislava: Atticum, 2014, 256 s.
ISBN 978-80-971381-5-8

Recenzovaná monografia *Dejiny prokuratúry na Slovensku* je dielom troch autorov, ktorí sa vzhľadom na jej obsahové zamerania vhodne dopĺňajú. Prof. JUDr. Jozef Čentěš, PhD., pôsobí ako prokurátor Generálnej prokuratúry Slovenskej republiky a zároveň aj ako profesor v odbore trestné právo na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Mgr. Michal Považan, PhD. pracuje ako odborný asistent na Katedre právnych dejín a právnej komparatistiky na rovnakej právnickej fakulte. Autorský kolektív dopĺňa prokurátor Úradu špeciálnej prokuratúry Generálnej prokuratúry Slovenskej republiky JUDr. Ján Šanta, PhD., ktorý tiež externe prednáša na vysokých školách a je autorom viacerých odborných článkov.

Z hľadiska štruktúry je kniha rozčlenená do 12 kapitol, ktoré chronologicky pokrývajú obdobie od roku 1848 (1850), keď boli na území dnešného Slovenska prvýkrát konštituované moderné orgány verejnej obžaloby, až do súčasnosti. Od roku 1950 je každá dekáda spracovaná v osobitnej kapitole. Autori pri písaní tohto diela vychádzali z veľkého množstva literárnych prameňov (s. 249 – 255), pričom každý z nich nadviazal aj na svoje skoršie diela, osobitne M. Považan a J. Šanta, ktorí sa už predtým venovali rôznym aspektom dejín prokuratúry. K použitým prameňom treba zaradiť aj príslušné právne predpisy, ktoré v rôznych obdobiach na slovenskom území reglementovali postavenie, pôsobnosť a právomoci verejnej obžaloby, resp. štátneho zastupiteľstva, ako aj relevantnú judikatúru, najmä rozhodnutia Ústavného súdu Slovenskej republiky, a dokumenty z legislatívnych procesov. Toto dielo má však primárne charakter syntézy a predstavuje tak prvé komplexné dielo o vývoji a dejinách prokuratúry na Slovensku, čím zjednodušuje prístup k týmto informáciám pre čitateľa a zároveň ponúka celkové zhodnotenie tohto inštitútu v našich právnych dejinách a aj v súčasnosti.

Autori sa v jednotlivých kapitolách neobmedzujú iba na pozitívno-právny vývoj, ale venujú sa aj historickému a spoločenskému kontextu, v ktorom k nemu došlo, teda materiálnym prameňom vzniku práva. Tiež sa zaoberajú aj súvisiacim vývojom súdnictva a trestného práva hmotného i procesného. Prehľadnosť diela významne zlepšuje krátky sumár a zhodnotenie uvedeného, ktorý je na konci takmer každej kapitoly.

V úvode sú predstavené tri základné (ideálne) modely prokuratúry: francúzsky, nemecký a socialistický, pričom každý z nich ovplyvnil aj vývoj na Slovensku. Z nemeckého modelu sa vychádzalo pri samotnom zriadení prokuratúry na našom území. Stalo sa tak v roku 1850 – v období neoabsolutizmu po potlačení uhorskej revolúcie (1848/1849), avšak zmeny na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 19. storočia spôsobili postupné odumretie celého inštitútu a návrat k predchádzajúcej právnej úprave. Po rakúsko-maďarskom vyrovnaní sa však začala tvoriť uhorská prokuratúra, pre ktorú bol opäť inšpiratívny nemecký model. Na základe zákonného článku č. XXXIII z roku 1871 bol vytvorený kráľovský fiškalát (s. 38) a od tohto momentu existuje inštitúcia prokuratúry na slovenskom území bez prerušenia, avšak nie bez významných zmien. Po roku 1948 sa presadil tzv. socialistický model, v rámci ktorého fungovalo štátne zastupiteľstvo „ako efektívny nástroj štátnej moci na potieranie zločinnosti a nezákonnosti, ale aj vnútorných nepriateľov režimu a štátu.“ (s. 245) A napokon francúzsky model sa stal inšpiráciou pre tvorbu a budovanie prokuratúry po roku 1990. Práve obdobie posledných 25 rokov je v recenzovanej monografii veľmi podrobne spracované – na takmer sto stranách. Dekáde 90. rokov je venovaná najrozsiahlejšia kapitola, autori sa v nej venujú udalostiam, ktoré boli kľúčové pre vývoj celého slovenského právneho poriadku, najmä spoločenskej a ekonomickej transformácii po roku 1989 a tiež konštituovaní Slovenskej republiky. Obe tieto udalosti tiež veľkou mierou ovplyvnili postavenie slovenskej prokuratúry. V ďalšom období sú významným determinantom právneho vývoja integračné procesy, ktorých je Slovenská republika súčasťou. Veľká pozornosť je venovaná aj rekodifikáciám oboch trestným kódexom v roku 2005.

Priaznivo hodnotíme, že autori sa podrobnejšie zaoberali trestným poriadkom z roku 1896, ktorému sa často v literatúre venuje iba okrajová pozornosť (s. 29). V tejto spojitosti stojí za zmienku aj komentár k tomuto zákonu z roku 1926.¹ Osviežujúco pôsobí poukázanie na niektoré zaujímavosti, ako je presunutie sídla Najvyššieho súdu, Generálneho štátneho zastupiteľstva, Hlavného súdu v Bratislave a Hlavného štátneho zastupiteľstva v Bratislave v dôsledku vojnových udalostí do Nového Mesta nad Váhom a potom do Ružomberka v roku 1944 (s. 65) alebo atypické pôsobenie dopravných prokurátorov (s. 96). Pre prípadné ďalšie vydania navrhujeme zopár drobných korekcií alebo spresnení, ktoré však nemajú zásadný charakter. Autori uvádzajú, že zákon na ochranu republiky z roku 1923 „bol vypracovaný hneď po atentáte na ministra Rašína“ (s. 54). Návrh zákona však vláda skompletizovala a predložila 6 dní pred

¹ BALCAR, J. – NOŽIČKA, J.: *Trestný poriadok platný na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. Praha: Kompas, 1926.

atentátom,² ale po atentáte ho schválilo Národné zhromaždenie. Na strane 74 sa uvádza, že v zmysle retribučného nariadenia SNR (č. 33/1945 Zb. n. SNR) „bol v každej obci, kde bol zriadený národný výbor, zriadený aj miestny ľudový súd“. Hoci to bol istotne zámer normotvorcu, v praxi sa retribučné ľudové súdy vo veľkej väčšine obcí nezriadili. V súvislosti s retribúciou možno tiež spomenúť, že nariadením SNR č. 57/1946 Zb. n. SNR sa zmenilo postavenie obžaloby pred Národným súdom. Pri výkone funkcie vedúci obžalobca podliehal služobne Predsedníctvu Slovenskej národnej rady, avšak ostatní obžalobcovia boli služobne podriadení priamo jemu. Zrejme v tom možno badať hierarchický a monokratický prvok, a teda prejav francúzskeho modelu prokuratúry. Z hľadiska chronologickej štruktúry diela si myslíme, že časť o zákone č. 335/2005 Z. z. o preukazovaní pôvodu majetku (s. 179 – 180) by bola vhodnejšie umiestnená v jedenástej kapitole k obdobiu 2000 – 2009.

Na záver možno uviesť, že recenzovaná monografia je vítaným príspevkom v právno-dejinnej literatúre, ale aj pre viaceré pozitívno-právne odvetvia (trestné právo, ústavné právo a pod.). Nepochybne osloví právnych vedcov, študentov, ale tiež prokurátorov, sudcov a ďalších právnikov v praxi.

Michal Malatinský*

² Vládny návrh zákona na ochranu republiky. [online]. 1923. [cit. 2015.10.26.] Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3996_02.htm

* Mgr. Michal Malatinský, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky; malatinsky1@uniba.sk

Mosný, Peter – Laclavíková, Miriam – Siskovič, Štefan:
Metodológia vedeckej práce
(pre potreby právnického štúdia).
Trnava: Vydavateľstvo Typi Universitatis Tyrnaviensis,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity
a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2015,
185 s. ISBN 978-80-8082-853-0

Učebný text Metodológia vedeckej práce je určená predovšetkým jej primárnym čitateľom – študentom právnických fakúlt, ktorí po prvé a nevyhnutne koncipujú záverečné práce typu bakalárskej a diplomovej práce v rámci svojho štúdia a ktorí smerujú k skutočnému poznaniu a priblíženiu sa objektívnej pravde. Záujmom autorov je sprostredkovanie teoretických základov vedeckej práce, metodológie aj praktickej metodiky pre študijné potreby akademickej obce humanitného a spoločenskovedného zamerania, no tiež i širokej študentskej, prípadne laickej verejnosti. Obsah sa opiera podobne o stáročiami verifikovanú skutočnosť, že len na stabilnej, správne pochopenej a systematickej teoretickej základni vedomostí možno budovať kvalitné vzdelanie a úspešnú prax. Učebný text podporuje schopnosť vedecky (pre potreby všestrannej právnej praxe, ergo právnický aj právne) myslieť a hlavne písať a je rozdelený na tri nosné kapitoly: I. Základy vedeckej propedeutiky, II. Základy právnického myslenia a III. Konkretizácii zásad tvorby záverečných prác (s dôrazom na dodržiavanie zásad podľa zaužívanej praxe, resp. Smernice rektora Trnavskej univerzity, citovanej v celom znení). Záver tvorí základný terminologický slovník a na odľahčenie niekoľko citátov z pedagogickej praxe uvedených autorov pri školiteľstve záverečných prác.

Osobitou a jedinečnou robí učebnicu najmä jej konkrétny, populárno-vedecký rozmer, koncipovaný ako priamy edukatívny návod pri písaní záverečných prác. Veď akademickej obci na Slovensku je dostatočne známy doterajší nedostatok pozornosti odbornej, resp. povinnej literatúry v danej oblasti, ktorý za tie roky študentom zdeformoval chápanie významu záverečných prác. Učebný text má ambíciu nanovo obhájiť opodstatnenosť záverečnej práce v akademickom štúdiu.

Autori v prvej kapitole približujú pojem vedy a to všeobecne i konkrétne pre právnú vedu, jej vývoj, klasifikáciu a systematiku. Do popredia ďalej stavajú samotnú vedeckú prácu, zdôrazňujúc jej kritériá a základné pojmy. Osobitná pozornosť je venovaná vedeckým metódam: dedukcii,

rozobratím Aristotelovského prístupu, indukcií s jej názornou ilustráciou na konkrétnych súdnych rozhodnutiach, abdukcií s jej príkladmi na trestnom konaní, analýze (faktickej i právnej), komparácii a syntéze, nevyhnutnej najmä pre záver záverečnej práce. Prvú kapitolu uzatvárajú náčrtom o vedeckom výskume. V súvislosti s metódou analýzy autori dôrazne apelujú na študenta, aby analýza bola prvou voľbou spomedzi metód, ktoré použije, lebo ujasnením si predmetu skúmania a toho, čo pod tento predmet skúmania subsumuje a následne analyzuje, rozoberie jeho podstatu, vlastnosti, prípadné vývojové zmeny a pod., je kľúčové pre neho, resp. samotný predmet výskumu v záverečnej práci.

Druhá kapitola hovorí o základoch právnického myslenia, ktoré si študenti práva majú osvojovať už od prvých ročníkov štúdia. Koncepcia samotnej kapitoly je totiž postavená na troch jeho základných pilieroch. Prvým je logika: formálna a právna. Druhým sa stala argumentácia, s dôrazom na argumentačný proces, jeho význam a typické právne argumenty. A tretím je hermeneutika so zameraním sa na interpretáciu. Tu autori podávajú ukážky prístupov k výkladu právneho textu a poukazujú na nuansy právneho jazyka, základnú interpretáciu prostredníctvom gramatiky a problematiku sémantických nejasností a medzier v právnom texte. Uvedené základné interpretačné pravidlá následne dokumentovali na praktických otázkach z oblasti občianskeho a trestného práva, s ktorými sú študenti v priebehu štúdia najčastejšie konfrontovaní, a ktoré tvoria podstatné právne odvetvia nášho právneho poriadku. Odpovede na položené otázky prinášajú predstavením právnych argumentov *a simili*, *a fortiori*, *a contrario* a *ad absurdum* i s doložením príslušných ilustratívnych normatívnych textov. Uvedená snaha autorov o optimalizáciu teoretických vedomostí v maximálnej možnej miere v praktickom uplatnení vo vysokoškolskom štúdiu či samotnej právnej praxi sa vždy vysoko cení a iste sa stane príkladom jedného z adekvátnych postupov pri koncipovaní nielen záverečných, ale aj akýchkoľvek právnických diel či samotnej každodennej juristickej praxe, ktorá sa neraz dnes už koncentruje na strohý, formalizovaný, písomný administratívny proces a štýl.

Autori v učebnici ďalej skonkretizovali zásady tvorby záverečných prác na právnických fakultách a definovali požiadavky na jednotlivé druhy záverečných prác (od bakalárskej po dizertačnú prácu). Graficky navyše znázornili odporúčaný postup študentov, predstavili formálne náležitosti a poskytli niektoré príklady vhodného spracovania jednotlivých častí záverečnej práce. Neobišli ani problematiku citovania a odkazovania prameňov, literatúry a judikatúry. Napokon uviedli konkrétne príklady vhodného a nevhodného postupu pri citovaní. Študentovi tak ponúkli praktický návod, ako proces tvorby a obhajoby záverečnej práce doviesť do úspešného konca pred skúšobnom komisiou.

Na záver možno povedať, že predmetná učebnica metodológie vedeckej práce, ktorá, ako zdôrazňujeme, je prvotinou v slovenskom akademickom právnickom prostredí, stojí na logickej obsahovej štruktúre, ktorá iste privedie pozorných čitateľov (potenciálnych či reálnych študentov práva, ale nielen ich) od všeobecných vedomostí ku konkrétnym praktickým záverom. Má preto iste nielen teoretizujúci všeobecný charakter, ale aj významný praktický potenciál jednoduchej, ale za to účelne napísanej príručky. Zároveň však učebný text sa nechal najmä v úvodných kapitolách inšpirovať západoeurópskym filozofickým myslením, jeho najnovšími aj starými overenými vedeckými (nielen gnozeologickými) prístupmi, ktoré vždy dávali všeobecný solídny logický a racionálne príjmatelný obsah každej práci v humanitných a spoločenských vedách. Napokon aj poznámky pod čiarou majú explanačný a edukatívny charakter a odrážajú kvalitnú a rutinne zvládnutú editorskú prácu autorského kolektívu profesionálnych vedcov a pedagógov Trnavskej právnickej fakulty s početnou domácou a zahraničnou literatúrou a prameňmi. Záverečná kapitola uľahčuje orientáciu v pojmovom aparáte, ako aj prácu so súvisiacim interným predpisom na Právnickej fakulte TU v Trnave o koncipovaní záverečných prác (t. j. s už zmienenou Smernicou rektora TU).

Na základe predloženej všeobecnej anotácie sa domnievame, že predmetná publikácia sa stane prínosnou pre primárne cieľové skupiny – študentov a vyučujúcich na právnických fakultách na Slovensku, ako aj pre všetkých záujemcov o vzdelávanie ako také a jeho efektívnu edukáciu.

Adriana Švecová* – Ingrid Lanczová**

* doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; adriana.svecova@truni.sk

** JUDr. Ingrid Lanczová, Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; inge.lanczova@gmail.com

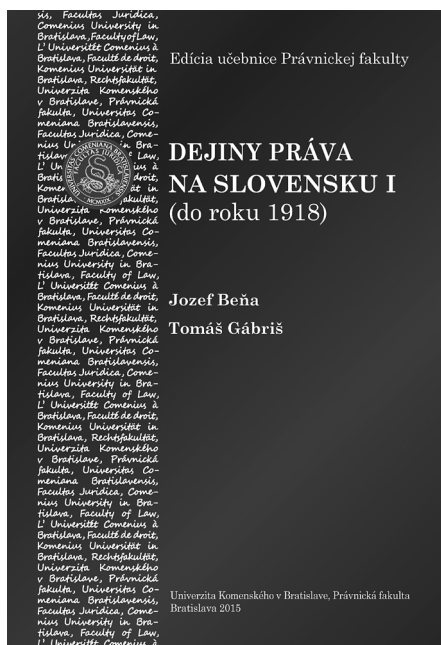
Beňa, Jozef – Gábriš, Tomáš:
Dejiny práva na Slovensku I.: (do roku 1918).
Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave,
Právnická fakulta, 2015, 298 s.
(Učebnice Právnickej fakulty)
ISBN 978-80-7160-391-7

Bratislavskí kolegovia profesor JUDr. Jozef Beňa, CSc. a docent JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, PhD., LL.M., MA po približne siedmich rokoch od vydania svojho učebného textu *Dejiny práva na území Slovenska I. (do roku 1918)* pripravili nový, výraznejšie prepracovaný učebný text, ktorý je kombináciou tradičného výkladu dejín štátu a práva a jeho hlbších teoretických základov (čím sa ale čiastočne vymyká jeho prioritnému určeniu – pre študentov prvého ročníka bakalárskeho štúdia). Štruktúra textu vykazuje inovatívne črty nadväzujúce na charakter a obsah učebných pomôcok v európskom priestore. S uvedeným súvisí zaradenie prvej kapitoly teoreticky rozoberajúcej objekt a význam právnych dejín Slovenska, t. j. zmysel a poslanie výuky slovenských právnych dejín.

Celková koncepcia práce v duchu prezentovaných periodizácií vychádza z periodizácie podľa historického typu štátu (historického typu štátneho práva) a historického typu spoločensko-ekonomickej formácie. Vo výkladoch týkajúcich sa práva, presnejšie jednotlivých právnych odvetví, sa autori ahistoricky inšpirovali súčasným právnym poriadkom a jeho zaužívaným odvetvovým členením. Podľa slov samotných autorov učebnica viac pozornosti venuje vývoju práva s tým, že je možné oceniť snahu autorov o predstavenie práva ako spoločenského fenoménu v jeho historickej realite, a to prostredníctvom reflexie života danej doby a jej sociálno-ekonomických a sociálno-kultúrnych základov. Za podnetné a zaujímavé (a to nielen pre študentov práva) možno považovať podkapitoly venované právnej kultúre feudálneho Uhorska, romanizácii feudálneho práva v Uhorsku a pokusom o spísanie feudálneho práva. Výklady o prameňoch práva včlenené do štruktúry publikácie ako tretia úvodná kapitola sú vítané a potrebné pre pochopenie ich miesta a významu v danom historickom právnom poriadku. Autori použili tradičné členenie s osobitnou charakteristikou materiálnych (právna veda a súdna prax), formálnych (právna obyčaj, zákon, nariadenie, privilegium, štatút, Dočasné súdne pravidlá, kuriálne decízie, medzinárodné zmluvy) a sekundárnych prameňov práva. Osobitne sú zaujímavé sekundárne pramene, ktoré zvyšujú svoj pramenný potenciál najmä pre najstaršie a staršie dejiny práva (t. j. napr. literárne pramene, legendy, cestopisy, kroniky, úradné knihy,

či archeologické, ikonografické pramene; jazykovedný či etnologický výskum, prípadne výskumy iných pomocných vied historických). Počiatky našich národných ale aj právnych dejín autori odvíjajú od prvopočiatkov Samovej ríše, Nitrianskeho kniežatstva cez prvý štátny útvar na našom území – Veľkú Moravu a následný vznik Uhorského kráľovstva. Práve posledne menovaný štátny útvar sa stal „historickým poľom“, ktorého štátny aj právny vývoj, rozvoj a aj zánik sa rozvinul v obsahu predloženej učebnice s reflektovaním a osobitným zachytením rozvoja slovenského etnika v jeho štátnom a spoločenskom rámci (vyčlenenie obdobia 1848 – 1918 v podobe slovenských právnych dejín). Konkrétny výklad dejín štátu a práva sa rozvíja od piatej kapitoly o dejinách Veľkej Moravy (správnejšie však by bolo ju nazvať len Morava) a ranofeudálneho Uhorska. Predmetná kapitola explikuje základné štátotvorné a právotvorné historické udalosti a činitele a osobitne právo (s podrobným kazuistickým rozpracovaním Súdneho zákonníka pre ľud a Nomokánona). Šiesta a siedma kapitola sú nosnými výkladmi učebnice v ich zameraní na feudálny štát a právo a „moderný“ (skôr by sme zvolili prívlastok novodobý) štát a právo. V zhode s autorským zámerom je zásadnou invenciou práce posun k dejinám práva, čo sa prejavilo v posledných dvoch kapitolách a ich výklade vývoja jednotlivých právnych odvetví a ich inštitútov.

Vo všeobecnom hodnotení recenzovaný učebný text reflektuje nové smery vo výučbe dejín práva, predstavuje právny systém ako produkt vývoja spoločnosti s vyústením do súčasnej právnej úpravy – čo vo svojej podstate predstavuje koncept didaktického poslania a zrozumiteľnosti pre konečného užívateľa v podobe študenta. Práve uvedený cieľ zrejme sledovali autori pripustením anachronického prístupu pri výklade jednotlivých právnych odvetví a ich inštitútov. Druhou vecou je istá nevyváženosť či disproporčnosť matérie jednotlivých výkladov a nejednoznačné určenie učebného textu; pre študentov prvého ročníka práva sú niektoré pasáže príliš zložité a na druhej strane doktorand by niektoré výklady potreboval zasadiť do širšieho (aj európskeho) rámca. V určitom smere

by tiež pomohlo aj dosiahnuť istú terminologickú koherentnosť, grafickú prehľadnosť a vyváženosť kurzívneho a ostatného textu. Uvedené však ponechávame na úvahe autorov pri prípadnej reedícii diela a optimalizácii jeho obsahu pre lepšiu komunikatívnosť s jeho konečným adresátom.

Učebnica svojím obsahom a spracovaním vie adresáta zaujať. Nie je len čistou didaktickou pomôckou, ale aj námetom na premýšľanie, ktorý má navyše čitateľsky prístupnú podobu.

Miriam Laclavíková* – Adriana Švecová**

* doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD. Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; miriam.laclavikova@truni.sk

** doc. JUDr. PhD. Adriana Švecová, PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; adriana.svecova@truni.sk

Krošlák, Daniel – Moravčíková, Michaela:
Decision-making of courts and religion published
by legal literature publishing
company Wolters Kluwer s.r.o. Bratislava, 2015, 190 p.
ISBN 978-80-8168-181-3

In 2015 the anthology of Daniel Krošlák and Michaela Moravčíková "Decision-making of courts and religion" was published. JUDr. Mgr. Daniel Krošlák, PhD., LL.M. is a member of the Department of Legal and Constitutional Law Theory at the Faculty of Law of Trnava University in Trnava and ThLic. Mgr. Michaela Moravčíková, Th.D. is a member of the Institute for Legal Aspects of Religious Freedom at the Faculty of Law of Trnava University in Trnava.

The reviewed anthology is of interdisciplinary nature; its subject extends to canon law, ecclesiastical law, international law or European Union law. The subject matter is divided to basic chapters. Structure of the work chosen by the authors is logical without major objections.

The first chapter includes five articles and is dedicated to European and world-wide case law in relation to religious freedom. While maintaining theoretical nature of the chapter, the authors transferred this issue to practice by implementing (or using) the selected case law. Issues of religion and law have been closely connected since the beginning of mankind. The common system of statutes established by the church interacts within the systems of state and church. The state hence needs to control the issues related to religion. According to the authors, presented articles "Európska a medzinárodná judikatúra k slobode náboženského vyznania" (European and international case law in relation to religious freedom), "Medzi islamom a sekularizmom: Leyla Sahin proti Turecku alebo návrat k normálnosti?" (Between Islam and secularism, Leyla Sahin versus Turkey or return to a normal state?), "Lautsi a ostatní proti Taliansku (ku krucifixom vo verejných školách)" (Lautsi and others versus Italy (on crucifixes in public schools)), "Svoboda svedomí v systéme medzinárodnej ochrany ľudských práv" (Freedom of conscience within the framework of international protection of human rights), "Antikoncepčia a náboženská sloboda: Burwell proti Hobby Lobby" (Contraception and religious freedom: Burwell versus Hobby Lobby) provide ground-breaking decisions of courts. Secular and religious issues will always be the subject of controversy. Interactions of law and religion in relation to decision-making of courts may be full of contradictions as presented in selected

articles of the anthology, for instance in the analysis of the European Court of Human Rights decisions regarding freedom of religion. When dealing with religion, conscience is a frequently discussed term as presented in the anthology. As the article points out the notion of conscience and its implementation even with respect to religion is often complicated in practice. Practically, it is absolutely impossible for competent human rights protection authorities to unconditionally determine if the expression of an individual or an entity of the whole society as such corresponds with his or her (their) conscience.

The second chapter is dedicated to ecclesiastical courts and their activities. According to the authors the current interaction of courts and religion as well as a contradictory relation of ecclesiastical and secular courts is remarkable as orderly presented by the authors in this chapter. Selected articles of the anthology such as *“Soudny katolické církve”* (Catholic courts), *“České soudnictví římskokatolické církve a nejčastější důvody neplatnosti manželství”* (Czech Roman-Catholic courts' practice and most common reasons for the invalidity of a marriage), *“Soudní systém ve východních katolických církvích”* (System of courts in eastern catholic churches), *“Mimořádné způsoby propuštění katolických duchovních z duchovního stavu”* (Exceptional means of dismissal of clerks from clerical state), provide a basic analysis of terms which are fundamental for the entire church. The selection of case law applied as well as well-organised activity aimed at the system of ecclesiastical and Czech court's practice is highly regarded. Courts' competence and decision-making, as a part of basic attributes of a democratic state and the rule of law, exhibits certain deviations in comparison with decision-making of ecclesiastical courts. We consider these deviations logical since ecclesiastical courts are dedicated to the clergy.

The third chapter focuses on the interaction between churches and national law. Well-selected and well-ordered case law of the given chapter provides the reader with an overview of contradictory legal modification in force which the authors discuss within the comparison of Czech and Slovak courts' practice. This chapter is mainly dedicated to *“Abstract inspection of constitutionality in decision-making of the Slovak Republic court in the matters of churches and religious communities”* with main focus on constitutionality of legal conditions for registration of churches and religious communities in the Slovak Republic, and to *“Termination of employment of persons providing spiritual care”* focusing mainly on legal regulation of Czech legal order in comparison with Slovak legal order and predominantly focusing on the interpretation of the term “spiritual” and analysis of a dependent work according to the Labour Code as performed by secular representatives.

The anthology “Decision-making of courts and religion” is predomi-

nantly dedicated to experts as well as students of study programmes Law and International Relations.

Conclusion

Finally, we hereby state that the anthology *“Decision-making of courts and religion”* is highly welcome. Selected chapters enrich the available literature on description of specific aspects of canon law, not excluding “readers without legal background”, and push such description much further mainly through combination of knowledge of religion-law interactions. The authors managed to bring interactions of law and religion in relation to decision-making of courts closer to future readers. The anthology is as well highly welcome with respect to its form. Its authors avoided the use of ambiguous terms. Also appreciated is the fact that authors were free to decide on any topic of their choice. The anthology is comprehensible for students of Law as well as students of other disciplines and, naturally, the general public. The reader is offered an opportunity to acquaint with selected case law of the European Union, Czech Republic and Slovak Republic and can navigate his or her way through the knowledge of canon law as well as international law better.

Eva Findová*

* Mgr. Eva Findová, Matej Bel University, Faculty of Law, Department of State and Law Theory; evafindova@gmail.com

Laclavíková, Miriam – Švecová, Adriana:
Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku
(od najstarších čias do roku 1848).
Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity
a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied, 2015.
234 s. ISBN 978-80-8082-854-7.

V podaní stabilného dua dvojice Miriam Laclavíková a Adriana Švecová vychádza nový zväzok odbornej knižnej publikácie orientovanej na pramene práva. Ako samy autorky už v predhovore uvádzajú, ich snahou je predovšetkým „prepojiť teoretické základy predmetu *Dejiny práva na území Slovenska I. s ich praktickou stránkou v podobe pramenných ukážok z právnej praxe a prispôbiť tak obsah pôvodnej edície prameňov didaktickému procesu*“. Na Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku sa preto budem pokúšať hľadiť očami študenta a zhodnotiť, či sa vytýčený cieľ autorkám podarilo splniť.

V prvom rade je potrebné si zvoliť kritériá, podľa ktorých budem predmetnú publikáciu hodnotiť. Je zrejmé, že posudzovaná edícia prameňov, aj keď je určená výlučne pre študentov, nie je klasickým učebným textom. To síce nemení nič na skutočnosti, že jej účelom je adresátovi, čiže študentovi, podať čo najkomplexnejší sumár informácií, no z hľadiska formy, a to hlavne pri posudzovaní jazyka, ktorým je Praktikum napísané, musíme byť obozretnější. Pri obsahu je zase dôležitá štruktúra, ktorá odráža spôsob, akým autorky pristúpili k uchopeniu a spracúvaniu nimi zvolenej problematiky. Už zo samotnej štruktúry textu môžeme totiž vytušiť, akou optikou sa autorky na problematiku pozerali, čo pre nich bolo dôležité, alebo čo naopak vynechali ako nepodstatné. Zo štruktúry sa teda vieme dozvedieť, k akej redukcii autorky pristúpili, a zároveň, aké pravidlá si pri výbere tzv. historických faktov zvolili.

Z hľadiska formy môžeme v Praktiku nájsť dva typy jazyka. Prvý typ je jazyk, ktorým sú napísané texty prameňov, druhý je jazyk, ktorým sú napísané texty úvodov každej kapitoly a podkapitoly. Uvedené rozdelenie je dôležité hlavne kvôli posudzovaniu zrozumiteľnosti publikácie ako celku. Každá učebnica alebo cvičebná pomôcka na semináre musí byť napísaná čo najzrozumiteľnejšie. Je potrebné, aby študentovi podávala v prístupnej podobe čo najviac pre neho potrebných informácií. Pri publikáciách, ktoré sú edíciou prameňov práva je však niekedy ťažké uvednú požiadavku naplniť. Pramene práva napríklad zo stredoveku sú totiž

často nezrozumiteľné. Je to spôsobené buď doslovným prekladom z iných jazykov (napr. latinčina), alebo samotnou povahou vtedajšieho jazyka použitého v právnych textoch (slová menia svoj význam). Inak povedané pôvodný jazyk napríklad stredovekých prameňov práva je kvôli jeho zrozumiteľnosti často potrebné upravovať, resp. určite minimálne dovysvetľovať. Z hľadiska formy je preto potrebné skúmať v rámci Praktika skôr úvodné texty kapitol a podkapitol než samotné texty prameňov. Nie som však lingvista, a preto pri posudzovaní zrozumiteľnosti úvodných textov využijem osobnú skúsenosť získanú pri práci s Praktikom. Zistil som, že študenti často predtým, než začali pracovať so samotným prameňom siahli najskôr po informáciách uvedených v úvodnom texte. Nadobudli tak akési predporozumenie, ktoré im potom pomohlo pri analyzovaní, ale hlavne pri hľadaní normatívneho obsahu, čiže interpretácii samotného právneho textu prameňa. Z tohto hľadiska teda môžem konštatovať, že úvodné texty sú napísané minimálne takým jazykom, ktorý študentom pomáha pri interpretácii historických prameňov práva, ktoré sú často bez predchádzajúceho vysvetlenia ťažko zrozumiteľné. Jazyk Praktika je preto primeraný a vyhovuje potrebám študenta.

Z hľadiska obsahovej stránky Praktika zostanem najskôr pri posudzovaní úvodných textov. Napríklad v úvodnom texte k Zákonom prvých Arpádovcov sú tieto dve vety: *„Väčšia časť ustanovení zákonov prvých uhorských kráľov sa týka oblasti trestného práva, kde je badateľné postupné obmedzovanie kronej pomsty a zavádzanie systému vykúpenia. Model odvetvy za spáchaný trestný čin však ešte nie je definitívne odstránený.“* Uvedené vety predstavujú typickú informáciu, ktorú môže študent pri čítaní akéhokoľvek iného úvodného textu v praktiku získať. Študent si jednoducho po prečítaní úvodného textu dokáže vytvoriť prvotný názor na prameň, ktorý sa chystá analyzovať, ale zároveň zistí, čo v ňom má hľadať.

Z hľadiska štruktúry je tiež zaujímavé, že autorky pristúpili k rozčleneniu Opus Tripartita, a to tak, že jeho jednotlivé ustanovenia nenasledujú zaradom, ale sú zaradené podľa ich obsahu k príslušným právnym odvetviam. Časť Opus Tripartita tak nájdeme pri rodinnom práve, časť pri vecnom práve a pod. Uvedený krok je určite prínosný hlavne z hľadiska didaktického postupu pri výučbovom procese. Rozčlenenie Opus Tripartita totiž nadväzuje na štruktúru učebnice Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. (od najstarších čias do 1848), ktorá bola napísaná v spoluautorstve prof. JUDr. Dr. H. c. Petra Mosného, CSc., a doc. JUDr. Miriam Laclavíkovej, PhD.

Na záver by som chcel vysloviť pripomienku, že rozčlenenie, ktoré autorky zvolili pri Opus Tripartite, by bolo vhodné použiť aj pri niektorých ďalších prameňoch napr. (Radný zákon), aby sa tým zvýraznilo prepojenie na už spomenutú učebnicu štátu a práva na území Slovenska

I. (od najstarších čias do 1848) aj v časti, ktorá sa týka dejín štátu. V zásade je však publikácia **Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku (od najstarších čias do roku 1848)**, prínosom nielen pre študentov, ale aj pre pedagógov, ktorým uľahčuje ich prácu v rámci pedagogického procesu.

Štefan Siskovič*

* JUDr. Mgr. Štefan Siskovič PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; ssiskovic@gmail.com

Gajdošová, Martina – Kerecman, Peter:
Prvé ženy v slovenskej advokácii.
Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied,
2015. 318 s.
ISBN 978-80-224-1430-2. (anotácia)

Kniha **Prvé ženy v slovenskej advokácii** je príspevkom k dejinám slovenskej advokácie, a to k dosiaľ nespracovanej téme – prenikaniu žien do advokátskeho povolania. Vznikla ako výsledok bádania a spracovania archívnych dokumentov uložených predovšetkým v Archíve Univerzity Komenského v Bratislave, v Slovenskom národnom archíve v Bratislave, v Slovenskej národnej knižnici – Literárnom archíve v Martine, v Archíve bezpečnostných zložiek v Prahe, v Slovenskom filmovom ústave a v neposlednom rade v matrike Slovenskej advokátskej komory. Kniha tak doplnila vedecky spracovaný priestor histórie advokácie na Slovensku (dosiaľ je publikovaných k téme histórie advokácie mnoho čiastkových štúdií, najmä na stránkach Bulletinu slovenskej advokácie a jedna komplexná publikácia Kerecman, P. – Manik, R.: *História advokácie na Slovensku*, Eurokódex, Bratislava, 2011, s. 656).

Spoluautori knihy sa zamerali na ženu v advokácii a teda aj v právnickom vzdelávaní v počiatočnom období na našom území, čo bolo po vzniku Československej republiky.

Kniha má svoju všeobecnú časť, kde v prvej kapitole poskytuje pohľad na advokáciu – jej organizáciu a výkon – v nadväznosti na právnu úpravu po vzniku Československej republiky v roku 1918 a jej jednotlivé zmeny, ktoré sa dotkli Slovenska. Opisuje napr. organizáciu obvodov advokátskych komôr, realizáciu advokátskych skúšok, výkon a dĺžku advokátskej praxe, vzájomné zastupovanie, právne postavenie osnovníkov a advokátov, vzťah osnovníka a principála – podľa predpisov o zamestnaneckom vzťahu a o poistení penzijom a nemocenskom. Osobit-

ný priestor je venovaný personálnym úbytkom v advokácii v dôsledku komplikovaných udalostí po roku 1937 s ohľadom na právnu úpravu postupných obmedzení v slobodných povolaniach, ale aj v dôsledku územných zmien.

V rokoch 1938 a 1939, ale aj počas vojny, došlo k výrazným úbytkom v radoch advokácie. Išlo o obmedzenia pri vstupe do advokácie a pri zmene sídla dôsledku mimoriadnych pomerov predvojnového obdobia (vl. nar. č. 219/1938 Sb. z. a n. o dočasných obmedzeniach v živnostenskom a inom zárobkovom podnikaní). Výmazy zo zoznamu advokátov a advokátskych osnovníkov sa uskutočnili tiež v dôsledku územných strát po Mníchovskej dohode a Viedenskej arbitráži, a to u advokátov a osnovníkov, ktorí zostali pôsobiť na území, ktoré sa stalo štátnym územím iného štátu. Ďalšími dôvodmi výmazov bolo nesplnenie domovskej príslušnosti advokáta na území Slovenského štátu (vl. nar. č. 33/1939 Sl. zák.) a napokon k výmazom došlo v dôsledku rasovej perzekúcie (vl. nar. č. 63/1939 Sl. zák. o vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach). Nemožno vynechať, že mnoho mužov a žien z radov advokátov a osnovníkov počas vojny neprežilo strasti deportácií.

Osobitná časť je venovaná ženám – v komparácii so zahraničím - prvým právničkám. Prirodzene tak aj prvým študentkám práva na Slovensku – na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave od roku 1921 (druhá kapitola). Predpokladom vstupu žien do advokácie bolo v prvom rade ich spoločenské zrovnoprávnenie. Spoločenské úsilie o zrovnoprávnenie ženy sa prelína sa celými modernými dejinami. Vstup žien do advokácie bol podmienený predovšetkým vznikom možnosti pre ženy dosiahnuť univerzitné právnické vzdelanie, čo bolo nevyhnutnou podmienkou pre vstup do tohto právnického povolania. V čase, keď prvé ženy nastúpili na Právnickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, či ešte na Právnickú akadémiu v Košiciach, v zahraničí už boli v právnej praxi prvé absolventky.

Ťažisková tretia kapitola je upriamená na ženy v advokácii na Slovensku, aj s čiastočným prihliadnutím na územie Podkarpatskej Rusi. Dlhé storočia bolo slovo advokátka neznáme. Na Slovensku sa stalo realitou až v období Československa. Advokácia bola mužskou doménou. Inšpiráciou vzniku knihy boli otázky: Z akého prostredia boli ženy, ktoré sa rozhodli vstúpiť do advokácie? Aké to bolo, keď sa prvý advokát v krajine rozhodol zamestnať prvú ženu ako osnovníčku do svojej advokátskej kancelárie, čo ho k tomu viedlo a koľko to vydržal? Ako reagovala advokácia, keď do pojednávacích siení vstúpili prvé advokátky – ženy? Ako sa vyvíjal takýto nový trend? Práve v tejto kapitole sa na takéto otázky postupne odpovedá.

Od tých čias uplynulo ani nie jedno storočie, presnejšie od zápisu prvej ženy advokátskej osnovníčky do zoznamu osnovníkov advokátskej komory v tomto roku – 2015 – uplynulo práve 90 rokov. Dnes je v advokácii zhruba rovnako veľa mužov ako žien. Pri hľadaní vysvetlenia, za akých okolností boli ženy uvedené do advokácie, bolo najprv možné ako tézu postaviť rodinnú tradíciu. Predpokladom autorov bolo, že otcovia týchto žien boli sami advokátmi, notármi či sudcami. Skúmanie prameňov však viedlo k záveru, že to tak síce skutočne bolo, ale iba v časti prípadov. Za vstupom žien do advokácie, či ich vytrvaní v tomto povolaní, stáli vo veľkej miere muži – avšak ako ich manželia. Hoci rodinné väzby advokátska komora neevidovala ani nesledovala, podarilo sa ich poodhaliť za pomoci iných prameňov. Viaceré advokátky vykonávali advokáciu v spoločnej kancelárii so svojimi manželmi. V prípade jednej z nich išlo naopak pôvodne o jej advokátskeho osnovníka. Vplyv rodinného prostredia však možno hodnotiť tak, že ženy z právnických rodín, či ženy žijúce v manželskom zväzku s advokátom či osnovníkom zotrvali v advokácii dlhší čas, opustili ju často nakoniec iba z donútenia, to platilo pre ženy advokátky i osnovníčky.

Do „záberu“ sa dostalo vyše stovky žien, a to aj v ich jednotlivých osudoch. Prvá osnovníčka bola na Slovensku do zoznamu osnovníkov zapísaná v roku 1925, prvá advokátka bola v zozname advokátov zapísaná v roku 1931.

Publikácia aj skúma okolnosti, za akých advokáti-principáli zamestnávali ženy. V celom období pred rokom 1945 totiž ženu osnovníčku zamestnali iba dve ženy advokátky. Postupné skúmanie témy poskytlo zistenie, podľa ktorého k zamestnaniu osnovníčky na počiatku pristúpili advokáti, ktorých dcéry to s *právom mysleli vážne*. Zároveň tiež, ak advokát, ak už raz zamestnal osnovníčku ženu, často časom, alebo paralelne zamestnal aj ďalšiu, prípadne tretiu, či výnimočne dokonca i štvrtú. Práve z takýchto kancelárií pochádzali nakoniec i viaceré advokátky.

Dnes už nevieme a zrejme ani nezistíme, aký bol vzťah mužov advokátov k ich prvým kolegyniam. Zjavne určitú dobu však bolo rozhodovanie ženy vstúpiť do advokácie vnímané ako životná voľba medzi rodinou a povolaním, akoby sa nepredpokladalo, že je možné tieto dve úlohy zosúladiť a úspešne zvládnuť popri sebe. Ešte v roku 1929 sú zaznamenané v rozhodnutí advokátskej komory tieto slová: „Žena advokátka, keď raz uzaviera manželstvo, venovať sa bude prácam a povinnostiam spojeným s manželstvom a to znamená vari toľko, že advokátstvu sa venovať viac nemôže. (...) mladá advokátska osnovníčka, alebo chce byť svedomitou matkou svojej domácnosti, alebo chce sa svedomite pripravovať na advokátsku dráhu. Dnes má možnosť rozhodnúť sa svobodne za jednu, alebo druhú alternatívu. Je našou povinnosťou,

ktorí sme života zkusenní, povedať jej úprimne, že tieto dve alternatívy sa vylučujú.“¹ Súdobá realita však tieto postoje prekonala. Ženy v advokácii sa zradili k intelektuálnej elite národa, pestovali tradície a noblesu advokácie.

Autori svoje skúmanie prvých žien v advokácii časovo ohraničili vznikom Československej republiky a vstupom prvých žien na právnické štúdiá a rokom 1945 s potrebným krátkym časovým presahom v príbehoch jednotlivých žien v advokácii (1948). Priestorovo je práca ohraničená advokátkami a osnovníčkami pôsobiacimi na území dnešného Slovenska s exkurzom na územie Podkarpatskej Rusi, ktoré so slovenskou advokáciou spájala v časoch Československej republiky nie len právna úprava, ale čiastočne aj právomoci advokátskej komory sídliacej na Slovensku a presídlenia žien osnovníčok z územia Podkarpatskej Rusi na Slovensko a naopak.

Táto práca podľa dostupných údajov obsahuje úplný a vyčerpávajúci prehľad všetkých žien, ktoré boli zaevidované v matrikách advokátskych komôr v sledovanom období ako advokátky i osnovníčky. Prestavených je 104 žien v advokácii, z nich 17 advokátok.

Tretia, najrozsiahlejšia kapitola je vnútorne štrukturovaná tak, že po predstavení prvej advokátskej osnovníčky na Slovensku a jej princípála nasleduje najprv časť osobitne venovaná všetkým slovenským advokátkam v chronologickom usporiadaní podľa dátumu ich zápisu do zoznamu advokátov. Nasledujúce časti sa zaoberajú osnovníčkami pochádzajúcimi z právnických rodín, potom tými, ktoré mali manželov advokátov alebo osnovníkov a ďalej tými, ktoré pôsobili v kanceláriách zamestnávajúcich viaceré ženy osnovníčky. Osobitne sú spomenuté ženy v advokácii na Slovensku, ktoré získali právnické vzdelanie v Čechách. Samostatná časť je venovaná ženám v advokácii, ktoré postihli hromadné výmazy po roku 1938 z rasových dôvodov, či tým, ktoré ostali na území, ktoré pripadlo po Viedenskej arbitráži Maďarsku. Prácu uzatvárajú kapitoly venované krátkemu pohľadu do povojnového vývoja advokácie (štvrtá kapitola) a kapitola obsahujúca záverečné zhodnotenie vnútorného zloženia v „ženskej“ advokácii (piata kapitola).

Štruktúra knihy si pre svoje naplnenie vyžadovala využiť nie len metódu historickej a medzinárodnej komparácie, ale predovšetkým historickej analýzy prameňov a syntézu ich obsahových údajov. Tieto metódy umožnili sledovať napríklad aj národnostné, sociálne, či náboženské zloženie skupiny prvých žien v slovenskej právnickom vzdelávaní a v advokácii na Slovensku.

¹ Uznesenie Advokátskej komory v Turčianskom Sv. Martine č. 85/1928/III/6 z 7.12.1929 vo veci dr. Blaženy Zajícovej; in: Matrika SAK.

Atmosféru doby približujú fotografie jednotlivých žien v advokácii, ako aj fotografie rôznych historických dokumentov (diplomy, absolutoriá, indexy, osnovnícke preukazy, zápisy v zozname advokátov či osnovníkov, úradná korešpondencia). Publikáciu dopĺňajú prehľadné tabuľky a registre.

JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD.*

* JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra teórie práva a ústavného práva; martina.gajdosova@truni.sk

Encyklopedie českých právních dějin – představení projektu (anotácia)

V roce 2015 došlo k vydání prvního svazku „*Encyklopedie českých právních dějin*“, která je dosud největším projektem svého druhu v české i slovenské právní historiografii. Encyklopedie sleduje sumarizaci vědeckých poznatků o nejdůležitějších právněhistorických událostech, pramenech a osobnostech českých právních dějin. Editoři se tímto projektem rozhodli navázat na předchozí snahy o zpřístupnění veřejnosti informací z právní historie v podobě slovníku. Počátky těchto snah sahají do konce 19. století. Tehdy Hermenegild Jireček začal zpracovávat historický slovník slovan-ského práva, který vyšel v roce 1904 v rozsahu 448 stran. Zároveň začal Karel Kadlec pracovat na soupisu materiálů pro Všeslovanský naučný slovník (glosář), v němž měla být zachycena terminologie všech slovanských národů. Téměř třicet let se svými spolupracovníky sbíral materiál k dílu, jež mělo být vyvrcholením jeho vědecké práce. V roce 1928 však zemřel a slovník tak zůstal nedokončen.

Další etapa snah o právněhistorický slovník začala až v roce 1950, kdy Václav Vaněček jakožto předseda právněhistorické komise zřízené v tehdejší Slovanském ústavu všechen materiál glosáře převzal. Po ustavení Československé akademie věd byla tato komise včleněna do nově vzniklého kabinetu dějin státu a práva ČSR. S komisí do akademie věd přešel i veškerý Kadlecův materiál. Všeslovanská Kadlecova koncepce však byla opuštěna a měla být v první etapě zpracována jen bohemistická část glosáře s cílem vytvořit Český právněhistorický terminologický slovník. Účelem slovníku mělo být provedení výkladu již neznámých nebo nejasných právněhistorických pojmů. Výsledkem práce Ústavu státu a práva ČSAV byl soubor více než 250 000 hesel uspořádaných na kartotéčních lístcích. Ty byly pro další badatelské účely zpracovány autorskou dvojicí Bohuslav Roučka a Vladimír Růžička do pracovního hesláře, jenž byl interně vydán v roce 1975. Další práce na tomto hesláři však nepokračovaly.

Až v roce 2009 v Brně vznikla právněhistorická společnost The European Society for History of Law, jejímž cílem je především umožnit co nejširší, zejména právnické veřejnosti poznat historické souvislosti minulé, současné i budoucí právní úpravy jednotlivých institutů. Dále právníkům v právní praxi zprostředkovat a přiblížit dobové názory na některé právní problémy. Společnost začala vydávat v Londýně anglický právněhistorický časopis *Journal on European History of Law*, pořádá vědecké konference a publikovat právněhistorické texty, a to jak v podobě sborníků, tak monografií.

Zakladatelé této společnosti však chtěli jít mnohem dále, pokusit se sumarizovat všechny podstatné, doposud vybadané právněhistorické poznatky. A tak se v roce 2013 zrodila myšlenka mnohodílné Encyklopedie českých právních dějin.

Encyklopedie je strukturována do několika částí. Kromě vstupních úvodních studií osvětlujících vznik a podstatu práva, vztah státu a práva, periodizaci vývoje státu a práva na území dnešní České republiky a vývoj právní vědy je hlavní stěžejní částí encyklopedie mnohosvazkový komplex obsahující věcná hesla. Samostatnou část encyklopedie tvoří několikasetlenný soubor životopisů předních českých a československých právníků. Doplnky encyklopedie jsou přílohy a podrobný přehled právních dějin v datech.

Každé heslo je doplněno podrobnou bibliografií. V rámci ní jsou jednotlivé tituly uváděny ve zkráceném bibliografickém záznamu. Dále je za každým heslem uveden odkaz na základní související hesla.

I když se jedná o encyklopedii českých právních dějin, tyto jsou pojaty v co nejširších souvislostech, které vždy vyplynuly z toho, v jakém státním rámci se české země nacházely. Tedy v případě období absolutismu byly české země pojímány jako součást právních dějin habsburské monarchie, stejně tak v letech 1918 – 1992 jako součást Československa. Zejména proto byla v tomto období výrazná pozornost věnována jak slovenským dějinám, tak také Podkarpatské Rusi. Následují je čtená hesla osvětlující vývoj československých zahraničních vztahů a vztahů k významným mezinárodním organizacím.

Do zpracovávání věcných i životopisných hesel se zapojilo více než 550 odborníků. Struktura autorského kolektivu je mimořádně pestrá, a to jak národnostně, profesně, tak také věkově. V kolektivu autorů nalezneme vedle českých autorů mnoho významných osobností ze Slovenska, Rakouska, Maďarska, Polska i Německa. Autorský kolektiv tvoří jak významní profesori a docenti, tak i začínající doktorští studenti. Autoři jednotlivých hesel byli vybíráni především podle své specializace s přihlédnutím k tématům, kterým se již v minulosti věnovali. Tento přístup byl zvolen, neboť sliboval maximální, předem odhadnutelnou kvalitu hesel.

Encyklopedie je určena nejen pro odborníky z oblasti právní a obecné historie, ale i pro čtenáře z řad laické veřejnosti. Z toho důvodu každý autor musel k výkladu přistupovat tak, aby byl jeho text určen co nejširšímu počtu čtenářů. Každé heslo splňuje požadavky na výstižnost a komplexnost zpracování, aby čtenář o daném věcném pojmu získal všechny důležité informace, které jsou dostupné v odborné literatuře. Úkolem autorů bylo tedy shromáždit o daném pojmu všechna důležitá fakta.

Členy autorského kolektivu jsou odborníci téměř ze všech druhů právnických a historických pracovišť. Hlavní autorský potenciál vyšel ze všech

českých i slovenských právnických fakult. V autorském kolektivu nalezneme i pracovníky Ústavu státu a práva AV, případně dalších vědeckých právnických pracovišť. Do práce na jednotlivých heslech se aktivně zapojili i odborníci z právní praxe, zejména z justičních složek, z úřadu Veřejného ochránce práv a několika advokátních kanceláří. Velmi překvapující, a o to víc potěšující, byl velký zájem obecných historiků o tento projekt.

Jednotlivé svazky Encyklopedie českých právních dějin budou vycházet v následujících letech ve Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk jak v tištěné, tak i v elektronické podobě.

Karel Schelle,* Jaromír Tauchen**
(editoři)

* doc. JUDr. Karel Schelle, CSc., Masarykova univerzita Brno, Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva; karel.schelle@schelle.cz

** JUDr. Jaromír Tauchen, Ph.D., LL.M., Masarykova univerzita Brno, Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva; jaromir.tauchen@law.muni.cz

S e k c i a

Správy z vědeckého života

Olomoucká katedra právních dějin v letech 2010 – 2015

Hned v úvodu tohoto textu si dovolíme čtenáři představit Právnickou fakultu Univerzity Palackého v Olomouci jako menší fakultu, což vysvětluje fakt, že právní historici jsou zde sdruženi do stejné katedry jako právní historici a právní romanisté. Pracoviště nese název Katedra teorie práva a právních dějin Právnické fakulty UP. Vzhledem k faktu, že tento sborník je věnován jen právní historii, nebude zde představena vědecká činnost těch členů katedry, kteří jsou svým zaměřením právní teoretici (dr. Petr Osina, dr. Tomáš Sobek a dr. Olga Rosenkranzová).

Právnická fakulta olomoucké univerzity byla obnovena v roce 2001, což znamená, že letos slaví 25. výročí působení v moderní době. Výročí bývají vždy příležitostí k zamyšlení a představení toho, co bylo na pracovištích během delší doby vykonáno. Ve funkci vedoucího katedry se od jejího založení vystřídali dva muži a jedna žena. Prvním mužem byl právní teoretik prof. Lubomír Kubů, druhým právní historik prof. Eduard Vlček. Od roku 2009 vede katedru právní romanistka dr. Kamila Bubelová.

Katedra je oborově rozdělena kromě sekce teoretické ještě na sekci historickou a sekci romanistickou. Věnujme se nejprve krátce členům sekce historické. Doyenem této sekce je prof. Eduard Vlček, specialista na právní dějiny evropského kontinentu. V posledních letech se soustředí zejména na dějiny trestního práva, připravil pro studenty i volitelný předmět s tímto názvem a napsal pro ně skriptum. Místo docenta zastává na katedře doc. Jiří L. Bílý, specialista na moravské dějiny a právní archeologii. V posledních letech se věnuje rozsáhlému archivnímu výzkumu a za svou poslední vědeckou práci získal Cenu rektora UP za rok 2015 za významné vědecké dílo. Touto prací je druhý díl rozsáhlé monografie nazvané *Novomoravští rodové: I. Olomoučtí protestanté ve zmocňovací listině z roku 1610* (vydalo nakladatelství Key Publishing Ostrava 2015; spoluautor Zdeněk Kašpar).

Mladší právní historici jsou na katedře zastoupeni osobou dr. Jany Janišové a dr. Ondřeje Horáka. Jana Janišová patří mezi grantově neúspěšnější pracovníky fakulty, neboť získala už druhý grant GAČR a hodnocení jeho výstupu je opět excelentní. Díky těmto grantům vydala dr. Janišová spolu se svým mužem Daliborem Janišem knihu *Zemské zřízení Markrabství moravského z roku 1516 – počátky kodifikace zemského práva na Moravě* (Olomouc 2013) a komentovanou edici *Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1610* (Scriptorium, Praha 2015). Název grantového projektu GAČR č. P405/12/0639 je *Raně novověká moravská*

zemská zřízení v kontextu kodifikačních procesů ve střední Evropě. Mimo to obohatili manželé Janišovi výzkum dějin svým příspěvkem ke studiu církevních pramenů v jejich bydlišti a vydali knihu *Dějiny kostela sv. Jakuba Většího a farnosti ve Chvalnově* (vydala Římskokatolická farnost Chvalnov, Brno 2015).

Osobnost právního historika dr. Ondřeje Horáka je těžké jednoduchým způsobem představit, neboť jeho vědecký zájem pokrývá široký záběr. Kromě civilistických a právně teoretických výzkumů se zabývá zejména otázkami (nejen) pozemkového vlastnictví a brněnskou právně teoretickou školou (F. Weyr). Díky grantu GAČR, který řešil v letech 2009 – 2010, vydal edici s úvodní statí *Jaromír Sedláček: O vlastnictví* (vydala PF UP: Olomouc 2010). V letech 2012 – 2013 byl členem Česko-lichtenštejnské komise historiků zřízené ministerstvem zahraničních věcí ČR a Lichtenštejnska, a vydal monografii *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století* (vydalo Libri: Praha 2010). Je rovněž spoluřešitelem dalších grantů (např. GAČR č. 15-08294S s názvem *Dělené vlastnictví a jeho středoevropské konotace a perspektivy* (2015 – 2017, s hlavním řešitelem dr. Pavlem Petrem).

Na závěr představujeme právní romanisty dr. Petra Dostalíka a dr. Kamilu Bubelovou. Petr Dostalík je úspěšný autor dvou monografií (*Antická státověda v díle M. T. Cicerona*, Olomouc 2009; *Řecká filosofie a její vliv na římskou právní vědu*, Olomouc 2012) a spoluautorem učebnice římského práva zpracované s polskými kolegy (W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bérier, Petr Dostalík: *Právo římské – základy soukromého práva*, Olomouc 2013). Spolupracuje rovněž s olomouckými civilisty (mj. na grantu *Dělené vlastnictví* spolu s O. Horákem – viz výše). Má rozsáhlé kontakty s polskými romanisty a absolvoval v Polsku i výukový a vědecký pobyt.

Vedoucí katedry, právní romanistka Kamila Bubelová, se kromě římského práva věnuje rovněž právu kanonickému a konfesnímu. Hlavní zaměření jejího výzkumu směřuje ke sporným otázkám ve vzájemné existenci sekulárního práva a právních předpisů církví a náboženských společností. V rámci popularizace římského práva a jeho zpřístupňování ostatním právním oborům se věnuje jednak studiu požívacího práva (*usus fructus*) a dále římskému právu trestnímu (skupiny trestných činů a procesní specifika). Na grantu spolupracovala s historiky SAV (Dr. Viliam Čičaj – grant VEGA VEGA 2/0046/09 *Formy a obsah spoločenskej a sociálnej disciplinizácie v historickom procese*;) Pro studenty vydala *Praktikum z římského práva* (ve 2. vydání rozšířené o fragmenty kolegy P. Dostalíka) a překlady některých fragmentů z *Digest* týkajících se trestního práva. Přednáší rovněž v rámci Dětské univerzity a Univerzity třetího věku, aby

zprostředkovala bohatství římské právní vědy i laikům. Spolu s kolegou Dostalíkem organizuje každoročně studentskou soutěž v římském právu (moot court).

Katedra se pravidelně podílí jednáním své sekce na mezinárodní konferenci Olomoucké právnické dny, a z příspěvků tematicky zaměřené sekce vydává sborníky. Členové katedry se hojně zúčastňují českých i zahraničních konferencí a prezentují své výzkumy. Část členů katedry se podílí na rozsáhlé připravované Encyklopedii českých právních dějin (editoři Jaromír Tauchen a Karel Schelle).

Pro zájemce přikládám výběr ze sborníků vydaných katedrou:

Ius romanum – Diskriminace v římském právu. Sborník příspěvků ze IV. konference právních romanistů ČR a SR. Ed. Kamila Bubelová. Olomouc 2002.

Pocita Eduardu Vlčkovi k 70. narozeninám. Ed. Kamila Bubelová. Olomouc 2010.

Polemiky a spory v právní vědě. Sborník příspěvků z konference OPD 2010. Eds. K. Bubelová a M. Frýdek. Olomouc 2010.

150 let Všeobecného obchodního zákoníku. Sborník příspěvků z konference. Ed. Kamila Bubelová. Olomouc 2012.

Ochrana cti – aspekty teoretické, praktické a historické. Sborník příspěvků z konference OPD 2013. Acta Iuridica Olomucensia Vol. 8., rok 2013, supplementum.

Recepce římského práva v Evropě. Sborník příspěvků z romanistické konference. Acta Iuridica Olomucensia, vol. 9, rok 2014.

Dekrety prezidenta republiky 70 let poté: teoretické aspekty, aplikační praxe, komparativní pohled (editor Petr Osina). Olomouc 2015.

Kamila Bubelová*

¹ Zájemci o získání těchto publikací se mohou písemně obrátit na vedoucí katedry na její mail kamila.bubelova@upol.cz. Veškeré aktuální a podrobnější údaje o práci členů katedry a jejich publikacích lze získat prostřednictvím webových stránek <http://ktp2.upol.cz>.

* JUDr. Kamila Bubelová, PhD., Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta, Katedra teorie práva a právních dějin; kamila.bubelova@upol.cz

**Správa o obhajobách dizertačných prác
Mgr. Evy Repkovej a JUDr. Rastislava Dlugoša –
Trnava, august 2015**

Dňa 25. augusta 2015 v popoludňajších hodinách sa na Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave konali obhajoby dvoch zaujímavých dizertačných prác v študijnom odbore 3.4.2 teória a dejiny štátu a práva. *Mgr. Eva Repková* obhajovala prácu na tému „*Kresťanský svetonázor a jeho vplyv na právnu úpravu abortu a infanticídiu v dejinách na území Slovenska*“ (školiteľ Dr.h.c. prof. JUDr. Peter Mosný, CSc.). Doktorand *JUDr. Rastislav Dlugoš* predložil prácu na tému „*Rýnsky spolok*“ (školiteľka doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD.). Obe obhajoby z poverenia predsedu odborovej komisie Dr.h.c. prof. JUDr. Petra Mosného, CSc. viedla doc. JUDr. Miriam Laclavíková, PhD., za prítomnosti školiteľov a najmä členov komisií, resp. oponentov: prof. JUDr. Ladislava Vojáčka, CSc., prof. JUDr. Jozefa Beňu, CSc., doc. JUDr. Vojtecha Vladára, PhD., doc. JUDr. Petra Vyšného, PhD. a JUDr. Ivany Šoškovéj, PhD.

Ako prvá so svojou obhajobou vystúpila doktorandka Mgr. Eva Repková. Zvolila si tému vysoko kontroverznú, o ktorej aktuálnosti niet v dnešnom modernom svete pochyb. Ide o tému, ktorá je akoby tabuizovaná alebo „pálčivá“, a len zriedkakedy sa teší otvorenej debate. Vzhľadom na skúmanú problematiku – vývoj právnej úpravy abortov a infanticídií na našom území – v súčasnej spoločnosti najviac diskutovanou je predovšetkým otázka právnej prípustnosti či neprípustnosti umelých potratov, s čím úzko súvisí otázka ich legalizácie, alebo naopak kriminalizácie, resp. otázka hľadania optimálnej pozície pri posúvaní sa na pomyselné spojnici medzi týmito dvoma atribútmi v právnom zmysle. Na jednej strane pri danej téme zohráva významnú rolu veda a medicínsky pokrok, no jednoznačne najkomplikovanejšou otázkou ostáva otázka právna, či skôr právno-etická, právno-filozofická, otázka akceptovateľného kompromisu medzi konzervatívnymi a príliš liberálnymi právnymi pohľadmi na danú problematiku.

Doktorandka pri obhajobe predstavila svoj interdisciplinárny prístup k zvolenej téme. Okrem nosného právneho rámca sa sústredila na morálne, náboženské, etické, bioetické či medicínske aspekty abortov a infanticídií, na ich podklade sa snažila nájsť určitú právne i morálne vyváženú konklúziu v podobe argumentačne dobre podložených návrhov na zmeny v súčasnosti u nás platnej právnej úpravy, a to tak v historickom, ako aj medzinárodnom kontexte. Problematiku spracúvala kritickou analýzou

historických a archívnych prameňov (s prevažne právnou/cirkevno-právnou relevanciou), zhodnocovala ich postupne – vývojovo od najstarších čias na našom území, cez obdobie uhorských právnych dejín, až po moderné liberálne interrupčné zákonodarstvo 20. a 21. storočia. Sústredila sa najmä na dobový kontext, obzvlášť v novodobých našich právnych dejinách pomocou sociologicko-právnej metódy postrehla významný politický a ideologický kontext pri tvorbe právnych predpisov. Tým sa jej úspešne podarilo historicky podložené a hodnotené skutočnosti konfrontovať s faktami vyplývajúcimi z modernej právnej úpravy, čo jednoznačne viedlo v prípade predloženej práce ku komplexnému objasneniu zvolenej problematiky a k presvedčivému podaniu vlastných názorov.

V naznačenom duchu sa niesli i následne prednesené tri oponentské posudky. Všetky boli pozitívne a napriek zrejmej afinite autorky k náboženskému náhľadu na vec vyzdvihli jej snahu zostať vo svojich záveroch objektívnou. Školiteľ Dr.h.c. prof. JUDr. Peter Mosný, CSc. vo svojom krátkom vystúpení pozitívne zhodnotil nielen odvahu doktorandky chopiť sa danej témy, ale aj sa s ňou vedecky veľmi obstojne „popasovať“. Napokon v reakciách na pripomienky oponentov a v rámci diskusie otvorenej po ich odznení preukázala Mgr. Repková svoju výbornú schopnosť právne i filozoficky argumentovať, samostatne vedecky pracovať a ponúkať vlastné riešenia a závery. Tento vysoko pozitívny postoj zhmotnila komisia napokon aj pri svojom hlasovaní, keď doktorandke Mgr. Eve Repkovej priznala akademický titul „PhD.“

Druhou v poradí bola obhajoba dizertačnej práce JUDr. Rastislava Dluhoša, ktorú pod vedením školiteľky doc. JUDr. PhDr. Adriany Švecovej, PhD. napísal na tému „Rýnsky spolok“. Zvolená téma zapadá do rámca všeobecných, resp. európskych dejín štátu a práva. Prirodzene – z hľadiska národných dejín sa teší skôr záujmu nemeckej historiografie, v slovenskej a českej literatúre nie je podrobnejšie a ucelenejšie spracovaná. Z tohto pohľadu autor prezentoval cennú prácu, prinášajúcu do našej historicko-právnej odbornej spisby množstvo nových informácií a pohľadov. Autor sa podujal skúmať problematiku nemeckých právnych dejín začiatku 19. storočia. Zameral sa na analýzu nielen primárnych prameňov (v tomto prípade zakladacích aktov), ale najmä skúmanie prameňov práva k reformám v členských štátoch Rýnskeho spolku. Uskutočnil právno-historickú analýzu hospodársko-spoločenských, vnútropolitických a medzinárodno-politických podmienok, v ktorých sa Svätá ríša rímska národa nemeckého nachádzala v závere svojej existencie, ďalej predstavil analýzu medzinárodnej zmluvy (zakladajúcich aktov) Rýnskeho spolku, a napokon na príklade vybraných členských štátov (Westfálskeho kráľovstva a Bavorského kráľovstva), na základe analýzy ich právnych poriadkov rozobral reformné tendencie a zhodnocoval ich spoločenský dosah

pre ďalší vývoj Nemecka. Cez ich prizmu efektívne podal syntézu a zhodnotil význam a vplyv Rýnskeho spolku na ďalší štátoprávny i právny vývoj nemeckých štátov v 19. storočí.

Po vystúpení dizertanta prebehla prezentácia jednotlivých posudkov zo strany oponentov. V reakcii na ich pripomienky a otázky JUDr. Dluhoš preukázal výbornú znalosť problematiky, orientáciu v mimoriadne rozsiahlej (prevažne nemeckej, resp. zahraničnej) bibliografii, schopnosť zdatne argumentovať a prezentovať vlastné závery a riešenia. K práci sa následne v zmysle predložených posudkov vyjadrila aj školiteľka doktoranda, doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD. Pozitívne zhodnotila výber danej témy, autorov prístup k nej a stručne predstavila aktivity JUDr. Dluhoša počas jeho doktorandského štúdia. Po krátkej diskusii nakoniec komisia pristúpila ku hlasovaniu, na základe kladného výsledku priznala dizertantovi akademický titul „PhD.“ v študijnom odbore 3.4.2 teória a dejiny štátu a práva.

Obhajoby dizertačných prác Mgr. Evy Repkovej a JUDr. Rastislava Dluhoša mali vysokú kvalitu. Pre všetkých zúčastnených boli príležitosťou k vysoko erudovanej odbornej diskusii. Práce sú po svojej obsahovej stránke veľmi solídne, cenné vďaka rozsahu získaného, nahromadeného a preštudovaného študijného materiálu, vďaka výskumu na dobrej úrovni a, v neposlednom rade, jazykovej a predovšetkým argumentačnej zdatnosti autorov. Uznanie patrí tiež školiteľom, ktorí dokázali doktorandov vhodne usmerňovať v ich neľahkej vedeckej práci. Na záver možno konštatovať, že práce prezentovanej kvality a ich obhajoby sú jednoznačne prínosom pre rozvoj našej právno-historickej vedy.

Ivana Šošková*

* JUDr. Ivana Šošková, PhD., Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta, Katedra dejín štátu a práva, ivana.soskova@umb.sk

Správa z vedeckej konferencie:
XIX. Medzinárodná vedecká konferencia z cyklu
„Kultúra strednej Európy“ („Kultura Europy Środkowej“)
na tému „Zastupiteľské systémy a parlamentarizmus
v strednej Európe v historickom vývoji“
(„Systemy reprezentacji i parlamentaryzm w Europie
Środkowej w rozwoju historycznym“)
konaná v dňoch 19. – 20. novembra 2015 v Zabrze, Poľsko

Toto mimoriadne zaujímavé vedecké podujatie bolo organizované Poľskou Akadémiou vied (PAN) oddelením v Katowiciach, Poľským Historickým združením (PTH) oddelením v Katowiciach a mestom Zabrze v rámci každoročne organizovaného cyklu „Kultúra strednej Európy“, ktorého 19. ročník sa konal v novembri roku 2015. Dopoludňajšia časť prvého dňa podujatia bola venovaná dvom zásadným referátom a následnej širokej diskusii. Za nás, ktorí sme sa mali možnosť na tomto vedeckom podujatí zúčastniť, môžeme konštatovať nielen poďakovanie jej organizátorom za užitočné a plodné strávený čas, ale aj za možnosť podieľať sa na takejto vedeckej spolupráci. Zásadné referáty konferencie predniesli prof. dr. hab. Ewa CHOJECKA zo Sliezskej Vysokej školy (Śląska Wyższa Szkoła gen. Jerzego Ziętka) na zaujímavú tému Architektúry zastupiteľských zborov, jej druhov a ideových východísk (*Architektura parlamentarna, jej kształty i treści ideowe*) a sudca Jerzy STĘPIEŃ, prezident Nadácie pre rozvoj lokálnej (miestnej) demokracie s referátom zameraným na uplatnenie zastupiteľského systému v Poľsku (*Zasada reprezentacji w polskim systemie władzy publicznej*). V rámci diskusie programovo nazvanej „*Demokracja dziś ewolucja czy schyłek. W poszukiwaniu ustroju idealnego*“ okrem hlavných referentov konferencie vystúpili aj hostia dr. hab. Tomasz Fałęcki, prof. dr. hab. Irena Lipowicz, dr. Jan Olbrycht, prof. dr. hab. Henryk Samsonowicz a prof. Szewach Weiss. Popoludňajšia časť konaná v historicky priťažlivých priestoroch budovy Múzea uhoľného baníctva v Zabrze sa niesla v duchu príspevkov tematicky zameraných na počiatky parlamentarizmu v období stredoveku a novoveku (*U kolebki parlamentaryzmu: średniowiecze – czasy nowożytne*). V jej rámci vystúpili prof. PhDr. Marie BLÁHOVÁ, DrSc. (Karlova Univerzity v Prahe) s mimoriadne, aj pre presah na slovenské pomery, zaujímavým príspevkom *Politická reprezentace raně přemyslovských Čech*. Nasledovali príspevky Mgr. Piotra OKNIŃSKEHO z Varšavskej univerzity Vznik miestnej samosprávy v Krakove v druhej polovici

13. storočia a na začiatku 14. storočia (*Narodziny samorządu komunalnego w Krakowie w drugiej połowie XIII i początku XIV w.*) a príspevok prof. dr hab. Anny POBÓG-LENARTOWICZ z Univerzity v Opole zameraný na predstavenie kláštornej školy demokracie a spôsobu ustanovovania opátov v sliezkych kláštoroch v období stredoveku (*Klasztorna szkoła demokracji. Wybory opatów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu*). Aj nasledujúce vystúpenie dr. Mareka STAWSKEHO sa tematicky nieslo v rozhraní cirkevného práva a fungovania samosprávnych prvkov v cirkevných inštitúciách (*Kapituła zakonna jako przejaw idei parlamentarnej na przykładzie klasztorów kanonikatu regularnego ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*). Do obdobia neskorého stredoveku nás preniesli príspevky Prof. Dr. hab. Mariana Józefa PTAKA z Univerzity vo Wroclavi o stavovskom parlamentarizme v Sliezsku (*Parlamentaryzm stanowy na Śląsku*) a Ks. Bp. prof. dr hab. Jana KOPIECKEHO, gliwickeho biskupa o mieste a úlohách pápežských nuncií na zasadnutiach poľského snemu (*Udział nuncjuszy papieskich w posiedzeniach polskiego sejmku*). Obdobie novoveku otvorili príspevky Ks. prof. dr hab. Waldemara GRACZYKA z Univerzity Kardinála Štefana Wyszyńskiego vo Varšave zameraný na predstavenie mazovských snemov v 20. a 30. rokoch 17. storočia (*Sejmiki mazowieckie wobec spraw Rzeczypospolitej w latach 20. i 30. XVII wieku*), Mgr. Marty JAWORSKEJ z Varšavskej univerzity o bojarskej dume v moskovskom kniežatstve v 17. storočí (*Duma bojarska w państwie moskiewskim XVII w.*) a Dr hab. Dariusza ROLNIKA predstavujúceho problematiku stavovskej reprezentácie, jej obsahu a ideových východísk v Poľsku druhej polovice 18. storočia – *Idea reprezentacji stanowej w Rzeczypospolitej czasów stanisławowskich (1764 – 1795)*.

Druhý konferenčný deň sa niesol v úvahách a polemikách nad novovekým a novodobým chápaním a fungovaním parlamentarizmu v Poľsku a v strednej Európe. Prof. dr hab. Sławomir GAWLAS z Univerzity vo Varšave priblížil počiatky inštitúcie poľského snemu (*Początki polskiego sejmku: problemy i dyskusje*), PhDr. Jana VOJTÍŠKOVÁ, Ph.D. z Univerzity v Hradci Králové sa venovala správe a samospráve českých kráľovských miest na konci stredoveku a počiatku novoveku (*Česká královská města v době předbělohorské (Správní aspekty jejich vývoje)*) a prof. dr hab. Wojciech IWANČAK z Univerzity Jana Kochanowskiego v Kielcach priblížil formovanie stredovekých zhromaždení ľudu v strednej Európe obdobia stredoveku (*Badania Stanisława Russockiego nad zgromadzeniami Europy Środkowej w średniowieczu*). V ďalšom slede sa prof. Dr. hab. Marek CETWIŃSKI z Akadémie Jana Długosza v Częstochowie venoval polemike chápania vlády a správy v Sliezsku (*Absolutyzm książąt czy „rządy rycerzy”? Średniowieczni Ślązacy o mechanizmach władzy*) a Dr. Waldemar HANASZ z Univerzity Kazimierza Wielkiego v Bydgoszczy priblížil fun-

govanie štátneho mechanizmu s období Rzeczpospolitej Polskiej (*Renesansowa Rzeczpospolita jako republikański ustrój mieszany*). Nasledujúci príspevok PhDr. Zdeňka BERANA, Ph.D., z Univerzity v Hradci Králové nám predstavil zaujímavý a v západnej Európe často využívaný inštitút landfrýdu (*Landfrýdní struktury v zemích České koruny. Obecné charakteristiky a komparativní východiska*). Dopoludňajší blok prednášok zavŕšil príspevok Dr. hab. Adama PERŁAKOWSKEHO o poľskom sneme a jeho postavení v období prvej polovice 18. storočia (*Sejm Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w czasach saskich (1697 – 1763). Diagnoza kryzysu. Uwagi krytyczne*). Popoludňajší blok záverečného dňa konferencie sa chronologicky posunul do obdobia 19. a 20. storočia. Prof. Dr. hab. Piotr FRANASZEK z Jagellonskej univerzity v Krakove predstavil zaujímavý pohľad na voľby do miestneho zastupiteľského snemu v Galícii (*Walka wyborcza do galicyjskiego Sejmu krajowego*), nasledovala doc. PhDr. Dana MUSILOVÁ, CSc., z univerzity v Hradci Králové s predstavením komparatívnej skice o zastúpení žien v parlamentoch strednej Európy (*Ženy v parlamentech střední Europy mezi dvěma světovými válkami (komparativní perspektiva)*). Nasledovali dva tematicky nadväzujúce príspevky prof. dr. hab. Józefa CIĄGWU z univerzity v Katowiciach o zastupiteľských zboroch autonómnych oblastí štátov strednej Európy (*Parlamente regionów autonomicznych w Europie Środkowej w okresie międzywojennym*) a príspevok autorov prof. JUDr. Dr.h.c. Petra MOSNÉHO, CSc., doc. JUDr. Miriam LACLAVÍKOVEJ, Ph.D. a JUDr. Mgr. Štefana SISKOVICA, Ph.D., z Trnavskej univerzity nazvaný *Ústavnoprávny relativizmus postavenia Podkarpatskej Rusi 1920 – 1938*. Právnický posun v téme zavŕšili príspevky prof. dr. hab. Bogdana DOLNICKEHO o právnej regulácii územnej samosprávy v poľských ústavách (*Samorząd terytorialny w polskich konstytucjach*) a prof. dr. hab. Adama LITYŃSKEHO o práve a súdnej moci v totalitnom štáte (*Prawo i sądy w systemie totalitarnym – Polska 1944 – 1956*). Dr. hab. Zygmunt WOŹNICZKA zo Sliezskej univerzity v Katowiciach ponúkol svoj pohľad na zloženie a rozvoj parlamentného systému počas londýnskej emigrácie (*Powstanie i funkcjonowanie systemu parlamentarnego na emigracji w Londynie w czasie i po II wojnie światowej (zarys problemu)*) a Dr. hab. prof. UJK Grzegorz MIERNIK z univerzity Jana Kochanowskiego w Kielcach následne predstavenie samosprávnej obecnej organizácie (*Chłopi a ich wiejskie reprezentacje w Polsce Ludowej*). Záverečný blok konferencie bol venovaný kodifikáciám, právnym zbierkam a možnostiam bádania v tejto oblasti. V týchto intenciách vystúpili spoluautori PhDr. Jan ZDICHYNEC, Ph.D., prof. Lenka BOBKOVÁ, CSc., z Karlovej univerzity v Prahe s príspevkom o vplyve práva a právneho myslenia Lužíc a jeho reflexie v kodifikáciách a právnych zbierkach (*Odzwierciedlenie rozwoju prawnego Łużyc Górnych, w okresie od XVI do XVIII w. w kodyfikacji i zbiorach prawno-historycznych*). Dr. hab. prof. UO Bogusław

CZECHOWICZ z univerzity v Opole vo svojom príspevku predstavil pohľad na postavenie snemu v čase panovania Mateja Korvína a dynastie Jagellovcov (*Nyski pomnik późnośredniowiecznego parlamentaryzmu? Przyczynek do badań nad koronnym czeskim sejmowaniem w dobie korwinowsko-jagiellońskiej*) a dr. hab. prof. UJK Beata WOJCIECHOWSKA z univerzity Jana Kochanowskiego w Kielcach predstavila traktát o interdiktach a exkomunikáciách zo začiatku 16. storočia (*Mikołaja Kotwicza traktat o interdiktach i ekskomunikach w Statucie Jana Łaskiego (1506 r.)*). Záverečné príspevky predniesli prof. dr hab. Jolanta M. MARSZALSKA z univerzity kardinála Štefana Wyszyńskiego vo Warszave venujúca sa snemovému vystúpeniu Bogusława Leszczyńskiego (*Mowa Bogusława Leszczyńskiego, generała wielkopolskiego o naruszeniu prawa, wygłoszona podczas kolokwium obu izb sejmowych pod nieobecność króla*), Dr hab. Waław GOJNICZEK zo Sliezskej univerzity v Katowiciach rozoberajúci neznámy rukopis vzťahujúci sa k zemskému snemu opolsko-raciborskému (*Nieznany rękopis wyciągów z uchwał sejmiku ziemskiego księstwa opolsko-raciborskiego z lat 1565 – 1678*) a Dr. Roman STELMACH zo Štátneho archívu vo Wroclawi analyzujúci zákonodarné akty sliezskeho parlamentu zachované v Štátnom archíve vo Wroclawi (*Akta śląskiego parlamentaryzmu zawarte w archiwaliach zespołów księstw śląskich przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*).

Konferencia bola z nášho pohľadu mimoriadne podnetná. V tomto smere možno vyzdvihnúť a ako úspešnú zhodnotiť snahu o medziodborovú spoluprácu právnikov, právnych historikov a historikov a ich spoločný záujem na vedeckom a kritickom rozpracovaní právneho inštitútu – zastupiteľského orgánu, t. j. snemu, parlamentu, zákonodarného zhromaždenia či len zhromaždenia v jeho rôznych historických podobách a časoch. Uvedené podujatie sa tak zaradilo medzi podujatia medziodborovej a európskej úrovne.

Miriám Laclavíková* – Štefan Siskovič**

* doc. JUDr. Miriám Laclavíková, PhD. Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; miriam.laclavikova@truni.sk

** JUDr. Mgr. Štefan Siskovič PhD., Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; ssiskovic@gmail.com

**Správa z vedeckej konferencie:
Vojna a vojenstvo v práve
konanej dňa 5. 11. 2015 v Bratislave**

November roku 1918 bol mesiacom podpísania prímeria a ukončenia jednej z najväčších vojen vo svetovej histórii. To, ako tento a iné konflikty ovplyvnili dejiny ľudstva sme si v rovnakom mesiaci o takmer sto rokov neskôr, 5. novembra 2015, pripomenuli na konferencii Vojna a vojenstvo v práve, usporiadanou Katedrou právnych dejín a právnej komparatistiky Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Počas celodennej konferencie uskutočnenej na pôde našej najstaršej univerzity sa v dokonalej symbióze predstavili odborníci na právne dejiny a medzinárodné právo, čím sa znova potvrdilo, že právna história je relevantná pre hlbšie pochopenie a možnosť detailnejšieho skúmania mnohých problematik súčasného pozitívneho práva.

Program konferencie bol rozdelený do viacerých blokov, prispôsobených zahraničnej účasti odbornej verejnosti z Ukrajiny a tematickej príbuznosti prezentovaných príspevkov.

Stelesnením spomenutého spojenia histórie a súčasnosti bol príspevok Mgr. Mateja Mlkvého, PhD., LL.M., o vplyve rímskeho práva na koncepciu okupácie v medzinárodnom práve. Rímskemu právu sa venoval aj príspevok JUDr. Pavla Saláka, PhD., z Právnickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne, ktorý sa v ňom zamerail na objasnenie počiatkov vojenského testamentu.

Obdobie stredoveku reprezentovali štyri príspevky. Prvým bola štúdia doc. JUDr. PhDr. Tomáša Gábriša, PhD. LL.M. MA., ktorý sa v súlade s Hobbsovým výrokom *Bellum omnium contra omnes* zamýšľal nad existenciou súkromných vojen a mieru v Uhorsku a predstavil nám ich výskyt v európskej histórii, najmä odkazom na francúzske právne dejiny, ako aj doterajšie výsledky jeho bádania v predmetnej oblasti na našom území. Ďalej to bol príspevok profesora Martina Homzu, PhD., z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave o otázke vojny v dialógu svätého Konštantína Filozofa so Saracénmi, ktorý predniesol vo svetle aktuálneho stretu kresťanstva a islamu. Konfrontácii náboženstiev a presvedčení sa venoval aj príspevok doc. JUDr. Petra Vyšného, PhD., ktorý predstavil ideu spravodlivej vojny v chápaní kresťanského Španielska pri dobytí Nového sveta. V rámci diskusie, JUDr. Mgr. Štefan Siskovič, PhD., upozornil (azda pod vplyvom spomenutej aktuálnosti témy stretu kresťanstva a islamu) na možnú zaujímavosť porovnania idey spravodlivej vojny, ako nám ju predstavil doc. JUDr. Peter Vyšný, PhD., s ideou, na

ktorú sa odvolávajú moslimovia. Obdobie stredoveku uzatvoril príspevok Mgr. Jána Sombatiho s pútavým názvom *Modlitba, práca, boj – bežný život príslušníka rytierskeho duchovného rádu vo Svätej zemi*.

Z dejín 20. storočia upriamil pozornosť Mgr. Ján Šurkala na Martensovu klauzulu a jej vplyv na vývoj trestného práva, pričom pravidlá vojny neostali nepovšimnuté ani v príspevku *Chemické zbrane v medzinárodnom práve*, napísaného v spoluautorstve Magdolen – Máčaj – Luba. Samozrejme, zabudnúť sa nemohlo na dva najväčšie vojnové konflikty v ľudských dejinách. Prvej svetovej vojne boli venované dva príspevky: *Veľká vojna a jej vplyv na formovanie československého štátu a jeho právneho poriadku* od autorov doc. JUDr. Miriam Laclavíkovej, PhD., a JUDr. Mgr. Štefan Siskoviča, PhD., a *Československé légie a ich pôsobenie v Rusku (1918 – 1920)* od prof. JUDr. Jozefa Beňu, CSc. Obdobiu druhej svetovej vojny sa venovali Mgr. Ondrej Podolec, PhD., v príspevku *Legislatívna úprava činnosti ozbrojených zložiek v rokoch 1939 – 1945* a Mgr. Michal Malatin-ský v príspevku *Fašistické represálie na Slovensku z právneho hľadiska*.

V neposlednom rade vystúpil aj odborník na medzinárodné právo, doc. PhDr. Jozef Klavec, PhD., pri jeho téme príspevku by sme určite všetci uvítali jeho zaradenie medzi výsostne historické. Avšak v súlade s jeho výrokom: „Terorizmus tu vždy bol a asi, žiaľ, aj bude“ nám predstavil tento negatívny fenomén ako globálne ohrozenie, pred ktorým nemožno zatvárať oči.

Vidíme, že konferencia obohatila jej účastníkov a obohatí čitateľov pripravovaného zborníka o informácie z rôznych historických období a geografických oblastí, no poukázala tiež na problémy súčasné. Ako povedal Theodore Roosevelt: „Čím viac vieš o minulosti, o to lepšie si pripravený na budúcnosť“, a tak nám neostáva iné, ako vyjadriť vieru v opakovanie podobných konferencií, lebo pochopenie prepojenia medzi minulosťou a súčasnosťou je vždy prospešné.

Ingrid Lanczová*

* JUDr. Ingrid Lanczová, Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Katedra dejín práva; inge.lanczova@gmail.com

PETER MOSNÝ – MIRIAM LACLAVÍKOVÁ
(eds.)

**Právno-historické
trendy a výhľady
I.**

Zodpovedný redaktor: PhDr. Jozef Molitor
Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková
Obálka: Mgr. Marek Petržalka
Autor obrázku na obálke: Rudolf Hríb,
Pohľad na Právnickú fakultu v Trnave

Pre Právnickú fakultu Trnavskej univerzity v Trnave
vydalo vydavateľstvo TYPUS UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave
a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied,
ako 187. publikáciu.

Vytlačila VEDA, vydavateľstvo SAV.

ISBN 978-80-8082-958-2